ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

2
ANUL XIV
1963

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

2

ANUL XIV

1963

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

APARE DE 2 ORI PE AN

Redacția: INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

București, str. I. C. Frimu 11

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

Tomul XIV nr. 2 — 1963

SUMAR

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE
INSTITUT D'ARCHÉOLOGIE

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE

Tome XIV, nº 2 — 1963

SOMMAIRE

ÉDITIONS DE L'ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

АКАДЕМИЯ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ
ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИИ

ТРУДЫ И ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ДРЕВНЕЙ ИСТОРИИ

Том XIV, № 2 1963

СОДЕРЖАНИЕ

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

LA a 15-a ANIVERSARE A ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

Academia Republicii Populare Romîne a împlinit cincisprezece ani de existență. Răspunzînd înaltei misiuni încredințate de Partid de a organiza și coordona activitatea de creație științifică din toate domeniile, noua Academie a reușit, într-un interval de timp relativ scurt, să ridice nivelul cercetărilor științifice la înălțimi necunoscute altădată, dirijînd și stimulînd eforturile creatoare ale oamenilor de știință din țara noastră.

Reorganizarea Academiei din R.P.R. a însemnat un moment hotărîtor și pentru dezvoltarea arheologiei din patria noastră, căreia i s-a asigurat o orientare ideologică justă și baza materială corespunzătoare. Un pas important pentru dezvoltarea pe o bază nouă a acestei discipline s-a realizat prin crearea *Institutului de arheologie*, un vechi deziderat al arheologilor, care a primit misiunea de a elabora planurile tematice, de a organiza și efectua cercetările de teren și de a veghea la valorificarea rezultatelor în lumina concepției marxist-leniniste.

Îndrumată de cel mai înalt for științific și înzestrată cu mijloace materiale corespunzătoare, activitatea arheologică din R.P.R. a fost pusă în situația de a obține realizări deosebit de valoroase. Încadrarea activității în planuri unice a permis studierea la nivel republican și elucidarea problemelor istorice celor mai urgente, îmbunătățirea calității muncii prin organizarea unor colective puternice, compuse din cercetători cu experiență și din cadre tinere care au crescut în procesul muncii, înlocuirea mentalității individualiste printr-o mentalitate nouă, aceea a colaborării tovărășești.

În aceste condiții, cercetarea arheologică a încetat de a avea un caracter întîmplător și de a depinde de preferințele fiecărui cercetător. Consecințele s-au văzut curînd. Mai întîi s-a lărgit enorm cîmpul cercetărilor, atît în sens cronologic cît și teritorial, urmărindu-se să se ajungă la o cunoaștere egală a tuturor epocilor istorice și a tuturor regiunilor țării. De aceea, preluînd și continuînd tradițiile valoroasei școli arheologice existente, Institutul de arheologie n-a părăsit cercetările din sectoarele tradiționale (neolitic, epoca greco-romană). Paralel însă, s-au inițiat cerce-

țări în sectoarele mai puțin cunoscute din punct de vedere arheologic, cum erau epoca veche a pietrei, perioada prefeudală, epoca feudală cercetări care prezentau o mare importanță pentru deplina înțelegere a procesului de dezvoltare a societății autohtone.

Justețea acestei orientări a tematicii de cercetare a fost confirmată de practică, de succesele realizate tocmai în sectoarele și în regiunile neglijate în trecut. Exemplul cel mai edificator în această privință îl constituie Moldova, altădată cunoscută numai prin cultura ceramicii pictate, care a ajuns din urmă, datorită atenției de care s-a bucurat în anii regimului democrat-popular și pe plan arheologic, regiunile mai înaintate din acest punct de vedere, cum erau Transilvania și Muntenia.

Nu e locul să întocmim o listă a lucrărilor și rezultatelor remarcabile realizate în cei cincisprezece ani la care ne referim. Nu putem să nu relevăm însă cîteva din rezultatele cele mai importante. Urmînd ordinea cronologică, se cuvine să înregistrăm în primul rînd progresele realizate în cunoașterea paleoliticului, îndeosebi a paleoliticului inferior. Cercetările din ultimii ani au adus dovezi certe că teritoriul țării noastre a făcut parte din marea arie geografică în care a avut loc procesul de antropogeneză, fiind locuit încă de *hominizi* (descoperirile din Valea Dîrjovului, r. Slatina).

Rezultate de importanță europeană a obținut colectivul care studiază cultura dacică din cetățile din Munții Orăștiei, regiune în care se afla centrul economic, politic, cultural și religios al statului dac.

Trebuie să menționăm de asemenea contribuțiile aduse la cunoașterea istoriei Dobrogei și a populațiilor autohtone de cercetările sporite an de an din coloniile grecești de pe țărmul mării (Histria, Tomis și Callatis).

Un loc deosebit în tematica Institutului de arheologie l-au ocupat cercetările privind perioada de după retragerea Aureliană, acel așa-zis *mileniu întunecat*, cvasinecunoscut din punct de vedere arheologic. Colectivul sectorului prefeudal din cadrul institutului, în strînsă colaborare cu *Comisia pentru studiul formării limbii și poporului romîn* de pe lîngă Prezidiul Academiei R.P.R., a reușit să aducă contribuții esențiale la probleme din cele mai importante pentru istoria țării noastre, cum sînt continuitatea populației daco-romane pe teritoriul Daciei, dezvoltarea societății autohtone în cursul migrației popoarelor, rolul slavilor în procesul de etnogeneză a romînilor și de formare a relațiilor feudale. Cu ajutorul unor documente materiale incontestabile, interpretate în lumina materialismului istoric, au sporit dovezile privind continuitatea populației autohtone și a conviețuirii ei cu slavii pînă la asimilarea acestora de către băștinași și formarea unei culturi „protoromînești” (cultura Dridu-Bucov).

Institutul de arheologie și-a lărgit simțitor activitatea în urma organizării unei secții de arheologie feudală. Colectivul acestei secții, deși încă tînăr și luptînd cu greutăți inerente începutului, a efectuat cercetări sistematice atît în așezări din perioada timpurie a feudalismului (Capidava, Dinogetia, Basarabi, Păcuiul lui Soare) cît și în numeroase cetăți, orașe, curți domnești, sate și biserici din perioada feudalismului dezvoltat. Aceste cercetări au îmbogățit substanțial istoria patriei, scoțînd la lumină documente arheologice de cea mai mare importanță pentru înțelegerea justă a dezvoltării societății feudale din țările romîne.

În sfîrşit, în scurta perioadă de care ne ocupăm, este de subliniat şi activitatea desfăşurată de sectorul numismatic al institutului, lucru care se reflectă în studii temeinice, la un înalt nivel ştiinţific, publicate în revista *Studii şi cercetări numismatice*.

Este neîndoielnic că activitatea de cercetare a crescut în ultimii ani într-un ritm impresionant, în toate sectoarele, obţinînd rezultate din ce în ce mai valoroase. Acestei creşteri i-a corespuns şi o dezvoltare corespunzătoare a posibilităţilor de valorificare a rezultatelor. În adevăr, de unde în perioada statului burgheziei şi moşierimii arheologia dispunea de o singură publicaţie (*Dacia, fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*), a cărei apariţie era departe de a fi asigurată, rezultatele se publică astăzi în trei periodice cu apariţie planificată : *Studii şi cercetări de istorie veche*, *Materiale şi cercetări arheologice* şi *Dacia, revue d'archéologie et d'histoire ancienne*.

S-au publicat de asemenea, în condiţii grafice şi tehnice remarcabile, cîteva monografii arheologice care ridică şi mai sus prestigiul ştiinţei arheologice din ţara noastră. Se elaborează şi o serie de colecţii de inscripţii şi izvoare literare.

Toate aceste frumoase realizări ale arheologiei din R.P.R., cunoscute şi apreciate nu numai în ţară ci şi de specialiştii de peste hotare, oglindesc eforturile oamenilor de ştiinţă din ţara noastră, patriotismul şi dragostea lor pentru istoria poporului din sînul căruia s-au ridicat. O sinteză a acestor realizări o reprezintă primul volum din *Istoria Romîniei*, vastă lucrare de istorie scrisă de pe poziţiile ideologiei clasei muncitoare.

Aceste realizări, cu care cercetătorii Institutului de arheologie, ca şi colegii lor de la Institutele de istorie din Cluj şi Iaşi, se mîndresc, nu ar fi fost însă posibile dacă munca ştiinţifică din ţara noastră nu ar fi permanent îndrumată şi sprijinită de Partidul Muncitoresc Romîn şi de către Statul nostru democrat-popular, care au asigurat climatul de lucru necesar şi mijloacele materiale indispensabile. Avînd asigurate aceste condiţii, sub conducerea nemijlocită a Academiei R.P.R., arheologia din ţara noastră se va ridica pe culmi din ce în ce mai înalte.

GH. ŞTEFAN

CULTURA CRIŞ ÎN CENTRUL MUNTENIEI *

(Pe baza săpăturilor arheologice de la Tîrgşorul Vechi)

Săpăturile arheologice sistematice, întreprinse în ultimii ani la Tîrgşorul Vechi (9 km SV de oraşul Ploieşti), au scos la lumină mărturia prezenţei în centrul Munteniei a unuia dintre cele mai vechi orizonturi neolitice din ţara noastră — cultura Criş [1].

Urmele acestei culturi se grupează pe panta leneşă din stînga pîrîului Leaot, fiind interceptate fie ca răspîndiri, în cele mai multe din secţiunile practicate în 1958, fie sub forma unor complexe închise (gropi), al căror caracter urmează să-l precizăm mai jos [2]. Rămăşiţe mai bogate se găsesc doar în gropi şi în imediata lor vecinătate, în rest, materialele Criş apar răzleţ, la adîncimi variabile [3], fără a constitui un strat cultural mai consistent (fig. 1).

Dintre descoperirile care se referă la această cultură, atenţia noastră a fost atrasă în mod deosebit de două gropi care reprezintă două locuinţe parţial adîncite în pămînt (semibordeie) [4].

Groapa primului semibordei avea în plan forma ovală neregulată, amintind forma de inimă, cu axul mare (orientat NV — SE) de 3,26 m şi cel mic de 2,00 m. Fundul său plat, cu neînsemnate neregularităţi, uşor înclinat spre SE, urmînd panta, se afla la 0,65 m de la nivelul actual de călcare şi între 0,25 m şi 0,45 m de la nivelul săpării sale, în raport cu înclinarea străveche a terenului.

---

* Comunicare ţinută la Conferinţa arheologică naţională organizată de Institutul de arheologie al Academiei R.P.R. între 15—21 mai 1961. *Anexa* a fost îmbogăţită cu noi descoperiri efectuate în vara şi toamna anului 1961.

[1] D. Popescu, N. Constantinescu, Gh. Diaconu şi V. I. Teodorescu, *Şantierul arheologic Tîrgşor*, în *Materiale*, VII, p. 633—635 (partea redactată de Victor I. Teodorescu).

[2] Materiale de tip Criş au fost întîlnite, în strat, în următoarele secţiuni efectuate în 1958: I A3, I A4, I A5, I A6 şi în casetele A3 şi A4, iar complexe Criş au fost descoperite în S I A4 (bordeiul 2) şi S I A5 — C A4 (bordeiul 1). Săpăturile au fost efectuate după cum urmează : S I A4 — M. D. Matei; S I A5 — Gh. Diaconu; S I A 6 — N. Constantinescu; S I A3, C A4 şi porţiunea din S I A5 în care intră bordeiul Criş 1 — Victor I. Teodorescu. (Vezi şi *anexa*, punctul 9).

[3] După situaţia din teren a fiecărui şanţ (cf. *ibidem*, p. 632—635 şi fig. 2).

[4] Vezi şi *anexa*, punctul 9 (Tîrgşorul Vechi), cu cel de-al treilea bordei.

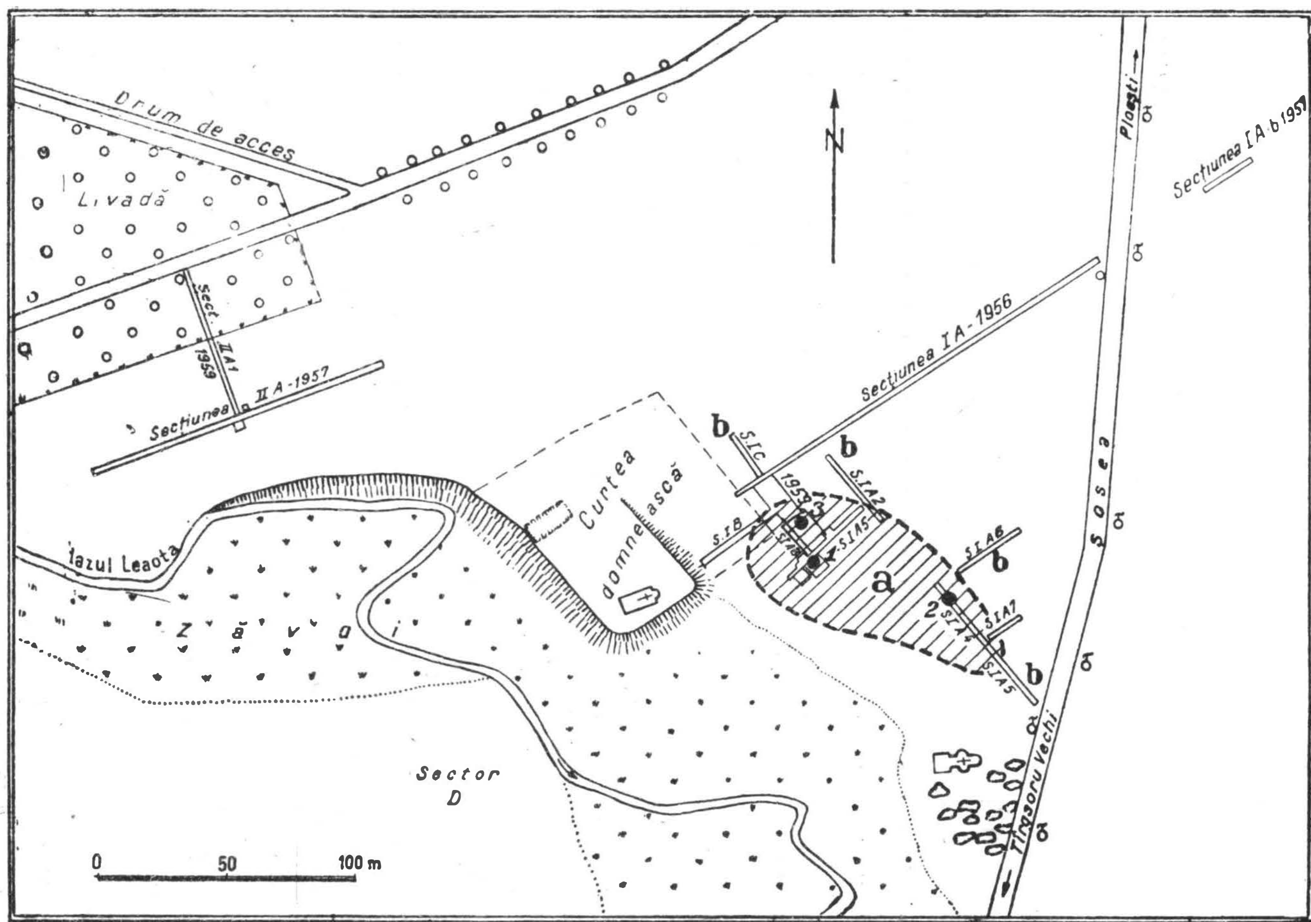

Fig. 1. — *Tirgşor*. Planul general al aşezării. a, aria probabilă a locuirii Criş-Starčevo; 1, 2, 3, semibordeie Criş-Starčevo; b, şanţuri de cercetare.

În interiorul semibordeiului, în partea de NV, la o distanță de 0,40 m de marginea lui s-a constatat în plan și secțiune o mică albiere rotundă, cu diametrul de 0,42 m, coborînd de la nivelul podelei cu 7—8 cm. În preajma ei, dar mai ales în ea, s-au găsit pietre arse, nenumărate fragmente de pă-

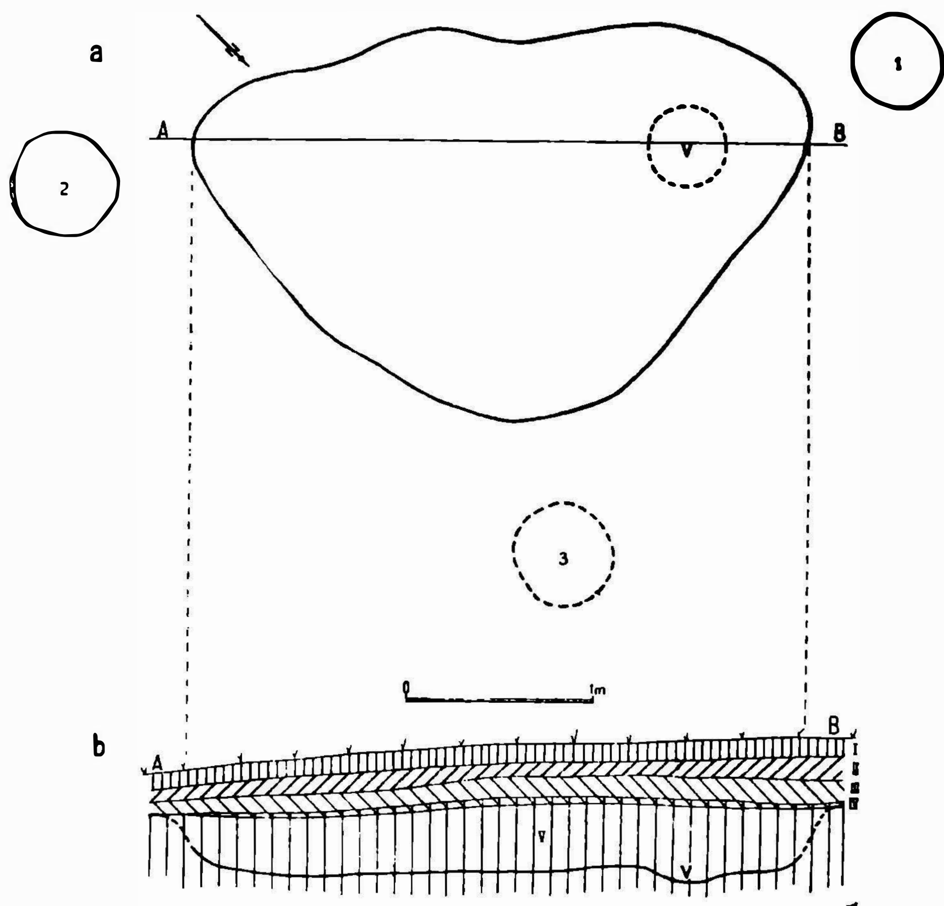

Fig. 2. — *Tîrgşor*. Semibordeiul Criş nr. 1. a, plan; 1, 2, 3, gropi de par; v, vatră; b, secţiune; I, strat pămînt arabil; II, strat medieval; III, strat Boian (începutul fazei Giuleşti); IV, nivel de interferenţă, cu microlite, Boian-Dudeşti-Criş; V, umplutura bordeiului aparţinînd culturii Criş; v, vatră.

mînt ars (fără amestec de pleavă), cărbuni, oscioare de animale, așchii de silex și foarte multe cioburi. În cîteva locuri, chiar pe fundul ei, se păstrau mici porțiuni de arsură *in situ*, puternic degradate de intemperii. Probabil că această albiere din lăuntrul bordeiului este vatra sa (fig. 2). În afară, la cele două extremități ale diametrului mare al semibordeiului, la circa 0,40 m de limita sa, au fost depistate două mici gropi, puțin adînci.

O intervenţie asemănătoare a fost sesizată la marginea de NNE a locuinţei însă aici nu i s-a putut preciza limita. Probabil că cele trei deranjamente exterioare bordeiului trebuie puse în legătură cu trei mici scobituri practicate în pămînt pentru a se sprijini în ele căpriorii unui eventual acoperiş de tip „surlă" (fig. 2a).

Inventarul semibordeiului 1 cuprinde — în afara nenumăratelor fragmente ceramice — aşchii şi unelte de silex şi cuarţit, nuclee de silex, bucăţi de gresie de dimensiuni reduse, un fragment de figurină antropomorfă, un rest dintr-un obiect de lut de formă cvasicilindrică, un altul ovoidal şi oase de animale, îndeosebi dinţi de rumegătoare mari şi mici.

Slabele urme de incendiu remarcate în legătură cu această locuinţă, dar mai ales lipsa chirpiciului ars ne permit să presupunem caracterul destul de sumar al construcţiei sale.

Semibordeiul Criş nr. 2, nu a putut fi cercetat în condiţii optime fiind distrus în cea mai mare parte de cîteva gropi din perioada romană şi feudală. S-a putut stabili totuşi că groapa lui are adîncimea de 0,35—0,40 m (socotit de la nivelul săpării) şi că unul din axele sale, probabil cel mare, este de 6,35 m. O anumită porţiune din semibordei a rămas necercetată sub taluzul secţiunii prin care a fost identificat. În umplutura gropii bordeiului 2 au fost găsite fragmente ceramice, aşchii şi unelte din silex şi cuarţit, un nucleu şi un percutor — ambele din silex.

Tot din vremea locuirii Criş datează şi cîteva gropi gospodăreşti.

Cele mai reprezentative şi mai numeroase resturi ale culturii Criş la Tîrgşor le înfăţişează ceramica. Deşi găsită în stare fragmentară şi puternic corodată, ea manifestă îndeobşte elementele general-comune ceramicii din marea arie culturală Starčevo-Criş-Kremikovci [1].

Lutul din care au fost confecţionate vasele cuprinde o cantitate mai mare sau mai mică de pleavă de cereale; cîteodată, urmele acesteia abia pot fi observate, datorită micimii şi rarităţii lor, iar în două-trei cazuri sînt cu totul absente, pleava fiind înlocuită cu nisip fin. Întotdeauna miezul fragmentelor ceramice este negru, iar straturile superficiale roşcate, realizate prin aplicarea, atît în interiorul cît şi în exteriorul vasului, a unui strat de barbotină grosolană — mai rar — sau — mai des — a unei materii fine, de culoare roşie, azi ştearsă aproape complet. În ciuda coroziunii, pe multe dintre cioburi se mai păstrează urmele lustruirii. Se ştie că tocmai o asemenea ceramică, cu fond roşu (sau de altă culoare) lustruit, este împodobită cu pictura caracteristică culturii Criş [2], la Tîrgşor însă nu s-a descoperit nici un fragment de vas pictat, situaţie care poate fi explicată prin profunda alterare a ceramicii de către acizii solului.

Pe baza fragmentelor ceramice, se pot defini cu probabilitate şi formele olăriei Criş de la Tîrgşor (în ordinea frecvenţei lor): boluri semi-

[1] Vl. Milojčić, *Körös-Starčevo-Vinča*, în *Reinecke-Festschrift*, Mainz, 1950, p. 19; Eugen Comşa, *La civilisation Criş sur le territoire de la R. P. Roumaine*, în *ActaArch Carpathica*, I, 2, Varşovia, 1959, pl. II; Ida Kutzian, *A Körös-Kulture*, în *DissPann*, II, 23, Budapesta, 1944, passim; Draga Arandjelović-Garašanin, *Starčevsčka Kultura*, Ljubljana, 1954, passim.

[2] Eugen Comşa, *op. cit.*, p. 177.

sferice[1] (fig. 3/13 ; 4/3) ; vase, probabil globulare, cu fundul îngroşat şi profilat[2] (fig. 3/2—5) ; vase cu piedestal circular scund [3] (fig. 3/1 ; 6/7) ; vase piriforme sau uşor bitronconice[4] (fig. 3/9,10,14—16) ; recipiente mari, pentru

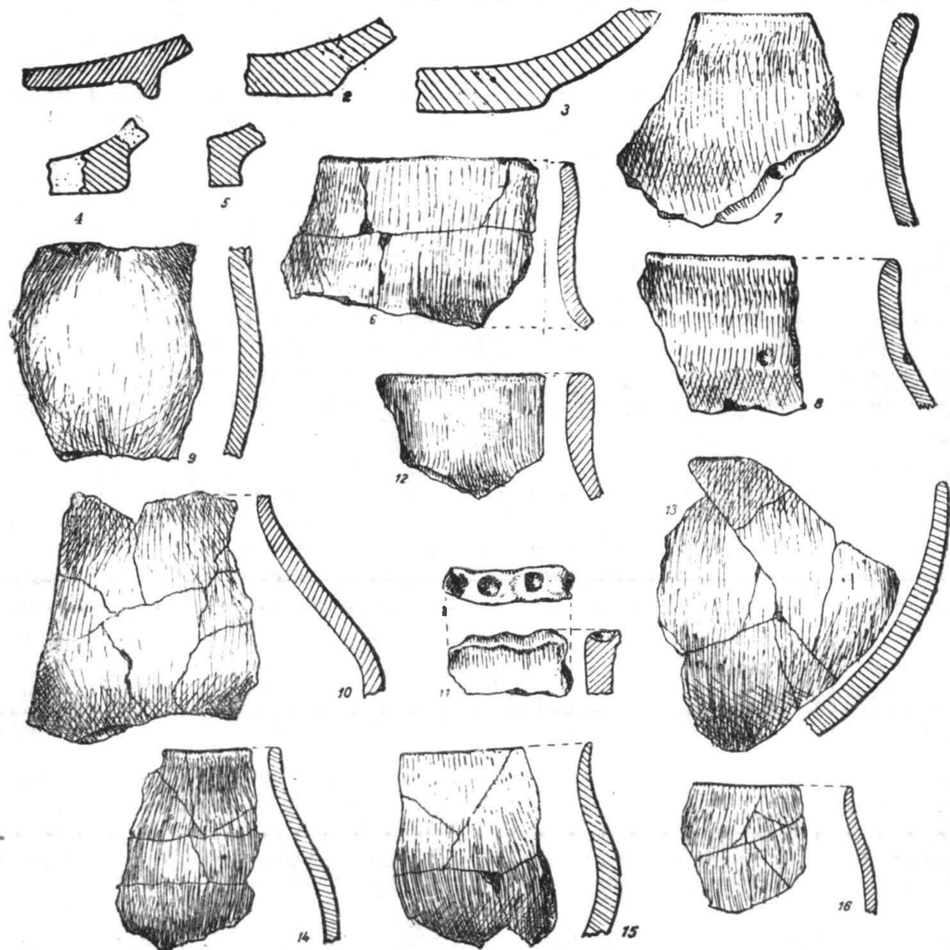

Fig. 3. — *Tîrgşor*. 1—5, funduri de vase Criş-Starčevo (1, 3, lustruite şi date cu culoare roşie) ; 6—16, fragmente ceramice Criş-Starčevo (8, 12, 13, 15, 16, lustruite şi cu urme de culoare roşie ; 6, 7, 9—11, 14, lustruite şi date cu culoare roşie).

[1] Vl. Milojčić, *Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas*, Berlin, 1949, pl. 29/14 ; D. Berciu, *Săpăturile de la Verbiţa*, în *Materiale*, V, 1959, fig. 3 ; Draga Arandjelović-Garašanin, *op. cit.*, fig. 4a, fig. 5a, h.

[2] Eugen Comşa, *op. cit.*, pl. II/55, 57, 58—63 ; Vl. Milojčić, *Körös-Starčevo-Vinča*, pl. 19/2, 3 ; Draga Arandjelović-Garašanin, *op. cit.*, p. 160, fig. 9e, fig. 10 d—e, fig. 11/1a—d, fig. 11/3b—f.

[3] Vl. Milojčić, *op. cit.*, fig. 11/2b—c.

[4] Eugen Comşa, *op. cit.*, pl. II/43, 51 şi 37, 38, 40 ; Draga Arandjelović-Garašanin, *op. cit.*, p. 159—161, fig. 5—6 şi fig. 7 ; I. Kutzian, *op. cit.*, pl. LVII/3—4.

provizii, cu gît cilindric, înalt[1] (fig. 3/6—8); castronaşe aproape tronconice[2]; cupa cu picior[3] (fig. 4/1).

Unele vase erau prevăzute cu apucători semisferice[4], mici, perforate vertical (fig. 5/1,4) sau ceva mai mari, perforate orizontal (fig. 5/9).

Decorul vaselor este îndeosebi cel plastic: adîncituri, crestături sau dantelări pe buza oalelor[5] (fig. 3/11; 6/1—4), proeminenţe simple[6] (fig. 5/8, 10; 6/6) sau duble[7] (fig. 5/6, 7), şiruri de trei „coaste" ca un I între paranteze[8], adîncituri canelate circulare[9] (fig. 4/2), pastile alveolate[10] (fig. 5/5), alveole executate cu unghia pe peretele vasului[11] (fig. 5/2,3).

Tot de domeniul ornamentării vaselor sînt: culoarea roşie a cărei prezenţă a fost remarcată pe unele fragmente ceramice, în general pe cele de calitate mai aleasă; lustruirea suprafeţelor vasului (această practică avînd şi scopul utilitar de a reduce porozitatea pereţilor) şi barbotina.

Inventarul ceramic mai cuprinde: un fragment de figurină antropomorfă feminină[12] (fig. 7/2), un obiect aproape cilindric, foarte slab faţetat, spart din vechime de-a lungul axei sale, cu un început de perforaţie longitudinală la un cap, celălalt fiind rupt[13] (fig. 7/1) şi un obiect foarte corodat, aproximativ de forma şi mărimea unui ou de porumbel, a cărui întrebuinţare ne este necunoscută.

Materialul litic este compus din silexuri de cea mai variată provenienţă: silex gălbui-lăptos sau gălbui-vineţiu; cenuşiu cu puncte albe, puternic deshidratat, sau cafeniu cu slabe nuanţe roşcate. Cele mai multe piese au aspect lamelar de mărime mijlocie: lame-cuţit cu uzură pe ambele părţi (fig. 7/3), lame cu tăiş şi uzură doar pe o singură parte (fig. 7/4—8), cele mai frecvente şi mai caracteristice[14], şi un rîcîitor pe bot de lamă (fig. 7/9).

---

[1] Draga Arandjelović-Garašanin, *op. cit.*, pl. V, 16 şi fig. 21; I. Kutzian, *op. cit.*, pl. IV/2, LVIII/1a—1b, LIX/2.

[2] Vl. Milojčić, *op. cit.*, pl. 19/2; Draga Arandjelović-Garašanin, *op. cit.*, fig. 4 d—e.

[3] Eugen Comşa, *op. cit.*, pl. II/50, 52, 65; Draga Arandjelović-Garašanin, *op. cit.*, fig. 11/2d—g şi fig. 8d, fig. 11/3a.

[4] Draga Arandjelović-Garašanin, *op. cit.*, p. 160.

[5] Pentru alveole pe buza vasului, cf. Milojčić, *op. cit.*, pl. L9/8; Draga Arandjelović-Garašanin, *op. cit.*, p. 159, fig. 2c, f şi fig. 3c şi pl. VI, 25; I. Kutzian, *op. cit.*, pl. XXXII/5, XXXI, 5; pentru crestături, cf. D. Berciu, *op. cit.*, p. 76; pentru buze dantelate, *ibidem*, fig. 4/1, 5.

[6] Draga Arandjelović-Garašanin, *op. cit.*, pl. V, 13; Eugen Comşa, *op. cit.*, pl. II/43.

[7] D. Berciu, *op. cit.*, fig. 4/4,9.

[8] *Ibidem*, fig. 4/6.

[9] Draga Arandjelović-Garašanin, *op. cit.*, p. 160 şi 163; Eugen Comşa ne-a informat că asemenea decor a apărut şi pe unele fragmente Criş din Oltenia.

[10] I. Kutzian, *op. cit.*, pl. III/2, 7 şi IV/2; Draga Arandjelović-Garašanin, *op. cit.*, pl. V/16 şi IX/30 b.

[11] La Tîrgşor sînt rare; Vl. Milojčić, *Chronologie...*, pl. 29/2; I. Kutzian, *op. cit.*, pl. III/8, XXXVII/8; Draga Arandjelović-Garašanin, *op. cit.*, p. 159; Eugen Comşa *op. cit.*, fig. 1/1, 2.

[12] I. Kutzian, *Körös-Kult.*, pl. LXXI.

[13] M. Petrescu-Dîmboviţa, *Sondajul stratigrafic de la Perieni*, în *Materiale*, III, 1957, fig. 7/14 publică un obiect asemănător, probabil sînt *phalloi*.

[14] Asemenea silexuri apar des la Karanovo în Bulgaria, în straturile Ia—Ib, înmănuşate în corn de cerb spre a servi drept seceri: V. Mikov, *Культура неолита, энеолита и бронзы в Болгарии* în *SA*, 1, 1958, p. 48—49. Cultura Karanovo I a fost sincronizată cu Sesklo I — Starčevo — Criş (*ibidem*; cf. şi Eugen Comşa, *Despre cercetările neolitice din Bulgaria*, în *SCIV*, IX, 2, 1958, p. 475).

Fig. 4. — *Tîrgşor*. Fragmente ceramice Criş-Starčevo. 1, fragment de cupă cu picior; 2, ciob cu adîncituri canelate (2—3, lustruite şi date cu vopsea roşie).

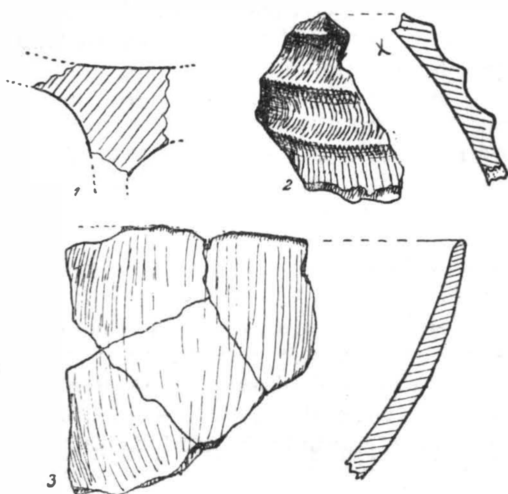

Fig. 5. — *Tîrgşor*. Fragmente ceramice Criş-Starčevo. 1, 4, 9, torţi. 8, 10, fragmente cu proeminenţe simple; 6—7, fragmente cu proeminenţe duble; 5, fragment cu pastilă alveolată; 2—3, fragmente decorate cu alveole (1, 5—6, 9, lustruite şi cu urme de culoare roşie).

Mici bulgări rotunzi de silex serveau drept percutoare pentru izbirea nucleelor (aflate şi ele în săpătura noastră) din care se detaşau lamele sau aşchiile de cremene.

Alături de silex, este folosit şi cuarţitul, din aşchiile căruia s-au cioplit rîcîitoare mari, destul de rudimentare, care tind în genere spre un contur mai mult sau mai puţin aproximativ de trapez sau disc.

Trebuie amintit de asemenea că, în semibordeie, au fost descoperite şi fragmente destul de numeroase de gresie foarte friabilă. Este de presupus că măcar unele dintre ele vor fi aparţinut unor rîşniţe primitive, dezagregate de intemperii, judecînd după urmele de uzură care se constată pe o singură faţă a anumitor bucăţi.

Stratigrafierea resturilor arheologice descrise mai sus a permis stabilirea cronologiei relative a culturii Criş, în raport cu celelalte culturi neolitice timpurii din Muntenia. Astfel (fig. 2b), în imediata vecinătate a semibordeiului 1, unde stratul de cultură Criş atinge maxima sa grosime (0,20m) fragmente ceramice Boian [1] au fost aflate numai spre partea superioară a stratului Criş. De asemenea, în groapa aceluiaşi semibordei nu a fost descoperit nici un ciob Boian, fapt care dovedeşte că în momentul apariţiei purtătorilor culturii Boian pe aceste meleaguri, complexul Criş era deja închis [2]. În acelaşi timp, posterioritatea fazei Giuleşti a culturii Boian faţă de cultura Criş este reafirmată şi de împrejurarea că într-o groapă Boian au fost găsite cioburi Criş, care nu ar fi putut pătrunde acolo, dacă anterior săpării sale nu ar fi existat prin preajmă materiale de acest fel.

Tot sub raport stratigrafic este şi mai preţioasă observaţia că în punctul de maximă alveolare a umpluturii semibordeiului 1 Criş, în interferenţă cu resturi de tip Boian, dar mai ales la baza acestora, au fost descoperite foarte multe silexuri cu aspect microlitic şi o dăltiţă lucrată dintr-o rocă dură, verzuie [3]. Stadiul actual al cercetărilor ne îngăduie să presupunem că microlitele se leagă de o eventuală prezenţă în acest loc a culturii Dudeşti, singura, pînă azi, dintre culturile Munteniei, în inventarul căreia apar aşchiile şi uneltele microlitice din silex [4]. Aşadar, în afara precizării şi la sud de Carpaţi a succesiunii stratigrafice Criş-Boian (de astă dată însă chiar cu începutul fazei Giuleşti), în concordanţă cu ceea ce a stabilit Ion Nestor în Transilvania, la Leţ [5], am avea pentru prima oară indiciul stratigrafic

[1] Perfect asemănătoare ceramicii de la Bogata (care face trecerea de la faza Bolintineanu la faza Giuleşti): cf. Eugen Comşa, *Săpături de salvare la Bogata şi Boian*, în *Materiale*, V, 1959, p. 116–118 şi fig. 1.

[2] Cf. pentru amănunte D. Popescu, N. Constantinescu, Gh. Diaconu şi V. I. Teodorescu, *op. cit.*, în *Materiale*, VII, p. 634.

[3] Cf. dăltiţa găsită la Dudeşti (v. Eugen Comşa, *Săpăturile de la Dudeşti*, în *Materiale*, V, 1959, fig. 2/3) şi cea de la Hamangia (v. D. Berciu, *Une nouvelle civilisation néolithique récemment découverte en Roumanie : la civilisation de Hamangia*, în *Nouvelles études d'histoire*, Bucarest, 1955, p. 32, fig. 4/10).

[4] În cultura Boian, microlitele au fost folosite într-o măsură cu totul restrînsă (v. Eugen Comşa, *Rezultatele sondajelor de la Dudeşti...*, în *SCIV*, VII, 1–2, 1956, p. 45–46). De altfel, în nivelul de interferenţă apar şi cîteva cioburi corodate, care se apropie cel mai mult, prin factura lor, de ceramica speciei A de la Dudeşti (v. Eugen Comşa, *op. cit.*, în *Materiale*, V, 1959, p. 93), iar nu de ceramica Criş sau Boian.

[5] I. Nestor, *Raport despre sondajele de la Leţ-Várhegy*, în *Materiale*, III, 1957, p. 59–62.

al anteriorității culturii Criş față de cultura Dudeşti, cum a postulat E. Comşa [1], pe baza elementelor tipologice şi stilistice.

Materialele de la Tîrgşor, prezentate în lucrarea de față, constituie *prima dovadă certă* a prezenței triburilor culturii Criş-Starčevo în plin centru al Munteniei. Pînă la data descoperirii lor (anul 1958), cultura Criş

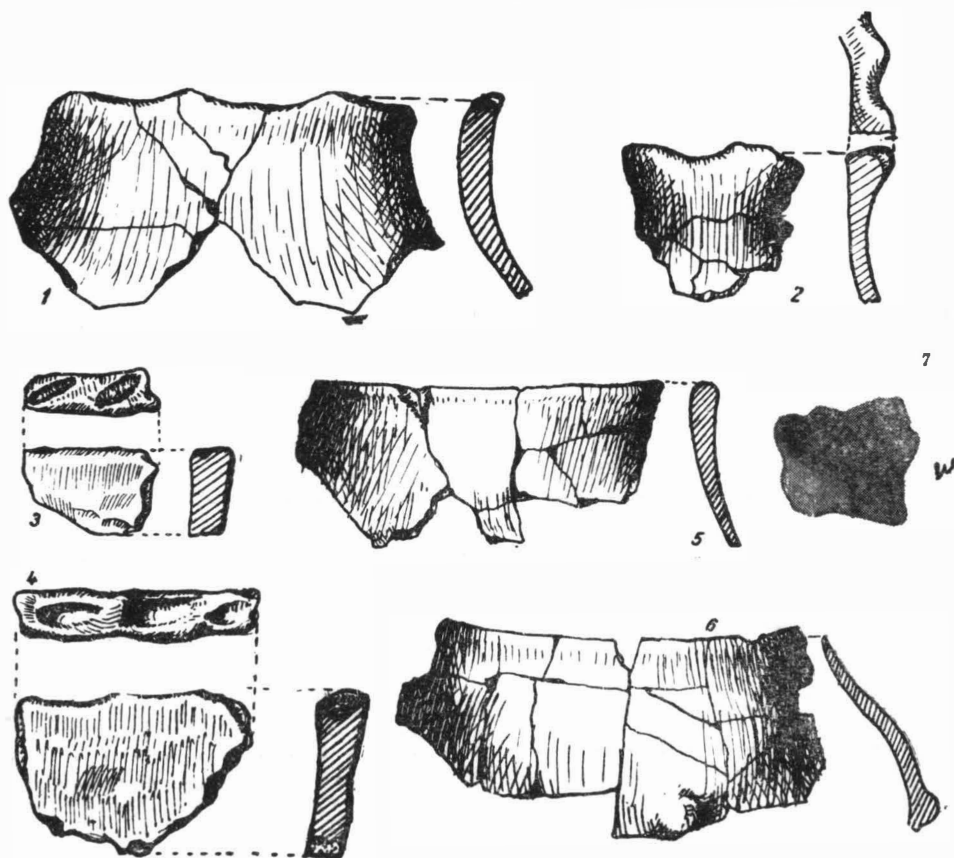

Fig. 6. — *Tîrgşor*. Fragmente ceramice Criş-Starčevo. 1—2, margini de vase dantelate, lustruite şi cu urme de culoare roşie. 3—4, buze cu alveole; 5—6, lustruite cu urme de vopsea roşie; 6, pastă fină fără pleavă; 7, fund de vas cu amprentele unei împletituri.

era documentată doar în NE acestei provincii, la Băieşti [2], lîngă Buzău, prin cercetările efectuate de Gh. Ştefan şi la Cîndeşti [3], (r. Focşani) şi Bonţeşti [4], aproape de Milcov, prin cele conduse de Sebastian Morintz şi respectiv Gh. Bichir. Situația celor trei descoperiri, la extremitatea septen-

[1] Eugen Comşa, *La civilisation Criş* ..., p. 180—181.
[2] Eugen Comşa, *Despre cercetările*..., în *SCIV*, IX, 2/1958, p. 477 şi nota 8.
[3] *Ibidem*, şi nota 7.
[4] Gh. Bichir, *Raport asupra cercetărilor de la Bonţeşti*, în *Materiale*, V, 1959, p. 260—262.

trional răsăriteană a Munteniei, putea însă oricînd permite supoziția că ele se leagă de aria moldovenească a răspîndirii culturii Criș (unde urmele culturii în discuție fuseseră masiv documentate în ultima vreme [1]), așa cum a și încheiat Gh. Bichir cu prilejul cercetărilor de la Bonțești [2]. Totuși, Eugen

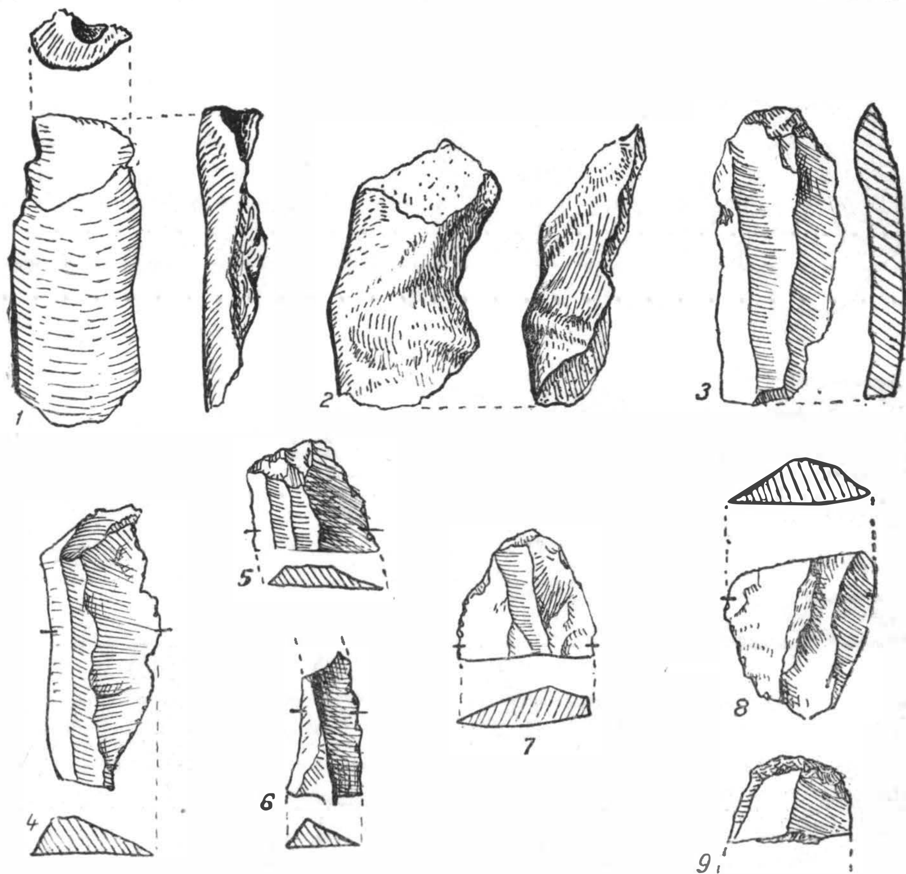

Fig. 7. — *Tîrgșor*. Cultura Criș-Starčevo. 1, obiect fragmentar din lut fin (phallus ?); 2, fragment de figurină antropomorfă feminină (lut fin cu urme de vopsea roșie), 3, lamă de silex cu două tăișuri; 4—8, lame sau fragmente de lame cu un singur tăiș; 9, rîcîitor pe bot de lamă.

Comșa preconiza încă de acum cîțiva ani posibilitatea apariției culturii Criș în toată Muntenia [3], întemeindu-se pe unele elemente de acest tip din stra-

[1] M. Petrescu-Dîmbovița, *Contributions au problème de la culture Criș en Moldavie*, în *ActaArch*, 9, 1—4, 1958, p. 53—68 și Eugen Comșa, *La civilisation Criș...*, pl. III, pentru răspîndirea acestei culturi în Moldova.

[2] Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 262.

[3] Eugen Comșa, *Despre cercetările...*, în *SCIV* IX, 2, 1958, p. 477.

tul inferior de la Dudeşti [1] şi pe descoperirile de aspect Karanovo I — Kremikovci din Bulgaria [2].

Nu este mai puţin adevărat că prin săpăturile efectuate în cadrul şantierului arheologic Bucureşti de către Sebastian Morintz şi Gh. Cantacuzino, la începutul deceniului trecut, s-au descoperit, în punctul Mihai-Vodă, fragmente ceramice „lucrate dintr-o pastă de culoare neagră ..., cu urme bogate de pleavă, suprafaţa lor fiind acoperită cu două staturi subţiri de culoare galben-roşietică" [3]. Cercetătorii citaţi publică trei dintre aceste cioburi : primul este decorat cu adîncituri executate în peretele vasului cu degetul sau cu vîrful unui instrument bont [4], al doilea este un rest din buza şi gîtul unui vas [5], cu un profil absolut identic unor profile descoperite pe vatra semibordeiului 1 de la Tîrgşor (fig. 6/5), al treilea este un fund masiv de vas cu soclu plin[6]. Operînd prudent (să nu uităm că la acea dată abia fusese cunoscută cultura Criş în nordul Moldovei, iar la sud de Carpaţi existau doar cîteva indicii în acest sens la Verbiţa, în Oltenia), autorii au conchis că la Mihai Vodă este vorba de o cultură neolitică timpurie, al cărei caracter mai precis nu poate fi stabilit [7]. Astăzi însă putem admite că şi pe dealul Mihai Vodă din Bucureşti au fost descoperite urmele aceleiaşi populaţii care este atestată la Tîrgşor prin vestigiile de tip Criş.

De altfel, descoperirile de acest gen încep să se înmulţească în provincia dintre Olt, Dunăre şi Carpaţi, fie prin identificarea unor noi aşezări (ca la Sărăceşti [8], Ipoteşti [9] sau Ceptura [10]), fie prin valorificarea unor materiale mai vechi care, din prudenţă, pînă la data descoperirilor de la Tîrgşor nu au putut fi atribuite culturii Criş (vezi *anexa* şi fig. 10).

Din păcate, stadiul incipient al cercetărilor efectuate asupra acestei culturi în ţinutul de la Dunăre şi lipsa publicaţiilor mai detaliate care să ne comunice rezultatele acestora, ne împiedică să formulăm unele concluzii care s-ar dovedi şubrede tocmai din cauza neputinţei de a le fundamenta altfel decît ipotetic.

De aceea, nici nu ne putem încă îngădui să stabilim o conexiune comparativă temeinică între materialele Criş din Muntenia (de altfel destul de puţine) şi cele provenite din staţiunile mai intens cercetate sau mai

---

[1] Eugen Comşa, *op. cit.*, în *Materiale*, V, 1959, p. 96 şi 98; idem, *La civilisation Criş...*, p. 180.

[2] V. Mikov, *op. cit.*, în *SA*, 1, 1958, p. 48—49; cf. şi Eugen Comşa, *op. cit.*, în *SCIV*, IX, 2, 1958, p. 475.

[3] Sebastian Morintz şi Gh. Cantacuzino, *Şantierul arheologic Bucureşti. Săpăturile arheologice din sectorul Mihai Vodă*, în *Studii şi referate privind istoria Romîniei*, partea I, Bucureşti, 1954. p. 338.

[4] *Ibidem*, p. 339, fig. 9, stînga sus.

[5] *Ibidem*, fig. 9, stînga jos.

[6] *Ibidem*, fig. 9, dreapta.

[7] *Ibidem*, p. 338—339 şi 392.

[8] Descoperită de M. Butoiu de la Muzeul raional Slatina (v. *anexa*, nr. 15).

[9] Descoperită de Eugen Comşa în 1959 (v. *anexa*, nr. 13).

[10] Identificarea noastră (v. *anexa*, nr. 8).

bogate din restul țării (Glăvăneștii Vechi [1], Valea Lupului [2], Leț [3], Verbița [4], Perieni [5], Morești [6]).

În consecință, considerăm că este mult mai util ca în încheierile noastre să căutăm mai degrabă a evidenția aspectele caracteristice complexului nostru și să supunem discuției generale problemele lui, iar interpretările să le facem doar în măsura în care informațiile ne permit acest lucru.

Judecînd după numărul restrîns al rămășițelor aflate în săpătură așezarea neolitică timpurie de cultură Criș-Starčevo de la Tîrgșor a aparținut unei populații care s-a stabilit pentru scurtă vreme pe grindul din lunca pîrîului de azi Leaot. Așezarea, nefortificată desigur, nu se deosebește prin nimic de restul așezărilor din aceeași cultură aflătoare în zona de șes [7] sau de cele care, în general, aparțin neoliticului timpuriu. Locuințele sînt rare, dispersate, din care motiv și depunerile arheologice sînt discontinue [8]. Tipul întîlnit la Tîrgșor este semibordeiul [9] cu o vatră în partea de NV, ca la Verbița [10] și Perieni [11].

Pe baza lamelor de silex cu urme de întrebuințare pe o singură parte, care au folosit probabil drept seceri, a fragmentelor de rîșnițe și a resturilor de pleavă din pasta vaselor, se poate afirma că membrii comunității străvechi practicau mai ales cultivarea primitivă [12] a plantelor în cadrul unui sedentarism parțial de scurtă durată. Creșterea vitelor se situează pe planul al doilea, nedescoperindu-se decît puține oase de rumegătoare mari și mici [13]. Sînt de presupus și pescuitul și vînătoarea, dar pentru ele nu avem încă dovezi la Tîrgșor.

---

[1] I. Nestor, și colaboratori, *Săpăturile de pe șantierul Valea Jijiei*, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 55—56 și 59.

[2] *Ibidem*, p. 57—59.

[3] Székely Zoltán, *Săpăturile din anul 1949 de la Leț-Varhegiu (Trei Scaune)*, în *Materiale din campania de săpături arheologice din 1949*, București, 1951, p. 3—20; I. Nestor, *op. cit.*, în *Materiale*, III, 1957, p. 59—63.

[4] Corneliu N. Mateescu, *Săpăturile de la Verbița*, în *SCIV*, III, 1952, p. 158; D. Berciu, *Săpăturile de la Verbița*, în *Materiale*, V, 1959, p. 75—76; idem, *Săpăturile de la Verbița*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 85.

[5] M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, în *Materiale*, III, 1957, p. 69—75.

[6] K. Horedt, *Șantierul Morești*, în *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 292; idem, *Săpăturile de la Morești*, în *Materiale*, V, 1959, p. 84—86.

[7] Eugen Comșa, *La civilisation Criș...*, p. 174 și nota 10.

[8] Ca la Verbița, de pildă v. D. Berciu, *op. cit.*, în *Materiale*, V, 1959, p. 75. Poate că fenomenul trebuie pus în legătură cu un sedentarism de scurtă durată, condiționat de secătuirea terenurilor afectate cultivării plantelor; cf. Draga Arandjelović-Garašanin, *op. cit.*, p. 154.

[9] La Verbița, bordei: (Corneliu N. Mateescu), *op. cit.*, în *SCIV*, III, 1952, p. 158 și D. Berciu, *op. cit.*, în *Materiale*, V, 1959, p. 75; la Perieni, semibordei: M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, în *Materiale*, III, 1957, p. 68. În cultura Starčevo din Iugoslavia, bordeiele sînt folosite doar în fazele mai vechi cf. Draga Arandjelović-Garašanin, *op. cit.*, p. 153—154.

[10] Corneliu N. Mateescu, *op. cit.*, p. 158.

[11] M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, în *Materiale*, III, p. 68; idem, *op. cit.*, în *Acta Arch*, 9, 1—4, p. 53—68.

[12] La Glăvăneștii Vechi și Valea Lupului, rîșnițele lipsesc (v. I. Nestor, *Cultura ceramicii liniare în Moldova*, în *SCIV*, II, 2, 1951, p. 22), dar se admite în genere caracterul mai mult agricol al culturii Criș-Starčevo (v. Draga Arandjelović-Garašanin, *op. cit.*, p. 167; Eugen Comșa, *La civilisation Criș...*, p. 175—176).

[13] J. Banner, *Das Tisza-, Maros-, Körös-Gebiet bis zur Entwicklung der Bronzezeit*, Szeged-Leipzig, 1942, p. 24, susține preponderența creșterii vitelor la triburile culturii Criș (Körös).

Numeroasele aşchii de cremene şi cuarţit, precum şi percutoarele şi nucleele din silex, ne obligă să admitem că uneltele se lucrau pe loc [1], probabil şi cu material căpătat prin schimburi intertribale. Diversitatea speciilor de silex folosite, ca şi utilizarea cuarţitului, credem că dovedesc

Fig. 8. — *Ceplura.* Ceramică Criş-Starčevo. 1, picior fragmentar de cupă; 2, 2a, fragment din fundul unui vas.

nu atît raritatea materialului de calitate superioară, cît mai ales o lipsă de orientare a neoliticilor de tip Criş de la Tîrgşor asupra celor mai indicate surse de procurare a materiei prime. Folosirea lamelor-seceri orientează descoperirile de la Tîrgşor către lumea aspectului Karanovo I-Kremikovci din Bulgaria.

[1] V. şi Eugen Comşa, *op. cit.*, p. 175.

O altă îndeletnicire cunoscută aceloraşi oameni este împletitul; pe un fund de vas s-au păstrat amprentele unei împletituri, probabil din vegetale (fig. 6/7).

În legătură cu ceramica, subliniem că la Tîrgşor predomină simţitor specia roşie lustruită (*red slipped ware*) şi formele globulare, ca în faza Starčevo II (după Draga Arandjelović-Garašanin)[1] şi decorul plastic în cadrul căruia se evidenţiază buzele dantelate, ambele elemente apropiind încă o dată complexul nostru de cel de la Verbiţa[2]. Pe de altă parte, la Tîrgşor lipsesc unele elemente considerate în general ca fiind dovezi ale fazei tîrzii (IV, după Milojčić, III după Draga Arandjelović-Garašanin), a culturii Criş-Starčevo: decorul „spic de grîu"[3], cel „fagure", reliefurile crestate, canelura propriu-zisă[4], cupa cu picior plurilobat[5], vasele cu patru piciorușe[6].

Avînd în vedere aceste constatări, socotim că aspectul de la Tîrgşor datează din treapta mijlocie a dezvoltării culturii Criş-Starčevo, adică din faza II, mai probabil II b, după periodizarea Dragăi Arandjelović-Garašanin[7], respectiv faza III după Milojčić[8]. Această concluzie deschide posibilitatea descoperirii unor etape şi mai vechi ale culturii Criş-Starčevo din Muntenia.

Prezenţa, în plin centru al Munteniei, a unui complex cultural care prin aspectul său înclină mai mult spre vest (Verbiţa, Starčevo) şi spre sud (Karanovo, Kremikovci) nu poate avea doar o simplă semnificaţie cronologică, ci şi una culturală[9].

---

[1] Draga Arandjelović-Garašanin, *op. cit.*, p. 160, 165—166.

[2] Cf. D. Berciu, *op. cit.*, în *Materiale*, V, 1959, fig. 4/1—9.

[3] Apariţia acestui decor la Dudeşti (v. Eugen Comşa, *op. cit.*, în *Materiale*, V, 1959, p. 93 şi 96) nu ar fi fost posibilă dacă el nu ar data dintr-o fază tîrzie Criş.

[4] Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 96.

[5] Draga Arandjelović-Garašanin, *op. cit.*, p. 166.

[6] *Ibidem.*

[7] *Ibidem.*

[8] Vl. Milojčić, *Chronologie*..., p. 70—74.

[9] *Addenda*: La cîteva luni după susţinerea comunicării noastre, în toamnă, a apărut volumul D. Berciu, *Contribuţii la problemele neoliticului în Romînia în lumina noilor cercetări*, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1961. În partea I a lucrării (*Unele probleme ale neoliticului de la Dunărea de jos*), la capitolul III (*Neoliticul vechi*) subcapitolul I (*Cultura Criş*, p. 21—35), sînt prezentate problemele culturii care ne preocupă. Aici sînt expuse mai amănunţit şi rezultatele privind cultura Criş de la Verbiţa, la care ne-am referit în textul comunicării noastre, fapt care ne obligă la următoarele reconsiderări:

1. Mai întîi se precizează (la p. 29, nota 3) că ceramica publicată în *Materiale*, V, 1959, p. 77, fig. 4, aparţine nivelului Criş I (inferior) de la Verbiţa, atribuit de autor (la p. 30) perioadei Starčevo II [nu se precizează după cine, probabil după Milojčić, căci referindu-se la ceramica nivelului Criş II (superior) de la Verbiţa, D. Berciu o datează — la p. 31 — în faza Starčevo III — Milojčić, respectiv IIb (nu IIa !) — Arandjelović-Garašanin, de unde rezultă că nivelul Criş I — Verbiţa datează din faza Starčevo II — Milojčić, respectiv IIa—Arandjelović-Garasanin]. Cum este clar acum că ceramica de la Tîrgşor are cele mai multe asemănări cu cea din nivelul I (inferior) de la Verbiţa, trebuie să admitem că *materialele noastre cuprind şi o parte (măcar ultima jumătate) din faza Starčevo IIa — Arandjelović-Garašanin respectiv II — Milojčić.* Pentru o asemenea clasare a Crişului de la Tîrgşor pledează şi faptul că în nivelul II (superior) de la Verbiţa apar multe vase făcute dintr-o pastă fără pleavă (v. la p. 30), pe cînd la Tîrgşor pasta fără pleavă este o raritate, ca şi prezenţa, în acelaşi nivel II, doar a locuinţelor de suprafaţă. Cum însă la Tîrgşor sînt şi cîteva elemente mai tîrzii (forme, tehnică, decor) decît faza II — Milojčić, rămîne stabilit că *locuirea Criş de aici a dăinuit pînă la*

ANEXA CU DESCOPERIRILE DE TIP CRIŞ-STARČEVO DIN MUNTENIA (ÎN ORDINE TOPOGRAFICĂ)

1. *Bonţeşti I*, r. Focşani, reg. Galaţi.

De pe terasa numită „Pe Jitie", din dreapta văii Mera, Muzeul de antichităţi din Iaşi, a recuperat prin perieghezele din 1954 mai multe fragmente ceramice atribuite, cu rezerve, culturii Criş [1]. În anul 1956, sondajele efectuate de către Gh. Bichir în acest punct au

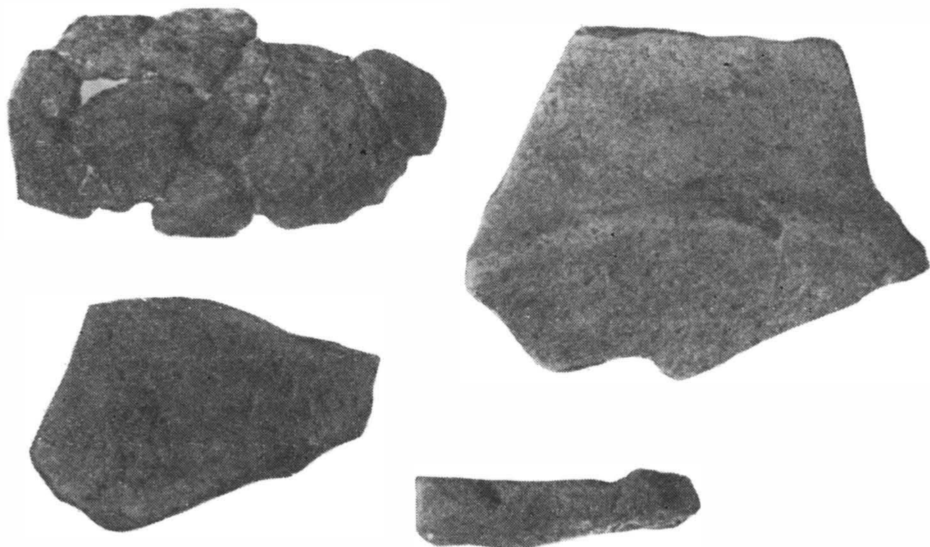

Fig. 9. — *Budureasca 1.* Ceramică Criş-Starčevo. 1, 4, lustruite şi cu culoare roşie; 2, 3, nelustruite.

confirmat existenţa vestigiilor Criş, aflate în strat şi în două gropi. S-au descoperit cu acest prilej resturile unei locuinţe de suprafaţă, unelte de piatră (un toporaş plat, trapezoidal din argilit, piese din obsidiană, silex sau gresie silicioasă), două fusaiole rotunde, apla-

începutul fazei III — Milojčić, respectiv IIb-Arandjelović-Garašanin, înlăuntrul căreia însă nu pătrunde adînc (probabil nu depăşeşte mijlocul fazei).

Multe analogii pentru ceramica Criş de la Tîrgşor se întîlnesc la cea din stratul I de la Sălcuţa (v. D. Berciu, *op. cit.*, p. 186—188, fig. 44, 45, 46, passim), care datează probabil din faza Starčevo II — Milojčić. (Autorul spune, la p. 29, că „fragmentele descoperite în stratul I de la Sălcuţa... sînt similare celor din nivelul Starčevo-Criş I de la Verbiţa". La fel şi la p. 189. La p. 39 însă, notează că „la Almaj... s-au găsit fragmente ceramice similare celor de la Sălcuţa şi celor din nivelul II de la Verbiţa", de unde ar putea reieşi că stratul I de la Sălcuţa este contemporan nivelului II de la Verbiţa).

2. În aceeaşi lucrare, la p. 34 şi 185, D. Berciu apreciază că aspectul Criş din Oltenia se apropie mai mult de varianta Starčevo decît de cea Criş (Körös), observaţie *întru totul justă*, pe care am făcut-o şi noi în prezenta comunicare, în legătură cu materialele de la Tîrgşor.

3. Referitor la economia de bază a culturii Criş, se aduce un punct de vedere mai îngăduitor (D. Berciu, *op. cit.*, p. 35), conform căruia, în funcţie de condiţiile locale, triburile Criş puteau dezvolta cu precădere sau cultivarea plantelor sau creşterea animalelor domestice, fapt pe care lipsa rîşniţelor de la Glăvăneştii Vechi şi Valea Lupului pare să-l probeze.

[1] N. Zaharia, *Cercetările de suprafaţă efectuate în Moldova în cursul anului 1954*, în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 897, nota 1 şi p. 910.

tizate și fragmente ceramice cu pleavă în pastă, decorate mai ales prin impresiuni (simple sau în formă de „spic" ori „fagure"), incizii („căpriori" sau „rețea") și brîie crestate și gurguie. Se folosește barbotina organizată. Sînt documentate canelurile (pe un picior de cupă) și cupele cu profilul potirului în formă de „L" și cu picior lobat. Așezarea de „Pe Jitie" este datată în faza mai tîrzie a culturii Criș[1]. Materialul se află în depozitul M.N.A.

2. *Bonțești II*, r. Focșani, reg. Galați.
Cu prilejul săpăturilor efectuate în 1956 la Bonțești, din partea de NV a platoului numit „La Nucușori" s-au adunat mai multe fragmente ceramice Criș[2]. Inedite, în depozitul MNA.

3. *Cîndești*, r. Focșani, reg. Galați.
S-au executat sondaje într-o așezare Criș din acest sat. Rezultatele inedite. Materialul în depozitul MNA[3].

4. *Băiești*, com. Aldeni, r. Buzău, reg. Ploiești.
În anul 1942, a fost descoperit la marginea de SV a satului un picior cilindric, gol în interior, care provine dintr-un vas Criș. Pasta conține pleavă. Informații verbale Gh. Ștefan și Eugen Comșa. Inedit, în depozitul MNA[4].

5. *Gherăseni*, r. Buzău, reg. Ploiești.
În anul 1961, prin săpăturile arheologice întreprinse de Institutul de arheologie al Academiei R.P.R. în necropola prefeudală din secolele III—IV e.n. din punctul numit „Lacul Frîncului", s-a descoperit un vas fragmentar care zăcea la mică adîncime (0,57 m), aproape complet dezagregat de acizii solului, din care cauză nici nu a mai putut fi reconstituit. Vasul avea un contur piriform, fund masiv și gît scurt, cilindric. Lutul său este fin, foarte slab nisipos, aproape fără pleavă. Miezul peretelui este negru, iar straturile superficiale, date cu un slip fin, gălbui, sînt acoperite cu o culoare roșie-vișinie, lustruită. Pe linia de maximă curbură a pîntecului s-a păstrat o apucătoare semisferică, perforată vertical. Măsurat *in situ*, vasul era înalt de 13—14 cm, larg la pîntec de 16 cm, la gură de 6—7 cm, iar la soclu de 7,5 cm. Grosimea pereților: 0,6—0,7 cm; grosimea fundului: 2,2 cm. Datează probabil dintr-o perioadă mijlocie Criș-Starčevo[5]. Materialul în depozitul Muzeului regional de istorie, Ploiești.

6. *Budureasca 1*, com. Vadu Săpat, r. Mizil, reg. Ploiești.
Tot în anul 1961, cu prilejul săpăturilor de salvare întreprinse de Muzeul regional de istorie din Ploiești în punctul *Budureasca 1* din valea Budureasca (la circa 4 km NV de sat, așezare prefeudală din secolele VI—VII e.n.), au fost descoperite, la baza tuturor depunerilor arheologice, într-un strat de lehm-loess, mai multe cioburi Criș-Starčevo (fig. 9) și un fragment de topor plat. Ceramica prezintă în genere forme globulare sau ușor piriforme, iar lutul vaselor conține pleavă. Pereții sînt subțiri (0,5—1,0 cm) cu miezul negru și fețele (date cîteodată cu barbotină fină) cărămizii sau gălbui-roșcate. Pe mai

[1] Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 259—262, 263 și fig. 7/1—4 și 8/1—9; Eugen Comșa, *op. cit.*, în *SCIV*, IX, 2, 1958, p. 477; idem, *La civilisation Criș...*, pl. III/89.
[2] Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 259, 263; Eugen Comșa, *La civilisation Criș...*, pl. III/90.
[3] Eugen Comșa, *op. cit.*, în *SCIV*, IX, 2, 1958, p. 477; idem, *La civilisation Criș...*, pl. III/91.
[4] Idem, *op. cit.*, în *SCIV*, IX, 2, 1958, p. 477; idem, *La civilisation Criș...*, pl. III/92.
[5] Gh. Diaconu și Victor Teodorescu, *Săpăturile arheologice de la Gherăseni*, în *Materiale*, XI (în pregătire).

multe fragmente (printre care şi o buză împodobită cu adîncituri) (fig. 9/1,2) apare culoarea roşie, lustruită (*red slipped ware*). Se pare că vestigiile de aici sînt mai vechi decît cele descoperite la Tîrgşor sau cel mult contemporane. Materialul în depozitul Muzeului regional de istorie din Ploieşti.

7. *Fîntînele*, com. Fîntînele, r. Mizil, reg. Ploieşti.

Cu prilejul cercetărilor arheologice de suprafaţă din 1961, efectuate în cadrul *Comisiei pentru studiul formării limbii şi poporului romîn* a Academiei R.P.R., am descoperit, la marginea de NV a satului, în punctul numit „Pe vîlcele", mai multe fragmente ceramice Criş. Cele mai numeroase au amestec de pleavă în pastă, miezul fiind negru, iar straturile superficiale cărămizii. Pe un fragment, se pot observa adîncituri făcute cu unghia ; altele, mai rare, au pasta mai fină, cu pleavă mai măruntă şi mai puţină şi cîteodată cu un foarte mic procent de nisip fin, miezul lor fiind tot negru, iar suprafeţele gălbui-roşcate (corodate), ca la specia roşie (*red ware*) de la Tîrgşor, cu care sînt probabil contemporane. Materialul inedit, în Muzeul regional de istorie din Ploieşti.

8. *Ceptura*, r. Mizil, reg. Ploieşti.

Cu prilejul aceloraşi cercetări, am identificat într-o colecţie din Ceptura de jos două fragmente de vase Criş. După informaţiile căpătate de la Gh. Rădulescu, păstrătorul colecţiei, piesele au fost descoperite prin anii 1932—1933, de către un localnic, într-un punct necunoscut din Ceptura de sus. Primul fragment e un picior de cupă, uşor tronconic, gol în interior (fig. 8/1), cu înălţimea (păstrată) de 7,5 cm cu diametrul maxim de 9,6 cm, lucrat destul de grosolan din lut amestecat cu pleavă, negru la miez şi roşu-cărămiziu la suprafeţe. Este puternic corodat şi fără urme de lustru sau decor. Al doilea fragment (fig. 8/2) provine dintr-un vas mare, cu pereţii groşi de 1,8 cm şi fund cu soclu plin (grosimea totală a fundului 3,7 cm), lucrat din pastă cu mai puţină pleavă şi dat cu barbotină. Datorită arderii, jumătatea exterioară a grosimii fragmentului este roşie-cărămizie, iar jumătatea interioară este neagră. Ambele fragmente datează probabil dintr-o perioadă mai tîrzie a culturii Criş. Materialul se păstrează în localul bisericii din Ceptura de jos, com. Ceptura. Deşi teritoriul comunei a fost intens cercetat, punctul descoperirii celor două fragmente nu a fost identificat.

9. *Tîrgşorul Vechi*, r. şi reg. Ploieşti.

Pentru descoperirile din 1958[1], vezi lucrarea de faţă. Un nou semibordei Criş (nr. 3), tot de formă ovală, a apărut la Tîrgşor în campania de săpături din anul 1961[2]. Materialele în depozitul Muzeului regional de istorie din Ploieşti.

10. *Bulimanu*, r. Răcari, reg. Bucureşti .

Dinu V. Rosetti ne-a informat că prin anii 1936—1937 a descoperit mai multe fragmente ceramice cu pleavă, pe care le atribuie, cu probabilitate, culturii Criş.

11. *Bucureşti — Dealul Mihai Vodă*

În cadrul şantierului arheologic Bucureşti, săpăturile executate pe dealul Mihai Vodă (terasa primară din dreapta Dîmboviţei) au scos la iveală, dintr-un strat de loess, mai multe fragmente ceramice din pastă cu pleavă, negre la miez, cu feţele galben-roşiatice,

[1] Comunicate sumar în raportul citat din *Materiale*, VII, p. 633—635, 643. Importanţa deosebită a descoperirii a făcut ca punctul Criş de la Tîrgşor să fie cartat şi în tratatul de *Istoria Romîniei*, I, Bucureşti, 1960, pl. VI, fiind amintit şi de Eugen Comşa, *La civilisation Criş...*, p. 180 şi pl. III/93.

[2] Gh. Diaconu, N. Constantinescu şi Victor I. Teodorescu, *Şantierul arheologic Tîrgşor*, în *Materiale*, XI (în pregătire). Resturi bogate Criş-Starčevo au apărut şi pe malul drept (vestic) al Leaotului, în sectorul D (săpături 1963).

atribuite, în mare, neoliticului timpuriu [1]. Noi le atribuim culturii Criş [2], idee la care au subscris şi descoperitorii.

12. *Băneşti*, r. Domneşti, reg. Bucureşti.
În anul 1957, s-au descoperit în vatra satului mai multe fragmente ceramice Criş. Informaţii Gh. Bichir şi Eugen Comşa. Inedite, în depozitul MNA.

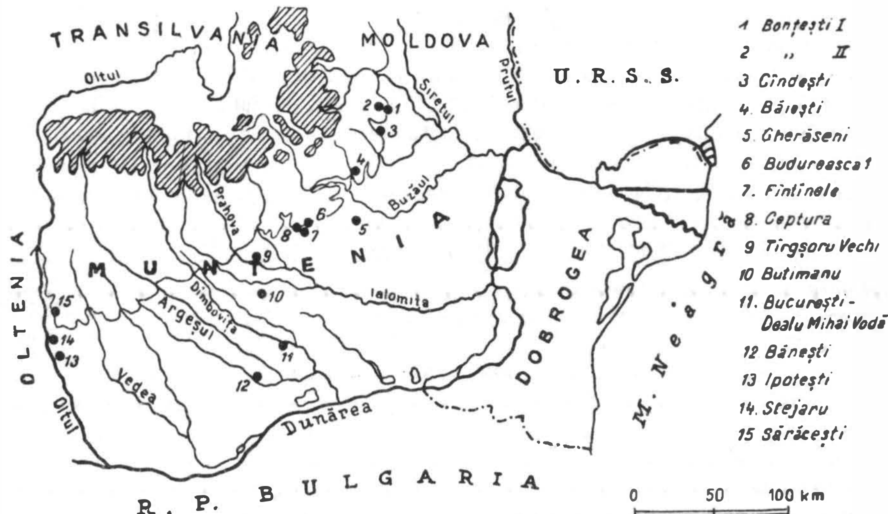

Fig. 10. — Harta descoperirilor Criş-Starčevo din Muntenia.

13. *Ipoteşti*, com. Coteana, r. Slatina, reg. Argeş.
Cercetătorul Eugen Comşa ne-a informat că prin perieghezele pe care le-a efectuat în anul 1959 a descoperit pe terasa primară, estică, a Oltului, fragmente ceramice Criş. Inedite în depozitul MNA.

14. *Stejaru*, r. Slatina, reg. Argeş.
Tot cercetătorul Eugen Comşa ne-a informat că în acelaşi an a identificat un punct Criş în raza acestui sat. Materialul inedit în depozitul MNA.

15. *Sărăceşti*, com. Cireaşov, r. Slatina, reg. Argeş.
În vara anului 1959, s-a descoperit în raza satului *Sărăceşti* o bogată aşezare Criş, amenintată de distrugere. Din acelaşi punct s-au cules materiale şi în anii 1960—1961. Împreună cu descoperitorul, am trecut prin mînă materialele în vara anului 1961. O parte din ele se apropie de ceramica descoperită la Tîrgşor (specia roşie — *red ware*), cu unele profile aproape identice sau chiar identice celor de la Tîrgşor (vezi, de pildă, fig. 6/5) : apar însă şi elemente deosebitoare : profile mai evoluate, brîie alveolate sau crestate, barbotina grosolană. Probabil că în aşezarea de la *Sărăceşti* există două nivele de locuire. Informaţii de la M. Butoiu. Materialul, inedit, în Muzeul raional din Slatina [3].

VICTOR TEODORESCU

[1] Sebastian Morintz şi Gh. Cantacuzino, *Şantierul arheologic Bucureşti, Săpăturile arheologice din sectorul Mihai Vodă*, în *Studii şi referate privind istoria Romîniei*, partea I, Bucureşti, 1954, p. 337—339, 392 şi fig. 9.

[2] V. *supra*, p. 261.

[3] Aşezarea este amintită de D. Berciu, *Cultura Criş*, în *Istoria Romîniei*, I, Bucureşti, 1960, p. 38—40 şi pl. VI, unde descoperirea este cartată sub numele de Cireaşov.

КУЛЬТУРА КРИШ В ЦЕНТРЕ МУНТЕНИИ

(В свете археологических раскопок в Тыргшорул Векь)

РЕЗЮМЕ

В ходе археологических раскопок в Тыргшорул Векь (9 км на юго-запад от г. Плоешти) летом 1958 г. были открыты в центральной Мунтении первые *достоверные* следы культуры Криш-Старчево. С тех пор документация этой культуры обогатилась материалами, добытыми как в самом Тыргшорул Векь, так и во многих других местах этой провинции.

Поселение типа Криш-Старчево из Тыргшорул Векь состоит из разбросанных полуземлянок (до настоящего времени были вскрыты три), слегка углубленных в землю, неправильной овальной формы и различных размеров.

Лучше других сохранилась полуземлянка № 1. В ее северо-западном углу была обнаружена круглая яма-очаг, шириной в 0,42 м, выкопанная на глубину 7—8 см от уровня земляного пола. Снаружи жилища были найдены три небольших круглых углубления, на которые вероятно опирались подпорки, поддерживавшие возможно крышу типа «шалаша». Хотя жилище пострадало от пожара, остатки самана не были обнаружены.

Инвентарь полуземлянок содержит многочисленные фрагменты керамики, нуклеусы, отщепы и орудия из кремня и кварцита, пробойники, фрагменты зернотёрок, кости животных (крупные и мелкие жвачные).

Предметы из кремня были сделаны на поселении. Они представлены пластинками средней величины. Кварцит использовался только для изготовления больших рудиментарных скребков, дисковидной или трапециевидной формы.

Фрагменты *керамики* представляют собой элементы, общие для керамики, распространенной в огромном ареале культуры Старчево-Криш-Кремиковцы. Глина, из которой делались сосуды, содержит мякину (и только в 2—3 случаях мелкий песок). На изломе черепков внутренняя часть имеет черный цвет, а верхние слои — красноватые, слегка желтоватые — получились благодаря применению слоя барботина или, чаще, высококачественного теста красного цвета. Очень часто встречаются лощеные сосуды. Роспись отсутствует (из-за коррозии?).

Стратиграфия была установлена на участке полуземлянки № 1. В яме этой полуземлянки были найдены только черепки керамики типа Криш-Старчево. Над остатками культуры Криш расположен смешанный горизонт Криш-Боян (фаза Джулешть, ранний этап Гряка, начальный облик Богата, согласно периодизации Евджена Комши = Боян II а, по Д. Берчу) с многочисленными микролитами, которые (как и несколько черепков) могли бы принадлежать культуре Дудешть (Винча

B_1). Над смешанным слоем находятся многочисленные остатки культуры Боян (вышеупомянутые фаза, этап и облик), в большей своей части разрушенные в феодальную эпоху. (К этим наблюдениям следует добавить, что в одной из ям, относящихся к культуре Боян, расположенной в непосредственной близости к полуземлянке № 1, были найдены многочисленные черепки культуры Криш). Таким образом, и для Мунтении подтверждается установленная для Трансильвании последовательность Криш—Боян и последовательность Криш—Дудешть.

Скудность и прерывистый характер отложений Криш-Старчево в Тыргшорул Векь указывают на то, что носители этой культуры осели здесь на короткое время. Редкие жилища, принадлежащие (как и в более древних фазах культуры Старчево в Югославии) к типу полуземлянок, имеют в северо-западной части очаг, как и полуземлянки в Вербице и Периень (РНР). Жители в течение своего краткого пребывания в данной области занимались главным образом примитивным земледелием (о чем свидетельствуют мякина в тесте сосудов, фрагменты зернотерок, кремневые пластины с односторонним лезвием, как в горизонте Караново I-Кремиковцы в Болгарии). Разведение животных стояло на втором плане. Кремень, довольно плохого качества, обрабатывался на месте. Было известно и плетение,по-видимому из растительных волокон.

Керамика отличается развитым характером. Преобладает красная лощеная керамика (red slipped ware) и круглые формы, как в фазе Старчево II (по Драге Аранджелович-Гарашанину), а также пластические украшения (особенно венчик, украшенный углублениями), как в Вербице (I горизонт Криш). Отсутствуют, однако, узоры в виде « колеса » и « пчелиных сот », рельефные насечки, собственно каннелюры, кубки на многолопастной ножке, сосуды на четырех ножках — элементы, рассматриваемые вообще как доказательства поздней фазы (IV, по Милойчичу; III, по Драге Аранджелович-Гарашанин) культуры Криш-Старчево. По этим соображениям автор датирует культурный облик из Тыргшорул Векь средним периодом культуры Криш-Старчево-серединой фазы II a до, самое позднее, середины фазы II b, согласно периодизации Драги Аранджелович-Гарашанин, либо соответствующими этапами фаз II—III, по периодизации Милойчича.

Аналогии с западом (Вербица, Старчево) и югом (Караново I, Кремиковцы) имеют не только хронологическое, но и культурное значение. Племена на Нижнем Дунае, находившиеся в тесном родстве, обусловили передачу некоторых восточно-средиземноморских материальных и культурных элементов, продвинувшихся на Балканский полуостров далее к северу и востоку.

В *Приложении* перечислены 15 пунктов типа Криш-Старчево, известных в Мунтении до 1961 г. (рис. 10). Почти все материалы не были опубликованы до сих пор. Большинство поселений относятся к тому же времени, что и Тыргшорул Векь : Герэсень, Будуряска 1 (начало которой возможно относится к более раннему этапу), Фынтынеле, Бухарест-Дялул Михай Водэ, частично Сэрэчешть (которая проникает гораздо глубже в фазу II b, по Аранджелович-Гарашанину).

Другие поселения либо относятся к более позднему времени (Бонцешть I, Бэешть, Чептура), либо не могут еще быть датированы из-за недостаточности существующего материала.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1.—*Тыргшор.* Общий план поселения; а, предполагаемый ареал обитания типа Криш-Старчево; 1, 2, 3, полуземлянки типа Криш-Старчево; b, разведочные траншеи.

Рис. 2. — *Тыргшор.* Полуземлянка № 1 типа Криш. а, план; 1, 2, 3, ямы от кольев; *v*, очаг; b, разрез; I, слой пахотной земли; II, средневековый слой; III, слой Боян (начало фазы Джулешть); IV, смешанный слой с микролитами типа Боян-Дудешть-Криш, *V*, земля, заполняющая землянку, принадлежащую к культуре Криш; *v*, очаг.

Рис. 3. — *Тыргшор.* 1—5, донья сосудов Криш-Старчево (1,3 лощеные и покрытые красной краской); 6—16, фрагменты керамики Криш-Старчево (8, 12, 13, 15, 16, лощеные и со следами красной краски; 6, 7, 9—11, 14, лощеные и покрытые красной краской).

Рис. 4. — *Тыргшор.* Фрагменты керамики Криш-Старчево. 1, фрагмент кубка на ножке; 2, черепок с углублениями в виде каннелюр (2—3, лощеные и покрытые красной краской).

Рис. 5. — *Тыргшор.* Фрагменты керамики Криш-Старчево. 1, 4, 9, ручки; 8, 10, фрагменты с простыми выступами; 6—7, фрагменты с двойными выступами; 5, фрагменты с ячеечной выпуклостью; 2—3, фрагменты с ячейками (1,5—6,9, лощеные и со следами красной краски).

Рис. 6. — *Тыргшор.* Фрагменты Криш-Старчево. 1—2, края сосудов — украшенные углублениями, лощеные и со следами красной краски; 3—4, венчики с ячейками; 5—6, лощеные со следами красной краски; 6, высококачественное тесто без мякины; 7, дно сосуда с отпечатками плетенки.

Рис. 7. — *Тыргшор.* Культура Криш-Старчево. 1, предмет в фрагментарном состоянии, сделанный из высококачественной глины (фаллус?); 2, фрагмент антропоморфной женской статуэтки (высококачественная глина со следами красной краски); 3, кремневая пластина с двухсторонним лезвием; 4—8, пластины или фрагменты пластин с односторонним лезвием; 9, скребок на верхней части пластины.

Рис. 8. — *Чептура.* Керамика Криш-Старчево. 1, фрагментарная ножка от кубка; 2—2а, фрагмент дна сосуда.

Рис. 9. — *Будуряска 1.* Керамика Криш-Старчево. 1, 4, лощеные и покрытые красной краской; 3, 4, нелощенные.

Рис. 10. — Карта находок типа Криш-Старчево в Мунтении.

LA CIVILISATION CRIŞ DANS LA VALACHIE CENTRALE

(À la lumière des fouilles archéologiques de Tîrgşorul Vechi)

RÉSUMÉ

Les recherches archéologiques entreprises à Tîrgşorul Vechi, localité située à 9 km au sud-ouest de la ville de Ploieşti, ont entraîné la découverte, au cours de l'été 1958, et pour la première fois *d'une façon sûre et certaine* au cœur de la Valachie de vestiges de la civilisation Criş-Starčevo. Depuis lors les objets attestant la présence de cette civilisation se sont

multipliés, aussi bien dans les limites de l'établissement de Tîrgşorul Vechi que dans maints autres points de cette province.

La *station* du type Criş-Starčevo de Tîrgşorul Vechi consiste en huttes en partie souterraines, disséminées (on en connaît trois jusqu'ici), dont le fond se trouve à faible profondeur du sol, de forme ovale irrégulière et de dimensions variables.

La hute n° 1 est mieux conservée. Dans son coin nord-ouest on a retrouvé une fosse servant de foyer, circulaire, large de 42 cm et profonde de 7 à 8 cm sous le niveau d'un plancher rudimentaire. A l'extérieur de cette demeure, on a observé trois petits cuveaux circulaires où reposaient probablement les poteaux soutenant un toit éventuel du type *surlă* (chaumine). Bien que la cabane ait été incendiée, on n'a pas trouvé de trace de bousillage.

L'inventaire des huttes partiellement souterraines comprend des fragments de céramique, des nucléus, éclats et outils en silex et en quartzite, des precuteurs, des débris de meule, des os d'animaux (grands et petits ruminants).

Les objets en silex ont été exécutés sur place. Ils ont un aspect lamellaire de moyenne dimension. Le quartzite n'a servi qu'à confectionner de grands racloirs, rudimentaires, discoïdaux ou trapézoïdaux.

La céramique, réduite à des tessons, accuse les éléments généralement communs à la céramique de la vaste aire culturelle Starčevo-Criş-Kremikovci. La terre dont sont faits les vases renferme de la balc (du sable fin dans 2 ou 3 cas seulement). La partie intérieure de la cassure des tessons est noire et les couches supperficielles rougeâtres, jaune pâle, grâce à l'application d'une couche de barbotine ou, plus fréquemment, d'une matière ténue de couleur rouge. Les tessons sont très souvent lustrés. La peinture fait défaut (peut-être par suite de la corrosion).

La *stratigraphie* a pu être déterminée dans la zone de la hutte à demi souterraine n° 1. Sa fosse n'a livré que des tessons Criş-Starčevo. Au-dessus des restes Criş il y a un niveau d'interférence Criş-Boian (phase Giuleşti, époque précoce Greaca, aspect initial Bogata, d'après la périodisation de E. Comşa = Boian IIa, d'après D. Berciu), renfermant de nombreux microlithes qui (de même que quelques tessons) pourraient appartenir à la civilisation de Dudeşti (Vinča B_1). Au-dessus du niveau d'interférence se trouvent des vestiges, assez abondants, Boian (phase, étape et aspect déjà mentionnés) détruits pour la plupart par suite d'une coupe faite au moyen âge. Il faut ajouter à ces constatations qu'on a recueilli dans une fosse Boian, située dans le voisinage immédiat de la hutte partiellement souterraine n° 1, beaucoup de tessons du type Criş. La succession Criş-Boian, constatée en Transylvanie, tout comme celle Criş-Dudeşti, est donc confirmée maintenant en Valachie aussi.

La pauvreté et la discontinuité des dépôts Criş-Starčevo trouvés à Tìrgşorul Vechi dénotent que l'homme de cette civilisation s'y est installé pour un court laps de temps. Les rares habitations sont du type des huttes partiellement souterraines, tout comme aux phases plus anciennes Starčevo de Yougoslavie, avec leur foyer au nord-ouest tout comme à Verbiţa et à Perieni (R. P. Roumaine). On pratiquait surtout l'agri-

culture primitive (à preuve la balle présente dans la pâte des vases, les débris de meules, les lamelles en silex à tranchant d'un seul côté, comme dans le niveau Karanovo I—Kremikovci en Bulgarie), la vie sédéntaire qu'on y menait étant de faible durée. L'élevage se situe au second plan. Le silex était travaillé sur place, les blocs utilisés ne provenant pas des sources les plus indiquées. On connaissait aussi l'art de tresser, probablement des fibres végétales.

La céramique est évoluée. L'espèce rouge lustrée (*red slipped ware*) prédomine, ainsi que les formes globulaires, tout comme dans la phase Starčevo II (selon Draga Arandjelović—Garašanin) et le décor plastique (les rebords « dentelés » surtout) comme à Verbiţa (niveau I Criş). Manquent toutefois le décor dit « épi de blé », en « rayons de miel », les reliefs encochés, la cannelure proprement dite, la coupe à pied polylobé les vases à 4 petits pieds, éléments considérés en général comme des preuves de la phase tardive (IV selon Milojčić, III selon Draga Arandjelović-Garašanin) de la civilisation Criş-Starčevo. Ces considérations permettent à l'auteur de dater l'aspect de Tîrgşorul Vechi au stade moyen de la civilisation Criş-Starčevo vers le milieu de la phase IIa, tout au plus jusqu'au milieu de la phase IIb d'après la périodisation proposée par Draga Arandjelović-Garašanin, les étapes respectives correspondant aux phases II—III de la périodisation de Milojčić.

Les analogies avec l'ouest (Verbiţa, Starčevo) et le sud (Karanovo, Kremikovci) n'ont pas seulement une signification chronologique, mais une culturelle aussi. Les tribus étroitement apparentées entre elles du bassin du Bas-Danube ont conditionné la transmission plus loin, vers le nord et l'est, d'éléments matériels et culturels est-méditerranéens, arrivés dans la Péninsule des Balkans.

En *annexe* sont présentés les 15 points Criş-Starčevo connus jusqu'en 1961 en Valachie. Leurs matériaux sont presque tous inédits. La plupart des établissements sont contemporains de Tîrgşorul Vechi : Gherăseni, Budureasca 1 (peut-être à partir d'une étape plus précoce), Fîntînele, Bucarest-Colline de Mihai Vodă, partiellement Sărăceşti (qui pénètre beaucoup plus profondément dans la phase IIb, d'après Arandjelovič-Garašanin). Quant aux autres, ils sont soit plus tardifs (Bonţeşti I, Băieşti, Ceptura), soit impossibles à dater pour le moment, à cause du trop petit nombre des pièces existantes.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *Tîrgşor*. Plan général de l'établissement. a, aire probable de l'habitat Criş-Starčevo ; 1, 2, 3, huttes en partie souterraines Criş-Starčevo ; b, tranchées archéologiques.

Fig. 2. — *Tîrgşor*. Hutte Criş à demi souterraine nº 1 : a, plan ; 1, 2, 3, trous de poteau ; v, foyer ; b, section : I, couche de terre arable ; II, couche médiévale ; III, couche Boian (début de la phase Giuleşti) ; IV, niveau d'interférence à microlithes, Boian-Dudeşti-Criş ; V, contenu comblant la hutte appartenant à la civilisation Criş ; v, foyer.

Fig. 3. — *Tîrgşor*. 1—5, fonds de vases Criş-Starčevo (1, 3 lustrés et colorés en rouge) ; 6—16, tessons de céramique Criş-Starčevo (8, 12, 13, 15, 16 lustrés et présentant des traces de couleur rouge ; 6, 7, 9—11, 14 lustrés et colorés en rouge).

Fig. 4. — *Tîrgşor*. Fragments céramiques Criş-Starčevo. 1, fragment de coupe à pied ; 2, tesson portant des sillons cannelés (2, 3, lustrés et peints en rouge).

Fig. 5. — *Tîrgşor*. Fragments céramiques Criş-Starčevo, 1, 4, 9, anses ; 8, 10, fragments à proéminences simples ; 6—7 fragments à proéminences doubles ; 5, fragment à pastille alvéolée ; 2—3, fragments décorés d'alvéoles (1, 5—6, 9, lustrés et portant des traces de couleur rouge).

Fig. 6. — *Tîrgşor*. Fragments céramiques Criş-Starčevo. 1—2, rebords de vases dentelés, lustrés et présentant des traces de couleur rouge ; 3—4, embouchures à alvéoles ; 5—6, lustrés, avec des traces de couleur rouge ; 6, pâte fine dépourvue de balle ; 7, fond de vase portant l'empreinte d'une tresse.

Fig. 7. — *Tîrgşor*. Civilisation Criş-Starčevo. 1, fragment d'un objet en terre glaise fine (phallus ?) ; 2, fragment d'une figurine anthropomorphe féminine (terre glaise fine ayant des traces de peinture rouge) ; 3, lame de silex à deux tranchants ; 4—8, lames ou fragments de lames à un seul tranchant ; 9, racloir sur le renflement d'une lame.

Fig. 8. — *Ceptura*. Céramique Criş-Starčevo. 1, débris d'un pied de coupe ; 2, 2a, fragment d'un fond de vase.

Fig. 9. — *Budureasca 1*. Céramique Criş-Starčevo. 1,4, lustrés et colorés en rouge ; 2,3, sans lustre.

Fig. 10. — Carte des découvertes Criş-Starčevo en Valachie.

O AŞEZARE BOIAN FORTIFICATĂ
(Şanţurile de apărare ale aşezării de la Spanţov)

Problema sistemelor de apărare ale aşezărilor culturii neolitice de tip Boian n-a constituit pînă acum o preocupare specială a arheologilor, deşi în ultimele cinci decenii au fost cercetate prin săpături numeroase aşezări Boian din România şi Bulgaria. Dacă în ceea ce priveşte cultura Gumelniţa, care a succedat culturii Boian, pe aproximativ întreaga sa arie de răspîndire, dispunem în prezent de date precise asupra unor lucrări de fortificare a aşezărilor, pentru cultura Boian asemenea date n-au fost cunoscute pînă în 1962 [1].

Urmărind într-un studiu recent problema sistemelor de fortificaţie şi de împrejmuire a aşezărilor gumelniţene am accentuat faptul că existenţa şi modul de execuţie a acestora sînt în strînsă dependenţă cu tipurile de aşezări [2]. La fel se pune problema şi pentru aşezările culturii Boian.

---

[1] Eugen Comşa, *Studiul cercetărilor cu privire la faza Giuleşti a culturii Boian*, în *SCIV*, 1—4, 1957, p. 30, afirmă că „tipul de aşezare întărită prin rîpi naturale sau prin şanţuri artificiale a apărut în etapa Aldeni..." înglobînd aşezarea de la Zăneşti în etapa Aldeni a fazei Giuleşti (Boian II), aşezare care „pare a fi avut şanţ de apărare" după H. Dumitrescu, *Şantierul arheologic Traian*, în *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 55—63. Ulterior s-a dovedit că într-adevăr aşezarea de la Zăneşti era fortificată cu şanţ. Dar aşezarea de la Zăneşti după Vladimir Dumitrescu aparţine fazei Precucuteni I, iar ceramica de tip Boian de la Zăneşti ilustrează doar o componentă a aspectului mult mai complex Precucuteni I. Pe de altă parte socotim că aşezarea de la Zăneşti este cel puţin parţial contemporană cu faza Boian III (Vidra). Tot Eugen Comşa, *К вопросу о переходной фазе от культуры Боян к культуре Гумелница*, în *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 42—43, afirmă că în perioada de tranziţie de la cultura Boian la cultura Gumelniţa faza Petru Rareş existau aşezări separate de terase prin şanţuri, şi dă cîteva exemple de astfel de aşezări. Autorul integrează în faza Petru Rareş faza finală a culturii Boian (Boian IV = Spanţov) şi faza de început a culturii Gumelniţa (I = A_1). Şanţul de la Vidra a fost identificat de noi şi de Dinu V. Rosetti şi datează din faza Gumelniţa I (A1). Existenţa şanţului aşezării de la Glina, este foarte probabilă şi după părerea noastră, dar n-a fost identificat prin săpături. Date mai precise dă Eugen Comşa asupra şanţului de la Radovanu care „are 110 m lungime şi peste 8 m lăţime la suprafaţa actuală a solului". Ţinînd seama de dimensiunile date de autor şi pînă la precizarea detaliilor acestui şanţ, noi considerăm că e vorba de o viroagă naturală, care izola aşezarea de terasă.

[2] Sebastian Morintz, *Tipuri de aşezări şi sisteme de fortificaţie şi de împrejmuire în cultura Gumelniţa*, în *SCIV*, 2, 1962, p. 273—282.

În primele două faze ale culturii Boian — cu puţine excepţii, care aparţin în special sfîrşitului fazei Boian II — ca şi în neoliticul vechi, aşezările erau formate din locuinţe risipite pe suprafeţe relativ mari, pe terasele joase ale apelor şi în general pe locuri puţin proeminente. Aşezările au fost de scurtă durată lăsînd un strat de cultură foarte subţire. Asemenea aşezări n-au avut fortificaţii. Datorită modului de viaţă semistabilă şi nivelului scăzut al posibilităţilor tehnice ale comunităţilor respective, lucrările de fortificaţie pe de o parte nu erau necesare iar pe de alta erau greu realizabile.

Ulterior, în cursul evoluţiei culturii Boian, respectiv în fazele III şi IV, a avut loc un remarcabil progres manifestat în principalele preocupări ale oamenilor (locuinţe, unelte, ceramică etc) [1]. În ansamblul progresului general observăm că se modifică şi aspectul aşezărilor. Acestea au formă de tell-uri şi sînt plasate pe locuri proeminente, movile naturale sau boturi de deal. Suprafaţa aşezărilor fiind limitată în mod necesar locuinţele sînt înghesuite. Locuirea pe un spaţiu restrîns a avut drept consecinţă formarea unui strat de cultură mult mai gros decît în aşezările din primele două faze ale culturii Boian. Cercetările au arătat că anumite locuri uşor de apărat au fost preferate pentru aşezări vreme îndelungată în epoca neolitică din faza Boian III (în cîteva cazuri chiar de la sfîrşitul fazei Boian II) şi pînă la sfîrşitul culturii Gumelniţa. În numeroase cazuri locuirea aşezărilor între limitele cronologice arătate mai sus s-a dovedit a fi continuă.

Asemănarea — în ceea ce priveşte desimea locuinţelor, grosimea stratului de cultură şi poziţia topografică — dintre aşezările culturii Boian din fazele III şi IV şi acelea ale culturii Gumelniţa pentru care se cunosc fortificaţii, ne-a sugerat ideea posibilităţii de a se găsi fortificaţii şi pentru aşezările culturii Boian. Totuşi pînă în 1962 nu aveam nici o documentare referitor la problema care ne preocupă. Cercetările efectuate în noiembrie 1962 în aşezarea neolitică de la Spanţov ne-au prilejuit primele observaţii concludente privind fortificarea aşezărilor culturii Boian.

Aşezarea se află în satul Spanţov, în marginea terasei Dunării. În acel loc terasa are înălţimea de circa 10 m faţă de lunca Dunării. Aşezarea este în formă de tell, apărînd clar ca o proeminenţă a terenului cu înălţimea de aproximativ 2 m. Este cuprinsă în curţile a două gospodării şi într-o mică uliţă, care separă cele două curţi. Tell-ul se termină în pante puţin accentuate, cu excepţia părţii de SV, unde se termină brusc în malul abrupt al terasei. De-a lungul marginii terasei aşezarea tell măsoară circa 100 m iar întinderea sa maximă pe direcţia SV—NE (perpendiculară pe marginea terasei) este de numai 45 m. Aşezarea se întindea mai mult către SV dar prin prăbuşirile malului abrupt al terasei, care au început probabil din vechime şi s-au continuat pînă de curînd în zilele noastre, cînd locuitorii satului luau pămînt galben pentru nevoile casnice, o mare parte din stratul de cultură din epoca neolitică a fost pierdut.

[1] Eugen Comşa, *Consideraţii cu privire la evoluţia culturii Boian*, în *SCIV*, 3—4, 1954, p. 361 şi urm.

Săpăturile efectuate în 1952, 1956, 1958, 1959 şi 1960 au precizat în acest loc existenţa unei aşezări neolitice aparţinînd culturii Boian, urme sporadice din prima epocă a fierului (cultura Basarabi) şi un cimitir din secolul IV e.n., cultura Sîntana-Cerneahov [1] (fig. 1). Cercetarea aşezării neolitice a fost dificilă pe de o parte pentru că săpăturile erau executate în curtea celor două gospodării, printre locuinţe, grajduri şi magazii, iar pe de altă parte pentru că stratul de cultură neolitic a fost răvăşit de numeroase gropi de morminte din secolul IV şi de alte gropi săpate în cursul secolului al XIX-lea şi al XX-lea. Totuşi săpăturile au dat la iveală un bogat material arheologic şi au permis să se facă observaţii care au îmbogăţit documentarea asupra conţinutului şi evoluţiei culturii Boian. S-a precizat că stratul de cultură Boian este constituit din două niveluri, primul aparţinînd fazei Boian III (Vidra) iar al doilea unui aspect final al culturii Boian definit pentru prima dată şi amplu documentat la Spanţov fapt ce ne-a permis să denumim acest aspect, Spanţov (= Boian IV) [2].

Datorită condiţiilor de lucru şi a faptului că principalul obiectiv al cercetărilor l-a constituit cimitirul din secolul IV e.n., cercetările efectuate pînă în 1960 nu ne-au dat putinţa să urmărim problema eventualelor fortificaţii ale aşezării neolitice, deşi unele situaţii constatate în timpul lucrului, ne-au oferit unele indicaţii neconcludente aupra existenţei unor şanţuri de apărare. Astfel, la extremitatea de NE a secţiunii III/1952, la o adîncime de 3,5 m n-a fost atins pămîntul viu. În jumătatea de SV a secţiunii V/1956 a fost observată „o groapă" adîncă cu material Boian III, pe care atunci n-am putut s-o explicăm. La capătul de SV al secţiunii XVIII/1959 s-a observat în profile existenţa unei gropi sau a unui şanţ cu materiale Boian III.

Abia săpăturile efectuate în noiembrie 1962, în colaborare cu Muzeul raional Olteniţa [3] ne-au dat putinţa să extindem cercetarea pe o suprafaţă mai mare şi să urmărim rezolvarea problemei pe care ne-am pus-o. La deranjamentele mai vechi ale stratului neolitic, în răstimpul dintre 1960 şi 1962, s-a mai adăugat unul. Noul proprietar al locului din partea sudică a aşezării a răzuit terenul din marginea terasei, transformînd malul abrupt într-o pantă. În acest fel, o bună parte a stratului neolitic din acest loc a fost distrusă.

Săpăturile noastre din 1962 au cuprins o mare parte a aşezării şi în special porţiuni, care nu fuseseră cercetate în săpăturile anterioare. O atenţie deosebită a fost dată limitei de NE a terenului (secţiunile XX, XXI, XXIV) şi zonei de maximă locuire din marginea terasei, unde se observase în trecut existenţa unor „gropi" pe care nu le-am putut explica (secţiunile XXII, XXIIA şi XXIII) (vezi planul de situaţie).

---

[1] Bucur Mitrea şi colaboratori, *Şantierul Spanţov*, în *SCIV*, 1—2, 1953, p. 220 şi urm.; Sebastian Morintz şi Constantin Perda, *Săpăturile de la Spanţov*, în *Materiale*, V, 1959, p. 163 şi urm.; B. Mitrea, Sebastian Morintz şi C. Preda, *Săpăturile de salvare de la Spanţov*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 615 şi urm.

[2] Sebastian Morintz, *Săpăturile de la Spanţov*, în *Materiale*, V, 1959, p. 163—167.

[3] La aceste săpături, efectuate de Sebastian Morintz şi C. Preda, a participat şi Barbu Ionescu, directorul Muzeului raional Olteniţa.

Observațiile făcute în profilele șanțurilor săpate și în special profilele șanțului XX, săpat în 1962, au arătat clar că primii locuitori neolitici (din faza Boian III) au ocupat o proeminență naturală din marginea terasei Dunării. Partea superioară a stratului de loess de culoare galbenă (pămînt viu) pe care găsim cele mai vechi urme de locuire și respectiv baza stratului de cultură Boian, se află la un nivel cu peste 1 m mai înalt decît în zona înconjurătoare de pe terasă, de dincolo de limitele tell-ului. Astfel, s-a precizat că proeminența clar vizibilă și astăzi, care corespunde așezării neolitice se explică numai în parte prin înălțarea terenului datorită formării stratului de cultură dar în același timp și prin faptul că terenul ales era inițial mai înalt. Faptul n-a fost întîmplător. Cei vechi au căutat și s-au așezat pe cel mai înalt punct al terasei. Grosimea maximă a stratului de cultură a fost întîlnită la creștetul tell-ului, chiar în marginea terasei. Acolo stratul avea grosimea de 2 m, cu variații între 1,80 și 2,20 m fiind format din două niveluri bine distincte dintre care cel inferior era gros de 0,80—1 m aparținînd fazei Boian III, iar cel superior cu grosimea de 1—1,20 m fazei Boian IV. În ambele niveluri s-au găsit ruinele unor locuințe incendiate sub forma unor pături de chirpici ars, unelte, oase de animale și multă ceramică specifică nivelului respectiv. Încă de la primele cercetări s-a observat — și ulterior s-a verificat — că urmele locuințelor din faza Boian III apar exclusiv pe o mică porțiune în imediata apropiere a marginii terasei, iar stratul de cultură se subțiază de la SV la NE și că în special nivelul inferior (Boian III) devine din ce în ce mai subțire dispărînd cu totul la distanță de aproximativ 20 m de la marginea terasei. În schimb resturile de locuințe din faza Boian IV se întind cu peste 20 m dincolo de limita la care întîlneam urme de locuințe din faza Boian III iar nivelul cu materiale Boian IV dispare total la aproximativ 50 m distanță de la marginea terasei. Din cele arătate reiese clar că așezarea din faza Boian IV s-a extins către NE, depășind în această direcție limita așezării Boian din faza anterioară.

Săpăturile din 1962 ne-au dat posibilitatea să observăm unele fapte cu totul noi cu privire la așezările culturii Boian din fazele ilustrate de așezarea de la Spanțov și anume s-a precizat că în fiecare fază așezarea, pe lîngă limita sa naturală impusă de malul abrupt al terasei, a avut și limite artificiale create de locuitorii așezării sub forma unor șanțuri.

La distanță de 10—12 m de marginea terasei a fost identificat, în secțiunile XXII, XXIIA și XXIII în ambele talusuri, un șanț continuu, care apare în plan în formă de arc cu deschiderea către marginea terasei. Șanțul are forma albiată, cu adîncimea medie de 2 m, măsurată de la nivelul de săpare și lățimea variabilă între 3 și 4 m (fig. 2). În pămîntul de umplutură al șanțului s-au găsit diverse materiale și în special fragmente ceramice datînd exclusiv din faza Boian III. Stratigrafic s-a observat clar că șanțul a fost săpat într-un moment în care stratul de cultură Boian nu începuse să se formeze. Partea superioară a șanțului a tăiat o bandă de pămînt roșcat-verzui, care constituie limita superioară a stratului de loess. Totodată s-a observat că nivelul de la care a început săpătura șanțului în partea sa de SV se afla la un nivel mai ridicat decît în partea de NE indicînd astfel că terenul cobora în pantă în sensul arătat mai sus. Șanțul a fost

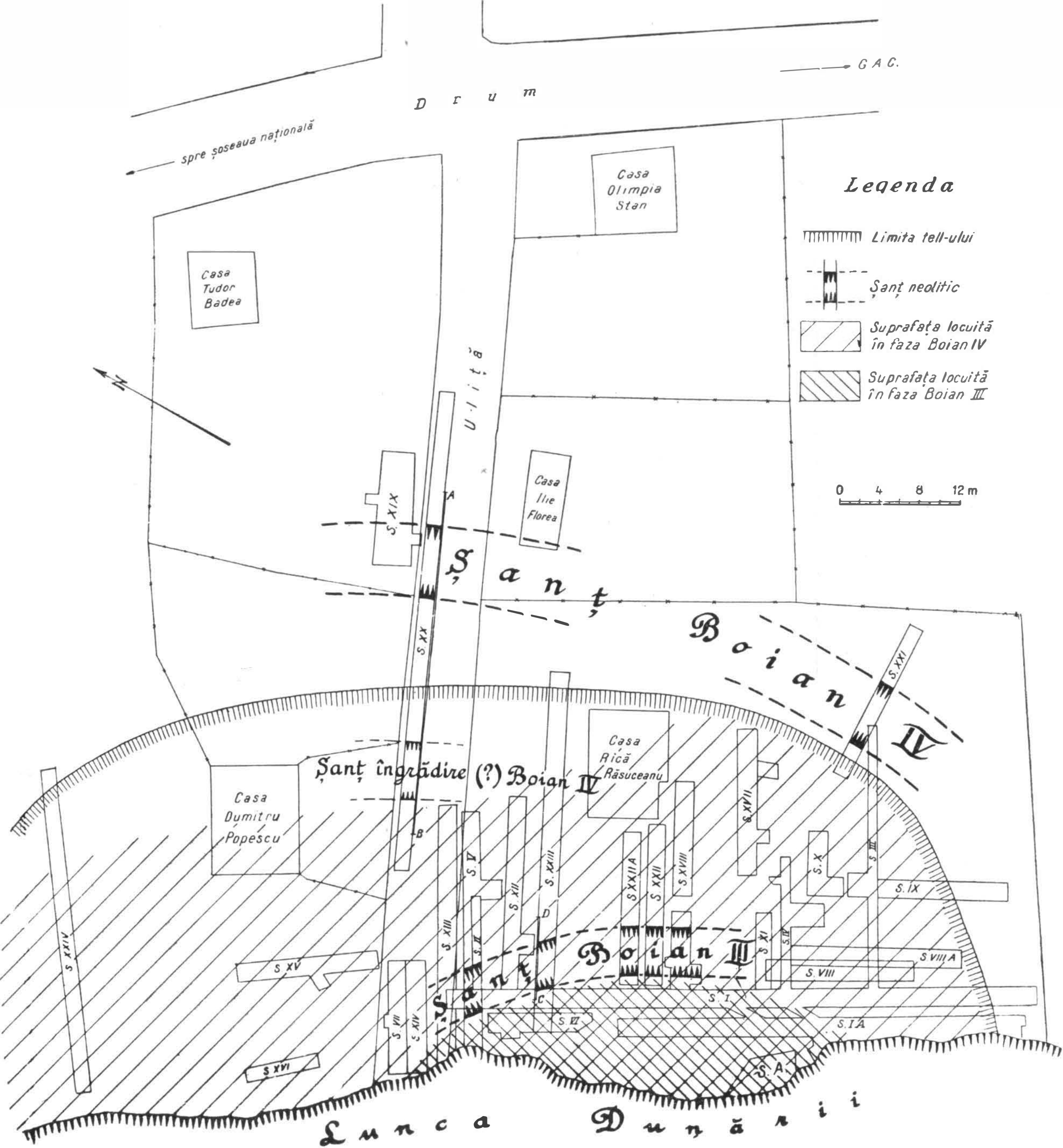

Fig. 1. — Planul general al săpăturilor din așezarea neolitică de la Spanțov, înfățișînd întinderea așezării în fazele Boian III și IV precum și șanțurile de apărare corespunzătoare.

săpat, folosit şi astupat în faza Boian III. Observaţiile clare făcute în 1962 documentează astfel cît se poate de limpede existenţa unui şanţ care limita aşezarea Boian III către NE. Toate resturile de locuinţe Boian III s-au găsit exclusiv între acest şanţ şi marginea terasei. Nu avem nici un indiciu că în interiorul aşezării, de-a lungul şanţului, ar fi existat un val de pămînt dimpotrivă faptul că am găsit resturi de locuinţe arse la o distanţă de numai 2—4 m de şanţ constituie un argument că într-adevăr n-a existat un val de pămînt. Avem de-a face aşadar cu un şanţ care delimita şi proteja aşezarea din faza Boian III în direcţia în care nu exista o limită naturală. Şanţul a suferit în decursul utilizării sale reamenajări, în momente

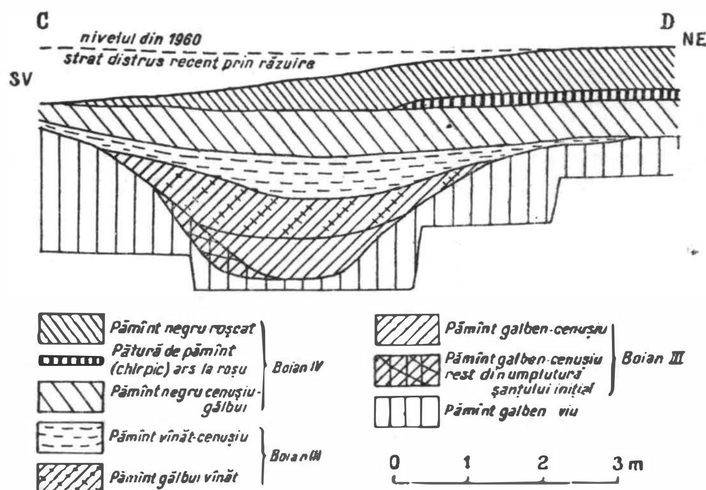

Fig. 2. — Fracţiune din profilul taluzului de NNV al secţiunii XXII, înfăţişînd şanţul de apărare din faza Boian III.

cînd — din pricina depunerilor — avea o adîncime prea mică şi deci nu-şi mai îndeplinea rostul pentru care a fost săpat. Asemenea reamenajări, observate în profilele secţiunilor făcute în 1962, au constat din tăierea parţială a unor straturi de umplutură din interiorul şanţului şi totodată pe alocuri prin uşoara deviere a traseului său. Presupusele gropi din secţiunea V/1956 şi XVIII/1959 nu reprezintă decît crîmpeie din acelaşi şanţ şi completează în plan traseul şanţului de apărare considerat ca atare abia în urma săpăturilor din 1962.

Al doilea nivel, cel corespunzător fazei Boian IV depăşeşte în întindere către NE limita aşezării din faza Boian III, suprapunînd şanţul de apărare Boian III. S-a putut observa clar cum pături de chirpici ars, resturile unor locuinţe din Boian IV, suprapun umplutura şanţului de apărare Boian III.

Subliniem constatarea că stratul de cultură Boian IV se continuă, fiind mai subţire, şi dincolo de ultimele resturi de locuinţe Boian IV. A existat deci o zonă, care a aparţinut aşezării dar care a fost lipsită de clădiri.

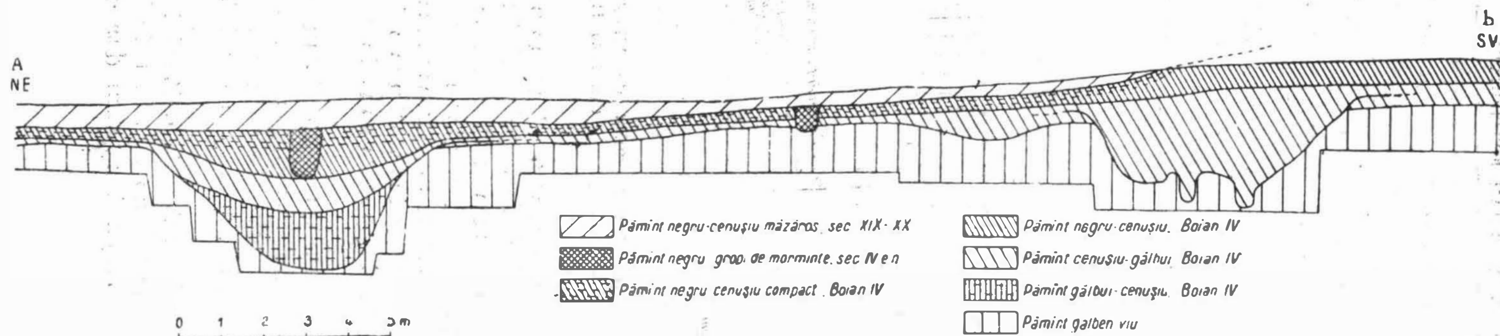

Fig. 3. — Fracţiune din profilul taluzului de SSE al secţiunii XX înfăţişînd şanţul de apărare şi îngrădirea (?) din faza Boian IV.

La limita stratului Boian IV spre NE, la aproximativ 52 m de la marginea terasei (în secţiunea XX) şi la aproximativ 36 m distanţă tot de la marginea terasei (în secţiunea XXI) a fost identificat un al doilea şanţ de apărare. Are fundul albiat, adîncimea de 3 m măsurată de la nivelul de săpare, lărgimea la fund de circa 2 m iar la suprafaţă de circa 6 m. A fost săpat de la un nivel la care apar sporadic fragmente ceramice neolitice atipice şi a străbătut stratul de loess (fig. 3). Taluzul său dinspre aşezare are o înclinare mai mare decît cel opus. În umplutura acestui şanţ s-au găsit în secţiunea XX exclusiv resturi din faza Boian IV. În acelaşi şanţ, surprins în secţiunea XXI, s-au găsit materiale din faza Boian IV dar şi cîteva fragmente ceramice din faza Boian III. Acest al doilea şanţ a fost săpat şi folosit în faza Boian IV.

După cum am amintit, săpăturile din 1962 ne-au arătat că în partea de NNE a aşezării Boian IV se delimitează o zonă între şanţul de apărare şi ultimele resturi de locuinţe, în care stratul de cultură este mai subţire şi mai sărac, dar aparţine în mod cert fazei Boian IV prin materialele caracteristice acestei faze. Această zonă, în care urmele locuinţelor lipsesc cu desăvîrşire, a aparţinut totuşi aşezării, aflîndu-se în interiorul suprafeţei fortificate cu şanţ. În legătură cu observaţia de mai sus asupra unei suprafeţe „rezervate” în cuprinsul aşezării, trebuie pusă a doua observaţie şi anume aceea că în secţiunea XX în ambele taluzuri s-a sesizat o situaţie, care ne dă impresia ce urmează a fi verificată, că a existat un sistem de îngrădire între ultimele locuinţe Boian IV şi zona lipsită de clădiri dinspre NNE. Nu putem preciza încă în amănunte modul în care a fost executat acest sistem de îngrădire, forma sa şi nici scopul pentru care a fost păstrată în interiorul suprafeţei fortificate această „rezervaţie”.

Cercetările efectuate în aşezarea neolitică de la Spanţov ne permit deci să formulăm următoarele concluzii: *Aşezarea a fost locuită în fazele III şi IV ale culturii Boian. Ea s-a plasat pe un loc proeminent din marginea terasei înalte a Dunării. Aşezarea din faza Boian III din care s-a păstrat o mică parte era delimitată la NE de un şanţ de apărare. Ulterior în faza Boian IV, suprafaţa aşezării se extinde spre NE, fiind delimitată de un alt şanţ de apărare.*

Pe lîngă aceste fapte, care sînt evidente, totalitatea observaţiilor făcute în cursul cercetărilor ne permit unele consideraţii cu privire la forma şi întinderea aşezării. Avînd în vedere spaţiul îngust, în care găsim urme de locuire din Boian III, socotim că marginea terasei Dunării se afla în acel timp mult mai spre sud-vest. Credem, şi e aproape sigur, că în acel loc se afla un ieşind, o prelungire a terasei spre luncă, sub forma unui bot de deal mai proeminent decît terasa înconjurătoare. Este greu de crezut că şanţurile de apărare au protejat o aşezare care se afla pe o margine de terasă dreaptă fără o prelungire mai mult sau mai puţin accentuată către luncă, deoarece în acest caz şanţul trebuia să delimiteze aşezarea pe trei laturi. Dimpotrivă, aşezarea, plasată pe un bot de deal, era izolată de restul terasei printr-un şanţ care tăia contactul cu terasa pe

o singură latură, respectiv în singura direcţie expusă atacurilor. Şanţurile de apărare care separă aşezările de suprafaţa înaltă învecinată se aplică unor asemenea forme de teren (boturi de deal). Mai tîrziu, datorită pe de o parte probabil reducerii suprafeţei aşezării prin prăbuşirea unei părţi din SV, prăbuşire provocată de inundaţiile Dunării, care slăbeau baza terasei, iar pe de altă parte din necesitatea unui spaţiu mai mare a comunităţii neolitice din faza Boian IV, aşezarea se lărgeşte spre NE şi se amenajează al doilea şanţ de apărare. Ţinem să menţionăm şi faptul că nu avem dovada sigură că în aşezarea cercetată de noi ar exista — tipologic şi stratigrafic — o continuitate perfectă între aşezarea din Boian III şi cea din Boian IV şi că aceeaşi comunitate, bineînţeles în stadii de dezvoltare diferite, ar fi locuit aşezarea în ambele faze.

Modificarea aspectului aşezărilor din fazele Boian III şi IV, reflectă anumite schimbări în organizarea internă a comunităţilor aşezărilor respective şi a relaţiilor dintre diverse comunităţi (aşezări), corespunzător unui stadiu mai avansat al forţelor de producţie. Această nouă situaţie cerea fortificarea aşezărilor. Rezultatele cercetărilor de la Spanţov sînt grăitoare în acest sens.

Un adevărat salt, de la un stadiu inferior la altul superior în cadrul evoluţiei culturii Boian, este evident în a doua jumătate a fazei Boian II (Giuleşti). Nu este imposibil ca primele fortificaţii în cultura Boian să dateze din această vreme, deşi în prezent ne lipseşte documentarea. Desigur cercetările viitoare vor îmbogăţi documentarea pentru o cunoaştere mai amplă a aşezărilor purtătorilor culturii Boian.

SEBASTIAN MORINTZ

УКРЕПЛЕННОЕ ПОСЕЛЕНИЕ ТИПА БОЯН

(Защитные рвы поселения в Спанцове)

РЕЗЮМЕ

Автор, основываясь на раскопках, произведенных в неолитическом поселении типа Боян в Спанцове (р-н Олтеница) в 1952, 1956, 1958, 1959, годах, и главным образом на наблюдениях, сделанных в 1962 г., показывает, что поселение, расположенное на краю высокой дунайской террасы, было укреплено рвами. Первый ров ограничивал с северо-востока поселение, принадлежавшее к фазе Боян III. Позднее в фазе Боян IV площадь поселения расширилась и был вырыт второй ров.

Имея в виду тип поселений, относящихся к III и IV фазам культуры Боян, автор считает, что система укреплений из Спанцова применялась и во многих других поселениях.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Общий план раскопок неолитического поселения в Спанцове, показывающий рост поселения в III и IV фазах культуры Боян и соответствующие защитные рвы.

Рис. 2. — Часть профиля северо-северо-западного склона разреза XXII, обнажающего защитный ров фазы Боян III.

Рис. 3. — Часть профиля юго-юго-восточного склона разреза XX, обнажающего защитный ров и ограду (?) фазы Боян IV.

UN ÉTABLISSEMENT FORTIFIÉ APPARTENANT À LA CIVILISATION DE BOIAN

(Les fosses de défense de l'établissement de Spanţov)

RÉSUMÉ

L'auteur montre, à la suite des fouilles qu'il a effectuées dans l'établissement néolithique du type Boian découvert à Spanţov (district d'Olteniţa) en 1952, 1956, 1958 et 1959 et notamment en se fondant sur les observations faites en 1962, que cet établissement, situé au bord d'une haute terrasse du Danube, fut fortifié à l'aide de fossés. Un premier fossé délimitait vers le nord-est la station de la phase Boian III. Ultérieurement, à la phase Boian IV, l'établissement ayant accru sa surface, un second fossé fut exécuté.

Compte tenu du type des établissements des phases Boian III et IV, l'auteur estime que le système de fortifications rencontré à Spanţov aura été pratiqué dans bien d'autres places.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1.— Plan général des fouilles pratiquées dans l'établissement néolithique de Spanţov, représentant l'étendue de l'établissement aux phases Boian III et IV, ainsi que les fossés de protection respectifs.

Fig. 2. — Portion du profil du talus nord-nord-ouest de la coupe XXII, représentant le fossé de protection de la phase Boian III.

Fig. 3. — Portion du profil du talus sud-sud-est de la coupe XX représentant le fossé de protection et la clôture (?) appartenant à la phase Boian IV.

ORIGINEA ȘI EVOLUȚIA CULTURII CUCUTENI-TRIPOLIE

II

4

Tot astfel ni se pare că se vor fi petrecut lucrurile și în cazul trecerii la faza Cucuteni A-B, a cărei ceramică policromă se dezvoltă organic și direct din ceramica pictată cucuteniană a fazei precedente.

Am amintit în prima parte a acestui studiu despre încercarea noastră de acum aproape două decenii de a considera începuturile fazei Cucuteni A-B și ale ceramicii pictate respective drept rezultatul unor aporturi etnice și culturale niproviene, încercare ce a găsit partizani [1] chiar după ce faptele noi, cunoscute prin săpăturile ample executate în Moldova în ultimul deceniu și jumătate, au dovedit că ea nu mai poate rămîne în picioare. Împrejurarea că desfășurarea expunerii noastre ne-a cerut să precizăm mai înainte elementele care ne-au determinat să renunțăm la această interpretare, ne scutește să mai revenim din nou aici.

Dar înainte de a merge mai departe, se cuvine să ne oprim puțin și asupra zonei de răspîndire a culturii Cucuteni în faza A-B. De la început trebuie spus că, deși în Moldova s-au făcut destul de multe descoperiri aparținînd acestei faze, așezările tipice proprii *exclusiv* ei sînt pînă acum mai puțin numeroase, cele mai importante fiind acelea de la Traian—Dealul Fîntînilor, în valea Bistriței și de la Corlăteni, în imediata apropiere de Prutul nordic. Descoperiri proprii acestei faze s-au făcut totuși și mai spre nord-est, unele sporadice fiind situate chiar spre Bug. Puținătatea descoperirilor aparținînd acestei faze în zona răsăriteană a ariei cucuteniano-tripoliană este de altfel și ea o dovadă că procesul trecerii de la ultima etapă a fazei A la faza A-B a avut loc în zona de apus a ariei cucuteniene. Acest ultim fapt poate explica de ce în periodizarea culturii Tripolie nu a fost sesizată această fază, înglobîndu-se descoperirile ce îi aparțin în etape cu totul diferite și încadrîndu-se, de exemplu, așezarea de la Traian în etapa

[1] R. Vulpe, *Problemele neoliticului carpalo-niprovian în lumina săpăturilor de la Izvoare*, în *SCIV*, VII, 1956, p. 53 și urm.

Tripolie B/II (aceasta din urmă echivalentă prin conținutul său cu Cucuteni B și nu cu Cucuteni A-B, cum se socotește uneori în chip greșit)[1].

Conținutul cultural al fazei Cucuteni A-B nu se deosebește, din punct de vedere al decorului ceramicii, de acela al fazei Cucuteni A numai prin apariția unor stiluri de picturi, prin dispariția definitivă a decorului incizat și prin alte modificări de detaliu, ci și prin apariția — încă de la începutul acestei faze — a unei noi specii ceramice, care nu se leagă întru nimic de nici una dintre grupele ceramice precedente: este vorba de ceramica decorată cu șiruri de impresiuni precum și cu șnurul și cu neteziri verticale paralele (executate desigur cu o unealtă similară unui pieptene), preparată dintr-o pastă conținînd scoici pisate și nisip, avînd forme cu totul străine culturii Cucuteni, fiind astfel din toate punctele de vedere deosebită de ceramica pictată și numită impropriu grupa Cucuteni C. În nici una dintre așezările fazei Cucuteni A din zona vestică, de la est de Prut, în care *nu* se află și depuneri ulterioare, nu s-a găsit nici un fragment tip Cucuteni C, și dimpotrivă în toate așezările fazei Cucuteni A-B această ceramică de factură cu totul străină este nelipsită, chiar dacă proporția fragmentelor de acest fel față de aceea a fragmentelor ceramice cucuteniene tipice este absolut infimă. Este adevărat că asemenea ceramică de tip C s-a găsit și în așezarea de la Solonceni II, pe Nistru. în R.S.S. Moldovenească, așezare a cărei ceramică pictată este încadrată de T. G. Movșa[2], în „etapa tripoliană mijlocie" B/I—B/II, iar de T. Passek[3] în etapa B/I; dar judecînd după materialele publicate de T. G. Movșa, ni se pare că este vorba mai degrabă de ceramică aparținînd fazei Cucuteni A-B în care se păstrează elemente mai vechi. Această fază lipsește însă deocamdată în periodizarea tripoliană; iar deoarece așezările și materialele ei nu corespund cu acelea încadrate în etapa Tripolie B/II, ar trebui revizuită această parte a periodizării tripoliene, astfel încît aproape tot ceea ce a fost atribuit pînă acum etapei B/II să fie înscris în etapa Tripolie C/I (= Cucuteni B), iar etapei B/II să-i fie atribuit în schimb conținutul cultural similar aceluia al fazei Cucuteni A-B.

De altfel numai prezența ceramicii policrome nu poate fi suficientă pentru încadrarea unei așezări în faza Tripolie B/I-Cucuteni A, tocmai pentru că o bună parte din ceramica fazei Cucuteni A-B este policromă! De aceea putem spune că descoperirile de la Solonceni II nu contrazic cele arătate mai sus în legătură cu momentul pătrunderii ceramicii de tip C în

[1] Această lipsă ne-a determinat, între altele, să folosim în aceste pagini aproape exclusiv periodizarea cercetătorilor romîni, spre a evita orice confuzie. Într-adevăr, dacă în ceea ce privește etapele A și B/I ale periodizării culturii Tripolie ele se suprapun, în linii mari, fazelor Precucuteni III și Cucuteni A ale periodizării romînești, etapa B/II din periodizarea culturii Tripolie *nu* poate fi considerată echivalentul fazei Cucuteni A-B. Chiar în două dintre așezările incluse în etapa Tripolie B/II (Vladimirovka și Kolomiișcina II) există și elemente absolut tipice pentru faza Cucuteni B, care ar fi trebuit deci să fie înglobate în etapa Tripolie C/I. De altfel tot în etapa Tripolie B/II este plasată și așezarea de la Petreni, deși aceasta este cum nu se poate mai tipică pentru faza Cucuteni B și deci își avea locul în etapa C/I, precum și așezarea de la Șipeniț unde, în afară de puține lucruri din faza A și altele și mai puține și chiar incerte din faza A-B, majoritatea covîrșitoare a materialelor aparțin fazei Cucuteni B și deci trebuie înglobate tot în etapa Tripolie C/I.

[2] T. G. Movșa, *О связях племен трипольской культуры со степными племенами медного века*, în *SA*, 1961, 4, p. 186 și urm.

[3] T. S. Passek, *Relations...*, p. 136.

cuprinsul aşezărilor cucuteniene. Iar dacă totuşi la Solonceni II s-a găsit ceramică pictată tipică pentru faza Cucuteni A-Tripolie B/I, atunci aceasta s-ar putea explica şi prin relativa întîrziere a aşezărilor acestei faze în zona estică. Totodată, dacă în aşezarea Srednîi Stog II de pe Niprul mijlociu (aşezare aparţinînd fazei a doua a culturii neolitice de stepă) s-a descoperit ceramică policromă tripoliană asemenea aceleia din aşezarea tripoliană de la Kudrinţî [1], aşezare pe bună dreptate încadrată în etapa Tripolie B/I (= Cucuteni A), aceasta poate să însemne că la Nipru a existat un contact ceva mai vechi între triburile tripoliene şi cele ale stepei, ceea ce nu ne poate surprinde, întrucît se ştie că încă din această vreme triburile cucuteniano-tripoliene au ajuns pînă la Nipru, în apropiere de Kiev.

Dacă însă în viitor se va găsi ceramică de tip Cucuteni C şi în aşezări mai vestice care aparţin cu siguranţă fazei Cucuteni A, atunci va trebui fireşte să admitem că pătrunderea acestor elemente spre vest a început ceva mai devreme [2]. Oricum ar fi, nu ni se pare de loc probabil — ba chiar credem că este imposibil — ca în cursul etapei tripoliene mijlocii să fi putut exista la Nistru „grupe de triburi sud-estice de stepă" [3], deoarece pînă acum nu s-a descoperit nici o aşezare proprie acestor triburi care să indice prezenţa lor altfel decît ca elemente sporadice în cuprinsul aşezărilor cucuteniano-tripoliene. Nefiind deci nici o îndoială că specia ceramică de tip Cucuteni C, atît de intim legată de manifestări cu totul similare din zona situată la est şi la sud-est de aria de răspîndire a culturii Cucuteni-Tripolie, nu s-a născut şi *nu s-a putut naşte* în sînul acestei culturi, socotim că pe bună dreptate ea a fost dintru început considerată un element străin, datorit unui aport din afară. Iar încercarea de a o încorpora categoriilor ceramice tipice purtătorilor culturii Cucuteni-Tripolie [4] nu poate fi în nici un caz acceptată. Un răspuns cert în privinţa naturii acestui element etnic străin — poate sclavi familiali sau mai degrabă sclave prinse cu prilejul ciocnirilor războinice pricinuite de incursiunile de jaf, poate dimpotrivă vehiculatori ai schimburilor intertribale — pare a depăşi deocamdată posibilităţile noastre. Este însă improbabil ca această nouă categorie ceramică să fi fost numai rezultatul unor influenţe culturale, căci ea reprezintă cu certitudine un element etnic nou în sînul triburilor cucuteniene, chiar dacă însemnătatea lui numerică este cu totul redusă.

Se pune însă în chip firesc o nouă întrebare — şi anume — dacă naşterea însăşi a fazei Cucuteni A-B poate fi legată direct sau indirect de pătrunderea acestui nou element etnic în masa triburilor cucuteniene, întrebare la care s-a şi răspuns afirmativ în ultimii ani [5]. După părerea noastră însă, numai faptul că apariţia noilor stiluri picturale specifice fazei

---

[1] A. V. Dobrovolski, *Матеріали до археологічної карти Дніпропетровского Надпорожжя в межах запорiскої области*, în Археологія, VII, Kiev, 1952, p. 27 şi urm.

[2] Oricît de impropriu ar fi numele dat de H. Schmidt acestei specii ceramice, nu credem însă că el ar putea fi înlocuit prin acela de „ceramică de bucătărie", deoarece sub această denumire trebuie cuprinse o serie de produse, mai vechi şi mai noi, ale triburilor cucuteniene, care nu au însă nimic de-a face cu ceramica de tip C.

[3] T. G. Movşa, *op. cit.*, p. 197.

[4] T. S. Passek, *Периодизация трипольских поселений*.

[5] I. Nestor, *Zur Periodisierung der späteren Zeitstufen des Neolithikums in der Rumänischen Volksrepublik*, în *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 53 şi urm.; acelaşi articol, în limba romînă, în *SCIV*, X, 1959, p. 247 şi urm.

Cucuteni A-B coincide cu prezența acestui nou element nu-i poate atribui acestuia din urmă caracterul de factor determinant. Aceasta cu atît mai mult dacă rămîne cîștigat faptul că în zona estică de răspîndire a culturii Cucuteni-Tripolie ceramica de tip C a pătruns încă de la sfîrșitul fazei Cucuteni A (= Tripolie B/I). Este adevărat că în sprijinul răspunsului afirmativ amintit mai sus s-a invocat argumentul transformării *bruște* pe care ar indica-o diferențele stilistice dintre ultimele apariții ale fazei Cucuteni A și ceramica pictată a fazei Cucuteni A-B. Fără să fie locul să intrăm aici într-o analiză stilistică amănunțită a ceramicii pictate a fazei Cucuteni A-B — analiză pe care am făcut-o în chip detaliat acum aproape două decenii [1] și ale cărei rezultate ni se par a fi și astăzi valabile în cea mai mare parte — trebuie să spunem din capul locului că acest argument nu este sprijinit de faptele pe care le cunoaștem. Împrejurarea că la Traian — Dealul Fîntînilor s-au găsit încă mai de mult cîteva exemplare ceramice care ne-au dat posibilitatea să precizăm existența unei grupe ABα foarte aproape de ceramica pictată a fazei A, iar în ultimii ani asemenea exemplare și altele și mai concludente s-au înmulțit în chip simțitor, dovedind justețea considerațiilor noastre, alături de faptul că și unele dintre grupurile identificate încă de H. Schmidt se leagă destul de direct de unele dintre produsele ceramice ale ultimelor etape Cucuteni A, ca și alte constatări din domeniul formelor ceramice (fructiere etc.), al statuetelor (persistența, ce-i drept nu generalizată, a decorului incizat pe întreaga suprafață a corpului) etc., ne îndreptățesc să nu împărtășim această interpretare și să nu vedem în trecerea de la faza A la faza A-B un fenomen brusc provocat de un factor străin reprezentat de atît de puținii, sau mai degrabă puținele purtătoare ale ceramicii de tip C. Dacă acest element ar fi avut amploarea necesară pentru a-i da posibilitatea să fie factorul determinant al evoluției culturii Cucuteni într-un anumit moment, atunci el ar fi trebuit să influențeze într-un chip *direct* cel puțin formele și ornamentica ceramicii cucuteniene, ceea ce nimeni nu poate spune că s-ar fi întîmplat.

De aceea, socotim că trecerea la faza cultural-stilistică A-B a culturii Cucuteni este rezultatul unui proces intern, la care factorii externi reprezentați de grupa ceramică Cucuteni C nu au jucat nici un rol.

Paralel cu pătrunderea în întreaga arie de răspîndire a culturii Cucuteni-Tripolie a elementului străin (grupa C) discutat mai sus, se observă în zona de nord-est a teritoriului respectiv, adică dincolo de Nistru, o serie de fenomene care arată că, în această zonă — periferică din punctul de vedere al centrului creator al culturii ceramicii pictate — alături de persistența mai stăruitoare a unor elemente mai vechi, s-a petrecut într-adevăr și un proces de amalgamare a triburilor cucuteniene-tripoliene cu triburile vecine și în același timp (fie din această pricină, fie din cauza depărtării de focarul central) o rămînere în urmă în unele privințe și o evoluție proprie în altele.

Într-adevăr, cîteva dintre așezările tripoliene din această zonă de nord și nord-est, care — pe baza ceramicii pictate descoperite în cuprinsul lor — ar putea fi încadrate în faza Cucuteni A-B și chiar în faza B, au dat la iveală, alături de puțină ceramică pictată, destul de multă ceramică cu or-

[1] Vladimir Dumitrescu, *La station préhistorique de Traian, loc. cit.*

namente adînc-incizate. Fără îndoială, nu este exclusă posibilitatea teoretică, ca în unele dintre aceste aşezări să fi existat două nivele diferite de cultură, dar cel puţin pentru unele aşezări putem fi siguri că ceramica cu decor incizat apare în acelaşi nivel cu aceea pictată specifică fazelor A-B şi B deşi — după cum am văzut — în zona de puternică răspîndire a culturii Cucuteni ceramica incizată dispare chiar înainte de începutul fazei A-B.

Una dintre aceste aşezări periferice este aceea de lîngă satul Pianişkovo din Ucraina de nord-vest, unde M. Himner [1] a descoperit multă ceramică adînc incizată şi numai puţină ceramică pictată, pe care noi am situa-o mai degrabă în faza Cucuteni B [2]. A doua aşezare pe care o vom aminti aici este aşezarea de la Vladimirovka, situată mult spre est (aproape de Bug); din materialele publicate de T. Passek rezultă că aici s-a găsit ceramică tipică pe de o parte pentru faza Cucuteni A-B [3], iar pe de alta pentru faza Cucuteni B [4]. Totodată s-a găsit şi multă ceramică cu decor incizat (mai evoluată decît aceea de la Pianişkovo), precum şi vase pe care ornamentele incizate sînt combinate cu decorul pictat în trei culori, alături de ceramică din specia Cucuteni C. Această mare varietate a ceramicii a determinat-o pe T. Passek să vorbească despre o îndelungată existenţă a aşezării de la Vladimirovka [5]. Oricum ar fi însă, fie că este vorba de locuinţe dintr-un singur nivel de cultură, fie că avem de-a face cu două nivele culturale deosebite, nici un element al ceramicii pictate din această aşezare nu ne îndreptăţeşte să situăm întemeierea ei înainte de începutul fazei Cucuteni A-B, deşi este cert că ceramica incizată s-a găsit în aceleaşi locuinţe cu aceea pictată.

În sfîrşit, a treia aşezare la care ne vom referi în legătură cu problema adusă aici în discuţie este Kolomiişcina II, aflată aproape de Kiev, deci spre extremitatea de nord-est a ariei de răspîndire a culturii ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie. În această aşezare, ceramica pictată tipică pentru faza Cucuteni B-Tripolie C/I [6] se găseşte în chip firesc în aceleaşi locuinţe împreună cu ceramica de tip C („cu netezire în dungi"), dar totodată şi cu multă ceramică cu ornamente în benzi incizate, mai puţin adîncite şi de factură mai neglijentă decît în cele două aşezări mai sus-amintite. Însăşi formele ceramicii decorate cu incizii au evoluat, unele fiind fără corespondenţe în formele ceramicii cucuteniene dinspre vest.

Pe de altă parte în zona răsăriteană a culturii Cucuteni-Tripolie se constată şi existenţa locuinţelor bordeie, în timp ce în zona apuseană sînt tipice *numai* locuinţele de suprafaţă încă din vremea culturii Precucuteni.

[1] Marian Himner, *Étude sur la civilisation prémycénienne dans le bassin de la Mer Noire*, în *Swiatowit*, XIV—XV, 1933, p. 26 şi urm.

[2] Totuşi alte elemente (decorul incizat al statuetelor) ne îndeamnă la rezervă, căci ele sînt mai degrabă tipice pentru faza Cucuteni A şi pentru începutul fazei A-B. În schimb unele vase de tip Cucuteni C, avînd şi proeminenţe străpunse în jurul buzei, pot fi numai din faza A-B sau din faza B. Dacă însă, aşa cum rezultă din textul descoperitorului, toate aceste specii ceramice au fost găsite în aceleaşi locuinţe, atunci trebuie să admitem că ne aflăm în faţa unei persistenţe a tehnicii decorului incizat într-o vreme cînd mai la sud-vest ea nu mai era folosită pentru ornamentare.

[3] T. Passek, *Периодизация....*, fig. 30/4.

[4] *Ibidem*, fig. 34/5, 6, 10, 12 etc.

[5] *Ibidem*, p. 79 şi urm.

[6] *Ibidem*, fig. 34/9—11.

Exemplele acestea, care s-ar putea înmulţi, confirmă concluzia noastră de mai sus, aşa încît putem spune că numai în zona de extremă răspîndire nordică şi nord-estică a culturii ceramicii pictate cucuteniene contactul cu triburile răsăritene şi cu celelalte triburi vecine a putut juca un rol oarecare în dezvoltarea aspectelor locale ale culturii; în nici un caz însă în zona vestică nu s-a produs un contact masiv şi direct iar trecerea de la faza Cucuteni A la faza Cucuteni A-B s-a făcut în chip organic şi fără nici un salt brusc.

Cum am mai spus, nu ni se pare indicat să intrăm aici într-o analiză amănunţită a diferitelor grupe stilistice ale ceramicii pictate a fazei Cucuteni A-B, pentru a stabili care dintre ele sînt mai vechi, legîndu-se direct de ornamentica fazei precedente; această analiză, făcută acum aproape două decenii, cînd am completat şi modificat în unele privinţe rezultatele studiului făcut de H. Schmidt, va fi reluată cu toată amploarea necesară atunci cînd vom trece la publicarea rezultatelor fructuoaselor săpături întreprinse la Traian timp de mai bine de un deceniu. Credem însă necesar să subliniem că din punct de vedere al stilului picturii, nu toate vasele ce trebuie încadrate în grupele α şi β sînt neapărat mai direct legate de ceramica fazei Cucuteni A şi deci mai vechi decît aceea care constituie grupele γ, dintre care unele sînt excepţional de apropiate de unele variante ale ceramicii fazei A. Pe de altă parte, grupa αα, definită [1] pe baza a foarte puţine materiale de la Şipeniţ şi care nu a apărut pînă acum în nici o aşezare specifică fazei A-B, ar trebui considerată mai degrabă o varietate din cadrul fazei Cucuteni A, în timp ce grupele δ constituie legătura directă şi indiscutabilă cu faza Cucuteni B propriu-zisă, reprezentată în special prin grupele ε şi ζ. Totuşi, în ceea ce priveşte succesiunea cronologică a diferitelor stiluri ale ceramicii pictate a fazei Cucuteni A-B trebuie să ţinem seama, în afară de considerentele de ordin stilistic-tipologic, şi de constatările făcute după publicarea rezultatelor primelor noastre săpături de la Traian. Aşa de exemplu, la Corlăteni, unde abundă materiale specifice stilurilor α şi β, nu s-a găsit şi ceramică pictată care s-ar putea încadra în grupele γ. Iar după informaţiile primite în legătură cu săpăturile din 1961—1962, în aşezarea de la Cucuteni—Dîmbul Morii, aparţinînd de asemenea exclusiv fazei A-B, rezultă că în cursul unei prime etape de dezvoltare a acestei aşezări, în zona delimitată de un şanţ de apărare, s-a găsit aproape exclusiv ceramică pictată în stilurile α şi β, pe cînd fragmentele de stil γ sînt cu totul sporadice; în schimb acestea din urmă se găsesc mai numeroase în afara şanţului de apărare, unde aşezarea s-ar fi extins într-o etapă ceva mai tîrzie.

Pe de altă parte, atît în aşezarea de la Corlăteni cît şi în aceea de la Cucuteni—Dîmbul Morii, ceramica de tip C este reprezentată numai prin exemplare decorate prin impresiuni cu instrumente dinţate, acelea decorate cu şnurul lipsind cu totul. În aceste condiţii trebuie să admitem că deocamdată s-ar putea preciza două etape de dezvoltare în cursul evoluţiei fazei Cucuteni A-B; în prima dintre acestea — etapa A-B1 — am situa grupele stilistice ABα, α şi β, iar în etapa a doua — A-B2 — alături de

[1] I. Nestor, *Céramique peinte de style ancien à Şipeniţ*, în *Dacia*, V—VI, 1935—1936, p. 121—133.

acestea, care continuă să dăinuiască, dar nu mai sînt atît de importante numeric, se situează toate grupele stilului γ şi apar primele serii ale grupei stilistice δ. Totodată, în ceea ce priveşte specia ceramică de tip C, în prima etapă este cunoscută numai varianta cu decor împuns şi incizat, pe cînd în etapa a doua — care desigur a durat ceva mai mult — alături de această variantă apare şi ceramica decorată cu şnurul răsucit şi înfăşurat.

Potrivit acestei scheme, aşezările Corlăteni şi Cucuteni—Dîmbul Morii ar trebui situate exclusiv în Etapa A-B1, în timp ce aşezarea de la Traian—Dealul Fîntînilor şi-ar fi început existenţa într-un anumit moment al acestei etape şi şi-a continuat-o de-a lungul întregii etape A-B2. Dacă în această ultimă aşezare nu ar fi reprezentată şi grupa ABα — pe care noi o socotim chiar mai apropiată de ceramica pictată a fazei Cucuteni A decît celelalte grupe ale ceramicii pictate ale fazei A-B — am fi înclinaţi desigur să situăm aşezarea de la Traian — Dealul Fîntînilor numai în etapa A-B2, dar deocamdată ne oprim la încadrarea indicată mai sus. Ea se justifică de altfel şi prin faptul că săpăturile noastre au dovedit că aşezarea aceasta a avut o lungă existenţă, după cum arată descoperirea celor două şanţuri de apărare, dintre care primul a fost astupat într-un anume moment al vieţii aşezării, cînd a fost săpat al doilea, la peste 100 m mai spre nord, tocmai pentru că populaţia aşezării se înmulţise şi avea nevoie de mărirea apreciabilă a spaţiului pe care să-şi construiască locuinţele.

În altă ordine de idei, prezenţa însăşi a grupelor stilistice δ în această aşezare, în care nu există nici un nivel cultural care să poată fi atribuit unei faze posterioare fazei Cucuteni A-B, ca şi descoperirea în alte aşezări a unora dintre aceste grupe stilistice în aceleaşi nivele împreună cu grupele ε şi ζ, dovedeşte fără posibilitate de îndoială că şi trecerea de la faza Cucuteni A-B la faza B s-a făcut în chip cu totul organic, fără nici un salt brusc determinat de vreun factor extern.

Săpăturile din ultimii ani dau de altfel posibilitatea de a se preciza două sau chiar trei etape în cursul evoluţiei fazei Cucuteni B, unele dintre ele avînd chiar sprijinul direct al constatărilor stratigrafice. Într-adevăr, din cele comunicate de M. Petrescu-Dîmboviţa, conducătorul noilor săpături întreprinse pe cetăţuia de la Cucuteni, aici s-au putut preciza două nivele Cucuteni B, dintre care în cel mai vechi (care ar reprezenta o etapă B1) se găseşte multă ceramică δ şi apare şi puţină ceramică ε, iar în nivelul următor (deci în etapa B2) ceramica pictată de stil δ este foarte puţină şi în schimb predomină aceea de stil ε şi apare chiar ceramică de stil ζ Iar dacă ţinem seama şi de faptul că în aşezarea cucuteniană de la Valea Lupului ceramica δ lipseşte aproape cu totul, iar ceramica de stil ε este foarte puţină, în timp ce aceea pictată în stil ζ reprezintă aproape 90%, în unele locuinţe ea fiind chiar exclusivă, atunci s-ar putea postula şi o a treia etapă în cursul desfăşurării evoluţiei fazei Cucuteni B — deci B3. Această ultimă etapă ar fi caracterizată prin puţină ceramică pictată de stil ε şi multă ceramică de stil ζ, sau chiar exclusiv prin aceasta din urmă, dacă într-adevăr majoritatea locuinţelor cucuteniene de la Valea Lupului nu conţin decît ceramică pictată de stil ζ. Iar evoluţia şi tranziţia de la o grupă stilistică la alta — şi implicit şi de la o etapă la alta — este atît de

organică şi de directă, încît nici una dintre aceste transformări nu trebuie pusă pe seama influenţei factorilor externi. Într-adevăr, procentul ceramicii de tip C descoperite în aşezările fazei Cucuteni B nu sporeşte pe măsură ce se trece de la o etapă la alta şi nici nu prezintă elemente noi, aşa încît putem admite că aportul etnic străin, în zona de intensă răspîndire a culturii Cucuteni, a fost tot atît de redus ca şi mai înainte, importanţa lui culturală fiind minimă, dovadă că nu a influenţat în vreun fel nici evoluţia ceramicii pictate cucuteniene, nici dezvoltarea comunităţilor primitive a căror aşa de strălucită expresie de cultură materială a fost aceasta. De aceea, trebuie să admitem că factorul pe care ceramica de tip C îl reprezintă în cuprinsul acestor comunităţi a avut, din punct de vedere social, o poziţie cu totul minoră, aşa cum am mai spus. Înainte de a trece mai departe, schiţăm aici încadrarea unora dintre aşezările mai cunoscute ale fazei Cucuteni B în cele trei etape preconizate mai sus, dintre care ultima trebuie considerată încă drept o ipoteză de lucru.

Etapa B1 : Nivelul B1 de pe cetăţuia de la Cucuteni.
Etapa B2 : Nivelul B2 de la Cucuteni ; Drăguşeni ; Petreni ; marea majoritate a materialelor de la Şipeniţ.
Etapa B3 : Valea Lupului.

Pe de altă parte, faptele amintite mai înainte în legătură cu aspectul cultural oarecum deosebit al aşezărilor tripoliene din zona periferică de nord-est încă din faza Cucuteni A-B, care se continuă şi în aşezările fazei Cucuteni B(= Tripolie C/I) ne impun concluzia că în această zonă pătrunderea elementelor etnice străine şi rolul lor în viaţa comunităţilor respective a fost ceva mai important, determinînd o situaţie care — la un moment dat — a putut duce la majorarea vechiului element etnic cucuteniano-tripolian de către elementul străin şi la inversarea rolurilor. Asupra acestei probleme vom reveni însă mai jos.

Toate acestea, alături de cunoaşterea celorlalte aspecte ale culturii materiale a triburilor cucuteniene din diferitele etape şi faze precizate pînă acum fie pe baze stratigrafice, fie pe baze pur stilistice, fie în sfîrşit pe baza ambelor categorii de date, ne îndreptăţesc să afirmăm că evoluţia culturii Cucuteni a fost lentă şi de lungă durată, fără salturi bruşte şi fără acele progrese în domeniul mijloacelor de producţie şi de schimbări în privinţa relaţiilor de producţie care ar fi putut duce şi triburile respective pe o treaptă superioară de dezvoltare socială şi eventual chiar la civilizaţie. Într-adevăr, se poate spune că uneltele de producţie ale triburilor cucuteniene au rămas aceleaşi de-a lungul întregii evoluţii a acestei culturi, fără să distingem nicăieri zorile unei tehnici mai perfecţionate în confecţionarea lor. Alături de uneltele de piatră şlefuită, de cremene şi de os, uneltele de aramă, puţine la număr şi în general de dimensiuni care nu le făceau nici mult mai eficiente, nici mult mai rezistente decît celelalte, nu puteau asigura surplusurile de produse necesare unor transformări sociale. Cu toate că nu credem că triburile cucuteniene s-ar fi aflat — pînă la sfîrşitul evoluţiei culturale — tot în faza cultivării primitive a plantelor cu săpăliga (căci acest fel de unelte şi de muncă nu ar fi putut asigura hrana necesară unei populaţii ce a fost desigur foarte numeroasă, după cum ne arată desimea aşeză-

rilor și întinderea multora dintre acestea) și socotim că ele cunoșteau un plug primitiv de lemn, este cert că *această evoluție se situează în întregime înainte de prima mare diviziune socială a muncii.* Triburile cucuteniene—ca și cele precucuteniene care le-au precedat — au fost triburi stabile, avînd ca principală ocupație, alături de agricultura primitivă, creșterea vitelor și a celorlalte animale domestice. Marea cantitate de oase de astfel de animale descoperite în așezările precucuteniene și faptul că procentul lor față de acela al oaselor de animale sălbatice este uneori chiar mai mare decît în așezările cucuteniene (v. mai jos, p. 297—298), arată clar că în această privință nu se poate vorbi despre vreo deosebire din punctul de vedere al organinizării sociale și al treptei de evoluție între Precucutenieni și Cucutenieni.

Nu tot acest lucru se poate spune însă despre cultura care urmează parțial în timp și spațiu culturii Cucuteni și pe care unii dintre cercetătorii neoliticului est-european o consideră drept etapa finală a culturii Cucuteni-Tripolie. După cum se știe, studiind acum mai bine de zece ani periodizarea așezărilor tripoliene, colega sovietică Tatiana Passek a încadrat într-o etapă finală a culturii Tripolie — numită etapa C/II—γ/II — o serie de aspecte culturale ale căror reprezentante mai de seamă în U.R.S.S. sînt așezările Gorodsk în nord-est și Usatovo în sud (lîngă Odesa), iar în R.P.R. aceea de la Horodiștea, în nord, și aceea de la Foltești, în sud. Ne vom opri deci puțin asupra acestei probleme, pentru a vedea dacă aceste aspecte culturale pot reprezenta cu adevărat o etapă finală a culturii Cucuteni-Tripolie, sau dacă dimpotrivă ele trebuie privite drept culturi diferite.

După părerea noastră, evoluția unei culturi materiale trebuie considerată încheiată atunci cînd *trăsăturile ei fundamentale* sînt înlocuite aproape în totalitatea lor cu altele cu desăvîrșire deosebite, chiar dacă — așa cum este firesc de altfel — unele dintre vechile elemente sînt transmise noii culturi și mai dăinuie, modificîndu-se. Exemple concludente în sprijinul punctului acesta de vedere se pot da foarte numeroase, dar ne mulțumim să ne referim aici numai la cîteva dintre ele. După cum se știe, în ultimii ani tot mai mulți cercetători sînt înclinați să admită că și cultura ceramicii liniare s-a născut din cultura Criș — dar nimeni nu s-a putut gîndi să considere cultura ceramicii liniare drept un aspect final al culturii Criș, deoarece nenumărate caractere specifice arată că este într-adevăr vorba de două culturi diferite. Un alt exemplu și mai grăitor îl constituie cultura ceramicii pictate de tip Petrești, din Transilvania centrală, a cărei închegare în, și apoi desprindere treptată din fondul Turdaș a putut fi urmărită perfect în ultimii ani chiar din punct de vedere stratigrafic în mai multe așezări. Cu toate acestea nimeni nu poate socoti cultura Petrești drept o etapă finală a culturii Turdaș, deoarece o serie întreagă de elemente esențiale sînt cu totul diferite. În sfîrșit, mai amintim și de cultura Gumelnița, născută din cultura Boian prin intermediul unei faze de tranziție, care de asemenea nu poate fi înțeleasă fără această legătură organică cu cultura-mamă, dar în același timp nu poate fi considerată drept o simplă fază finală a culturii Boian!

Pentru aceleași motive, nici noi și nici nimeni altcineva nu s-a putut gîndi să înglobeze cele trei faze precucuteniene în cultura Cucuteni propriu-zisă, deoarece ele *nu* au ca element fundamental ornamentarea pictată a

ceramicii, ci le atribuim unei culturi anterioare pe care o încadrăm în chip firesc într-o unitate culturală mai cuprinzătoare, numită de noi şi cu alt prilej *complexul cultural* Cucuteni-Tripolie.

Aşa cum am subliniat încă de acum zece ani, ceramica pictată din aşezările grupelor Horodiştea-Gorodsk şi Folteşti-Usatovo reprezintă numai un procent infim, fiind sub 10% din totalul ceramicii descoperite în diferitele aşezări (iar alteori reducîndu-se la cîteva fragmente pierdute în miile de resturi ceramice nepictate). Acest procent atît de scăzut dovedeşte clar că ornamentarea pictată a ceramicii nu mai poate fi considerată o trăsătură culturală fundamentală a acestor aşezări, fiind în contrast total şi izbitor faţă de situaţia din marea majoritate a aşezărilor fazei Cucuteni B (=Tripolie C/I—γ/I), în care ceramica pictată este precumpănitoare , excepţie făcînd unele dintre aşezările periferice la care ne-am referit mai înainte. Numai în cazul unora dintre necropolele acestei grupe culturale tîrzii ceramica pictată o depăşeşte foarte puţin pe cealaltă — ceea ce s-ar putea explica şi prin faptul că ceramica pictată era acum un produs rar şi va fi avut în special un caracter ritual. Pe de altă parte şi majoritatea celorlalte elemente ale culturii sînt acum deosebite, numai foarte puţine putînd fi legate de tradiţia cucuteniano-tripoliană.

Nu afirmăm nimic nou spunînd că cele mai multe vase pictate din grupele Usatovo-Horodiştea nu au forme cucuteniene tipice : o bună parte derivă din oalele tipice ale culturilor stepelor pontice şi altele (vasele cu patru picioruşe) sînt rezultate din adăugarea la primele a picioruşelor comune unor castroane din categoria ceramicii decorate cu şnur şi cu pieptenele, care de asemenea nu sînt în nici un fel caracteristice pentru ceramica pictată, în cultura căreia sînt elemente intrusive. Pe de altă parte, dacă unele elemente ale decorului ceramicii pictate a acestei grupe par a dovedi o evoluţie şi respectiv o degenerare a decorului spiralic din faza Cucuteni B-Tripolie γ/I, majoritatea străchinilor au un decor în benzi de linii paralele mai groase pe margine şi mai subţiri în interior, decor identic şi ca motive şi ca desfăşurare cu acela al unora dintre străchinile grupelor ε şi mai ales ζ ale fazei Cucuteni B. Este suficient să se compare exteriorul unei străchini de la Cucuteni (H. Schmidt, *Cucuteni*, pl. 19/2) cu exteriorul majorităţii străchinilor pictate din etapa Tripolie C/II—γ/II pentru a se vedea că este într-adevăr vorba de identitate, ceea ce înseamnă că ele pot fi considerate şi apariţii *contemporane* şi nu neapărat succesive. Chiar o bună parte din ceramica pictată de la Kozilovţî *nu* poate fi considerată *posterioară* fazei Cucuteni B, după cum şi unele fragmente cu decor pictat de la Evminki se încadrează foarte bine în aceeaşi fază, neexistînd nici un motiv pentru a fi atribuite unei etape ulterioare. Aceste fapte nu pot fi trecute cu vederea, căci ele tind să arate că nu toate apariţiile considerate caracteristice pentru etapa Tripolie C/II—γ/II au fost neapărat posterioare fazei Cucuteni B (respectiv Tripolie C/I—γ/I), ci dimpotrivă, unele dintre ele au putut fi contemporane.

Aceasta este şi părerea colegului T. Sulimirski, şi anume că faza Cucuteni B-Tripolie γ/I a fost contemporană cu Usatovo [1].

[1] T. Sulimirski, *The Problem of the Survival of the Tripolye culture*, în *Proceed. of the Prehist. Society*, XVI, 1950, p. 42—51.

În aceeaşi ordine de idei trebuie amintit din nou că decorul cu şnurul răsucit şi înfăşurat, atît de tipic pentru ceramica Usatovo şi a cărei origine a fost căutată chiar în grupa Usatovo, se întîlneşte pe specia ceramică de tip Cucuteni C încă din faza Cucuteni A-B. Acelaşi lucru se poate spune şi despre şirurile de mici proeminenţe împunse dinspre interior spre exterior de-a lungul buzei unor vase din aceeaşi grupă Cucuteni C, tipice pentru Usatovo şi întîlnite încă din prima etapă a fazei Cucuteni A-B. Deşi nu împărtăşim părerea că într-adevăr locul de origine al categoriei ceramice al cărei decor se caracterizează prin aceste elemente şi printr-o serie de alte motive imprimate ar trebui căutat la Usatovo — căci el trebuie situat mai spre est în cultura de stepă Nipru-Doneţ, al cărui reprezentant spre sud-vest (tot în regiunea de stepă nord-pontică) este Usatovo — ni se pare destul de probabil că grupele Usatovo-Gorodsk (dar mai ales prima) au avut şi ele un anumit rol, dacă nu chiar unul esenţial în transmiterea acestei specii ceramice culturii Cucuteni-Tripolie încă din faza de mijloc a evoluţiei sale. Toate acestea ne fac să ne punem problema unui sincronism parţial între grupa Usatovo şi o parte din dezvoltarea culturii Cucuteni-Tripolie. Semnificativ ni se pare şi faptul că pînă acum nu se cunoaşte, după cîte ştim, nici o aşezare din faza Cucuteni B-Tripolie C/I-γ/I peste care să se fi suprapus un strat *compact* de depuneri culturale masive, *vechi*, ale grupei Gorodsk-Usatovo. Peste tot unde resturile acestui grup cultural au fost întîlnite la vest de Prut într-o aşezare cucuteniană anterioară, ele sînt sau cu totul sporadice, sau nu reprezintă faza cea mai veche a acestei noi grupe culturale.

Chiar pe „Cetăţuia" de la Cucuteni, depunerile de tip Horodiştea-Gorodsk aparţin unei faze tîrzii a acestei culturi, deci nu se poate constata aici o trecere organică de la ultima etapă Cucuteni B la Gorodsk-Usatovo. Un alt fapt deosebit de semnificativ în această privinţă îl constituie şi descoperirile din aşezarea de la Dolheştii-Mari, la est de Siret, unde depunerile de tip Horodiştea-Gorodsk *suprapun* mormintele în cutii de piatră [1] ale culturii amforelor sferice, care sînt în orice caz posterioare fazei finale a culturii Cucuteni. Demn de luat în considerare apoi ni se pare şi faptul că în cimitirul de la Vîhvatinţî, atribuit etapei finale tripoliene, alături de ceramica pictată derivată din grupa ε şi similară unora dintre produsele grupei ζ, se află şi ceramică mai primitivă, avînd ca forme dominante oalele, decorate cu puţine impresiuni şi incizii [2], care însă nu corespunde grupei ceramice de tip Cucuteni C, întîlnită în aşezările cucuteniene, căci atît decorul cît şi formele sînt deosebite şi stau în legătură directă cu unele culturi răsăritene. În sfîrşit, chiar aşezările proprii acestei grupe Horodiştea-Folteşti de la vest de Prut sînt în genere destul de modeste.

Pe de altă parte, nu trebuie să se uite că înmormîntările tumulare, cu sau fără cercuri de piatră, absolut caracteristice pentru grupa Usatovo, ca şi mormintele plane dar cu cercuri de piatră şi cu lespezi de piatră deasupra (Vîhvatinţî) sînt elemente culturale de suprastructură cu desăvîr-

---

[1] M. Dinu, *Şantierul arheologic Dolheştii-Mari*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 219 şi urm.; *ibidem*, VII, 1961, p. 121 şi urm.

[2] T. Passek, *Раннеземледельческие...*, fig. 42 şi fig. 43.

şire străine complexului Cucuteni-Tripolie, aşa încît — dacă am socoti grupa Usatovo ca o etapă finală a acesteia — ele ar constitui o apariţie bruscă cu totul neaşteptată, fără nici un precedent nici chiar în ultima etapă a fazei Cucuteni B. Dimpotrivă, considerînd grupa Usatovo o cultură a triburilor pontice, ale căror înmormîntări tumulare sînt tipice şi foarte răspîndite încă dinaintea perioadei în care se situează Usatovo, atunci prezenţa cimitirelor tumulare în această grupă apare cu totul firească.

Dacă însă am admite sincronismul parţial postulat mai sus — care a permis transmiterea unora dintre elementele răsăritene (şnur etc.) în zona de organică dezvoltare a culturii Cucuteni şi, ceva mai tîrziu, transmiterea unor elemente cucuteniene (pictură etc.) în zona dinspre răsărit — numai între aşezările cucuteniano-tripoliene şi cele ale culturii stepelor situate exclusiv la est de Nipru, atunci, ţinînd seama că, în afară de aceste puţine apropieri, ne aflăm în faţa unor deosebiri esenţiale şi categorice, ar trebui să căutăm o etapă intermediară, oricît de scurtă, situată între Cucuteni B şi grupa Usatovo, pentru a accepta ideea unei continuităţi organice directe de la prima la ultima. În această etapă intermediară ar fi trebuit să se petreacă acele transformări lente care — de la cultura ceramicii pictate cu toate caracteristicile ei majore, specifice şi organice, în sînul căreia elementele străine sînt atît de puţine şi de nesemnificative — să ducă treptat la grupele Horodiştea-Gorodsk şi Folteşti-Usatovo, în care dimpotrivă ceramica pictată şi celelalte elemente specifice culturii Cucuteni-Tripolie au o pondere atît de scăzută, în timp ce elementele de esenţă răsăriteană sînt de departe precumpănitoare. Iar pe plan social acum ar fi trebuit să se găsească premisele care de la societatea gentilică de agricultori ai culturii Cucuteni să fi dus la societatea triburilor Usatovo, în care şefii se îngropau în morminte monumentale.

Rezumînd deocamdată toate cele arătate mai sus, ni se pare că sîntem îndreptăţiţi să rămînem la concluzia noastră mai veche — şi anume că evoluţia organică a culturii Cucuteni-Tripolie — privită prin ansamblul tuturor elementelor sale caracteristice — se încheie în fapt cu faza Cucuteni B (=Tripolie C/I-γ/I). Ceea ce urmează nu mai este o dezvoltare ulterioară şi organică a aceluiaşi complex cultural, *ci o altă grupă culturală*, care a fost poate în contact cu prima încă înainte de dispariţia acesteia, dar a dăinuit cu siguranţă mai mult, şi prin fireştile schimburi intertribale între grupe vecine a transmis şi a primit totodată cîteva elemente culturale (o dată cu un mic aport etnic), al căror rol nu a fost însă hotărîtor în ansamblul nici uneia dintre cele două culturi.

Într-o perioadă de mare expansiune a triburilor stepelor nord-pontice — a căror expresie culturală a fost, la un moment dat, în această zonă de contact direct cu cultura Cucuteni-Tripolie, tocmai grupa Usatovo — aceste triburi pontice au ocupat o bună parte din teritoriul de răspîndire al triburilor cucuteniene, iar cultura acestora din urmă şi-a încetat astfel evoluţia ei organică. Bineînţeles însă că aceasta nu înseamnă nicidecum că s-ar putea vorbi cumva despre exterminarea triburilor cucuteniene, ci exclusiv de *absorbirea* lor în masa triburilor usatoviene, mult mai dinamice. În felul acesta ni se pare că se poate explica şi folosirea, în continuare, a ceramicii pictate şi tot astfel şi scurta evoluţie pe care ornamentica acesteia o con-

tinuă, prin degenerarea totală a decorului spiralic, caracteristic într-o manieră sau alta diferitelor faze de dezvoltare ale culturii Cucuteni[1]. Faptul că majoritatea cercetătorilor sînt de acord că ceramica era un produs casnic, realizat prin excelenţă de femei, întăreşte concluzia de mai sus, întrucît cu prilejul acestei absorbiri — care nu a putut fi cu totul paşnică — elementul feminin a avut desigur mai puţin de suferit şi a continuat unele dintre tradiţiile strămoşeşti.

5

Am atins mai sus numai în treacăt şi un alt aspect al problemei, care este tot atît de important pentru lămurirea ei. Într-adevăr, nu ni se pare că se poate trece cu vederea în discutarea acestei probleme deosebirea categorică din punctul de vedere al stadiului de dezvoltare al comunităţilor respective — pe de o parte acela al triburilor cucuteniene, de cealaltă al acelora nord-pontice şi din regiunea vecină zonei de pădure dinspre nord-est.

Toţi cercetătorii care s-au preocupat măcar în treacăt şi de acest aspect esenţial al problemei culturilor tîrzii neolitice din regiunile de sud-est ale Europei sînt de acord că triburile cucuteniano-tripoliene din faza Cucuteni B trebuie situate *înainte* de prima mare diviziune socială a muncii, pe cînd triburile usatoviene şi alte triburi ale stepelor nord-pontice contemporane trebuie situate *după* acest important moment din evoluţia societăţii primitive. În acelaşi timp, nimic nu ne îndreptăţeşte să credem că în faza Cucuteni B triburile cucuteniene s-ar fi aflat în preajma acestui fenomen social; dar chiar admiţînd — împotriva evidenţei faptelor — această ipoteză, ar trebui să cunoaştem acea etapă intermediară, despre care am amintit, în care fenomenele ce anunţă această mare transformare de ordin social a societăţii să fie într-adevăr evidente, ceea ce nu este cazul.

Datele pe care le avem la dispoziţie în ceea ce priveşte rolul creşterii animalelor domestice în economia casnică a triburilor cucuteniene nu contrazic punctul nostru de vedere. În privinţa sporirii treptate a procentului resturilor de animale domestice faţă de acela al oaselor de animale sălbatice în diferitele aşezări tripoliene, concluzia la care s-a oprit T. Passek pe baza datelor obţinute în cîteva dintre aşezările tripoliene, se deosebeşte

[1] Abia în ultimul timp (octombrie 1963), după mai bine de un an de la predarea acestui studiu pentru tipar, am putut fi în posesia ediţiei germane a lucrării prof. A. J. Brjussov (*Geschichte der neolithischen Stämme im europäischen Teil der UdSSR*, Akademie Verlag, Berlin, 1957). Atît în cap. 11 (p. 252 şi urm.) cît în special în cap. 12 (p. 267 şi urm.: *Die Stämme der Tripolje-Kultur und der archäologischen östlichen Steppen-Kulturen....*) prof. A. J. B. ia categoric poziţie împotriva considerării culturilor Gorodsk şi Usatovo drept aspectele etapei finale a culturii Tripolie. Astfel teza noastră, independent exprimată încă din 1951—1952, cu prilejul redactării monografiei noastre despre săpăturile de la Hăbăşeşti (apărută în 1954), corespunde întru totul tezei prof. Brjussov. De altfel chiar multe dintre argumentele noastre sînt—în chip firesc—aceleaşi. În ceea ce priveşte triburile culturii Cucuteni-Tripolie, prof. A. J. B. arată că ele au fost treptat asimilate de triburile care au ocupat teritoriul lor de răspîndire. Deoarece nu mai putem face acum o trecere în revistă a tuturor argumentelor şi concluziilor prof. Brjussov, ne propunem să o facem cu alt prilej.

de aceea care reiese din studiul oaselor unor așezări cucuteniene și precucuteniene de la vest de Prut. Astfel, procentul oaselor de animale domestice din așezarea de la Traian—Dealul Viei, datînd din faza Precucuteni I, este mult *superior* procentului pe care îl indică aceeași categorie de oase din așezarea de la Traian—Dealul Fîntînilor, deși aceasta din urmă este firește cu multe secole mai tîrzie, de vreme ce datează din faza Cucuteni A-B. Există de altfel deosebiri procentuale și între datele obținute în așezări aparținînd aceleași faze, ceeace s-ar putea datora eventual și întîmplării, dar se explică desigur și prin variații de la așezare la așezare, în funcție poate și de condițiile specifice mediului geografic înconjurător. De aceea, oricît de important se dovedește a fi fost rolul creșterii animalelor domestice în economia triburilor cucuteniene, se poate afirma că această ocupație nu a avut niciodată un rol predominant și totodată ea nu a afectat caracterul puternic sedentar al acestor triburi. În acest sens ni se pare că pledează și procentul scăzut al ovicaprinelor față de acela al cornutelor mari, precum și caracterul cu totul sporadic al oaselor de cal. Ni s-a comunicat de curînd, ce-i drept, că studiul oaselor de animale din așezarea cucuteniană din faza B tîrzie de la Valea Lupului ar fi indicat o creștere simțitoare a procentului de ovicaprine și totodată sacrificarea cornutelor mari la o vîrstă mai înaintată. Dar în privința ovicaprinelor ele sînt totuși departe de a fi devenit preponderente, iar despre cornutele mari știm de mult că cel puțin de la începutul etapei Cucuteni A3 — la Hăbășești — s-au putut identifica oase provenind de la vite sacrificate la 16 ani [1], oi de 6 ani și porci de peste 4 ani, vîrstă pe care nu știm să o fi depășit animalele domestice din ultima etapă cucuteniană. De aceea, și pe baza acestor date rămînem la constatarea că în cursul îndelungatei evoluții a culturii Cucuteni *nu* se petrecuseră în acest domeniu transformările esențiale care să ne dea dreptul să vorbim despre schimbarea caracterului sedentar al vieții triburilor cucuteniene și trecerea la o viață seminomadă de ciobani și de păstori.

Dimpotrivă, se știe că în grupa culturală Gorodsk-Usatovo (=Horodiștea-Foltești) rolurile sînt inversate și în această privință: la Usatovo, numai pe o suprafață de 25 m², s-au descoperit circa 4 000 de oase de oaie, ceea ce indică fără posibilitate de discuție caracterul profund păstoresc și seminomad al acestor triburi. De altfel și oasele de cal sînt mult mai numeroase în această grupă, fiind sigur că și calul era, la vremea aceea, un animal domestic pe nesfîrșitele teritorii ocupate de triburile stepelor nord-pontice.

Rezumînd considerațiile de mai sus, credem că putem spune că grupa Gorodsk-Usatovo conține elemente culturale și etnice de mixtură, în care acelea străine de complexul Cucuteni-Tripolie sînt predominante din toate punctele de vedere, așa încît nu ni se pare că ele ar mai putea reprezenta, nici pe plan social, nici pe plan cultural sau etnic, faza finală a culturii Cucuteni-Tripolie, ci constituie, așa cum am mai spus, o grupă străină și în bună parte posterioară. Am adăuga de altfel că este suficient ca cineva să studieze cu atenție deosebit de completul capitol dedicat

[1] Vladimir Dumitrescu și colaboratori, *Hăbășești*, p. 507 și urm.

de T. Passek grupei Usatovo, pentru a vedea cît de deosebită din aproape toate puncetele de vedere este această grupă faţă de cultura ceramicii pictate: o populaţie de păstori, cu organizaţie socială diferită, în care şefii triburilor au o poziţie cu totul proeminentă, fiind înmormîntaţi în adevărate monumente funerare, la a căror construcţie au trebuit să lucreze fără îndoială şi mulţi sclavi familiali, ca să nu mai amintim şi atîtea alte elemente diferite, printre care cele cîteva vase pictate amintesc versul poetului: *apparent rari nantes in gurgite vasto...*

De aceea, şi fireşte ţinînd seama şi de conceptul pe care ni se pare că trebuie să-l reprezinte o cultură în epoca neolitică, credem totuşi că evoluţia organică a culturii Cucuteni-Tripolie poate fi socotită încheiată o dată cu sfîrşitul fazei Cucuteni B-Tripolie C/I-γ/I. Recunoaştem că în zona de nord-est se observă unele tendinţe mai vechi spre o evoluţie oarecum proprie în unele privinţe şi în acest fel se poate vorbi acolo de o anumită continuitate între ceea ce trebuie socotită ultima etapă a culturii Cucuteni-Tripolie şi grupa Gorodsk. Din acest punct de vedere se poate cita formularea regretatului savant sovietic Kricevski, potrivit căreia aşezările din grupa Gorodsk „pot fi denumite tripoliene pe baza unei serii întregi de elemente, dar în acelaşi timp *se deosebesc vădit de caracterele tipice ale culturii Tripolie*"[1] (sublinierea este a noastră). Procesul de asimilare, respectiv de degenerare a început mai de mult şi a dat naştere la unele aspecte regionale încă înainte de dispariţia culturii Cucuteni-Tripolie.

6

Nu ne-am referit, în paginile precedente, la multe dintre aspectele vieţii şi culturii materiale ale triburilor cucuteniene, deoarece am urmărit aici exclusiv problema originii şi a evoluţiei acestei culturi, aşa încît am luat ca fir conducător în chip firesc elementul cultural cel mai caracteristic pentru această cultură, şi anume ceramica pictată, în care se pot observa totodată cel mai bine deosebirile de la o etapă la alta. De altfel, discutarea celorlalte aspecte ale culturii Cucuteni-Tripolie şi-ar fi avut loc aici numai în măsura în care ele ar fi putut contribui la lămurirea problemei urmărite; locul lor firesc este într-un studiu de ansamblu despre cultura Cucuteni-Tripolie. După părerea noastră nici discutarea problemelor legate de tipul aşezărilor cucuteniene, de tipurile locuinţelor, de uneltele de producţie pe de o parte, şi de credinţele magico-religioase aşa cum apar în reflexele pe care le constituie plastica cucuteniană şi ritul funerar al acestor triburi, nu ne-ar fi pus la îndemînă date valabile pentru stabilirea originii culturii Cucuteni-Tripolie şi mai ales pentru urmărirea evoluţiei ei. Într-adevăr, studierea tipului de aşezări, situate de-a lungul tuturor fazelor culturii Cucuteni în special pe promontorii dominante, nu ne poate spune decît că ele continuă o tradiţie precucuteniană foarte veche. Este adevărat că nu pentru toate aşezările au fost alese astfel de poziţii, dar excepţiile la această regulă nu sînt numeroase şi socotim că este cel puţin prematur să se vorbească deocamdată de vreo deosebire, din acest punct de vedere,

---

[1] În volumul, *Трипольская культура* I, Kiev, 1941, p. 541 şi urm.

între așezările diferitelor faze, mai ales că unele așezări au fost locuite în continuare în două sau mai multe faze și destul de des ele fuseseră locuite și de către triburile culturilor precedente.

Pe de altă parte, oricît ar fi de importantă problema tipului locuințelor cucuteniene, discutarea ei detaliată în stadiul actual al cunoștințelor noastre nu ne-ar oferi nici ea elemente susceptibile de a contribui la aprofundarea problemei originii și evoluției culturii Cucuteni. Locuințele-platformă, atît de caracteristice pentru această cultură, reprezintă un tip de construcție moștenit dela triburile precucuteniene, deoarece au fost precizate prin săpăturile întreprinse în așezări din faza Precucuteni I (Traian-Dealul Viei) și din faza Precucuteni III (Tîrpești) și desigur au existat și în faza intermediară. Recent și în unele așezări ale culturii Petrești din Transilvania a fost semnalată prezența platformelor de lut, arse intenționat, dar acestea nu sînt în nici un caz mai vechi decît platformele precucuteniene, așa încît nu credem că, referindu-ne la ele, am putea afla originea tipului locuințelor-platforme ale complexului Cucuteni-Tripolie. De altfel de curînd s-a afirmat că asemenea locuințe s-au descoperit și în stratul culturii liniare de la Nezvisko, la nord de Nistru, ceea ce ar însemna că locuințele cu platformă ar putea fi chiar mai vechi decît cele precucuteniene. În schimb în nici una dintre celelalte așezări ale culturii liniare de la est sau de la vest de Prut nu s-a constatat existența locuințelor cu platforme, așa încît deocamdată nu se poate afirma că și aceasta reprezintă o moștenire din cultura liniară în complexul Cucuteni-Tripolie.

Tot în legătură cu așezările cucuteniene este firește foarte importantă și problema lucrărilor de întărire ale acestora, lucrări constatate pentru prima oară prin descoperirea șanțurilor de apărare de la Cucuteni și identificate în ultimii ani în numeroase alte așezări. Cea mai veche lucrare de acest fel de pe întregul teritoriu al Romîniei trebuie considerat, deocamdată, șanțul de apărare descoperit în stațiunea de la Traian-Dealul Viei, datînd din faza Precucuteni I ; acest gen de lucrări reprezintă desigur o moștenire de la triburile culturii ceramicii liniare. Este adevărat că pînă acum în țara noastră nu s-au identificat șanțuri de apărare datînd din timpul așezărilor culturii ceramicii liniare, dar acest fapt nu credem că ar putea să infirme concluzia de mai sus, pe de o parte pentru că pînă acum nu s-a săpat pe scară mare o astfel de așezare, iar pe de altă parte pentru că este știut că în regiunea de origine a acestei culturi au fost descoperite asemenea lucrări de apărare. Se poate spune de altfel că sistemul acesta de întărire se menține și se generalizează în așezările diferitelor faze ale culturii Cucuteni în R.P.R., chiar dacă nu întotdeauna cercetarea arheologică a fost suficient de cuprinzătoare pentru a le putea identifica. Oricum, este indiscutabil că și din acest punct de vedere se poate constata o continuitate organică și deplină de-a lungul întregii existențe a culturii Cucuteni.

Cît privește criteriile observate la distribuirea locuințelor în cuprinsul așezărilor, datele de care dispunem nu sînt suficiente pentru a se trece la generalizări cu adevărat concludente. Așa, de exemplu, nu putem spune încă nimic în legătură cu distribuirea locuințelor precucuteniene, tocmai

pentru că în majoritatea aşezărilor acestei culturi nu s-au făcut decît sondaje. Singura excepţie o constituie aşezarea de la Traian-Dealul Viei, săpată în cea mai mare parte, unde însă nu se poate vorbi despre un plan organic de construire a locuinţelor în cuprinsul terenului închis de şanţul de apărare. Totuşi, cel puţin în unele aşezări cucuteniano-tripoliene s-a putut constata că locuinţele erau înşirate de-a lungul unuia sau mai multor cercuri şi este meritul arheologilor sovietici de a fi făcut cele dintîi observaţii în această privinţă; cel mai convingător exemplu îl constituie aşezarea Kolomiişcina I, datînd din faza Cucuteni B-Tripolie C/I, săpată în mare parte, unde T. Passek crede că a putut preciza două asemenea cercuri concentrice de locuinţe, deşi noi socotim că este vorba de un singur cerc de locuinţe cu două clădiri mai mari în centru şi cu unele construcţii secundare. În săpăturile noastre exhaustive din aşezarea datînd din faza Cucuteni A3 de pe Holmul de la Hăbăşeşti s-au putut preciza două cercuri adiacente de locuinţe, fiecare avînd cîte o locuinţă mai mare în mijloc, deşi mai existau pe lîngă acestea şi alte locuinţe.

În aşezarea de la Traian-Dealul Fîntînilor, datînd din faza Cucuteni A-B, am putut constata că locuinţele au fost construite uneori în jurul unei curţi centrale, fiecare dintre acestea aparţinînd desigur unei mari familii. De curînd, conducătorul săpăturilor de la Truşeşti a făcut aceeaşi observaţie pentru această aşezare — dar în fapt şi grupele de locuinţe sînt dispuse oarecum tot în cercuri în unele cazuri. Dar chiar dacă sistemul cercurilor de locuinţe sau al grupurilor familiale nu va fi fost generalizat, este sigur că, de-a lungul tuturor fazelor de dezvoltare ale culturii Cucuteni, locuinţele erau destul de apropiate unele de altele în cuprinsul aşezărilor, iar acestea din urmă, la rîndul lor, nu ocupau niciodată suprafeţe excesiv de mari, deşi în general erau mult mai întinse decît aşezările gumelniţene, de pildă.

S-a afirmat totuşi că în cursul fazei Cucuteni B locuinţele ar fi fost mult mai distanţate unele de altele, prezentîndu-se oarecum ca nişte ferme cu mult teren împrejur, deoarece în cursul acestei faze creşterea animalelor domestice ar fi jucat un rol mai important. Această interpretare se bazează însă exclusiv pe cercetările de mică amploare dintr-o singură aşezare, unde locuinţele identificate în sondajele făcute sînt puţine şi rare. Ce-i drept, pînă acum nu avem în ţara noastră nici o aşezare cucuteniană din această fază mai temeinic cercetată, înlăturarea acestei lipse fiind, după părerea noastră, una dintre sarcinile viitorului apropiat al arheologiei noastre. Dar constatările din U.R.S.S. — unde s-au săpat complet aşezări din etapa tripoliană corespunzătoare — sînt suficient de concludente pentru a se putea afirma că şi în faza finală, Cucuteni B, locuinţele cucuteniene erau destul de organic distribuite pe un spaţiu limitat.

Totodată, rezultatele obţinute din studierea materialelor osteologice colectate în diferitele aşezări precucuteniene şi cucuteniene arată, aşa cum am amintit mai sus, că nu se poate vorbi de o sporire constantă a rolului creşterii animalelor domestice în economia triburilor cucuteniene, această ocupaţie fiind tot atît de importantă în prima fază precucuteniană, de exemplu, ca şi în faza Cucuteni A-B.

Toate aceste fapte dovedesc ceea ce s-a afirmat şi mai sus, şi anume că triburile cucuteniene nu făcuseră în nici un domeniu acele progrese materiale, iar organizarea lor socială nu suferise acele transformări care să le situeze, nici chiar la sfîrşitul evoluţiei culturii lor materiale, în pragul primei mari diviziuni sociale a muncii. Pe cînd dimpotrivă, în sînul triburilor stepelor nord-pontice (între care trebuie situate, aşa cum am spus, şi triburile culturii Folteşti-Usatovo) erau maturate încă mai de mult toate condiţiile cerute pentru a se trece la prima mare diviziune socială a muncii. Iar cultura Usatovo conţine toate elementele care să ne îndreptăţească să o situăm în timp *după* desăvîrşirea acestui important fenomen social.

Nu mai stăruim aici, spre a nu repeta lucruri în parte discutate mai sus, dar judecînd faptele şi din acest punct de vedere ni se pare mult mai firesc să socotim că evoluţia organică a vieţii triburilor cucuteniene şi a strălucitei lor culturi materiale s-a încheiat o dată cu sfîrşitul fazei Cucuteni B.

Cît priveşte încadrarea cronologică a acestei evoluţii cu siguranţă milenară, încercările de precizare de pînă acum trebuie privite cu toată rezerva, deoarece se ştie că rezultatele puţinelor examene făcute prin metoda C14 contrazic concluziile formulate mai înainte pe baza criteriilor comparativ-tipologice; unele dintre datele obţinute cu C14 sînt de altfel neverosimile chiar în raport cu alte rezultate ale aceleiaşi metode.

Este adevărat că datele obţinute prin C14 pentru Hăbăşeşti (3130 $\pm$ 80 = circa 3400 $\pm$ 80, după corecţiunile ulterioare — „Suess-correction") şi pentru cultura Gumelniţa A (3160 $\pm$ 70 = circa 3400 $\pm$ 70 pentru o aşezare gumelniţeană din raionul Călăraşi; 3400 $\pm$ 90 pentru stratul A2a din aşezarea eponimă Gumelniţa) sînt în majoritatea lor în concordanţă cu acelea indicate de aceeaşi metodă şi pentru celelalte culturi neolitice din Europa, care — începînd cu cultura ceramicii liniare — au fost date toate înapoi cu aproximativ un mileniu. Pentru a accepta ca valabile aceste date, noi postulasem încă de acum cîţiva ani [1] reexaminarea cronologiei culturilor neolitice vest-asiatice şi est-mediteraneene, prin aceeaşi metodă, căci numai în felul acesta am putea avea un numitor comun în problema cronologiei. Începutul s-a făcut — şi el vine întru totul, cel puţin în unele cazuri, în sprijinul punctului de vedere adoptat şi de noi, potrivit căruia neoliticul vest-asiatic şi est-mediteraneean este în orice caz mai vechi decît acela central şi sud-est european.

Într-adevăr, datele obţinute prin metoda C14 pentru neoliticul timpuriu din Grecia centrală şi din Peloponez se situează în a doua jumătate a mileniului VI î.e.n., ba chiar înainte de sfîrşitul primei jumătăţi a acestui mileniu [2], aşa încît cultura Sesklo din Tesalia — anterioară sau contemporană culturii Criş-Starčevo — trebuie situată cel puţin în mileniul V î.e.n. Totodată neoliticul tîrziu din aşezarea de la Hacilar (Anatolia) a fost datat prin C14 pe la circa 5500 î.e.n., deci tot în mileniul VI, în timp ce primul nivel chalcolithic din aceeaşi aşezare

[1] Vladimir Dumitrescu, *La civilisation de Cucuteni*, p. 48.

[2] Saul S. Weinberg, *Excavations at Prehistoric Elateia*, în *Hesperia*, XXXI, 2, 1962, p. 158 şi urm.

este datat în a doua jumătate a aceluiaşi mileniu [1]. Pentru straturile neolitice mai vechi de la Mersin — la graniţa dintre Cilicia şi Siria — s-a obţinut data de 6000 ± 250, ceea ce dovedeşte că ceramica era cunoscută şi folosită în această zonă încă pe la anul 6000 î.e.n. [2]. Exemplele s-ar putea înmulţi, dar cele cîteva citate aici sînt suficiente pentru a nu mai avea nici o îndoială că viaţa neolitică dezvoltată a întregii Asii Anterioare şi a Egeei este mai veche decît acea de la Dunăre, şi a avut cu siguranţă un rol la naşterea şi dezvoltarea neoliticului sud-est european. Aceasta nu înseamnă însă că am fi de acord cu toate rezultatele obţinute cu C14, căci ni se pare imposibil ca faza Troia I să poată fi datată abia în ultimele două-trei secole ale mileniului III î. e. n. [3].

De altfel rezerva noastră este accentuată şi de faptul că uneori este imposibil să acceptăm toate datele obţinute prin C14 pentru diferite aşezări aparţinînd aceleiaşi culturi — şi acesta este cazul cu cele două aşezări cucuteniene pentru care această metodă a putut fi pînă acum folosită. Căci, chiar dacă s-ar admite — o dată cu darea înapoi cu aproximativ un mileniu a datării neoliticului central şi sud-est european — data de 3430 ± 80 pentru Hăbăşeşti şi pentru etapa de mijloc a fazei Cucuteni A (primele începuturi ale etapei A3), este imposibil să admitem data de circa 3000 ± 60 (= 2750 + 250) pentru aşezarea de la Valea Lupului. Căci aceasta reprezintă etapa cu totul finală (descoperindu-se mai ales grupa stilistică ζ) a fazei Cucuteni B şi implicit, potrivit punctului nostru de vedere exprimat pe larg mai sus, sfîrşitul însuşi al evoluţiei culturii Cucuteni-Tripolie. Dacă am accepta această ultimă dată, ar trebui să admitem că mai bine de trei pătrimi din evoluţia culturii Cucuteni (respectiv jumătate din faza Cucuteni A precum şi fazele A-B şi B în întregime) ar putea fi cuprinse în răstimpul scurt de circa 300 de ani indicat de cele două date mai sus amintite, ceea ce este — din toate punctele de vedere — inadmisibil, dacă acceptăm cronologia lungă pe care o reclamă mai toate datele obţinute prin metoda C14.

Pe de altă parte, dacă — în lipsa altor date pentru cultura Cucuteni — am accepta data de 3400 ± 80 pentru Hăbăşeşti şi pentru începutul etapei A3 a culturii Cucuteni-Tripolie, şi ţinînd seama de faptul că datele obţinute pentru cultura ceramicii liniare, cu rectificările impuse de „Suess-correction”, situează sfîrşitul culturii liniare în a doua jumătate a mileniului V î.e.n., va trebui să admitem că întreaga evoluţie a culturii Precucuteni împreună cu prima parte a evoluţiei culturii Cucuteni (etapele A1-A2) au avut loc de la sfîrşitul mileniului V şi pînă la mijlocul mileniului IV î.e.n. Restul fazei Cucuteni A (adică etapele A3 şi A4) ar acoperi evident a doua jumătate a mileniului IV şi ar trece în mileniul III, în care — pînă la proba contrarie — ar trebui să presupunem că s-a desfăşurat evoluţia fazelor A-B şi B, deoarece (cum am mai spus) nu ni se pare în nici un caz posibil să admitem data de circa 3000 ± 60 pentru sfîrşitul fazei Cucuteni B. Dimpotrivă, credem că această fază

[1] Ellen L. Kohler — Eliz. K. Ralph, *C-14 Dates for Sites in the Mediterranean Area*, în *AJA*, 65, 1961, p. 357 şi urm.
[2] Saul S. Weinberg, *loc. cit.*
[3] Ellen L. Kohler — Eliz. K. Ralph, *loc. cit.*

își încheie existența cu peste un mileniu mai tîrziu, la sfîrșitul mileniului III, dacă nu chiar la începutul mileniului II î.e.n. Desigur este greu să mai facem precizări în această privință, deoarece elementele pe baza cărora atît alți cercetători cît și noi înșine am postulat altădată persistența acestei faze pînă la începutul (sau chiar pînă după începutul) epocii bronzului nu sînt sigure din punctul de vedere al poziției lor stratigrafice.

Dintre aceste elemente fac parte, precum se știe, și o serie de topoare de aramă, inclusiv unele cu tăișurile în cruce (de tipul tîrnăcoapelor), descoperite fie izolat, fie în cuprinsul unor așezări cucuteniene (de exemplu Tîrgu Ocna), fiind atribuite acestei culturi. Asemenea topoare-tîrnăcoape nu pot fi datate decît în perioada imediat premergătoare epocii bronzului și ca atare nu pot fi mai vechi decît a doua jumătate a mileniului III î.e.n., dar ar fi putut dăinui pînă la începutul mileniului II î.e.n. Prin readucerea de curînd în discuție a unui depozit de unelte și obiecte de aramă descoperit mai de mult la Horodnica [1], pe Nistrul superior, în care se află și un asemenea topor de aramă de tip tîrnăcop, s-a făcut totuși dovada că ele erau folosite și în cursul fazei Cucuteni B, deoarece depozitul respectiv s-a găsit într-un vas pictat în stil ε și aparținînd deci unei etape destul de tîrzii a fazei Cucuteni B. Rezultă deci în chip clar că și pe baza acestor unelte nu putem admite datarea sfîrșitului fazei Cucuteni B la circa 3000 î.e.n., ea trebuind să fie mult coborîtă. De aceea, o dată cu precizarea cît mai strînsă a datei finale ce se poate atribui unor asemenea unelte, va trebui să așteptăm săparea pe scară întinsă a unei așezări din faza Cucuteni B, pentru a se obține materiale absolut concludente din punct de vedere stilistic-tipologic și totodată susceptibile de a fi examinate prin C14, căci deocamdată (cum am mai spus) nu putem accepta data de circa 3000 $\pm$ 60 pentru Valea Lupului. De altfel, datele obținute prin metoda C14 nu vor putea fi socotite cu adevărat valabile decît atunci cînd se vor elimina contradicțiile dintre rezultatele obținute pe materiale din așezări aparținînd aceleiași culturi și cînd ele vor fi în perfectă concordanță cu rezultatele obținute pentru așezările neo-eneolitice din diferite regiuni ale lumii egeo-vest-asiatice.

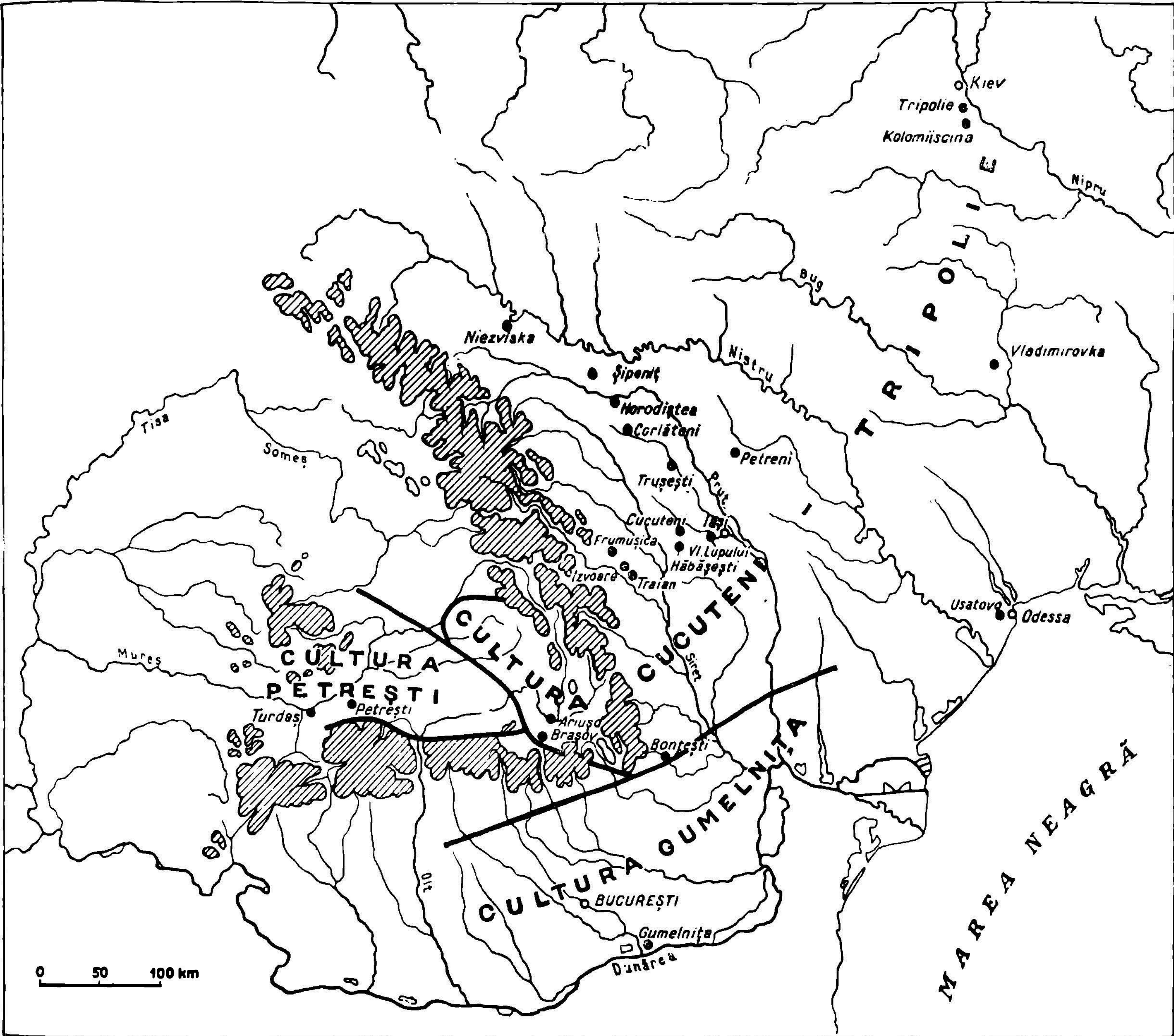
Evident, idealul ar fi să avem o serie cît mai completă de date privind toate fazele și etapele culturilor Precucuteni și Cucuteni-Tripolie, date care să ne ajute la controlarea sucesiunii stabilite de noi uneori exclusiv pe baza criteriilor stilistico-tipologice. Acest deziderat trebuie avut și el în vedere în cursul tuturor cercetărilor viitoare privind strălucitul complex cultural Cucuteni-Tripolie din neoliticul Europei de sud-est.

Pentru a încheia, indicăm într-un tabel sumar diferitele faze ale complexului Cucuteni-Tripolie, cu așezările cele mai caracteristice.

VLADIMIR DUMITRESCU

---

[1] T. Sulimirski, *Copper Hoard from Horodnica on the Dniester*, în *MAGW*, XCI, 1961, p. 91—97.

Harta ariilor de răspîndire şi de contact ale culturilor Cucuteni, Gumelniţa şi Petreşti.

c. 3021 – d. p. 304

Tabel

Cucuteni B3	*Tripolie C/I-γ/I*	*Valea Lupului*	
Cucuteni B2		*Cucuteni B2. Petreni. Şipeniţ. Drăguşeni*	
Cucuteni B1		*Cucuteni B1*	
Cucuteni A-B2		*Traian - Dealul Fîntînilor*	
Cucuteni A-B1		*Corlăteni*	
Cucuteni A4			*Fedeleşeni*
		Ruginoasa	*Cucuteni A*
Cucuteni A3 (Tripolie B1)		*Hăbăşeşti*	
Cucuteni A2		*Ariuşd. Bonţeşti. Frumuşica; Truşeşti Izvoare II 2. Tîrpeşti*	
Cucuteni A1		*Izvoare II 1. Tîrpeşti*	
Precucuteni III (Tripolie A)		*Tîrpeşti*	*Izvoare I 2. Traian - Dealul Fîntînilor etc.*
Precucuteni II		*Larga Jijiei*	*Izvoare I 1. Floreşti*
Precucuteni I		*Traian - Dealul Viei*	

ПРОИСХОЖДЕНИЕ И РАЗВИТИЕ КУЛЬТУРЫ КУКУТЕНЬ-ТРИПОЛЬЕ

(II часть)

РЕЗЮМЕ

В первой части данной работы, опубликованной в предыдущем номере журнала, автор рассматривал вопрос происхождения культуры Кукутень-Триполье и уточнил различные этапы развития фазы Кукутень А.

Следующая фаза, Кукутень А-В возникла прямо и без резких скачков из последнего этапа фазы Кукутень А. В настоящее время впервые устанавливается наличие в кукутенских поселениях чуждой категории керамики — так называемой керамики типа Кукутень С — восточного происхождения (правда, в незначительном количестве), что указывает не только на культурные и обменные связи, но и на определенный посторонний этнический вклад. Однако эта керамика не могла играть никакой роли в развитии кукутенской культуры и расписной керамики и ни в коем случае не была определяющим фактором в переходе от фазы Кукутень А к фазе А-В.

В настоящей стадии исследований фазу Кукутень А-В можно было бы разделить на два этапа: А-В 1, представленный главным образом стилистическими группами АВ α, α и β, тогда как в посторонней керамике (тип С) еще не встречается шнуровой узор; А-В2, характеризующийся главным образом стилистическими группами γ и

первыми сериями стиля δ, вместе с которыми встречается и керамика типа C, украшенная шнуровым узором.

Фаза Кукутень B является органическим и прямым продолжением предшествующей фазы и представляет собой, по мнению автора, последнюю фазу органического развития культуры Кукутень-Триполье. Пока можно говорить о трех этапах в процессе развития этой фазы: B1, на котором помимо некоторых стилистических групп δ встречаются и элементы группы ε; этап B2, на котором группа δ исчезает, а наряду с группой ε начинает встречаться стиль ζ; и наконец этап B3, на котором группа ε встречается только спорадически, а основная масса расписной керамики украшена в стиле ξ. На всех этих этапах посторонняя керамика типа C сохраняется в одной и той же низкой пропорции.

С другой стороны, уже в конце фазы A-B и во всяком случае в продолжение фазы B в окраинных северных и северо-восточных областях территории, занимаемой кукутенскими племенами, наблюдается определенное отставание в развитии культуры Кукутень-Триполье (например, сохранение врезанного узора) и даже, в определенной мере, отдельное развитие, несколько отличающееся от развития на остальной территории, что объясняется как окраинным расположением соответствующих поселений, так и более выраженным проникновением посторонних соседних элементов.

Что касается культуры Городск-Усатово (= Хородиштя-Фолтешть), рассматриваемой некоторыми исследователями как конечный этап культуры Кукутень-Триполье, то она сохраняет очень мало черт, характерных для культуры Кукутень-Триполье, и наоборот, имеет очень много совсем особых специфических черт, по которым ее нельзя считать прямым продолжением этой культуры; впрочем, существуют некоторые элементы, которые как будто бы указывают на частичную синхронность Кукутень B и Городск-Усатово.

С другой стороны, с точки зрения стадии общественного развития, племена последней культуры выявляются *после* первого великого общественного разделения труда. Члены этих племен занимались животноводством, будучи полукочевыми пастухами, в отличие от членов кукутенских племен, которые были оседлыми земледельцами и среди которых не проявились предпосылки этого великого общественного преобразования. Действительно, в продолжение всего развития культуры Кукутень как орудия производства, так и производственные отношения остались одними и теми же и ничто не дает возможности предположить, что в конце фазы Кукутень B племена были на пороге первого великого общественного разделения труда. Зато, что касается племен северного причерноморских степей, к которым относятся и племена культурной группы Усатово, то здесь произошло отделение земледельцев от животноводов, так что и с этой точки зрения нельзя рассматривать культуру Городск-Усатово как органическое продолжение культуры Кукутень-Триполье. Ясно, что заняв территорию, на которой была распространена культура Кукутень-Триполье, племена Городск-Усатово не уничтожили кукутенское население, а ассимилировали боль-

шую его часть, чем и объясняется наличие некоторых кукутенских элементов в новой культуре.

Что касается абсолютной датировки, в рамках которой развивалась собственная культура Кукутень, то по этому вопросу мнения разделяются; а данные, полученные в результате применения метода C_{14}, еще немногочисленны и не всегда убедительны. Достоверно, что последняя фаза (B) культуры Кукутень кончается накануне II тысячелетия до н.э. и во всяком случае до начала эпохи бронзы.

ORIGINE ET ÉVOLUTION DE LA CIVILISATION DE CUCUTENI-TRIPOLJE

(II)

RÉSUMÉ

Dans la partie initiale de cette étude (parue au numéro précédent de cette revue) l'auteur a discuté le problème de l'origine de la civilisation de Cucuteni-Tripolje et précisé les diverses étapes d'évolution de la phase Cucuteni A.

La phase suivante, Cucuteni A-B, a directement pris naissance, et cela sans connaître de brusques sauts, de la dernière étape de la phase Cucuteni A. On constate maintenant, pour la première fois dans les établissements cucuténiens, la présence d'une espèce céramique étrangère — dite la céramique du type Cucuteni C — d'origine orientale, qui représente toutefois un pourcentage infime, dénotant non seulement des liens culturels et des relations d'échange, mais aussi un certain apport ethnique étranger. Mais elle n'a pu exercer le moindre rôle sur l'evolution de la civilisation de la céramique peinte, car elle n'est en aucune façon un facteur décisif de la transition de la phase Cucuteni A à la phase A-B.

Dans l'état actuel des recherches on pourrait diviser la phase Cucuteni A-B en deux étapes : A-B1, représentée plus particulièrement par les groupes stylistiques ABα, α et β ; dans la céramique étrangère (type C) on ne rencontre pas encore le décor cordé ; A-B2, caractérisée notamment par les groupes stylistiques δ et par les premières séries du style δ, à côté desquelles on trouve de la céramique cordée du type C.

La phase Cucuteni B représente la continuation organique et absolument directe de la phase précédente et constitue, selon l'opinion de l'auteur, la dernière phase de l'évolution organique de la civilisation de Cucuteni-Tripolje. Pour le moment, on pourrait parler de trois étapes au cours de l'évolution de cette phase : B1, où, à côté du groupe stylistique δ, apparaissent également des éléments du groupe ε ; l'étape B2 où le groupe δ disparaît et où, à côté du groupe ε, commence à se manifester aussi le style ζ et, enfin, l'étape B3, où le groupe ε n'apparaît que spora-

diquement, la masse de la céramique peinte étant décorée dans le style ζ. A toutes ces étapes la céramique étrangère du type C se maintient dans la même proportion faible.

Par ailleurs, dès la fin de la phase A-B et, de toute façon, durant la phase B, on observe dans la zone extrême nord et nord-est du territoire occupé par les tribus cucuténiennes un certain retard dans l'évolution de la civilisation de Cucuteni-Tripolje (comme, par exemple, la persistance du décor incisé) et même, dans une certaine mesure aussi, une évolution propre, peu différente du reste du territoire, phénomènes explicables à la fois par le caractère périphérique des établissements en question et par une interpénétration plus marquée des éléments étrangers, voisins.

En ce qui concerne la civilisation de Gorodsk-Ussatovo (= Horodiştea-Foltești), que certains chercheurs tiennent pour l'étape finale de la civilisation de Cucuteni-Tripolje, elle ne conserve plus que fort peu des caractéristiques de la civilisation de Cucuteni-Tripolje ; en revanche la plupart des traits qui lui sont propres sont entièrement distincts, de sorte qu'on ne peut pas la considérer comme une continuation directe de celle-ci. Il existe du reste des éléments qui semblent dénoter aussi un synchronisme partiel entre Cucuteni B et Gorodsk-Ussatovo.

D'autre part, du point de vue du stade du développement social, les tribus de cette dernière civilisation se situent *après* la première grande division sociale du travail. Ce sont des tribus d'éleveurs de troupeaux de bétail et de pasteurs à moitié nomades, à la différence des tribus cucuténiennes d'agriculteurs établis à demeure, au sein desquelles ne s'étaient pas manifestées les prémisses de cette grande transformation sociale. En effet, à travers toute l'évolution de la civilisation de Cucuteni, les outils aussi bien que les rapports de production demeurèrent les mêmes et rien ne nous autorise à supposer qu'à la fin de la phase Cucuteni B on avait atteint le seuil de la première grande division sociale du travail. En échange, au sein des tribus des steppes du Pont septentrional, dont font aussi partie les tribus du groupe culturel Ussatovo, la séparation des agriculteurs et des éleveurs de troupeaux s'était déjà produite. De sorte que sous cet angle non plus on ne peut considérer la civilisation de Gorodsk-Ussatovo comme la continuation organique de la civilisation de Cucuteni-Tripolje. Il est évident que, en occupant le territoire de dispersion de la civilisation de Cucuteni-Tripolje, les tribus Gorodsk-Ussatovo n'ont pas anéanti la population cucuténienne, mais qu'elles l'ont assimilée dans sa majeure partie, ce qui explique la présence d'éléments culturels cucuténiens dans la nouvelle civilisation.

En ce qui concerne le problème des dates absolues entre lesquelles s'est déroulée l'évolution de la civilisation proprement dite de Cucuteni, les avis sont partagés. Quant à celles obtenues à l'aide du C14, elles sont encore peu nombreuses et pas toujours concluantes. Un fait est certain, c'est que la dernière phase (B) de la civilisation de Cucuteni s'achève à la veille du IIe millénaire avant notre ère et, en tout cas, avant le début de l'âge du bronze.

O FAZĂ VECHE A CULTURII TEI DESCOPERITĂ LA CĂŢELU NOU

Cu privire la conţinutul şi evoluţia culturii Tei s-a făcut observaţia că o fază de început a acesteia încă nu este determinată şi că, de aceea, o atare etapă a culturii din perioada mijlocie şi tîrzie a epocii bronzului din Muntenia va putea să fie identificată pe teren, în viitor [1]. În prezent, această observaţie îşi găseşte confirmarea prin descoperirile făcute într-un nivel de locuire din epoca bronzului, constatat în staţiunea arheologică de la Căţelu Nou.

Staţiunea Căţelu Nou se află situată la periferia sud-estică a oraşului Bucureşti, r. 23 August, pe malul drept al bălţii Colentina-Pantelimon, pe un bot de deal şi pe terasa înaltă ce prelungeşte promontoriul înspre sud-vest. Prin săpăturile întreprinse în această staţiune între anii 1960—1963, s-a putut identifica şi un nivel de locuire propriu culturii Tei din epoca bronzului, reprezentînd însă, în evoluţia ei, un aspect inedit.

Aparţinînd acestui facies, s-au descoperit resturile *in situ* a trei locuinţe de suprafaţă şi şase alveolări-gropi. Locuinţele de suprafaţă fiind puternic distruse şi deranjate (în urma unui incendiu), nu s-a putut preciza nici forma şi nici dimensiunile lor reale. Alveolările-gropi aveau forme variabile, iar adîncimile îndeobşte reduse (maximum —0,53 m).

În inventarul tuturor acestor complexe de locuire au fost descoperite mai multe aşchii şi lame fragmentare de silex, o măciucă fragmentară de piatră, cîteva fusaiole tronconice de lut şi două greutăţi de plasă din lut. Elementul de inventar cel mai bogat reprezentat şi, în acelaşi timp, cel mai caracteristic, îl constituie însă fragmentele de vase.

Ceramica se împarte, după tehnica de lucru a pastei, în trei grupe: vase mari, cu pereţii îndeobşte groşi, dintr-o pastă conţinînd ca materii degresante mult nisip şi pietriş sfărîmat, bucăţi de calcar, cioburi pisate şi fire foarte fine şi rare de mica; vase de dimensiuni mijlocii, lucrate dintr-o pastă în a cărei compoziţie intră în proporţie dominantă lut curat

[1] D. Berciu, *Epoca bronzului în R.P.R.*, curs predat la Facultatea de istorie din Bucureşti, în anul univ. 1955/1956 (ms.).

şi în măsură redusă nisip şi pietriş bine pisat; şi vase de dimensiuni mijlocii şi mici, lucrate din lut foarte curat, în rare cazuri doar amestecat cu nisip foarte fin şi fire de mica, în cantităţi extrem de reduse.

Indiferent de categorie, pasta a fost întotdeauna bine frămîntată, din care cauză pereţii recipientelor prezintă în spărtură o structură omogenă, compactă şi dură.

Recipientele din primele două categorii au căpătat în urma arderii originare, o culoare cenuşie sau cărămizie-cenuşie, în timp ce vaselor din categoria a treia li s-a dat prin ardere, o culoare neagră sau cenuşie-neagră.

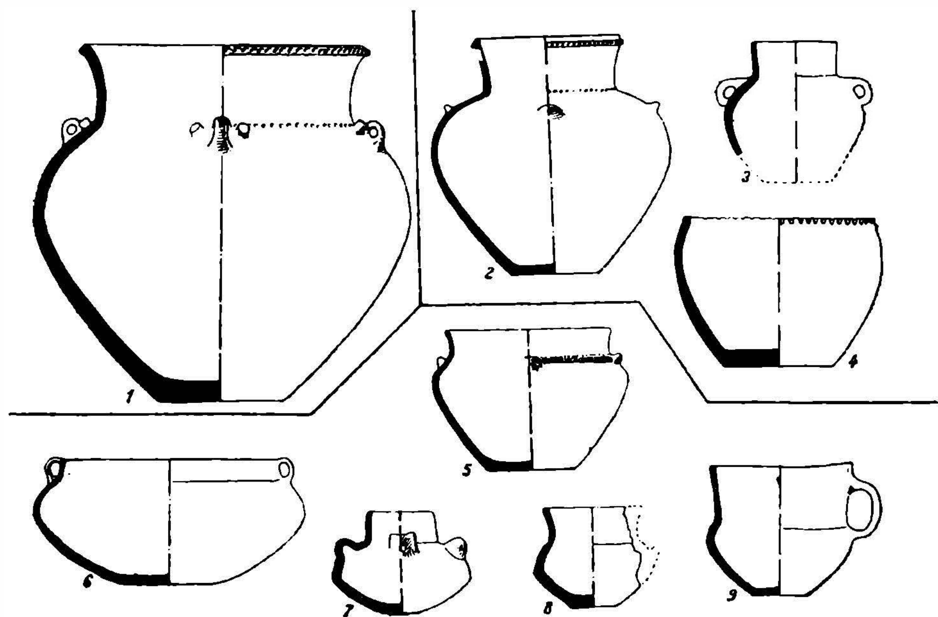

Fig. 1. — Forme de vase Tei de la Căţelu Nou (1—3, 5—6=1/10; 4,7—9 = 1/5).

În legătură cu repertoriul formelor se pot relata următoarele:

Prima categorie se pare că era reprezentată printr-un singur tip de recipient: vasul mare de provizii, cu fundul îngust, cu pîntecele larg, puternic bombat, cu gît înalt — cilindric sau uşor arcuit spre interior — şi cu buza mai mult sau mai puţin evazată (fig. 1/1).

În a doua categorie, forma cea mai frecventă o reprezintă un vas întrutotul identic cu cel descris anterior, deosebindu-se de acesta numai prin dimensiuni mai reduse (fig. 1/2). Apoi se constată un recipient cu corp globular şi cu margine cilindrică înaltă, avînd pe umeri dispuse simetric două torţi verticale, din bandă lată, cu secţiunea lenticulară (fig. 1/3), castroane cu corpul arcuit (fig. 1/4), de dimensiuni variabile şi profile de cupe întinse (sau fructiere ?) cu picior (fig. 2/2), cu buza scundă şi dreaptă (fig. 2/1).

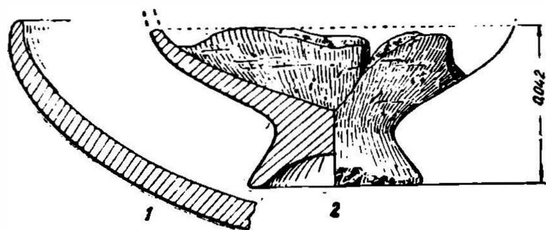

Fig. 2. — 1, profil fragmentar; 2, picior de fructieră.

Fig. 3. — Fragmente ceramice din faza Căţelu Nou a culturii Tei.

Categoriei a treia îi aparţin următoarele recipiente: un castron cu corpul întins, cu gura largă, avînd marginea puţin plecată spre interior, cu pîntecele puternic arcuit şi cu două torţi din bandă lată, desprinse din buză şi coborînd în zona de unire a marginii cu umărul (fig. 1/6); un alt castron, mai înalt, cu corpul de asemenea arcuit, partea superioară fiind mai scundă, cea inferioară mai dezvoltată şi cu marginea înaltă, evazată (fig. 1/5); un vas de dimensiuni mici, cu corp bitronconic şi cu margine cilindrică, înaltă, avînd pe partea superioară a pîntecelui dispuse simetric două torţi rectangulare, perforate, alternînd cu două proeminenţe conice (obţinute prin impingerea pastei din interior în afară) (fig. 1/7) şi două ceşti cu o toartă, dintre care una cu corp bitronconic şi cu margine înaltă, evazată (fig. 1/8), iar cealaltă cu pîntecele tronconic şi cu marginea înaltă, foarte puţin răsfrîntă în afară (fig. 1/9).

În cazuri repetate ceramica a fost ornamentată. Vasele mari de provizii şi cele de dimensiuni mijlocii, cu corpul bombat şi gît cilindric au fost aproape întotdeauna decorate pe pîntece cu striuri obţinute cu măturica (fig. 3/4, 6, 7). Mai rar se observă şi acoperirea exteriorului vaselor cu barbotină. Se constată apoi, crestături pe buze (fig. 3/2), brîuri alveolare (fig. 3/1) sau brîuri de proeminenţe conice, dispuse sub buză sau în zona de întîlnire a gîtului cu umărul; şiruri orizontale de cercuri imprimate cu trestia, dispuse pe umeri (fig. 3/4); şiruri orizontale, simple, sau pe alocuri dublate, de adîncituri ovale, dispuse de asemenea pe umeri, cîteodată însoţite de cîte trei-patru proeminenţe conice alipite (fig. 3/3); apoi şiruri de crestături unghiulare, dispuse tot în zona de unire a gîtului cu umărul recipientului; ornamente de ghirlande (fig. 3/6) sau de şiruri de „S"-uri (fig. 3/8), formate din segmente de brîuri crestate; zone de cîte patru-cinci şănţuiri paralele, orientate vertical faţă de un şir orizontal de adîncituri circulare (fig. 3/5) etc. Tot vaselor mari şi mijlocii, cu corpul bombat şi gît cilindric le sînt specifice torţi mici, verticale, din bandă cu secţiunea lenticulară sau plan-convexă, avînd deschiderea rotundă sau ovală, încadrate, de o parte şi de alta, de proeminenţe tronconice (fig. 1/1) sau semiovale (fig. 3/4). Celelalte vase din categoria a doua sînt foarte rar decorate. Doar pe buzele unor fragmente de castroane se întîlnesc cîteodată mici alveole (fig. 1/4) sau adîncituri circulare ori ovale, dispuse în şir.

Mai des apare decorul pe recipientele din pastă fină. Un fragment de ceaşcă (fig. 4/1) este ornamentat cu un şir de adîncituri mici, circulare, dispuse în zona de întîlnire a gîtului cu pîntecele. Un alt fragment de ceaşcă prezintă crestături pe buză, un şir de adîncituri oval-ascuţite, dispuse în zona de unire a gîtului cu pîntecele, iar pe partea superioară a pîntecelui „boabe de linte" aplicate (fig. 4/2). Pentru vasele din categoria a treia, ornamentarea specifică este însă aceea obţinută din linii incizate şi împunsături succesive. Predomină — prin reproducerea sa pe multe fragmente ceramice — un motiv decorativ compus dintr-o linie orizontală în zigzag, încadrată deasupra şi dedesubt de cîte o bandă de două linii orizontale paralele, închizînd între ele frînturi de linii (sau împunsături alungite), orientate perpendicular faţă de cele două linii paralele (fig. 5/5,8). O variantă simplificată a acestui ornament apare în cazurile în care zigza-

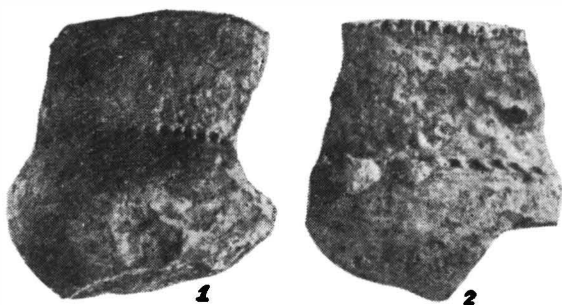

Fig. 4. — Cești fragmentare descoperite la Cățelu Nou.

Fig. 5. — Ceramică decorată prin incizii și împunsături succesive. Faza Cățelu Nou a culturii Tei.

gul (obținut printr-o linie incizată continuă, sau din împunsături succesive) este încadrat de frînturi de linii sau împunsături alungite, dispuse vertical și alăturat (fig. 5/3). Pe alte fragmente ceramice se mai constată zigzaguri incizate dispuse sub două linii orizontale paralele, ce închid între ele un șir de împunsături mici, ovale (fig. 5/1); triunghiuri cu suprafețele umplute cu împunsături (fig. 5/4); benzi late orizontale, compuse din șiruri paralele de împunsături alungite, oblice sau în formă de virgule, de la baza acestor benzi pornind — din loc în loc — altele, verticale, compuse și ele din împunsături — alungite, orizontale, sau punctate — (fig. 5/7, 10); apoi triunghiuri alăturate, dispuse cu vîrful în jos și cu bazele sprijinite pe o bandă de două linii orizontale paralele, închizînd un spațiu hașurat de împunsături alungite, verticale sau oblice (fig. 5/9) etc.

La cele mai multe ornamente realizate prin incizie și împunsături s-a folosit și procedeul incrustării lor cu substanță albă.

Apartenența la cultura Tei a materialelor descrise este dovedită prin categoriile ceramice, prin formele și ornamentarea recipientelor. Îndeosebi vasele mari și mijlocii, cu corpul bombat și gît cilindric și castroanele cu corpul arcuit, lucrate din pastă cu pietriș și nisip și decorate „cu măturica”, precum și castroanele sau ceștile cu toartă, lucrate din pastă fină și ornamentate prin frînturi de linii incizate și împunsături, incrustate cu alb, constituie elemente pe deplin specifice culturii epocii bronzului mijlociu și tîrziu din Muntenia.

Pe de altă parte, o serie de trăsături specifice *numai* pentru decorul vaselor Tei de la Cățelu Nou (folosirea cu precădere a zigzagului simplu; frecvența mare a ornamentului compus din benzi de liniuțe paralele dispuse în succesiune, și utilizarea unor împunsături succesive distanțate, despărțite între ele[1]), conduc către concluzia că aceste materiale aparțin unei faze noi, deosebite, a culturii Tei.

Trebuie însă să se discute poziția pe care poate să o aibă această fază în evoluția culturii epocii bronzului din Muntenia.

În stațiunea de pe malul lacului Colentina-Pantelimon, a putut fi identificată, împreună cu locuirea Tei prezentată aici, și o alta, aparținînd fazei „La stejar”. În săpăturile din 1961 s-a putut preciza și raportul stratigrafic dintre cele două locuiri Tei: deoarece (în secțiunea XXXI)

[1] În celelalte faze ale culturii Tei se utilizează zigzagul multiplicat (două sau mai multe linii în zigzag, paralele), iar tehnica de ornamentare caracteristică vaselor lucrate din pastă fină este cea a împunsăturilor succesive. Decorul de benzi înguste compuse din liniuțe paralele se va folosi foarte rar. Tehnica împunsăturilor succesive întîlnită pe vasele fazei Cățelu Nou se deosebește evident de cea constatată în fazele următoare ale culturii Tei. Pe recipientele de la Cățelu Nou apar împunsături dispuse în succesiune, dar distanțate, despărțite unele de altele, astfel încît o atare tehnică nu se confundă cu procedeul numit Stichkanaltechnik. Totodată se observă că împunsăturile din faza Cățelu Nou au forma unor ovale minuscule, mai mult sau mai puțin alungite și cu capetele ascuțite, iar în cazuri mai rare, forma unor virgule nearcuite. Împunsăturile succesive realizate în fazele următoare ale culturii Tei sînt strîns alăturate unele de altele; întotdeauna o împunsătură lasă în pasta vasului urma unui vîrf ascuțit, iar aspectul cel mai obișnuit al ornamentelor realizate în acest fel este acela al șirului de mici unghiuri concentrice, dispuse în interiorul, sau la baza unei linii șănțuite.

resturile unei colibe de suprafaţă aparţinînd faciesului inedit al culturii Tei, au fost „în plin" străpunse de o groapă cu ceramică de tip „La stejar", rezultă că faza Căţelu Nou (cum s-a propus, provizoriu, să fie numită [1]) trebuie situată — ca etapă aparte de evoluţie a culturii Tei — înaintea fazei „La stejar". O atare situaţie nu clarifică însă pe deplin poziţia fazei Căţelu Nou în evoluţia culturii epocii bronzului mijlociu şi tîrziu din Muntenia. Aşa cum în prezent există toate motivele să se creadă — înaintea fazei „La stejar" se situează imediat faza Tei a culturii cu acest din urmă nume [2]. De aceea, problema locului pe care faza Căţelu Nou l-a avut pe parcursul dezvoltării culturii Tei, îşi poate găsi — măcar în prezent — încercare de rezolvare, utilizînd numai argumente de ordin comparativ tipologic.

În această privinţă, pentru ceramica Tei de la Căţelu Nou pot fi subliniate următoarele trăsături specifice: 1) prezenţa în ornamentarea vaselor, a unor elemente (decorul cu barbotină, „boabele de linte", crestăturile pe buză, decorul cu şănţuiri înguste paralele, cercurile imprimate cu trestia, segmentele de brîuri crestate) caracteristice, în genere, neoliticului final, perioadei de tranziţie de la neolitic spre epoca bronzului şi perioadei timpurii a acestei epoci; 2) utilizarea în cazuri rare a tehnicii de ornamentare prin împunsături succesive şi împrejurarea că această tehnică este sensibil deosebită de cea întîlnită în fazele următoare ale culturii Tei [3]; 3) absenţa aproape totală a decorului spiralic [4] (acesta nefiind oricum reprodus în tehnica împunsăturilor succesive) şi caracterul simplificat, cu totul restrîns în privinţa motivelor decorative, al ornamentării; 4) prezenţa unor tipuri de vase (cupa sau fructiera cu picior şi vasul bitronconic cu marginea cilindrică înaltă), care întîlnite în faza Căţelu Nou, nu vor cunoaşte, mai departe, o evoluţie sensibilă şi durabilă în cultura Tei [5].

Ţinînd seama de aceste trăsături specifice fazei Căţelu Nou, se poate conchide că ea reprezintă un aspect arhaic al culturii Tei, că ea este, pînă în prezent, faza cea mai veche a culturii din perioada mijlocie şi tîrzie a epocii bronzului din Muntenia.

---

[1] Cf. *Cercetări arheologice în Bucureşti*, Bucureşti, 1963, p. 26.

[2] Pentru succesiunea aceasta pledează, în primul rînd, o serie de observaţii stratigrafice: în staţiunea de la Sărata Monteoru, fragmente ceramice de fază Tei au apărut în stratul Monteoru IIa, în timp ce fragmente de tip „La stejar" au fost constatate în stratul Monteoru IIb. (informaţie Eugenia Zaharia). Pe de altă parte, la Novaci (r. Drăgăneşti-Vlaşca, reg. Bucureşti) Alexandru Vulpe şi Valentina Buşilă au surprins, într-un cenuşar, un nivel de cultură Tei propriu fazei „La stejar", suprapus direct de un nivel caracteristic fazei Fundeni. Cf. Alexandru Vulpe şi Valentina Buşilă, *Săpăturile de la Novaci*, în *Materiale*, X (în pregătire). Legătura strînsă între faza „La stejar" şi faza Fundeni se constată şi tipologic, aşa cum rezultă în urma săpăturilor întreprinse în 1962 şi 1963, în staţiunea de la Băneasa — „La stejar".

[3] V. nota 1, p. 314.

[4] Singurele elemente decorative de caracter spiralic pot fi socotite şirurile de „S"-uri realizate din segmente de brîuri aplicate, crestate, şi semicercurile sau cercurile neînchise care apar la capetele unor linii incizate orizontale.

[5] Cupa (sau fructiera?) cu picior nu mai este atestată în cultura Tei decît în aşezarea de la Băneasa, unde un exemplar fragmentar a apărut într-un context de fază Tei. Vasul bitronconic, cu marginea relativ înaltă, cilindrică, nu este documentat, pînă în prezent, în celelalte faze ale culturii Tei.

Aspectul de cultură Tei surprins la Cățelu Nou, se dovedește însă a fi însemnat, nu numai pentru că el permite o întregire a conținutului și schemei de evoluție a acestei culturi, ci, totodată și datorită împrejurării că materialele prezentate aici îngăduie și o discuție — ne pare, pe temeiuri acum mai sigure — asupra problemei genezei culturii Tei.

În literatura de specialitate, procesul de formare a culturii Tei a constituit obiectul unor intervenții numeroase și repetate, în această privință aducîndu-se în discuție, ca factori cu rol formativ în geneza culturii Tei, nu mai puțin de opt culturi : Gumelnița (IV)[1], fondul Horodiștea-Folteşti[2], culturile Coțofeni[3] și „Furchenstich"[4], Cernavoda[5] și Glina III[6], Bubanj-Sălcuța[7] și Vučedol[8]. Problema apariției culturii Tei implică însă, pe lîngă aspectul participării diferiților factori formativi la procesul ei de geneză și pe acela al ariei în care ea va fi luat naștere. Și în această privință lucrurile s-au dovedit a fi complicate, deoarece, pe lîngă teritoriul Munteniei — asupra căruia toți autorii au căzut de acord că va fi constituit zona principală de formare a culturii Tei — au mai fost aduse în discuție și spații geografice cum ar fi cel al Transilvaniei de sud-est, Dobrogea sau o parte din teritoriul Republicii Populare Bulgaria.

În esență, clarificarea procesului de formare a culturii Tei comportă răspunsuri temeinic argumentate la întrebarea următoare: unde se pot găsi antecedente sau apropieri clare și cu putință să fi fost transmise — pentru : 1) categoriile ceramice ale culturii Tei ; 2) formele de vase existente în inventarul acesteia ; 3) procedeele de ornamentare și motivele decorative ale culturii aduse în discuție.

Dacă se admite că materialele fazei Cățelu Nou reprezintă faciesul cel mai vechi al culturii Tei, atunci este firesc ca în funcție, în primul rînd de acestea, să se încerce formularea unor concluzii cu privire la geneza culturii epocii bronzului mijlociu și tîrziu din Muntenia.

Pentru *toate* categoriile constatate în ceramica fazei Cățelu Nou a culturii Tei, analogii se pot găsi în cultura Glina III, care a ocupat într-o perioadă de timp imediat premergătoare și spațiul populat mai apoi de purtătorii culturii Tei. În așezările Glina se constată deopotrivă vasele lucrate din pastă amestecată cu mult nisip, pietriș, bucăți de calcar, cioburi pisate și paiete de mica ; recipientele a căror pastă a fost preparată amestecîndu-se în lut nisip puțin și pietriș rar și bine pisat ; și, în fine și vase

[1] D. Berciu, *Cercetări arheologice în reg. București*, în *Materiale*, II, p. 497, nota 1.

[2] *Istoria Romîniei*, I, București, 1960, p. 105 (cap. redactat de I. Nestor).

[3] D. V. Rosetti, *Civilizația tip București — Die Bukarester Kultur*, București, 1936, p. 15 ; Alfred Prox, *Die Tei-Kultur im Burzenland*, în *Mitteilungen des Burzenländer sächsischen Museums*, IV, 1940, p. 98 și urm. ; Dorin Popescu, *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, București, 1944, p. 87 ; D. Berciu, *loc. cit.*

[4] Alfred Prox, *loc. cit.* ; Dorin Popescu, *loc. cit.*

[5] D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în Romînia, în lumina noilor cercetări*, București, 1961, p. 119, 137.

[6] Ion Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în *22.BerRGK*, 1933, p. 103 ; D. V. Rosetti, *loc. cit.* ; Alfred Prox, *loc. cit.* ; D. Berciu, *op. cit.*, p. 119.

[7] M. Garašanin, în *Germania*, 35, 1957, p. 207.

[8] Ion Nestor, *Fouilles de Glina*, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 247 ; Vladimir Dumitrescu, *Necropola de incinerație din epoca bronzului de la Cîrna*, București, 1961, p. 291 și passim.

lucrate din pastă fină, deosebit de bine curățată de impurități și utilizînd ca degresant doar foarte puțin nisip, deosebit de fin și fire minuscule de mica [1]. Trebuie de asemenea subliniat faptul că și procedeele de ardere a ceramicii fazei Cățelu Nou (de altminteri și a ceramicii celorlalte faze ale culturii Tei) se vădesc a fi transmise din cultura Glina: și într-un caz și în celălalt, recipientelor din primele două categorii li se dădea prin ardere o culoare cărămizie sau cenușie, pe cînd vasele din pastă fină căpătau în urma arderii originare o culoare neagră sau cenușie-neagră.

În cultura Glina III se regăsesc prototipuri și pentru cele mai multe din formele de vase întîlnite în faza Cățelu Nou a culturii Tei. Astfel, vasele mari de provizii și cele mijlocii, cu fundul îngust, pîntecele puternic bombat, cu gîtul cilindric sau arcuit spre interior și cu buza evazată; vasul de dimensiuni mijlocii, cu corp globular și cu margine înaltă, ușor evazată și castroanele cu corpul arcuit — din primele două categorii ceramice; precum și castronul lucrat din pastă fină, cu corpul arcuit și cu marginea înaltă, evazată etc., toate acestea își găsesc antecedente sigure în cultura Glina [2].

Este drept că unele din aceste forme de recipiente pot înregistra pe teritoriul țării noastre și o existență mai veche. Așa, de pildă, vasul cu corpul globular și cu margine înaltă, ușor evazată, cu torți verticale dispuse simetric pe umeri, a fost constatat la Dolheștii Mari (r. Fălticeni, reg. Suceava), într-un mormînt atribuit culturii amforelor sferice [3]. Dar întrucît recipiente cu corpul globular, cu margine înaltă, puțin evazată și cu torți verticale dispuse pe umeri se constată și în inventarul complexului Glina III-Schneckenberg, se poate conchide că din acest mediu ele au pătruns în cultura Tei.

Pe de altă parte, se mai observă că unele din formele de vase Tei de la Cățelu Nou, avînd antecedente în cultura Glina, au în același timp și paralelisme perfecte în alte culturi ale epocii bronzului din R.P.R., sincrone cu cultura Tei. În acest sens, se poate cita un vas mare cu corpul bombat, cu fundul îngust, cu gîtul înalt, cilindric și cu buza evazată, descoperit la Bistrița, într-un cimitir de incinerație aparținînd culturii Wietenberg [4] și care este întru totul asemănător cu vasul de provizii de la Cățelu Nou. Este greu însă ca o atare analogie să poate fi interpretată în sensul unei transmiteri a tipului amintit de recipient, în cultura Tei din cultura Wietenberg (sau invers). Mai probabil că asemănările acestea pot fi explicate prin împrejurarea că fondul Glina III-Schneckenberg a participat nu numai în procesul de geneză al culturii Tei, ci — așa cum de altfel s-a afirmat [5] — și la formarea culturii epocii bronzului din Transilvania.

[1] Ion Nestor, *op. cit.*, p. 238 și urm.; idem, *Zur Kronologie der Rumänischen Steinkupferzeit*, în *PZ*, XIX, 1928, p. 128—136; Margareta Constantiniu și P. I. Panait, *O așezare din epoca bronzului la Roșu*, în *Cercetări arheologice în București*, p. 309 și urm.

[2] Pentru comparație am utilizat ceramica Glina III de la Roșu; v. și Margareta Constantiniu și P. I. Panait, *op. cit.*, fig. 6/3, pl. III/1, VI/2 etc.

[3] M. Dinu, *Șantierul arheologic Dolheștii Mari*, în *Materiale*, VII, p. 124, fig. 5.

[4] I. H. Crișan și Șt. Dănilă, *Cimitirul de incinerație din epoca bronzului de la Bistrița*, în *Materiale*, VII, p. 148, fig. 6a.

[5] Székely Zoltán, *Contribuție la cronologia epocii bronzului în Transilvania*, în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 825.

Subliniind în acest fel aportul culturii Glina în procesul de formare a culturii Tei, trebuie însă precizat că în inventarul fazei Căţelu Nou există şi forme de vase care nu îşi găsesc prototipuri în cultura Glina. Astfel, cupa cu picior tronconic, gol în interior, poate fi apreciată, în cultura Tei, ca o transmitere din cultura Cernavoda [1]; vasul mic, lucrat din pastă fină, cu corp bitronconic aplatizat şi cu margine cilindrică relativ înaltă (fig. 1/7) poate să apară în cultura Tei ca o reminiscenţă a fondului local tîrziu neolitic [2]; în timp ce castronul mare, cu corpul relativ scund, dar întins şi puternic arcuit (fig. 1/6) nu îşi găseşte, pentru moment, antecedente directe şi clare [3].

Ornamentarea ceramicii fazei Căţelu Nou are multe elemente de legătură tot în cultura Glina III. Din acest mediu se pot deriva: decorul cu măturica, brîurile alveolare şi alveolele dispuse în şir, ornamentele compuse din segmente de brîuri crestate şi crestăturile pe buze, cercurile imprimate cu trestia şi impresiunile ovale sau şirurile de adîncituri mici, circulare [4] — cu alte cuvinte, în genere, procedeele de ornamentare şi motivele întîlnite pe vasele primelor două categorii ceramice din faza Căţelu Nou a culturii Tei.

Prin contrast, ornamentarea ceramicii fine apare cu totul străină de cultura primei perioade a epocii bronzului din Romînia. Decorul cu „boabe de linte", deşi specific unei anumite etape a culturii Coţofeni, poate fi derivat în cultura Tei, mai probabil din cultura Cernavoda [5]. Tehnica împunsăturilor succesive şi motivele decorative astfel realizate sînt şi ele străine de fondul Glina III. Ion Nestor şi Vladimir Dumitrescu au apreciat că acest sistem de ornamentare poate fi derivat în cultura Tei, din cultura Vučedol [6]. Faţă de argumentele aduse recent de Vladimir Dumitrescu, se poate însă, eventual, formula o obiecţie: identificarea în sudul ţării, de-a lungul Dunării — din Dobrogea şi pînă în vestul Olteniei — a culturii Cernavoda [7], face să apară mai greu de confirmat ipoteza că purtătorii culturii Vučedol au putut coborî pe linia Dunării pînă departe spre est — cu alte cuvinte, pînă în preajma ariei sau chiar în aria de formare a culturii Tei. Pe de altă parte, trebuie acum ţinut seama şi de împrejurarea că tehnica împunsăturilor succesive utilizată pe vasele fazei C ţelu Nou, este deosebită de procedeul „clasic" „Stichkaltechnik", întîlnit în fazele următoare ale culturii Tei şi care a fost pus în legătură cu culturile Coţofeni, Vučedol sau „Furchenstichkeramik". Astfel, se

[1] Un exemplar de fructieră cu picior, aparţinînd culturii Cernavoda, este reprodus în *Istoria Romîniei*, I, p. 80, fig. 15/4.

[2] Se poate, eventual, deriva acest tip de vas din recipientele cu corpul globular sau bitronconic aplatizat, cu margine cilindrică, existente în cultura Gumelniţa, Cf. Vladimir Dumitrescu, *Découvertes de Gumelniţa*, în *Dacia*, II, 1925, p. 333, fig. 6/2; D. Berciu, *Contribuţii...*, p. 498, fig. 266/8.

[3] Astfel de castroane se întîlnesc în faza veche a culturii Monteoru (informaţie Eugenia Zaharia).

[4] V. nota 2, p. 317.

[5] Pentru acest ornament în cultura Cernavoda, cf. D. Berciu, *op. cit.*, fig. 18/12 de la p. 136.

[6] V. nota 8, p. 316.

[7] D. Berciu, *op. cit.*, p. 130 şi pl. III (hartă).

poate spune că problema originii tehnicii împunsăturilor succesive în cultura Tei comportă încă discuţii. La fel de greu este să se explice şi prezenţa pe ceramica fină din faza Căţelu Nou a culturii Tei, a decorului obţinut prin segmente de linii incizate paralele, dispuse în benzi înguste. Pe teritoriul ţării noastre, acest decor se întîlneşte în ceramica culturii Gîrla Mare, acolo el fiind apreciat ca o transmitere din cultura vaselor campaniforme [1]. Pentru cultura Tei însă, o atare origine nu se poate admite, iar derivarea decorului adus în discuţie din cultura epocii bronzului din Banat şi Oltenia, pare tot aşa de puţin probabilă, ţinîndu-se seama de împrejurarea că faza Căţelu Nou a culturii Tei şi cultura Gîrla Mare se exclud, şi în timp şi teritorial.

Pînă în prezent, faza Căţelu Nou a fost sesizată în staţiunea de pe malul lacului Colentina-Pantelimon, iar prin materiale sporadice, descoperite în 1961, şi la Bucureştii Noi [2]. Identificarea acestei faze vechi a culturii Tei este de natură să confirme o dată mai mult concepţia formulată recent de Ion Nestor [3] şi D. Berciu [4] cu privire la procesul de formare al culturii epocii bronzului mijlociu şi tîrziu din Muntenia, totodată însă simţindu-se necesară continuarea şi în viitor a discuţiilor în legătură cu această problemă.

VALERIU LEAHU

ДРЕВНЯЯ ФАЗА КУЛЬТУРЫ ТЕЙ, ОТКРЫТАЯ В КЭЦЕЛУ НОУ

РЕЗЮМЕ

В ходе археологических раскопок, осуществленных в Кэцелу Ноу (Бухарест, р-н 23 Августа) в период 1960—1963 гг., была выявлена новая фаза культуры Тей. Она характеризуется рядом специфических черт, относящихся к украшению керамики: преимущественное использование простого зигзага и полосок, состоящих из сегментов параллельных линий; использование (впрочем, редко) проколов, следующих на некотором расстоянии друг за другом и т.д.

Наличие в украшении сосудов некоторых элементов, характерных для конца неолита, для переходного периода к эпохе бронзы и раннего периода этой последней, почти полное отсутствие спиралей и наличие некоторых типов сосудов, которые не изменились заметно в течение последующих фаз культуры Тей, позволяют сделать вывод, что фаза, обоснованная в Кэцелу Ноу, представляет собой древнейший этап культуры Тей в средний и поздний периоды эпохи бронзы в Мунтении.

[1] Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 226.
[2] Margareta Constantiniu şi P. I. Panait, *Săpăturile arheologice ale Muzeului de istorie a oraşului Bucureşti, Şantierul Bucureşti Noi*, în *Materiale*, X (în pregătire).
[3] *Istoria Romîniei*, I, p. 105–106.
[4] D. Berciu, *op. cit.*, p. 119.

Керамика в Кэцелу Ноу, принадлежащая к культуре Тей, подчеркивает вклад культур Глина и Чернавода в генезис культуры Тей. В то же время автор утверждает, что вопрос, связанный с происхождением встречающегося в культуре Тей украшения при помощи последовательных проколов, подлежит дальнейшему обсуждению.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Формы сосудов из Кэцелу Ноу, принадлежащих к культуре Тей (1—3, 5—6 = 1/10; 4, 7—9 = 1/5).
Рис. 2. — 1, фрагментарный профиль; 2, ножка от вазы.
Рис. 3. — Фрагменты керамики, относящейся к фазе Кэцелу Ноу культуры Тей.
Рис. 4. — Фрагментарные чашки, найденные в Кэцелу Ноу.
Рис. 5. — Керамика, украшенная врезанным узором и последовательными проколами. Фаза Кэцелу Ноу культуры Тей.

DÉCOUVERTE À CĂȚELU NOU D'UNE PHASE ANCIENNE DE LA CIVILISATION DE TEI

RÉSUMÉ

On a identifié, à la suite des fouilles archéologiques entreprises à Căţelu Nou (Bucarest, arrondissement du « 23 August »), entre les années 1960 et 1963 une nouvelle phase de la civilisation de Tei. Elle est individualisée par toute une série de traits spécifiques que l'on constate notamment dans la décoration de la céramique : emploi avec prédilection du zigzag simple et des bandes composées de segments de lignes parallèles, utilisation (du reste, dans de rares cas) de piqûres successives pratiquées à distance les unes des autres, etc.

La présence dans la décoration des vases d'éléments caractéristiques de la phase finale du néolithique, de la période de transition à l'âge du bronze et de la période ancienne de cette époque ; puis l'absence presque totale de la spirale et l'existence de types de vases qui n'évoluent pas de façon sensible et durable pendant les autres phases de la civilisation de Tei, permettent de conclure que la phase identifiée à Căţelu Nou représente l'étape la plus ancienne de la civilisation de la période moyenne et tardive de l'âge du bronze en Valachie.

La céramique du type Tei de Căţelu Nou met en lumière l'apport des civilisations de Glina et de Cernavoda dans le processus de genèse de la civilisation de Tei. En même temps, l'auteur affirme que la question de l'origine de la décoration à l'aide de piqûres successives dans la civilisation de Tei implique encore des débats auxquels l'avenir donnera libre cours.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Types de vases Tei trouvés à Căţelu Nou (1—3), 5—6 = 1/10 4, 7—9 = 1/5).

Fig. 2. — Profil fragmentaire ; 2, pied de fruitière.

Fig. 3. — Fragments céramiques appartenant à la phase Căţelu Nou de la civilisation de Tei.

Fig. 4. — Débris de gobelets découverts à Căţelu Nou.

Fig. 5. — Céramique décorée d'incisions et d'une succession de piqûres. Phase Căţelu Nou de la civilisation de Tei.

6 — c. 8921

DESPRE SARMAŢI LA DUNĂREA DE JOS ÎN LUMINA DESCOPERIRILOR DE LA TÎRGŞOR

La circa 150 m est de necropola din epoca migraţiilor de la Tîrgşor se întinde o bogată aşezare geto-dacică din Latène [1]. Pe baza datelor existente se constată că această aşezare nu a fost contaminată cu elemente de cultură materială aparţinînd romanilor. Aşezarea dacică de la Tîrgşor se datează în sec. I î.e.n. — sec. I e.n. Oucerirea romană a împrejurimilor Tîrgşorului şi instaurarea puterii romane aici a avut loc abia după terminarea războaielor daco-romane de la începutul secolului al II-lea e.n. Se ştie că romanii pătrunzînd în zona subcarpatică munteană au organizat o linie de apărare marcată în teren prin castrele de la Drajna [2], Mălăeşti [3], Tîrgşor [4]. Materialul ceramic şi în general inventarul arheologic roman descoperit la Tîrgşor şi Drajna nu poate fi datat mai tîrziu de primele două decade ale secolului al II-lea e.n. Ultimele monede romane de la Drajna [5] şi Tîrgşor [6] datează din vremea împăratului Traian.

Ocupaţia romană a acestor regiuni încetează se pare în vremea împăratului Hadrian [7]. Părăsirea teritoriilor apărate de linia de castre din nordul Munteniei a fost făcută probabil în principal sub presiunea dacilor liberi. La acţiunea de înlăturare a romanilor de aici nu este exclus însă să fi participat şi contingente de sarmaţi. O serie de descoperiri recente permit să se postuleze ipoteza că primele elemente sarmatice au început

[1] Gh. Diaconu, Sebastian Morintz, D. V. Rosetti şi Gh. Cantacuzino, *Săpăturile arheologice de la Tîrgşor (r. şi reg. Ploieşti)*, în *Materiale*, V, p. 621.

[2] Gh. Ştefan, *Le camp romain de Drajna de Sus (département de Prahova)*, în *Dacia*, XI—XII, 1945—1947, p. 115—147.

[3] Gr. Florescu şi Exspectatus Bujor, *Săpăturile arheologice de la Mălăeşti*, în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 271—277.

[4] Prezenţa a peste 15 fragmente de cărămizi stampilate (Leg. XI C.P.F), la care se adaugă gropi, locuinţe, cuptoare şi un pavaj întins din epoca romană, reprezintă tot atîtea mărturii despre existenţa unui castru la Tîrgşor.

[5] Gh. Ştefan, *op. cit.*, p. 138—140.

[6] Monedele de la Tîrgşor au fost determinate de B. Mitrea de la Cabinetul numismatic al Institutului de arheologie al Academiei R.P.R.

[7] *Istoria Romîniei*, I, p. 431 (cap. redactat de D. Tudor); Radu Vulpe, *La Valachie et la Basse-Moldavie sous les Romains*, în *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 378—379.

să se infiltreze în Cîmpia Munteană la sfîrşitul secolului al II-lea e.n.[1]. Despre o eventuală pătrundere a sarmaţilor în zona deluroasă a Munteniei încă din sec. II e.n. nu există deocamdată nici o dovadă arheologică. În schimb se poate susţine aproape cu certitudine că sarmaţii atinseseră această regiune în secolul al III-lea e.n. Trebuie făcută şi precizarea că în cursul secolului al IV-lea e.n. sarmaţii nu mai sînt documentaţi arheologic în aceste teritorii şi în general în Muntenia[2].

Pentru a contribui la lămurirea problemelor ridicate aici este necesar să prezentăm fie şi pe scurt grupul sarmatic descoperit în necropola complexă de la Tîrgşor[3].

După cum se ştie la Tîrgşor (r. şi reg. Ploieşti) a fost descoperită o necropolă în cuprinsul căreia au fost cercetate trei nivele de înmormîntări[4]. Primul şi cel mai vechi nivel de morminte atribuit sarmaţilor este reprezentat de morminte de inhumaţie dispuse în regiunea de nord şi est a teritoriului cercetat[5].

S-au descoperit pînă în prezent 20 de morminte sarmatice şi anume: M. 73, 148, 184, 194, 196, 198, 200, 205, 206, 208, 219, 220, 221, 227, 228, 253, 255, 261, 267 şi 277[6]. Adîncimea gropilor de morminte variază între circa 1—1,75 m[7]. Ele au forma rectangulară cu colţurile rotunjite şi fundul plan. Cu excepţia cîtorva cazuri, gropile de morminte respectă în general dimensiunile scheletelor. Groapa mormîntului 220 (de copil) depăşea lungimea scheletului, atît în regiunea craniului, cît şi în aceea a picioarelor. Scheletul era aşezat aproximativ în diagonală amintind ritul roxolanic[8].

În necropola sarmatică de la Tîrgşor, nu a fost descoperită nici o groapă cu catacombă sau nişă; într-un caz o groapă (M. 274), săpată în cuprinsul unui bordei hallstattian, avea praguri neregulate, asemănătoare celor din gropile mormintelor de la Truşeşti[9]. Menţionăm că scheletul mormîntului 148 a fost placat cu pietre mari de carieră[10]. Mormintele

---

[1] Pe baza unor descoperiri recente din raionul Olteniţa, Sebastian Morintz ajunge la o astfel de concluzie (Mormintele sarmatice de la Ulmeni, r. Olteniţa — materiale inedite).

[2] *Istoria Romîniei*, I, p. 679—680 (cap. red. de I. Nestor).

[3] Cf. *Materiale*, V, p. 623, fig. 6; *Materiale*, VII, p. 639—640, fig. 8; *Materiale*, VIII, p. 540, fig. 5; Gh. Diaconu, *Consideraţii preliminare asupra necropolei de la Tîrgşor din secolele III—IV e.n.*, în *SCIV*, XI, 1, 1960, p. 55—67.

[4] Gh. Diaconu, *Probleme ale culturii Sîntana-Cerneahov pe teritoriul R.P.R. în lumina cercetărilor din necropola de la Tîrgşor*, în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 273—275; *ibidem*, în *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 414—417.

[5] Mormintele sarmatice au fost reperate de-abia în cursul anului 1960.

[6] În ceea ce priveşte numerotarea trebuie precizat că ele au fost intercalate, în ordinea descoperirii, între mormintele de incineraţie geto-dacice (aspectul Chilia-Tîrgşor) şi cele de tip Cerneahov-Sîntana de Mureş.

[7] Mormintele situate în preajma zidului de incintă se află la adîncime mai mare datorită păturii de moloz care încadrează incinta.

[8] Un mormînt sarmatic, cu scheletul aşezat în diagonală, faţă de axul gropii a fost descoperit într-un tumul la Smeeni (r. Buzău, reg. Ploieşti) — informaţie Victor Teodorescu.

[9] Informaţii primite de la M. Petrescu-Dîmboviţa şi Marilena Florescu.

[10] Obiceiul acoperirii mormintelor cu pietre este propriu sarmaţilor, dar la el a contribuit probabil şi influenţa romană. Descoperirea M. 148 de la Tîrgşor cu scheletul acoperit cu pietre dovedeşte că acest obicei era practicat de către popoarele migratorii, înainte de coborîrea goţilor la Dunărea de jos.

au în general orientarea nord — sud, cu foarte mici abateri înspre NNE, sau NNV. Lipsesc cu desăvîrşire mormintele orientate pe direcţia sud, est sau vest [1].

Necropola sarmatică de la Tîrgşor conţine atît morminte de bărbaţi (M. 148, 205 etc.), de femei (M. 184, M. 198 etc.), cît şi de copii (M. 220,

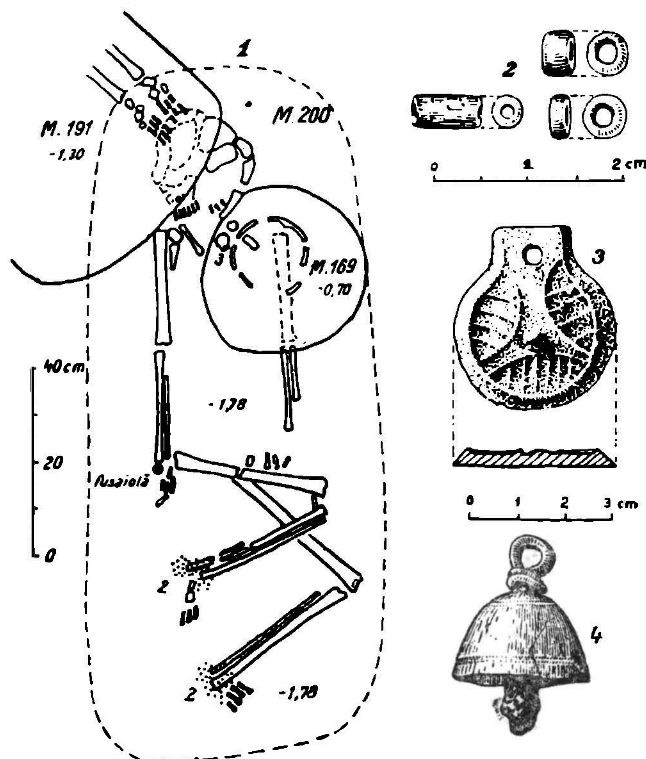

Fig. 1. — Inventarul M. 200; 4, clopoţel din M. 194.

261 etc.). Aproape 50% din schelete prezintă deformări artificiale ale craniilor [2] (M. 184, 196, 264 etc.).

În ceea ce priveşte poziţia craniilor s-a putut observa că o parte erau înclinate spre stînga (M. 196), altele înspre dreapta (M. 200, 206), iar cele mai multe erau în poziţie normală (M. 184). Majoritatea scheletelor erau aşezate pe spate, cu braţele întinse pe lîngă corp, cu picioarele întinse şi adunate (M. 184, 198). Excepţie face doar M. 200 care avea scheletul culcat pe partea stîngă, iar picioarele îndoite şi suprapuse (fig. 1/1).

---

[1] Morminte sarmatice orientate pe direcţia est—vest sau vest—est au fost descoperite la Nova-Filipovca şi Akermen. Cf. M. I. Viazmitina ş.a., în *Кургани біля с Ново-Пилипивки и Радгоспу „Аккермень"* în *Археологичні пам'ятки УРСР*, t. VIII, 1960.

[2] Studiul antropologic al scheletelor din necropola de la Tîrgşor a fost încredinţat dr. Dardu Nicolăescu-Plopşor de la Centrul de cercetări antropologice al Academiei R.P.R.

Mormintele, în măsura în care nu au fost jefuite de contemporani [1], au un inventar relativ bogat, reprezentat în primul rînd din vase de lut, majoritatea lucrate cu mîna. Numai în două morminte au apărut vase lucrate la roată (M. 196 şi M. 198).

Ceramica din mormintele sarmatice de la Tîrgşor poate fi împărţită din punct de vedere al tehnicii de execuţie şi al formelor în două categorii. În prima se înscriu oalele de dimensiuni mici cu buza subţire, înaltă, uşor răsfrîntă în afară, umerii ridicaţi, pîntecul în general bombat (fig. 2/2, 3). Fundurile vaselor, de obicei masive, au un diametru mai mare decît cel al gurii, iar unele au tendinţa de reliefare. Majoritatea acestei ceramici a fost lucrată cu mîna dintr-o pastă impură, conţinînd pietricele şi nisip. Arderea vaselor, incompletă, a fost făcută în cuptoare primitive. Vasele sînt extrem de friabile şi au pe pereţii exteriori urme de crustă din materii organice ca rezultat al folosirii lor pe vatră. După cum s-a mai arătat, din categoria vaselor lucrate la roată au fost găsite pînă în prezent doar două exemplare: un urcior care provine din M. 253 şi o oală-borcan din M. 196. Urciorul, fără ornament, a fost lucrat la roată dintr-o pastă bine aleasă, cretoasă la pipăit, arsă uniform cenuşiu (fig. 3/6). Oala-borcan este lucrată din pastă zgrunţuroasă, aspră la pipăit şi se leagă ca tehnică şi formă de ceramica provincial-romană.

Ceramica sarmatică de la Tîrgşor este în general lipsită de ornamente. Doar două vase au buzele uşor crestate. Din punct de vedere al tehnicii de execuţie şi al ornamentării, atrage atenţia în mod deosebit vasul din M. 184, pe al cărui umăr au fost aplicate patru gurguie (fig. 4/2). Caracteristic necropolei sarmatice de la Tîrgşor este prezenţa în morminte a cîte unui singur vas.

Cele mai apropiate analogii ale ceramicii sarmatice de la Tîrgşor pot fi făcute cu ceramica din necropolele sarmatice din sudul şi estul Munteniei [2]. Analogii deosebit de apropiate mai pot fi făcute şi cu vasele din cimitirele sarmatice de la Probota [3], Bocani [4] şi mai ales cu inventarul ceramic descoperit în cuprinsul necropolelor sarmatice din nordul Mării Negre [5].

---

[1] La peste 50% din mormintele sarmatice au fost interceptate în săpătură gropi rotunde avînd diametrul de 0,50 × 0,60 m, situate în regiunea craniilor sau a bazinelor. Stratigrafic s-a putut dovedi că aceste gropi sînt anterioare sec. IV e.n. Ele au fost săpate probabil de către contemporani cu scopul de a profana mormintele.

[2] Pentru regiunea de est a Munteniei, v. I. T. Dragomir, *Raport asupra săpăturilor întreprinse la Largu (r. Filimon Sîrbu, reg. Galaţi)*, în *Materiale*, V, p. 479, fig. 5/2, 4. Pentru tumulul de la Smeeni, situat pe malul drept al Călmăţuiului v. N.I. Simache şi Victor Teodorescu, *Săpăturile arheologice de salvare de la Smeeni*, în *Materiale*, VIII, p. 279—280; descoperirile din sudul Munteniei sînt în majoritate inedite şi se află depozitate la Muzeul raional Olteniţa. Săpăturile arheologice au fost executate de Sebastian Morintz care ne-a pus la dispoziţie pentru studiu o parte din material.

[3] Materialele sînt inedite dar ne-au fost puse la dispoziţie pentru studiu de către Nicolae şi Emilia Zaharia cărora le aducem mulţumiri şi pe această cale.

[4] G. B. Feodorov, *К вопросу о сарматской культуре в Молдавии*, în *IMFAN*, 4, 31, Chişinău, 1956, p. 59, fig. 8/2—9; idem, *Население прутско-днестровского междуречья*, în *MIA*, 89, Moscova, 1960, p. 346, fig. 40/6, 10, p. 348, fig. 42/9, 10; p. 351, fig. 45/1.

[5] M. I. Viazmitina ş.a., *op. cit.*, p. 42, fig. 26/7; p. 76, fig. 62/6 şi fig. 68/14.

După formă, tehnică şi ornamente, ceramica din mormintele sarmatice de la Tîrgşor poate fi datată către mijlocul secolului al III-lea e.n. Aceasta nu înseamnă însă că nu există şi unele vase lucrate cu mîna care

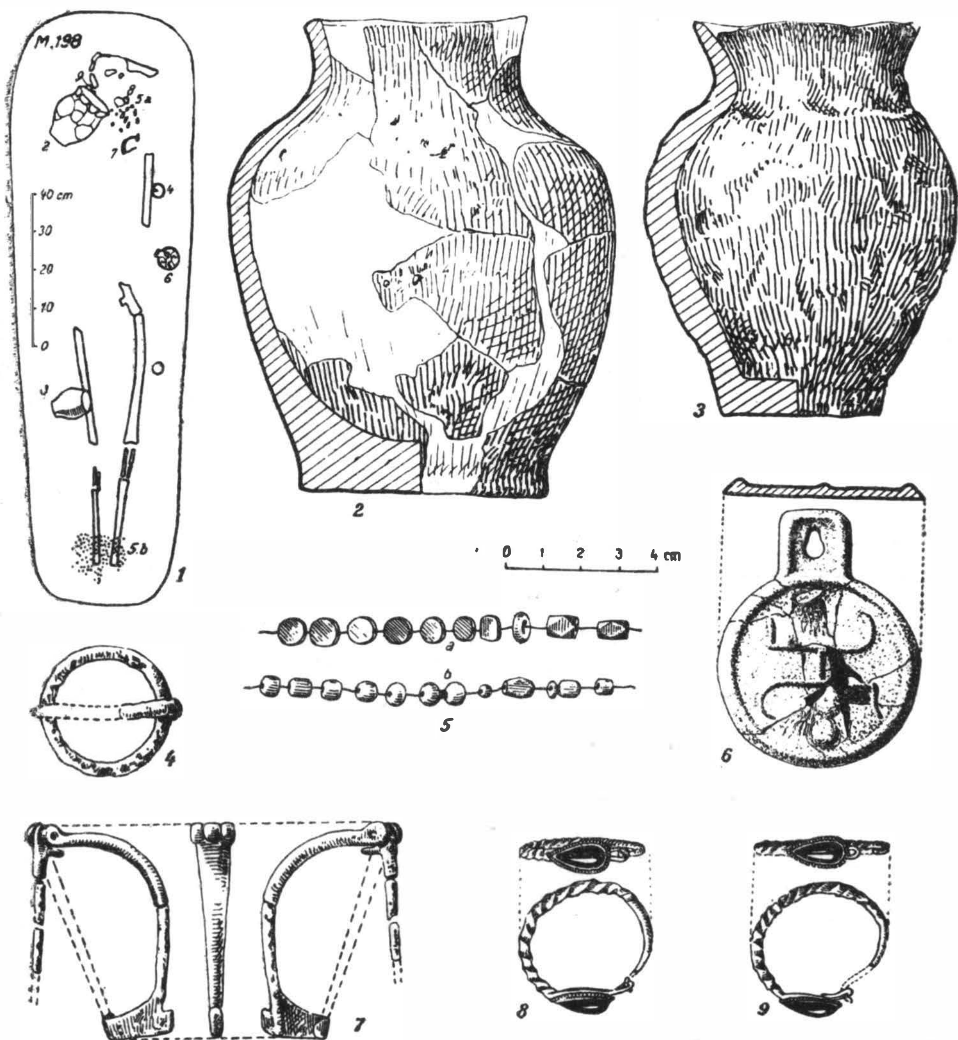

Fig. 2. — Inventarul M. 198.

amintesc de o tradiţie mai timpurie [1]. Originile ceramicii lucrate cu mîna, din necropola de la Tîrgşor, trebuie căutate în regiunile din nordul

[1] În necropolele sarmatice din Muntenia apare o ceramică lucrată cu mîna care nu suferă transformări şi se aseamănă pînă la identitate cu specia ceramicii timpurii din necropolele de pe ţărmul nordic al Mării Negre.

Mării Negre. Este adevărat că în contactul cu populația locală de aici, triburile sarmatice au preluat unele forme și ornamente. Numai așa se poate explica prezența vasului cu gurguie pe umeri din M. 184. Aceeași explicație o dăm și urciorului din M. 253 care după formă și tehnica de execuție nu poate fi atribuit unor ateliere sarmatice. Acesta a ajuns probabil la sarmați prin mijlocirea carpilor sau a dacilor liberi din Muntenia (cultura Chilia-Militari).

Faptul că în cimitirul sarmatic de la Tîrgșor există foarte puține elemente daco-getice duce la concluzia că triburile care au folosit necropola au pătruns dintr-o regiune în care nu au avut contact prea strîns cu populația carpo-dacică [1]. Trebuie arătat de asemenea că absența elementelor de tip Cerneahov-Sîntana de Mureș se explică prin lipsa unor legături în regiunile de baștină între triburile sarmatice și purtătorii culturii amintite.

La Tîrgșor pînă în prezent au fost descoperite doar trei fusaiole, în mormintele: 184, 198 și 200. Cele din ultimele morminte nu au putut fi recuperate datorită proastei conservări. Fusaiola din M. 184 (fig. 4/3) se afla lipită de humerusul stîng, cea din M. 200 a fost așezată sub oasele palmei drepte, iar cea din M. 198 zăcea la cîțiva centimetri de femurul stîng, spre est. Din cele relatate reiese că în privința poziției fusaiolelor în mormintele sarmatice de la Tîrgșor nu se poate stabili o regulă. Toate au forma tronconică și nu prezintă ornamente. Fusaiolele tronconice își găsesc analogii într-o serie întreagă de necropole sarmatice [2], ele fiind de altfel preferate de către aceștia.

Din restul inventarului cităm trei oglinzi descoperite în M. 184, M. 198 și M. 200. Oglinda din M. 184 zăcea sfărîmată lîngă vertebrele lombare cu partea ornamentată în sus, mînerul fiind orientat în direcția craniului. Cea din M. 198 a fost găsită spartă în stînga bazinului cu partea ornamentată în sus și cu mînerul orientat în direcția scheletului. Ultima oglindă și cea mai bine păstrată era așezată în apropierea claviculei stîngi a scheletului din M. 200. Oglinzile sînt din metal alb, iar aceea din M. 200 este acoperită cu un aliaj metalic de culoare neagră, lucioasă [3].

Diametrul primelor două oglinzi este de 4,5 cm, iar al celei de-a treia de 3,5 cm (fig. 1/3). Ele au fost turnate în tipare [4] din lut și sînt prevăzute pe una din fețe, în zona marginală, cu o nervură proeminentă care le mărginește și mînerele. Nervura încadrează întotdeauna și ornamentul central. Oglinda din M. 184 are un ornament reprezentat de o

[1] Pătrunderea sarmaților la Dunărea de jos s-a desfășurat în mai multe etape și în valuri succesive din teritorii diferite. În viitor se va putea preciza care anume sînt grupurile care vin direct din regiunile lor de baștină și care sînt grupurile care pătrund dinspre Moldova, unde fuseseră temporar în contact cu carpo-dacii.

[2] G. B. Feodorov, *op. cit.*, p. 58, fig. 7. Exemplare asemănătoare au fost descoperite la Probota de către Nicolae și Emilia Zaharia și în necropolele din raionul Oltenița — Sebastian Morintz; v. și Eugenia Zaharia, *Morminte sarmatice descoperite la Cioinagi, în 1949 (r. Tg. Berești, reg. Galați)*, în *Materiale*, V, p. 899, fig. 2/3.

[3] Oglinzi identice au fost descoperite în mormintele carpice de la Pădureni de către Sebastian Morintz și Gh. Bichir, v. *Materiale*, VI, p. 492, fig. 3/5.

[4] Un tipar din lut pentru turnat oglinzi a fost descoperit în așezarea de la Militari-București, datată în sec. III e.n. Informație Vlad Zirra.

„tamga" în forma literei „H" culcată (fig. 2/6). Starea proastă de conservare a oglinzii din M. 198 nu permite reconstituirea decorului. Din acesta se mai păstrează două nituri ca decor, dispuse în partea inferioară a mînerului (fig. 4/4).

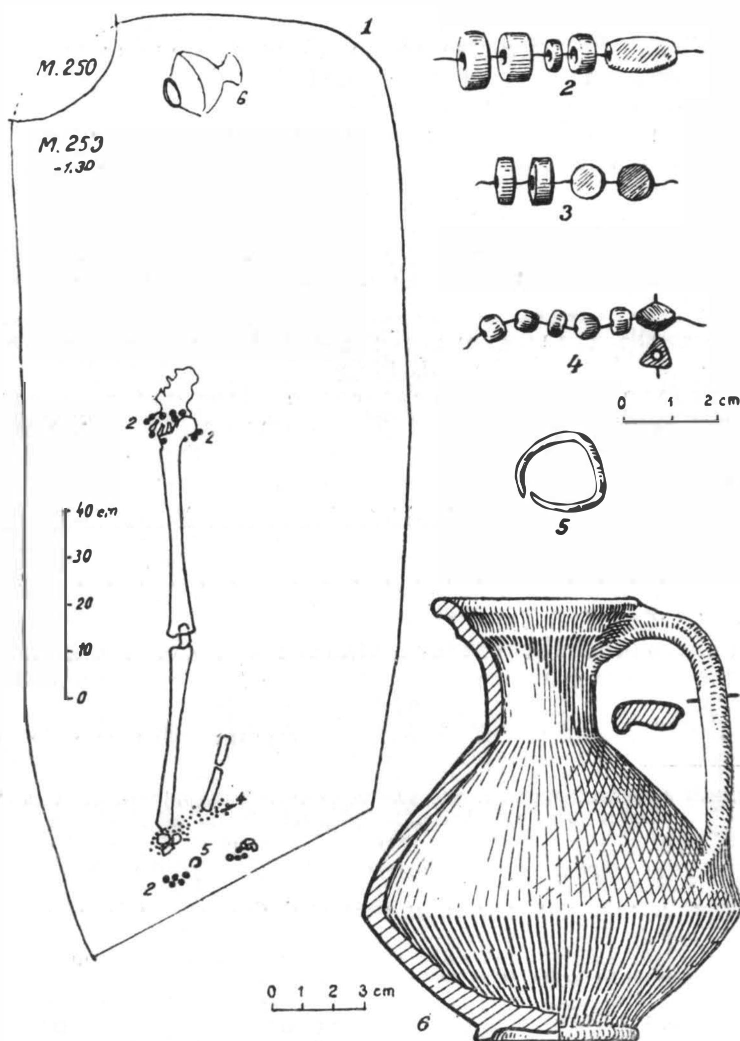

Fig. 3. — Inventarul M. 253.

Cea de-a treia oglindă prezintă ca ornament în partea centrală o protuberanţă încadrată la rîndul ei de trei arcuri de cerc ale căror capete deschise se unesc cu nervura marginală. Două din aceste arcuri de cerc au în cîmpul

lor patru linii reliefate şi paralele, care cad perpendicular pe nervura marginală. Cîmpul celui de-al treilea este brăzdat de şase asemenea nervuri (fig. 1/3). Două dintre oglinzi au fost sparte ritual din vechime, în timp ce a treia se păstrează într-o stare de conservare foarte bună. Întrucît s-au găsit toate bucăţilor oglinzilor este de presupus că spargerea rituală s-a făcut chiar în morminte [1].

Oglinzile de la Tîrgşor se aseamănă cu alte exemplare descoperite în necropolele sarmatice şi carpice. Cea din M. 184, ornamentată cu „tamga" în forma literei „H" este identică ca formă, tehnică de execuţie, compoziţie a metalului şi ornament cu mai multe exemplare găsite în necropolele carpice de la Vîrtişcoiu [2] şi Pădureni [3], unde, pe baza fibulelor, sînt datate la mijlocul secolului al III-lea e.n. Acelaşi tip apare şi în mormintele sarmatice de la Şendreni [4] din secolul al III-lea e.n. [5]. Oglinda din M. 200 are analogii cu alta descoperită la Largu [6], unde după inventarul ceramic şi podoabe, complexul se datează de asemenea în secolul al III-lea e.n. [7].

În necropola sarmată de la Tîrgşor au fost descoperite patru catarame dintre care două din fier (M. 148 şi M. 198) şi două din fier şi bronz (M. 205). Ca forme se disting două tipuri mai interesante şi anume: catarama cu veriga circulară (fig. 2/4) şi catarama cu veriga semiovală, bara pentru fixarea spinului fiind dreaptă (fig. 5/3). Din rîndul cataramelor semiovale, descoperite toate în regiunea picioarelor (M. 148, M. 205), se disting două tipuri: a) cataramele cu verigă simplă (fig. 5/3); b) catarama cu placă (fig. 6/3). Cele două catarame din M. 205 au fost executate din cîte o verigă de bronz, iar spinul dintr-o bară din fier. Catarama din M. 148 (fig. 6/3) are atît veriga, cît şi spinul din fier. În plus aceeaşi cataramă este prevăzută cu o placă de fier îndoită şi prinsă în partea centrală cu un nit în vederea fixării curelei. Lîngă această cataramă au fost descoperite două plăcuţe din bronz (fig. 6/2) care serveau la închiderea încălţămintei. Asemenea plăcuţe au fost găsite şi în necropolele de pe linia Dunării — Oinac [8]-Giurgiu şi Olteniţa [9], precum şi în cele de pe valea

---

[1] Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 901, susţine că la Cioinagi oglinda a fost „aşezată spartă n mormînt". La Tîrgşor nu poate fi vorba de spargerea rituală a oglinzilor în afara mormintelor întrucît bucăţile sînt foarte mici (M. 184) şi erau nederanjate din poziţia lor iniţială. Aici nu au fost semnalate urme de pînză sau alt material cu care eventual puteau fi înfăşurate oglinzile înainte de spargere.

[2] Grigore Anlţescu, *Antichităţi de la staţiunea Vîrtişcoi*, în *AArh*, III, 3, 1929, p. 16, fig. 14; p. 17, fig. 15; p. 18, fig. 19; p. 19, fig. 22; p. 20, fig. 23.

[3] Oglinzile sînt expuse în Muzeul raional Focşani şi provin din săpăturile întreprinse la Pădureni de către Sebastian Morintz şi Gh. Bichir.

[4] Materiale inedite ne-au fost puse la dispoziţie pentru studiu de către I. T. Dragomir.

[5] După părerea noastră inventarul descoperit aici se datează în sec. III e.n.

[6] I. T. Dragomir, *Săpăturile întreprinse la Largu*, în *Materiale*, V, p. 478, fig. 4/10.

[7] I. T. Dragomir datează mormintele de la Largu în sec. III—IV e.n. Ceramica şi podoabele din aceste morminte nu pot fi datate mai tîrziu de mijlocul secolului al III-lea e.n.

[8] Pe teritoriul necropolei de tip Cerneahov-Sîntana de Mureş de la Oinac a fost descoperit în anul 1960 şi un nivel de morminte sarmatice care datează din sec. III e.n. Într-un asemenea mormînt au fost găsite de către Sebastian Morintz plăcuţe pentru cataramele folosite la închiderea încălţămintei.

[9] Informaţii primite de la Sebastian Morintz.

Călmăţuiului — Smeeni[1] şi Largu[2]. Merită subliniată descoperirea unor asemenea piese şi în necropola carpică de la Pădureni[3]. Aşadar deşi aceste accesorii pentru închiderea încălţămintei sînt caracteristice sarmaţilor constatăm că la un moment dat le folosesc şi carpii[4] care le-au împrumutat în vremurile şi în regiunile de contact cu sarmaţii. Trebuie făcută remarca că atît la sarmaţi cît şi la carpi piesele asupra cărora am stăruit se datează la mijlocul secolului al III-lea e.n.[5].

În mormintele 184 şi 198 au fost descoperite două perechi de cercei. În primul mormînt au fost găsiţi cercei din bronz, iar în cel de-al doilea cercei din argint de calitate inferioară. Cerceii din bronz (fig. 4/5, 6), lucraţi dintr-o sîrmă rotundă în secţiune, au forma ovală şi de fiecare dată unul din capete a fost prevăzut cu o buclă de închidere, iar celălalt cu un cîrlig. Bucla de închidere este încheiată prin înfăşurarea capătului pe verigă, la unul din cercei de patru ori, iar la altul de şapte ori. Cerceii din argint (fig. 2/8, 9) au fost executaţi dintr-o sîrmă de argint, rectangulară în secţiune şi torsionată de la dreapta la stînga. Unul din capete se termină printr-un cîrlig, iar celălalt este subţiat şi lăţit prin ciocănire. Capătul lăţit se termină printr-o îndoitură realizînd orificiul de închidere al cercelului. Pe partea lăţită a cercelului era aplicată o casetă de forma seminţei de floarea-soarelui. Fundul casetei este reprezentat de o placă subţire din argint, în timp ce marginea este zimţată şi terminată printr-o ramă subţire ornamentată. Casetele constituie lăcaşul unor pietre semipreţioase din sticlă de culoare brună-violacee. Primul tip de cercei este întîlnit destul de frecvent în cuprinsul antichităţilor sarmatice[6] şi carpice[7] din secolul al III-lea e.n. descoperite atît în Moldova cît şi în Muntenia. Cel de-al doilea tip îşi găseşte analogii la Probota[8], la Şendreni[9], la Căscioarele[10]-Olteniţa, şi într-un mormînt izolat din com. Bogdana[11], situată pe malul rîului Urlui, la sud de Roşiorii de Vede. Nu ne scapă din vedere faptul că asemenea cercei nu apar în necropolele de tip Cerneahov-Sîntana de Mureş.

În cuprinsul mormintelor sarmatice de la Tîrgşor au fost culese mai multe tipuri de mărgele lucrate din coral, cornalină, chihlimbar sau

[1] Informaţii primite de la Victor Teodorescu.

[2] I. T. Dragomir, *op. cit.*, p. 480, fig. 6/3, 4.

[3] Expuse în Muzeul raional Focşani.

[4] Plăcuţele despre care este vorba au fost preluate de către carpi de la sarmaţi o dată cu oglinzile şi alte podoabe aşa după cum şi aceştia din urmă au împrumutat de la carpi o serie de obiecte şi podoabe.

[5] Nu se găsesc în cuprinsul necropolelor de tip Cerneahov-Sîntana de Mureş. În mormintele sarmatice şi carpice sînt asociate întotdeauna cu alte obiecte şi podoabe care datează din sec. III e.n.

[6] Radu Vulpe, *Săpăturile de la Poieneşti*, în *Materiale*, I, p. 408, fig. 329; p. 414, fig. 342/6, 7 şi p. 415, fig. 343/2, cu deosebirea că exemplarele de la Poieneşti sînt din argint. Pentru cerceii din bronz v. p. 357, fig. 194/3.

[7] *Ibidem*, p. 389, fig. 277/4, 5. Exemplarul din mormîntul 254 de incineraţie este deosebit însă ca formă de cele sarmatice de la Poieneşti şi Tîrgşor.

[8] Materiale inedite; informaţii Nicolae şi Emilia Zaharia.

[9] Materiale inedite; informaţii I. T. Dragomir.

[10] Sebastian Morîntz, *Ein sarmatisches Grab aus Căscioarele*, în *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 557, fig. 3/7, 8 şi 4/4.

[11] Informaţii Ion Spiru, Alexandria.

Fig. 4. — Inventarul M. 184.

coral pisat amestecat cu sticlă. Acestea erau dispuse în morminte după cum urmează: sub bărbie (M. 184, 198); la picioare (M. 184, 198, 200, 253 etc.), sau în regiunea bazinului (M. 253, şi 267).

Printre cele mai importante tipuri se înscriu mărgelele pastilate, plate, avînd diametrul de circa 1 cm (fig. 2/5 a). Majoritatea acestora au fost executate din lapislazuli, albastru deschis; mai rar apar şi mărgele colorate în cafeniu. În aceeaşi tehnică au fost lucrate şi mărgelele pastilate din cornalină. Mărgelele din lapislazuli erau dispuse în şiraguri întotdeauna sub bărbie. În cuprinsul acestor şiraguri alternau în număr mai redus mărgelele poliedrice din cornalină şi sticlă cu 12 faţete, cele din cornalină cu şase [1] faţete (fig. 4/8) şi cele din sticlă albă şi albastrăfumurie cu acelaşi număr de faţete. Mult mai rar se întîlneşte şi tipul mărgelei ovoidale, poleită cu foiţă de aur. În regiunea bazinului şi uneori şi la picioare au fost descoperite mărgele rotunde din chihlimbar (fig. 3/2, 3). Cele mai numeroase mărgele care formau şiraguri de cîte 4—5 m lungime (fig. 2/5 b; 3/4; 4/7) au fost înfăşurate probabil ritual, în unele cazuri, în jurul tibiilor şi peroneelor, fiind grupate după culoare. Acestea au forma sferică şi au fost executate din sticlă şi foarte des din sticlă amestecată cu coral pisat [2].

Ca şi pentru restul podoabelor, cele mai apropiate analogii ale diverselor tipuri de mărgele de la Tîrgşor se găsesc în cimitirele sarmatice şi carpice din Muntenia şi Moldova. Astfel, mărgelele pastilate din lapislazuli apar în necropolele sarmatice de pe linia Dunării [3], în cele din estul Munteniei [4] şi în majoritatea necropolelor din Moldova [5]. Ele sînt documentate şi la unele triburi carpice [6] prin mijlocirea cărora au pătruns sporadic şi în Transilvania [7]. Mărgelele tubulare din coral însuşite de asemenea de către unele triburi carpice [8] apar şi în restul necropolelor sarmatice din Muntenia [9] şi Moldova [10], ele fiind timpurii şi aduse din

---

[1] În necropola romană de la Isaccea; informaţii Exspectatus Bujor.

[2] Atribuite de B. Mitrea mormintelor de incineraţie de la Poieneşti; v. *Istoria Romîniei*, I, p. 645, fig. 8. R. Vulpe, *op. cit.*, le prezintă ca fiind descoperite în mormintele de inhumaţie (sarmatice — *n.n.*), p. 357, fig. 195 (M. 130) şi p. 408, fig. 330 M (332). În legătură cu prezenţa mărgelelor la picioare v., pentru perioada mai timpurie, D. B. Şelov, *Некрополь Танаиса*, în *MIA*, 82, Moscova, 1961, p. 10 (M. 9); pentru morminte mai tîrzii v. M. Parducz, *Beitrage zur Geschichte der Sarmaten in Ungarn um II. und III. Jahrhundert*, în *ActaArch—Budapesta*, 7, 1956, pl. XXII/1.

[3] Sebastian Morintz (Căscioarele), în *Dacia*, IV, N.S., p. 556, fig. 3/9 şi p. 557, fig. 4/6.

[4] Sebastian Morintz, *Некоторые вопросы сарматского населения в Молдове и Мунтении в связи с фокшанским погребением*, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 452—471, fig. 5/5. Tot aici autorul grupează majoritatea descoperirilor de pe teritoriul R.P.R. pînă în anii 1958—1959.

[5] La Probota — informaţii Nicolae şi Emilia Zaharia. De asemenea la Bocani în R.S.S. Moldovenească v. G. B. Feodorov, *op. cit.*, p. 52, fig. 4/3.

[6] I. L. Neagu, *Staţiunea barbară de la Vîrtişcoi*, în *AArh*, III, 5—6, 1930, p. 47, fig. 4/3.

[7] La Soporu de Cîmpie într-un mormînt de incineraţie a fost descoperită o mărgică din lapislazuli trecută prin flăcările rugului. Informaţie D. Protase.

[8] R. Vulpe (Poieneşti), *op. cit.*, p. 356, fig. 190/10.13.

[9] În cuprinsul necropolelor de pe linia Dunării; informaţii Sebastian Morintz.

[10] La Probota; informaţii Nicolae şi Emilia Zaharia; v. şi mormîntul de la Focşani, Sebastian Morintz, *op. cit.*, p. 457, fig. 5/8.

regiunile răsăritene[1]. Mărgelele poliedrice din cornalină şi sticlă, folosite mai rar de către sarmaţi, provin din centrele romane fiind de altfel documentate în medii mai timpurii, ca Isaccea[2] şi Tomis[3]. Mărgelele sferice din sticlă sau coral pisat amestecat cu sticlă, cu sau fără foiţă de aur, sînt caracteristice numai sarmaţilor, indiferent dacă la origine provin tot din centrele romane.

Tipurile cele mai reprezentative de mărgele asupra cărora am stăruit nu sînt întîlnite în cuprinsul necropolelor de tip Cerneahov-Sîntana de Mureş. Excepţie fac doar mărgelele poliedrice şi faţetate din sticlă şi cornalină, care apar în imperiu mult mai timpuriu.

Prezentarea inventarului mormintelor de la Tîrgşor se încheie cu o sumară enunţare a unor podoabe şi obiecte mai rar întîlnite aici. În centrul şiragului de mărgele apaţinînd mormîntului 184 se afla un pandantiv din bronz de formă semilunară (fig. 4/9). În groapa mormîntului 194 a fost descoperit un clopoţel conic din tablă de bronz, cu gura lărgită şi pereţii uşor arcuiţi (fig. 1/4). În mormîntul 253, pe bazin zăcea o verigă din metal alb cu capetele subţiate şi rotunjite (fig. 3/5). În mormîntul 198, pe clavicula stîngă s-a găsit o fibulă de fier. Deşi prost conservată s-a putut observa că are arcul lăţit şi înalt, terminat în partea superioară cu o portagrafă înaltă; partea opusă a fibulei este lată şi prevăzută cu un arc de fier păstrat în stare fragmentară (fig. 2/7). Această fibulă, apropiată întrucîtva exemplarelor din necropola de la Probota şi celor din raionul Olteniţa, datează din secolul al III-lea e.n.[4]. În M. 205 a fost găsit un pinten din fier, într-o stare proastă de conservare, compus dintr-o bară semicirculară care are pe partea convexă, la mijloc un ghimpe conic (fig. 5/1). Pintenul are analogii cu cei descoperiţi în aşezările şi cimitirele purtătorilor culturii Pşevorsk[5].

Observaţiile stratigrafice înregistrate în timpul cercetării necropolei complexe de la Tîrgşor permit să datăm larg necropola sarmatică în secolul al III-lea e.n. Numai aşa se poate explica de ce în majoritatea mormintelor s-au găsit fragmente ceramice din comuna primitivă şi din nivelul de locuire din epoca stăpînirii romane a teritoriului de la Tîrgşor. Trebuie subliniat că în nici unul din mormintele sarmatice nu au fost descoperite fragmente ceramice aparţinînd necropolei de tip Cerneahov-Sîntana de Mureş.

Datarea necropolei sarmatice în secolul al III-lea e.n. este de altfel definită şi de împrejurarea că o serie de morminte (184 ; 200 ; 253 ; 261 ;

---

[1] M. I. Viazmitina ş.a., *op. cit.*, p. 50, fig. 34/19.

[2] La Isaccea ; informaţii Exspectatus Bujor (material inedit).

[3] Informaţii Vasile Barbu (necropola de la Tomis, material inedit).

[4] Pe teritoriul R.P.R. nu se cunosc încă morminte din cultura Cerneahov-Sîntana de Mureş în care să fie documentate fibule cu portagrafa înaltă ; în schimb la carpi şi sarmaţi sînt foarte frecvente.

[5] Stanislav Jasnoz, *Cmentarzysko z okresu pozno-laténskiego i rzymskiego v Wymyslowie*, în *Fontes Praehistorici*, II, 1951, Poznan, p. 53, fig. 39/24 şi p. 116, fig. 153/8, 9 ; pentru purtătorii culturii Cerneahov v. E. A. Simonovici, *Памятник черняховской культуры степного поднепровья* în *SA*, XX, IV, 1955, p. 289, fig. 13/10.

276 etc.) sînt suprapuse de morminte de incinerație și de inhumație aparținînd purtătorilor culturii Cerneahov-Sîntana de Mureș. În schimb

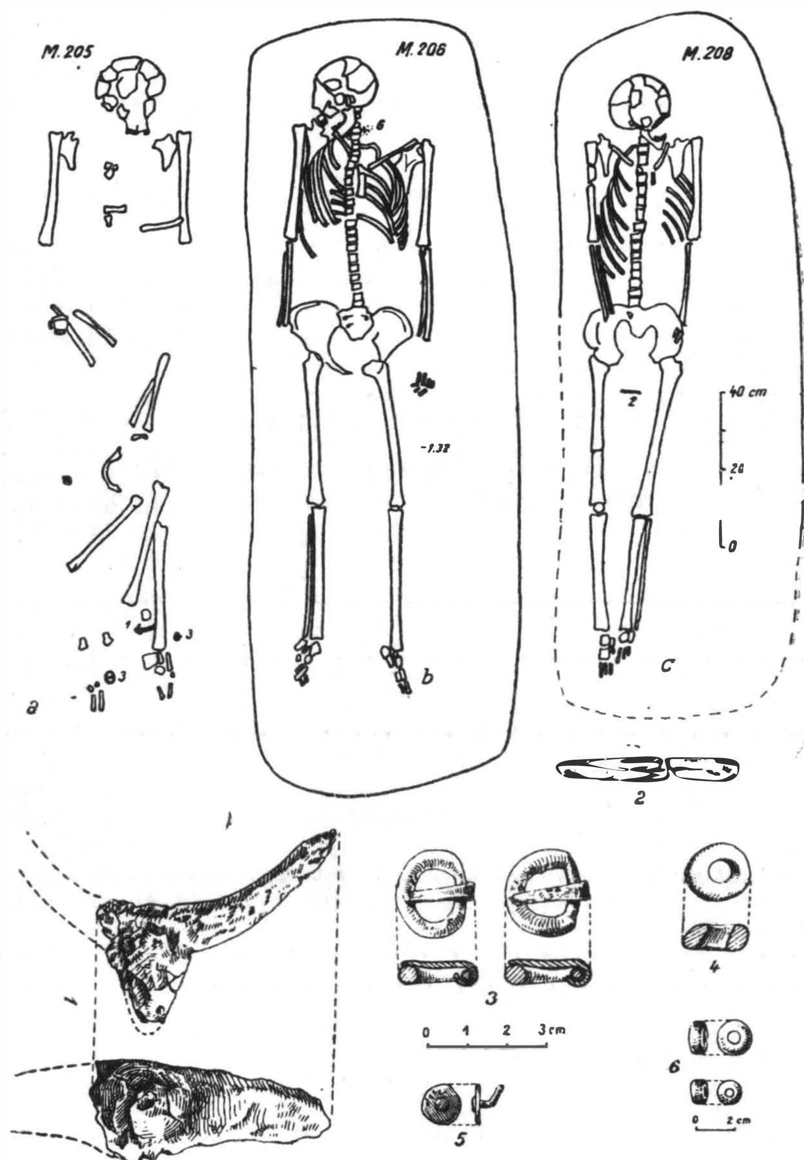

Fig. 5. — Invetarul M. 205, M. 206 și M. 208.

nici un mormînt sarmatic nu suprapune sau nu deranjează vreun mormînt din secolul al IV-lea e.n. Aceeași observație a fost făcută și în necropola

complexă de la Oinac [1] datată în secolele III—IV e.n. În sfîrşit, atragem atenţia că în necropola de la Tîrgşor, între mormintele sarmatice şi cele de tip Cerneahov-Sîntana de Mureş, se intercalează în timp un grup de morminte de incineraţie — aspectul Chilia-Tîrgşor — datate la sfîrşitul secolului al III-lea e.n. şi începutul secolului al IV-lea e.n. Între mormintele sarmatice şi acestea din urmă nu există un raport stratigrafic concludent. Datarea necropolei de tip Chilia-Tîrgşor a fost făcută pe baza inventarului.

În continuare ne propunem să aducem cîteva precizări care vor contribui la restrîngerea datării.

Ceramica sarmatică descoperită la Tîrgşor şi în special cea lucrată cu mîna are analogii cu materialul ceramic găsit în necropolele de la Bocani, Probota, Largu şi cele din raionul Olteniţa, datate în secolul al III-lea e.n.

Urciorul cenuşiu din M. 253, de vădită factură romană preluat de către sarmaţi probabil prin filieră carpo-dacică nu poate fi datat în secolul IV e.n., dar nici în secolul II e.n. [2].

Fibula din fier (M. 198) cu portagrafa înaltă nu poate să dateze decît numai din prima jumătate şi de la mijlocul secolului al III-lea e.n. [3]. Oglinda din metal alb cu „tamga" redînd forma literei „H" nu ne îngăduie să datăm mormîntul în care a fost găsită mai tîrziu de mijlocul secolului al III-lea e.n. Trebuie precizat de asemenea că acest tip de oglindă nu se întîlneşte în complexele arheologice de pe teritoriul R.P.R., datate în secolul al II-lea e.n. În schimb oglinda amintită este destul de des întîlnită în necropolele de incineraţie carpice, aspectul Vîrtişcoiu-Pădureni [4]. Prezenţa cerceilor din bronz cu veriga rotundă în secţiune, care au analogii în necropola sarmatică de la Poieneşti [5], precum şi cei din argint cu veriga torsionată, rectangulară în secţiune, descoperiţi la Probota [6], Şendreni [7], Olteniţa [8], constituie alte elemente, pentru datarea necropolei sarmatice de la Tîrgşor la mijlocul secolului al III-lea e.n. Către aceeaşi datare ne duc şi mărgelele discoidale din lapislazuli, care au fost descoperite în mormîntul de la Focşani [9] şi în mormintele sarmatice de la Căscioarele-Olteniţa [10], Probota [11], Bocani [12], precum şi în mormintele de incineraţie aparţinînd carpilor de la Vîrtişcoiu [13]. La toate acestea se adaugă clopoţelul din M. 194, cataramele pentru închis încălţămintea din M. 148, mărgelele

[1] Nivelul mormintelor sarmatice de aici este anterior celor de tip Cerneahov-Sîntana de Mureş; informaţii D. Berciu şi Sebastian Morintz.

[2] Urciorul de la Tîrgşor după formă şi tehnica de execuţie nu îşi găseşte analogii în cultura Lipiţa-Poiana şi nici în culturile Poieneşti şi Cerneahov-Sîntana de Mureş.

[3] Fibula noastră se aseamănă cu aceea de la Căscioarele, v. Sebastian Morintz, *op. cit.*, p. 556, fig. 3/1 şi p. 557, fig. 4/1.

[4] Grigore Aniţescu, *op. cit.*, şi materialul carpic din Muzeul de la Focşani.

[5] R. Vulpe, *op. cit.*

[6] Informaţii Nicolae şi Emilia Zaharia.

[7] I. T. Dragomir, *op. cit.*

[8] Sebastian Morintz (Căscioarele), *op. cit.*

[9] Idem (Focşani), *op. cit.*

[10] Idem (Căscioarele), *op. cit.*

[11] Informaţii Nicolae şi Emilia Zaharia.

[12] G. B. Feodorov (Bocani), *op. cit.*

[13] I. L. Neagu (Vîrtişcoiu), *op. cit.*

rotunde din sticlă şi coral pisat amestecat cu sticlă, precum şi alte obiecte şi podoabe caracteristice lumii sarmatice şi carpilor din secolul al

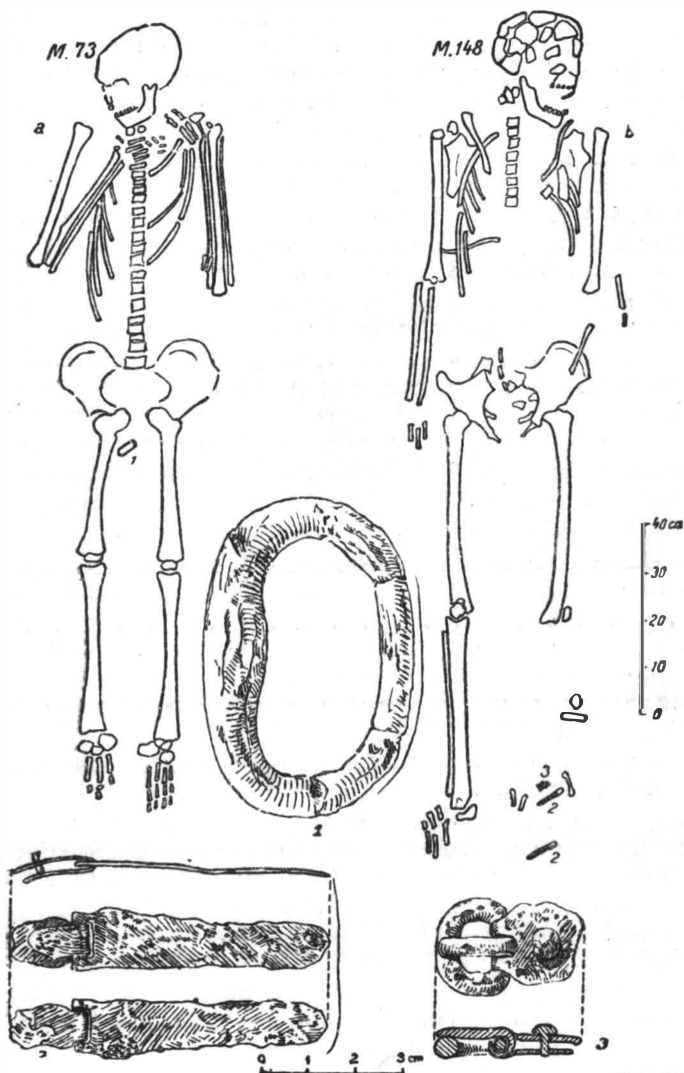

Fig. 6. — Inventarul M. 73 şi M. 148.

III-lea e.n., dar care nu apar niciodată în necropolele de tip Cerneahov-Sîntana de Mureş.

Din cele relatate reiese că mormintele sarmatice de la Tîrgşor judecate sub raport stratigrafic faţă de celelalte complexe de la Tîrgşor şi

7 – c. 3921

în funcție de analogiile stabilite cu restul necropolelor sarmatice și carpice pot fi datate în prima jumătate și la mijlocul secolului al III-lea e.n. [1].

După cum s-a mai arătat necropola sarmatică de la Tîrgșor este contemporană cu o serie de necropole înrudite, descoperite pe valea Călmățuiului și pe linia Dunării muntene. Este important de arătat că în necropola de la Tîrgșor și în restul necropolelor din Muntenia nu sînt documentate elemente de cultură materială sau podoabe caracteristice dacilor liberi — cultura Chilia. Ipotetic se poate trage încheierea că ne aflăm în vremea în care, în Muntenia, cîmpia era probabil controlată de cetele sarmaților, iar vestul și nord-vestul acestei provincii erau sub stăpînirea efectivă a triburilor de daci liberi — cultura Chilia.

Ceva mai tîrziu, către mijlocul secolului al III-lea e.n., cultura materială a grupurilor de daci liberi — aspectele Militari-Mătăsaru conține o serie de podoabe de certă tradiție și influență sarmatică. Acest moment coincide cu creșterea puterii economice și politice a triburilor dacilor liberi din Muntenia și cu slăbirea puterii sarmaților, marcată printr-o adevărată criză economică și politică.

Studierea antichităților din această vreme descoperite pe teritoriul Moldovei este de natură să aducă contribuții importante la problema ridicată aici. Înainte de toate trebuie făcute cîteva precizări cu scopul de a stabili măcar cu aproximație raportul cronologic dintre cultura Poienești, atribuită carpilor, și orizontul sarmatic din Moldova.

La Poienești, pe dealul Teilor, a fost cercetată o necropolă complexă de către R. Vulpe [2]. În cuprinsul acestei necropole au apărut morminte de incinerație și de inhumație, pe care descoperitorul le-a atribuit carpilor și le-a datat în secolele III—IV e.n. [3]. Ulterior, I. Nestor formulează ipoteza că mormintele de inhumație de la Poienești sînt aproximativ contemporane cu cele de incinerație și pot fi identificate cu ale unei populații sarmatice [4]. Mai tîrziu, Sebastian Morintz stabilește un raport cronologic între mormintele de la Poienești, datînd pe cele de incinerație mai timpuriu [5].

Pornind de la aceste jaloane de cercetare și mai ales folosind indicațiile date de R. Vulpe în raportul definitiv asupra săpăturilor de la Poienești, Gh. Bichir stabilește just, după părerea noastră, faptul că mormintele de incinerație sînt posterioare celor de inhumație [6]. Cu același prilej Gh. Bichir, folosind rapoartele lui Iulian Antonescu, referitoare la necropola de la Gabăra și observațiile antropologilor Olga Necrasov și I. Botezatu, procedează la stabilirea unui raport asemănător între mormintele de incinerație și cele de inhumație de la Gabăra [7]. În sfîrșit în același studiu este propusă și documentată o cronologie a culturii carpice, fixîndu-se

[1] V. și Gh. Diaconu, *Probleme ale culturii Sîntana-Cerneahov* ..., p. 275 și p. 286.

[2] Radu Vulpe (Poienești), *op. cit.*

[3] *Ibidem*, p. 497—500.

[4] *Istoria Romîniei*, I (capitolul despre sarmați redactat de I. Nestor).

[5] Sebastian Morintz, *op. cit.*, în *Dacia*, N.S., III, p. 468.

[6] Gh. Bichir, *Unele observații cu privire la necropolele de tip Poienești din Moldova și relațiile acestor necropole cu lumea sarmată*, în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 263.

[7] *Ibidem*, p. 264—266.

pentru faza timpurie [1] aspectul Vîrtişcoiu-Pădureni, iar pentru cea tîrzie aspectul Poieneşti-Gabăra.

Pe baza celor schiţate mai sus se poate susţine că în faza mai timpurie carpii din aspectul Vîrtişcoiu-Pădureni influenţaţi de cultura sarmatică (v. oglinzi, catarame, mărgele din coral, mărgele din lapislazuli etc.) sînt contemporani cu grupele sarmatice de la Poieneşti, Gabăra, Probota, Bocani etc. Sîntem aşadar în vremea în care o serie de cete sarmatice sînt prezente [2] printre carpi pe teritoriul dintre Prut şi Carpaţi controlînd în acelaşi timp teritoriile de dincolo de Prut.

Datorită unei etape noi de dezvoltare economico-sociale a triburilor carpice, petrecută pe la mijlocul secolului al III-lea e.n., cînd de altfel aceştia sînt principalii atacatori ai imperiului la Dunărea de jos, carpii îşi întind dominaţia politică asupra teritoriilor ocupate de sarmaţi, fixîndu-se pe linia Prutului. Momentul acesta coincide cu încetarea existenţei necropolelor sarmatice de la Poieneşti şi Gabăra.

Şi în Muntenia, după părerea noastră, se petrece un fenomen asemănător. După cum s-a arătat, necropola sarmatică de la Tîrgşor şi restul necropolelor sarmatice din Cîmpia Munteană înrudite cu ea sînt contemporane, pe baza inventarului citat, cu orizontul carpic Vîrtişcoiu-Pădureni şi cu necropolele sarmatice de la Poieneşti şi Gabăra.

Orizontului carpic Vîrtişcoiu-Pădureni, celui sarmatic Poieneşti-Gabăra ca şi celui sarmatic Tîrgşor-Cîmpia Munteană le corespunde în timp în Muntenia, cultura Chilia atribuită dacilor liberi de la sud de Carpaţi.

Pentru a ilustra cele afirmate mai sus trebuie arătat că sarmaţii în afară de ceramica lor proprie, lucrată cu mîna, pe care o aduc din regiunile din care s-au dislocat, folosesc în majoritatea cazurilor o ceramică cenuşie de tradiţie şi factură carpo-dacică. Trebuie precizat însă că este vorba de o ceramică luată pe cale de schimb probabil de la carpii din prima fază (aspectul Vîrtişcoiu-Pădureni), unde ceramica arsă la roşu este aproape inexistentă [3]. Puţinele vase arse la roşu, de bună calitate, descoperite ici-colo în vreun mormînt sarmatic par mai degrabă a fi procurate în această vreme pe cale de schimb ori de jafuri, direct din imperiu, întrucît sînt de vădită factură romană. Ilustrativ în acest sens este inventarul ceramic din mormintele de la Bocani unde alături de cănile cenuşii — carpice — apar vase roşii care după forme, tehnica de lucru şi ornamente provin cu siguranţă din ateliere romane [4]. În sfîrşit trebuie făcută şi preci-

---

[1] Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 267. Între timp la Suceava, la sud-vest de mitropolie, a fost descoperită o necropolă de incineraţie care se încadrează între necropolele de tip Lipiţa şi cele din aspectul Vîrtişcoiu-Pădureni. Materialul l-am văzut prin bunăvoinţa colegului I. Ioniţă.

[2] Este mai mult ca sigur că de pe bazele lor din nordul pontic sarmaţii timpurii au pătruns deseori în Moldova cu mult înainte de fixarea grupurilor de la Poieneşti şi Gabăra. Nu este exclus ca sarmaţii timpurii să fi contribuit în parte şi la încetarea aşezărilor de tip Poiana din Moldova. Ca mărturie a unor astfel de cete timpurii poate fi luat în consideraţie mormîntul sarmatic de la Vaslui, care datează dintr-o perioadă anterioară grupurilor de tip Poieneşti-Bocani. Al. Andronic, E. Neamţu şi F. Banu, *Săpăturile de salvare de la Vaslui*, în *Materiale*, VIII, p. 93, fig. 7—9.

[3] Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 254.

[4] G. B. Feodorov, *op. cit.*, în *MIA*, 89, p. 346, fig. 40/5; p. 348, fig. 42/11, p. 349, fig. 43/3 etc.

zarea că o serie de vase aparținînd carpilor din aspectul Poienești-Gabăra nu mai apar în mormintele sarmatice.

După cum am mai arătat acesta este momentul în care cetele sarmatice sînt din ce în ce mai strîmtorate de creșterea puterii carpice. În același timp în Muntenia grupurile dacilor liberi (cultura Chilia) încep să-și întindă dominația politică înspre est și sud, după căderea limesului transalutan, dezvoltîndu-se sub aspectele Mătăsaru și Militari. În cuprinsul acestor aspecte încep să apară [1] o serie de elemente sarmatice preluate de către dacii liberi de la aceștia. Dar o dată cu aceste mișcări ale dacilor liberi din Muntenia petrecute la mijlocul și în cea de-a doua jumătate a secolului al III-lea e.n. începe și slăbirea puterii sarmatice. Poziția sarmaților slăbește treptat luînd cu vremea proporțiile unei adevărate crize. Aceasta se datorește firește în primul rînd unei etape noi de dezvoltare economică și socială a dacilor liberi care încep probabil să-și extindă dominația asupra unor regiuni mai întinse pentru agricultură în dauna triburilor sarmatice care sînt nevoite să-și micșoreze teritoriile pentru pășunatul turmelor. În al doilea rînd trebuie arătat că acest moment coincide și cu creșterea puterii politice a carpilor la Dunărea de jos, care-și extind dominația asupra estului și centrului Munteniei (Militari) oprind cu acest prilej și posibilitatea pătrunderii neîntrerupte de noi cete sarmatice dinspre stepele nord-pontice. Deși stînjeniți pentru moment sarmații vor mai încerca să pătrundă la Dunărea de jos fiind presați de alte populații. Ni se pare că un grup mai important și demn de luat în considerație este reprezentat de sarmații care folosesc înmormîntările secundare în tumuli (v. Tecuci [2] — Smeeni [3]) în amintirea încă recentă a curganelor din stepele nord-pontice.

În încheiere trebuie subliniat că sarmații din orizontul Tîrgșor-Oltenița-Călmățui pierd supremația politică la mijlocul secolului al III-lea e.n. După cum s-a mai arătat [4] la Tîrgșor teritoriul necropolei sarmatice începe să fie folosit în cea de-a doua jumătate a secolului al III-lea e.n. de către populația băștinașă (aspectul Chilia-Tîrgșor,) iar mai tîrziu în colaborare cu taifalii [5] avangarda purtătorilor culturii Cerneahov-Sîntana de Mureș.

Datele arheologice de pînă acum din Muntenia, dovedesc că procesul de slăbire a forței sarmatice datorat în prima sa etapă dacilor liberi va fi încheiat o dată cu pătrundrea primelor valuri [6] ale purtătorilor culturii Cerneahov-Sîntana de Mureș.

---

[1] În vara anului 1962 a fost cercetată parțial așezarea de la Mătăsaru (r. Găești, reg. Argeș). Aceasta aparține populației autohtone dar în cuprinsul ei au fost descoperite fragmente de oglinzi și alte podoabe caracteristice sarmaților. La Militari au fost sesizate influențe sarmatice, de către Vlad Zirra.

[2] I. Vendelin, *Un tumul la Tecuci*, în *RPAN*, II—IV, 1940.

[3] Victor Teodorescu, *op. cit.*, în *Materiale*, VIII, p. 279—280.

[4] Gh. Diaconu, *Probleme...*, *op. cit.*, p. 275 și 286.

[5] *Idem. Date arheologice cu privire la taifali*, în *Dacia*, N.S., VII (sub tipar).

[6] *Ibidem.* Deși după cum se documentează în studiul citat elementele sarmatice mai persistă în oarecare măsură însă pierd supremația politică.

O ultimă problemă care se impune a fi discutată aici este aceea a raportului cronologic dintre populaţia sarmatică din Muntenia şi Moldova şi purtătorii culturii Cerneahov-Sîntana de Mureş.

O serie de cercetători admit în ultima vreme din ce în ce mai stăruitor printre componenţii purtătorilor culturii Cerneahov-Sîntana de Mureş şi pe sarmaţi. Este adevărat că şi la Tîrgşor au fost reperate cîteva elemente sarmatice în cuprinsul necropolei de tip Cerneahov-Sîntana de Mureş pe care noi le-am prezentat cu alt prilej [1]. Că lucrurile stau aşa o dovedesc o serie de observaţii făcute şi în cuprinsul altor necropole de pe o arie mai întinsă.

Compoziţia eterogenă a purtătorilor culturii Cerneahov-Sîntana de Mureş, ai cărei principali vehiculatori sînt socotiţi goţii, este documentată şi de izvoarele literare ale vremii. Ammianus Marcellinus referindu-se la unul din episoadele luptelor purtate de romani împotriva goţilor relatează următoarele: *„barbarii însă la rîndul lor cu strigăte stridente, îşi ridicau în slavă strămoşii şi în mijlocul unui zgomot de diferite limbi porneau la primele lupte"* [2].

Sprijinindu-se mai ales pe argumentele de natură arheologică, însă nu întotdeauna suficient de concludente, o parte din cercetători acordă o importanţă deosebită elementului sarmatic. Dintre aceştia în ultima vreme se remarcă G. B. Feodorov care atribuie în chip hotărîtor ritul inhumaţiei [3] ca fiind transmis de către sarmaţi cerneahovienilor. Acelaşi cercetător susţine că grupurile de sarmaţi de tipul celor de la Bocani [4] aduc o contribuţie esenţială şi în cultura propriu-zisă a cerneahovienilor. Aşadar G. B. Feodorov socoate că printre principalii făuritori şi componenţi ai culturii Cerneahov-Sîntana de Mureş pot fi consideraţi sarmaţii.

Teoriei menţionate mai sus i se opun însă o serie de fapte. În mormintele cerneahoviene lipsesc cu desăvîrşire o serie de obiecte şi podoabe care sînt preferate de către sarmaţi ca: pumnalele, săbiile, oglinzile, cataramele pentru încălţăminte, clopoţeii, mărgelele din lapislazuli şi alte categorii de obiecte şi podoabe. Dacă împotriva acestor realităţi mai pot fi aduse obiecţii sau justificări ca, schimbarea modei, a centrelor de aprovizionare cu podoabe, sau alte cauze, rămîne de explicat problema deformării artificiale a craniilor. Acest obicei pe care sarmaţii l-au practicat cu predilecţie nu este documentat la purtătorii culturii Cerneahov-Sîntana de Mureş aşa după cum remarca şi Sebastian Morintz într-un studiu recent [5]. În stadiul actual al cercetărilor se poate preciza că în

---

[1] Gh. Diaconu, *Probleme...*, *op. cit.*, p. 278, n. 5.

[2] G. Popa-Liseanu, *Izoarele Istoriei Romînilor*, XIII, 1939, p. 86.

[3] G. B. Feodorov, *О двух обрядах погребения в Черняховской культуре* (*по памятникам Молдавии*), în *SA*, 3, 1958; idem în *MIA*, 89, p. 172.

[4] Este interesant de subliniat că G. B. Feodorov în lucrarea sa de sinteză referitoare la antichităţile de pe teritoriul R.S.S. Moldoveneşti atribuie şi susţine că o bună parte din inventarul ceramic, obiecte şi podoabe din necropola sarmatică de la Bocani sînt tipice purtătorilor culturii Cerneahov-Sîntana de Mureş. După părerea noastră inventarul mormintelor de la Bocani aparţinînd unor grupe curate de sarmaţi nu poate fi omologat cu cel al purtătorilor culturii Cerneahov-Sîntana de Mureş, de la Mălăeşti, Budeşti etc. De altfel necropola de la Bocani se izolează de restul cimitirelor şi prin datarea ei în sec. III e.n.

[5] Sebastian Morintz, *op. cit.*, în *Dacia*, N.S., III, p. 469.

cuprinsul necropolelor de tip Cerneahov-Sîntana de Mureş răspîndite din Transilvania pînă dincolo de Nipru[1] şi din Carpaţii nordici pînă la Dunărea de jos nu a fost descoperit nici un mormînt cu craniul deformat. Această observaţie este valabilă atît pentru necropolele timpurii ale acestei culturi, cît şi pentru cele din faza finală.

Datele arheologice de pînă acum din ţara noastră permit să fie formulate cîteva ipoteze care trebuie urmărite şi verificate în cercetările viitoare. Criza sarmatică din Muntenia începută la mijlocul secolului al III-lea e. n. se încheie probabil cu lichidarea totală a puterii politice a sarmaţilor (aparţinînd orizontului Tîrgşor-Olteniţa-Călmăţui) la finele secolului al III-lea e.n. şi începutul secolului al IV-lea e.n., adică în momentul pătrunderii primelor elemente cerneahoviene în aceste teritorii — taifalii. Aşa după cum s-a arătat cu alt prilej, taifalii vor aduce cu ei contingente de sarmaţi din regiunile în care au fost în contact cu aceştia. Care anume a fost raportul între aceste populaţii nu se poate şti deocamdată. Probabil că sarmaţii se găseau în oarecare raporturi de dependenţă faţă de noii veniţi, iar din punct de vedere cultural erau aproape în întregime asimilaţi.

Majoritatea populaţiei sarmatice însă s-a retras din calea noilor veniţi. O parte au trecut probabil în imperiu, unde de altfel încep să fie documentaţi în cîteva necropole contemporane cu acelea ale purtătorilor culturii Cerneahov-Sîntana de Mureş, de exemplu cele de la Tomis[2] şi Histria[3], în cuprinsul cărora apar morminte cu cranii deformate, mărgele din lapislazuli şi alte podoabe caracteristice numai sarmaţilor. Nu este de asemenea exclus ca o bună parte a triburilor sarmatice din Muntenia să fi trecut treptat la fraţii lor iazigi, indiferent de direcţia drumului sau a mijloacelor folosite pentru a pătrunde în Cîmpia Tisei[4]. În acest sens există cîteva dovezi sesizate de cercetătorii maghiari[5].

La capătul acestei analize succinte se cuvine a sublinia faptul că practica deformării artificiale a craniilor nu este atestată pe teritoriul ţării noastre în secolul al IV-lea e.n. cu excepţia Dobrogei. Este drept însă că un secol mai tîrziu ea va fi reintrodusă în teritoriile extracarpatice de către elementele huno-alano-ostrogotice[6].

---

[1] E. V. Mahno, *Памятники черняховской культуры на территории УССР* în *Черняховская культура* în *MIA*, 82, Moscova, 1960, fig. 1.

[2] În necropola de la Tomis (Constanţa) au fost descoperite numeroase morminte datate în sec. IV e.n., cu cranii deformate, mărgele din lapislazuli şi din coral; informaţii V. Barbu.

[3] Em. Condurachi şi colaboratori, *Şantierul arheologic Histria*, în *Materiale*, IV, p. 48—55, fig. 37/1 (mărgică din lapislazuli). Pentru cranii deformate şi atribuirea acestor morminte sarmaţilor v. Petre Aurelian, *Aspecte ale culturii Sîntana-Cerneahov în Sciţia Minor*, în *Dacia*, VI (sub tipar).

[4] *Istoria Romîniei*, I, p. 675 (cap. redactat de I. Nestor). p. 453 (cap. redactat de M. Macrea); v. V. Pârvan, *Getica*, p. 110.

[5] M. Parducz ne-a informat că în cuprinsul celei de-a doua jumătăţi a secolului al III-lea e.n. în mormintele sarmatice din Ungaria încep să fie documentate pumnalele cu inele la minere şi alte obiecte şi podoabe pe care cercetătorul amintit le pune în legătură cu o pătrundere dinspre regiunile estice, v. şi *Istoria Romîniei*, I, p. 680 (cap. redactat de I. Nestor).

[6] Ilustrativ în acest sens este mormîntul de la Dulceanca, v. Vladimir Dumitrescu, *O nouă mărturie a prezenţei hunilor în Muntenia : fragmentul de diademă de aur de la Dulceanca*, în *SCIV*, XII, 1, 1961, p. 60; *ibidem*, în *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 537—542. În necropola de la

Lipsa deformării artificiale a craniilor în cuprinsul secolului al IV-lea e.n. la purtătorii culturii Cerneahov-Sîntana de Mureș se poate explica, numai dacă se dovedește că în regiunile de contact dintre cerneahoveni și sarmați a existat un proces îndelungat de conviețuire, timp în care grupurile sarmatice au fost asimilate de către purtătorii culturii Cerneahov-Sîntana de Mureș și au pierdut acest obicei. Dacă lucrurile stau așa se impune ca în anumite zone de contact în regiunile din est să fie descoperite neapărat morminte cerneahoviene timpurii cu cranii deformate.

GH. DIACONU

О САРМАТАХ НА НИЖНЕМ ДУНАЕ В СВЕТЕ НАХОДОК ИЗ ТЫРГШОРА

РЕЗЮМЕ

В первой части работы автор делает ряд замечаний в связи с погребальным обрядом и рядом других характерных черт сарматской группы, использовавшей могильник в Тыргшоре (р-н и обл. Плоешти). Эта часть заканчивается кратким описанием и разбором инвентаря сарматских погребений с учетом современных им комплексов из Мунтении и Молдовы. Неоднократно уже отмечались и подчеркивались различия в обряде и инвентаре, имеющиеся между сарматскими погребениями и погребениями носителей культуры Черняхов-Сынтана де Муреш, которые позднее использовали для своего могильника ту же самую территорию.

Во второй части работы разбираются некоторые стратиграфические данные, касающиеся комплексов, предшествовавших и последовавших за сарматским могильником в Тыргшоре. Далее уточняется, что здешний сарматский могильник современен ряду подобных могильников на востоке Мунтении (долина реки Кэлмэцуй) и другим, расположенным на Дунае. Таким образом, обосновывается мнение, что в то время как Мунтенская равнина контролировалась сарматскими племенами в III в.н.э., западная и северо-западная области Мунтении находились под господством племен вольных даков, носителей культуры Килия (р-н Ведя, обл. Арджеш).

Проводится параллель между сарматскими находками в Мунтении в первой половине и середине III в. н.э. и как находками облика Выртишкойю—Пэлурень, приписываемыми карпам, так и сарматскими могильниками типа Поенешть-Габэра, открытыми на территории Молдовы.

Botoșani, datată în sec. V e.n. pe baza fibulelor și a cerceilor cubooctoedrici apar schelete cu cranii deformate (M. 6) pe care descoperitorii le atribuie triburilor alano-ostrogotice; informații Nicolae și Emilia Zaharia, cărora le aducem mulțumiri și pe această cale.

Основываясь на некоторых предшествующих датировках, автор пытается объяснить кризис сарматской власти в Молдове, имевший место в середине Ш в.н.э., когда здесь и на Нижнем Дунае начинает утверждаться политическая власть племен карпов, относящихся к облику Поенешть-Габэра, которые заняли области, контролировавшиеся ранее сарматами. Затем автор возвращается к мунтенской территории, где отмечается подобное историческое явление, также происшедшее в середине Ш в.н.э. В этот момент племена вольных даков (культура Килия) начинают продвигаться в южные и юго-восточные области, оттесняя сарматские орды. Процесс ослабления власти сарматов объясняется продвижением вольных даков из Мунтении и одновременным наступлением карпов из Молдовы, которые глубоко проникли на восток Мунтении.

В заключительной части обосновывается мнение, касающееся того факта, что политическая власть сарматов была окончательно сломлена в момент проникновения на Нижний Дунай носителей культуры Черняхов-Сынтана де Муреш. Далее автор делает попытку объяснить почему в культуре Черняхов-Сынтана де Муреш отсутствует ряд сарматских культурных элементов. Как решающий аргумент, свидетельствующий об отсутствии основных сарматских элементов, приводится обычай намеренного уродования черепов, часто практиковавшийся сарматами, но отсутствующий в могильниках носителей культуры Черняхов-Сынтана де Муреш.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Инвентарь погребения № 200; 4, колокольчик из погребения № 194.
Рис. 2. — Инвентарь погребения № 198.
Рис. 3. — Инвентарь погребения № 253.
Рис. 4. — Инвентарь погребения № 184.
Рис. 5. — Инвентарь погребений № 205, № 206, № 208.
Рис. 6. — Инвентарь погребений № 73 и № 148.

À PROPOS DES SARMATES DU BAS-DANUBE À LA LUMIÈRE DES DÉCOUVERTES DE TÎRGŞOR

RÉSUMÉ

La première partie de cette étude présente une série d'observations portant sur le rite, le rituel et les caractéristiques les plus notables relativement au groupe sarmate qui utilisa la nécropole de Tîrgşor (district et région de Ploieşti). Cet exposé s'achève avec une présentation et analyse sommaires du mobilier des tombes sarmates, tout en tenant constamment compte des complexes archéologiques contemporains de Valachie et de Moldavie. Il n'est pas rare que l'on remarque et que l'on souligne les différences de rite, rituel et mobilier existant entre les sépultures sarmates

et celles des individus appartenant à la civilisation de Tcherniakhov-Sîntana de Mureş qui choisissent un peu plus tard le même emplacement pour leur nécropole.

Dans la seconde partie du travail, l'auteur soumet à la discussion plusieurs données stratigraphiques relatives aux complexes antérieures et postérieurs à la nécropole sarmate de Tîrgşor. Puis il précise que ce cimetière sarmate est contemporain de toute une série d'objectifs similaires situés dans l'est de la Valachie (vallée du Călmăţui) et d'autres encore de la ligne du Danube valaque. C'est ainsi que l'on produit des arguments à l'appui de l'opinion que, tandis que la plaine de Valachie était contrôlée par les bandes sarmates, au IIIe siècle de notre ère, la région de l'ouest et du nord-ouest de la Valachie se trouvait sous la domination des tribus des Daces libres — civilisation de Chilia (district de Vedea, région d'Argeş).

Les découvertes sarmates de Valachie datant de la première moitié et du milieu du IIIe siècle de notre ère sont mises en parallèle avec celles de l'aspect Vîrtişcoiu-Pădureni, attribuées aux Carpes, et avec les tombes sarmates précarpiques de Poieneşti et de Gabăra, découvertes en territoire moldave.

Des datations antérieures permettent d'essayer d'expliquer la crise sarmate qui se produisit en Moldavie vers le milieu du IIIe siècle de notre ère, quand les tribus carpes de la civilisation de Poieneşti-Gabăra, qui avaient occupé les régions précédemment contrôlées par les Sarmates, commencent à affirmer leur autorité politique ici et sur la Bas-Danube. On revient ensuite au territoire valaque où l'on enregistre un phénomène historique semblable survenu également au milieu du IIIe siècle de notre ère. C'est alors que les tribus des Daces libres (civilisation de Chilia) commencent à s'étendre du côté des régions du sud et du sud-est en enserrant les enclaves sarmates. Le processus d'affaiblissement de la puissance sarmate s'explique par les actions initiées par les Daces libres de Valachie, conjuguées avec les coups assenés par les Carpes qui, descendant de Moldavie, pénètrent profondément dans l'est de la Valachie.

La partie finale de l'étude développe l'idée que la puissance politique des Sarmates fut définitivement brisée lors de la pénétration sur le Bas-Danube des représentants de la civilisation de Tcherniakhov-Sîntana de Mureş. On essaye par la suite d'expliquer pourquoi une série d'éléments culturels sarmates font défaut du contenu de la civilisation de Tcherniakhov-Sîntana de Mureş. C'est le cas notamment de la coutume de la déformation artificielle des crânes, que les Sarmates pratiquaient avec prédilection et qui manque des nécropoles appartenant aux représentants de la civilisation de Tcherniakhov-Sîntana de Mureş.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Mobilier de la tombe 200; 4, clochette provenant de la tombe 194.
Fig. 2. — Mobilier de la tombe 198.
Fig. 3. — Mobilier de la tombe 253.
Fig. 4. — Mobilier de la tombe 184.
Fig. 5. — Mobilier des tombes 205, 206 et 208.
Fig. 6. — Mobilier des tombes 73 et 148.

UN MORMÎNT SARMATIC DESCOPERIT LA VASLUI

Pătrunderea sarmaţilor pe teritoriile locuite de triburile geto-dacice constituie în momentul de faţă una din problemele controversate şi nelămurite din istoria patriei noastre, atît din cauză că descoperirile arheologice sînt — aşa cum afirmă pe bună dreptate I. Nestor [1] — încă departe de a lămuri problema aşezărilor sarmatice din Romînia, cît şi din cauza „insuficienţei şi obscurităţii ştirilor antice scrise" [2].

Totuşi, în linii mari se cunoaşte destul de bine răspîndirea geografică a sarmaţilor în stepele nord-pontice, precum şi existenţa diverselor grupări, care, în migrarea lor de la răsărit la apus, s-au împins unele pe altele, strămutîndu-se rînd pe rînd [3]. Astfel, este ştiut că la plecarea iazigilor în regiunile dintre Tisa şi Dunăre, fapt petrecut pe la mijlocul secolului I e.n., locul lor la Dunărea de jos a fost ocupat de roxolani, care s-au menţinut aici pînă la mijlocul secolului al III-lea e.n. În acest răstimp roxolanii şi apoi alanii, au fost vecinii răsăriteni ai dacilor.

Dispariţia, spre sfîrşitul secolului al III-lea e.n., a triburilor sarmatice cunoscute sub denumirea de roxolani de la graniţa dunăreană a Imperiului roman, a determinat pe arheologii romîni să-şi îndrepte atenţia asupra descoperirii şi cercetării resturilor de cultură materială sarmatică de pe teritoriul Moldovei, încercînd o atribuire cronologică şi culturală cît mai precisă.

În stadiul actual al cercetărilor, pe baza analogiilor atît din Moldova cît şi din Muntenia, şi-a făcut loc ideea că cele mai vechi resturi ale culturii

---

[1] Vezi C. Daicoviciu şi I. Nestor, *Die menschliche Gesellschaft an der unteren Donau in vor- und nachrömischer Zeit*, în *Raports, II Antiquité, XI-e Congrès International des Sciences Historiques*, Stockholm 21—28 août 1960, Göteborg-Stockholm-Uppsala, 1960, p. 130 şi notele 39 şi 40 unde se dă bibliografia cea mai recentă a problemei, indicîndu-se, totodată, şi descoperirile sarmatice din R.P.R.

[2] I. Nestor, capitolul despre sarmaţi, în *Istoria Romîniei*, vol. I, p. 672.

[3] K. F. Smirnov, *Répartition des tribus sarmates en Europe Orientale*, în *VI-e Congrès International des Sciences Préhistorique et Protohistorique*, Roma, 1962, cu o hartă referitoare la pătrunderea spre vest a sarmaţilor în secolele I—III e.n.

materiale sarmatice din țara noastră datează din secolul al III-lea e.n.[1]. Deși a fost emisă ipoteza unei pătrunderi mai timpurii, probabil în secolul al II-lea e.n. a unor triburi sarmatice în partea răsăriteană a țării, totuși problema n-a fost cercetată din lipsa unor date arheologice [2].

Descoperirile recente din Moldova, cum sînt cele de la Probota [3] și de la Vaslui [4], sînt, după părerea noastră, în măsură să arunce o lumină

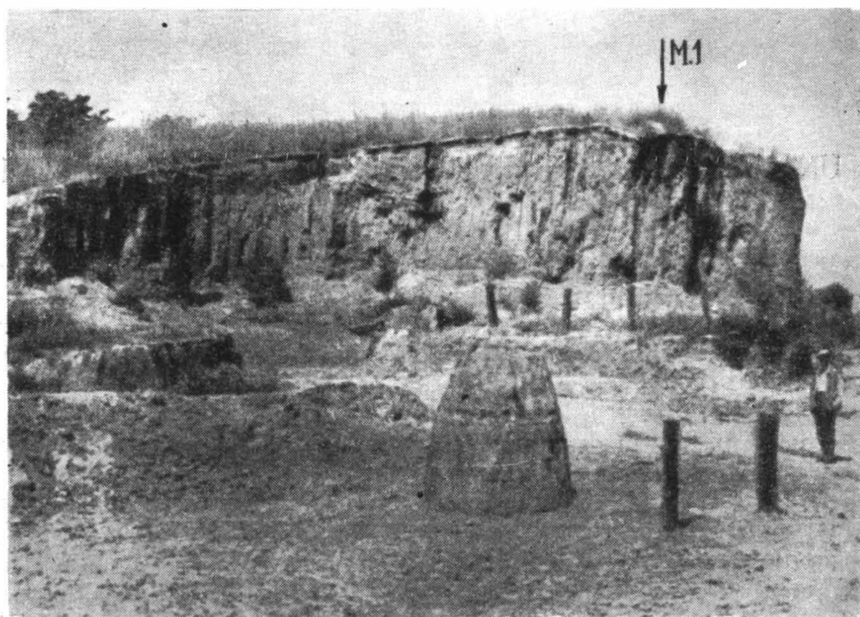

Fig. 1. — Cariera de nisip și lut de pe platoul „Curțile Domnești" din Vaslui (săgeata arată locul unde s-a descoperit mormîntul sarmatic).

nouă asupra unor aspecte încă neclare ale pătrunderii valurilor de triburi sarmatice în estul țării noastre.

În acest scop, socotim că nu este lipsită de interes prezentarea, în rîndurile ce urmează, a mormîntului sarmatic descoperit la Vaslui.

---

[1] S. Morintz, *Некоторые вопросы сарматского населения в Молдове и Мунтении в связи с фокшанским погребением*, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 169.

[2] *Ibidem*.

[3] Emilia Zaharia și N. Zaharia, *Sondajul de salvare din necropola de la Probota*, în *Materiale*, VIII, p. 601 și urm. Raportul preliminar pe anul 1959 a prezentat un singur mormînt sarmatic (M. 9) (*ibidem*, p. 605, fig. 9—11), iar în 1960 au mai fost descoperite și altele, al căror inventar i-a permis lui Gh. Bichir să afirme că necropola sarmatică de la Probota (r. Iași) poate fi datată anterior primei jumătăți a secolului al III-lea e.n., „cel mai tîrziu sfîrșitul secolului al II-lea e.n." (Gh. Bichir, *Unele observații cu privire la necropolele de tip Poienești din Moldova și relațiile acestor necropole cu lumea sarmată*, în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 260, nota 1).

[4] Al. Andronic, E. Neamțu și Fl. Banu, *Săpăturile de salvare de la Vaslui*, în *Materiale*, VIII, p. 89 și urm.

Săpăturile arheologice de la Vaslui din vara anului 1958 au scos la iveală trei morminte (M. 1,2 şi 5) aparţinînd, după toate probabilităţile, unui cimitir de inhumaţie de la începutul epocii migraţiilor [1].

Cercetările desfăşurate pe platoul numit „Curţile Domneşti" au dus la constatarea că aproximativ 2/3 din acest platou a fost distrus de localnici cu ocazia exploatării unei cariere de nisip şi lut. Totodată se poate presupune că acest fapt a cauzat şi distrugerea aproape totală a cimitirului, deşi nu este exclusă posibilitatea ca cercetările viitoare să mai dea la iveală şi alte morminte. Menţionăm totuşi că în campania de săpături din vara anului 1959, pe acelaşi loc nu s-a descoperit decît un singur mormînt hallstattian [2].

Dintre mormintele de inhumaţie de la începutul epocii migraţiilor, acela care reţine atenţia noastră este mormîntul nr. 1, dezvelit pe latura sudică a platoului sus-menţionat, lîngă malul abrupt al carierei (fig. 1).

Fig. 2. — Mormînt sarmatic din sec. II—III e.n. 1, pumnal de fier; 2, vas lucrat la roată; 3, prag pentru vase funerare.

Mormîntul nr. 1 (fig. 2), descoperit în suprafaţa A IV la adîncimea de aproximativ 0,80 m faţă de solul actual, a fost deranjat parţial de taluzarea malului abrupt al carierei de nisip în timpul exploatării acesteia, neputîndu-se preciza dacă mormîntul a avut movilă [3] şi nici nivelul de la care s-a săpat groapa mormîntului.

Groapa mormîntului, lungă de 2 m, lată de 0,70 m, are o formă ovală, fiind orientată N—S. În colţul de NE a fost cruţat un mic prag, înălţat cu aproximativ 0,40 m faţă de fundul gropii. Gura gropii, după toate probabilităţile, a fost puţin mai largă decît fundul gropii.

Scheletul, orientat cu capul la N şi picioarele la S, aparţinînd unui bărbat de vîrstă matură (circa 40—50 ani) [4], zăcea întins pe spate, cu mîinile de-a lungul corpului. Femurul

[1] Al Andronic, E. Neamţu şi Fl. Banu, *op. cit.*, p. 93—94, fig. 7—8.

[2] Al. Andronic, I. Ioniţă şi Fl. Banu, *Şantierul arheologic de la Vaslui*, în *Materiale*, VIII, p. 795 şi urm.

[3] Din fotografia făcută cu o lună de zile înainte de extinderea carierei de lut şi nisip pentru lucrările edilitare din oraşul Vaslui ar rezulta existenţa unei movile foarte aplatisate pe locul unde s-a descoperit mormîntul nr. 1 (fig. 1).

[4] O. Necrasov şi M. Cristescu, *Caracterizarea antropologică a scheletelor de la Vaslui*, în *Materiale*, IX (în pregătire).

drept a fost frînt recent, din cauza deplasării solului, malul abrupt fiind subminat de carieră. Probabil, din aceeaşi cauză, lipsesc cubitusul, radiusul şi laba mîinii stîngi.

La cap, în partea stîngă, pe pragul cruţat (fig. 2/3), se aflau două vase lucrate cu mîna. Deşi au fost deranjate de la locul lor, cînd a fost taluzat malul carierei, totuşi ele au fost găsite împreună, vasul mai mic fiind introdus în cel mai mare.

Pe partea dreaptă a oaselor bazinului şi lîngă femurul drept s-a găsit, pe fundul gropii, un pumnal de fier, al cărui vîrf a fost distrus, probabil, tot din cauza deranjării solului.

Lîngă pumnal şi între femure s-a găsit o verigă şi mai multe fragmente de verigi de bronz sau dintr-o spirală de bronz. Sub pumnal şi printre fragmentele de verigi de bronz s-a găsit şi o mărgică neagră.

În partea de sud a gropii, lîngă laba piciorului drept, s-a găsit un vas cu toartă, lucrat la roată.

Din descrierea de mai sus rezultă că inventarul mormîntului descoperit se compunea din vase de lut lucrate cu mîna şi la roată, o armă de fier şi diverse podoabe, reduse ca număr.

Ceramica lucrată cu mîna este reprezentată prin două afumători: una mai mare, alta mai mică. Afumătoarea mai mare (fig. 3/6 a, b ; 4/4 a, b) în formă de pahar, din pastă neagră, are la suprafaţă un lustru galben-cenuşiu. Acest vas, cu fundul plat tras în afară, cu două brîuri orizontale în relief pe corp, cu buza orizontală, mult evazată spre exterior, este decorat pe buză cu o linie incizată în zigzag, asociată în spaţiile libere cu puncte.

A doua afumătoare (fig. 3/5 ; 4/1), descoperită în interiorul primei, reprezintă un vas-miniatură de formă tronconică, cu fundul plat, de culoare galben-cafenie la exterior şi cu urme de fum în interior.

Ceramica la roată este reprezentată de un singur vas şi anume o cană cu toartă, de culoare cenuşie (fig. 3/4 ; 4/6). Vasul a fost lucrat dintr-o pastă foarte bine frămîntată, arsă uniform, avînd în frîntură o culoare brun-roşcată ; cana, cu suport inelar pe fund, are corpul bombat, cu o uşoară turtire la mijloc. Gîtul este cilindric, buza dreaptă uşor rotunjită şi răsfrîntă în afară. Toarta vasului, cu două şănţuiri, porneşte de sub buză şi se sprijină pe umărul vasului. La exterior vasul este decorat cu un ornament lustruit din linii în zigzag, între două dungi : una în relief, cealaltă incizată (fig. 4/6).

Armamentul este reprezentat printr-un pumnal de fier (fig. 3/1 ; 4/5) cu două tăişuri, mînerul drept, fără gardă. Din pumnal nu s-au păstrat vîrful şi partea superioară a mînerului. Pe mîner şi pe lama pumnalului se observă foarte bine urmele plăcilor de lemn, care-l îmbrăcau, ceea ce ne face să considerăm că pumnalul se găsea introdus într-o teacă de lemn. Acest pumnal, fiind de tipul celor fără gardă şi fără inel la mîner, avea probabil gardă de lemn.

Ca obiecte de podoabă semnalăm prezenţa în acest mormînt doar a unei mărgele din pastă neagră (fig. 3/3 ; 4/3), de formă cilindrică, mult aplatisată şi perforată, precum şi o verigă întreagă şi 21 de fragmente de verigi de bronz, sau fragmente dintr-o spirală de bronz (fig. 3/2 ; 4/2),

care, probabil, au alcătuit un ornament al părților de piele de pe teaca pumnalului.

Pentru încadrarea cronologică și culturală a acestui mormînt se pot invoca numai recentele descoperiri din U.R.S.S., cele mai apropiate

Fig. 3. — Inventarul mormîntului sarmatic din sec. II—III e.n.

analogii pentru mormîntul nr. 1 de la Vaslui găsindu-se în spațiul niprovian, în mormintele sarmatice descoperite la Novo-Filippovka și în

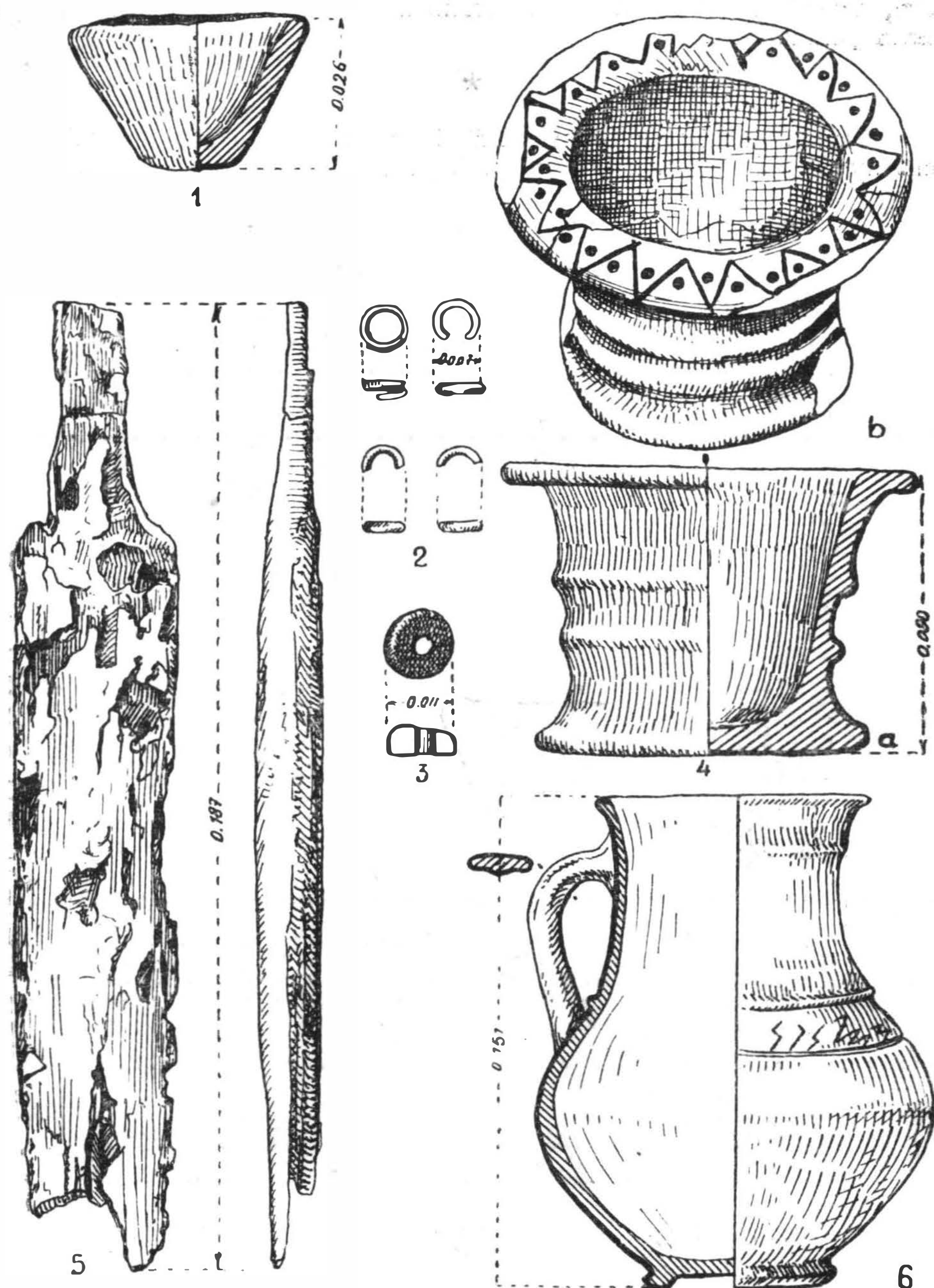

Fig. 4. — Inventarul mormîntului sarmatic din sec. II—III e.n. (desen).

sovhozul Akkermeni, în valea rîului Molocinaia, ceva mai la nord de Melitopol [1].

Astfel, inhumări în gropi ovale, cu prag la colțul nord-estic, pentru a se pune acolo vase funerare, se găsesc în mormintele grupului sarmatic sus-menționat. Tot în acest grup se întîlnesc analogii atît în ceea ce privește orientarea N—S a gropii și a scheletului, cît și în ceea ce privește inventarul mormîntului.

Cercetînd apoi elementele ritului funerar pe care le observăm la grupul sarmatic sus-menționat, constatăm prezența lor și la mormîntul nr. 1 de la Vaslui, fiind extrem de concludentă, în acest sens, analogia cu mormîntul sarmatic din kurganul risipit VIII din marginea de răsărit a grupei de kurgane Akkermeni II [2].

Aici, atît groapa orientată N—S, ovală ca formă, lungă de peste 2 m și lată de 1 m, cu un prag cruțat în partea nord-estică, cît și poziția scheletului, întins pe spate și cu mîinile de-a lungul corpului, cu capul la N și picioarele la S (fig. 5/1), se aseamănă izbitor cu mormîntul de la Vaslui descris mai sus. De asemenea, inventarul bogat, din care nu lipsesc vase lucrate cu mîna și la roată, și îndeosebi prezența a două afumători, dintre care cea mai mică zăcea în interiorul celei mai mari [3] ca și ornamentul cu linii incizate în zigzag, asociate cu puncte incizate adînc în spațiile dintre linii (fig. 5/4, 8), apropie în mod neîndoielnic ambele morminte. În plus, prezența a două vase pe pragul cruțat, element ritual identic la ambele morminte, cu singura deosebire că la Vaslui pe prag s-au găsit cele două afumători lucrate cu mîna, iar la Akkermeni II două vase lucrate la roată, îndreptățește o apropiere culturală și cronologică între acestea.

Din punct de vedere cronologic mormîntul sarmatic din kurganul risipit VIII din marginea de răsărit a grupei de kurgane Akkermeni II

---

[1] M. I. Veazmitina, V. A. Illnskaia, E. F. Pokrovskaia, O. I. Terenojkin și G.T. Govpanenko, *Кургани біля с. Ново-Пилипівки и Радгоспу „Аккермень"*, în *Археологічні пам'ятки УРСР*, VIII, Kiev, 1960, p. 22—136. Săpăturile mai vechi au găsit pe sarmați în regiunea Mării Azov, pe văile rîurilor Obitocinaia, Berda și Kalmius. În 1951 lucrările hidrocentralei Kahovka au permis cercetarea văii rîului Molocinaia unde s-a descoperit o mare necropolă sarmatică. Aici au fost cercetate grupe de kurgane sarmatice și morminte sarmatice introduse în kurganele epocii bronzului. Astfel, în 1951 la marginea de nord a satului Novo-Filippovka (r. Novo Vasilevka, reg. Zaporojie, R. S. S. Ucraineană) au fost descoperite morminte sarmatice sub kurgane risipite (kurganele I, IV și VI), precum și morminte sarmatice introduse în kurganele epocii bronzului (kurganul 1, mormintele 13, 15; kurganul 2, mormîntul 2). La marginea de răsărit a satului Novo-Filippovka au fost descoperite morminte sarmatice sub kurgane (I, XI, XIV) (kurganul 2, M. 1 și 2; kurganul 4). De asemenea în marginea de răsărit a sovhozului Akkermeni (grupele Akkermeni I și II) s-au găsit morminte sarmatice în kurganele risipite I—XI, XIV, iar la marginea de apus în kurganele 1—3, 5—21. La marginea de sud a satului Dolina (r. Moloceansk, reg. Zaporojie, R. S. S. Ucraineană) a fost cercetat un kurgan cu 10 morminte, dintre care 1 și 6 sînt sarmatice. În 1952 s-au descoperit lîngă sovhozul Akkermeni (grupele I și II) 10 morminte introduse în kurganele epocii bronzului după cum urmează: Akkermeni I—kurganul 2, M. 5; kurganul 3, M. 8; kurganul 4, M. 8; kurganul 11, M. 13 și kurganul risipit 21 și Akkermeni II—kurganul 2, M. 3, 5; kurganul 3, M. 5, 7 și kurganul 4, M. 1.

[2] *Ibidem*, p. 87—88 și p. 89, fig. 69.

[3] M. I. Veazmitina, *Вивчення сарматив на територіі украінськоі РСР*, în *Археологія* VIII, Kiev, 1953, p. 67 și p. 15, fig. 3/5.

este datat în secolul I e.n., pe baza descoperirii aici a unei oglinzi sarmatice timpurii cu mîner îngust, marginea reliefată şi buton central conic în relief [1].

De asemenea şi decorul incizat în linii frînte existent pe vasul lucrat cu mîna, descoperit în mormîntul de la Vaslui, prezintă analogii cu decorul

Fig. 5.— Mormînt sarmatic şi obiecte sarmatice din sec. I—III e.n. din U.R.S.S.: 1, 4, 5, 8, sovhozul Akkermeni; 2, 3, 7, Novo-Filippovka; 6, Cerebaevo.

de pe unele vase din mormintele sarmatice din grupul de kurgane din valea rîului Molocinaia. Astfel, în mormîntul nr. 2 (sarmatic) din kurganul 2 din marginea de răsărit a satului Novo-Filippovka, s-a găsit un vas lucrat cu mîna (fig. 5/7), fără toartă, avînd pe gît un ornament incizat din linii frînte în zigzag, întretăiate de linii paralele [2]. Tot acolo, în

[1] M. I. Veazmitina, *Сарматские погребения у с. Новофилипповка* în *Вопросы скифо-сарматской археологии*, M. 1955, p. 226—228, p. 237, fig. V/8; M. I. Veazmitina, V. A. Ilinskaia, E. F. Pokrovskaia, A. I. Terenojkin şi G. T. Govpanenko, *op. cit.*, p. 87—88 şi 89, fig. 69/14.

[2] M. I. Veazmitina, V. A. Ilinskaia, E. F. Pokrovskaia, A. I. Terenojkin şi G. T. Govpanenko, *op. cit.*, p. 45, fig. 28/6.

kurganul risipit 4 s-a găsit o fusaiolă (fig. 5/3) ornamentată pe corp cu puncte incizate adînc, dispuse în zigzag [1]. Analogii cu afumătoarea mare din mormîntul de la Vaslui prezintă şi un fragment de afumătoare (fig. 5/5) cu decor în relief în formă de brîie, din care unul în linie dreaptă, iar celălalt în zigzag, fragment găsit în kurganul 4 din marginea de răsărit a grupei de kurgane Akkermeni II [2].

În ceea ce priveşte afumătoarea mai mică, semnalăm prezenţa unor vase asemănătoare şi în alte morminte din kurganele din necropola din valea rîului Molocinaia. Astfel, un vas asemănător a fost găsit în mormîntul din kurganul risipit 1 din marginea de apus a grupei de kurgane Akkermeni II [3]. O altă afumătoare cilindrică a fost găsită în mormîntul sarmatic din kurganul risipit 6 de la Akkermeni II [4].

O afumătoare apropiată ca formă (fig. 5/6), însă de dimensiuni ceva mai mari, a fost descoperită într-un mormînt sarmatic cu nişă în kurganul 4 din grupul kurganelor de lîngă satul Cerebaevo, regiunea Volgograd [5].

Cît priveşte vasul lucrat la roată, descoperit în mormîntul nr. 1 de la Vaslui, el îşi găseşte o analogie apropiată în vasul lucrat la roată, de culoare cenuşie cu fund inelar şi cu toartă, găsit în mormîntul nr. 1 sarmatic din kurganul de lîngă satul Dolina de pe rîul Molocinaia [6]. Dintr-un mormînt sarmatic de sub kurganul risipit V din marginea de nord a satului Novo-Filippovka provine un vas cenuşiu lucrat la roată destul de asemănător celui de la Vaslui.

Semnalăm de asemenea că în mormintele sarmatice din grupele de la Novo-Filippovka şi sovhozul Akkermeni (grupele I şi II) au fost găsite şi mici fragmente de verigi de bronz, asemănătoare celor găsite la Vaslui. Astfel de fragmente provin din mormîntul sarmatic din kurganul risipit I de la marginea de nord a satului Novo-Filippovka (fig. 5/2), unde in inventarul mormîntului s-au găsit şi vase lucrate la roată, dintre care unul asemănător celui de la Vaslui [7]. De asemenea, verigi sau fragmente de verigi de bronz, asemănătoare acelora de la Vaslui, s-au găsit şi în kurganele risipite 17 [8] şi 18 [9] din marginea de apus a grupei de kurgane Akkermeni II.

În majoritatea descoperirilor sarmatice, acolo unde este vorba de morminte cu schelete de bărbaţi, de regulă se găseşte şi armament de fier, reprezentat prin săgeţi cu trei aripioare şi peduncul, săbii lungi sau scurte şi pumnale cu două tăişuri, de obicei în teacă de lemn, aceasta la rîndul ei într-un înveliş de piele. Pumnalul de fier descoperit la Vaslui

---

[1] M. I. Veazmitina, V. A. Ilinskaia, E. F. Pokrovskaia, A. I. Terenojkin şi G. T. Govpanenko, *op. cit.*, p. 46, fig. 29/1,2.

[2] *Ibidem*, p. 85, fig. 68/13.

[3] *Ibidem*, p. 68, fig. 53/8.

[4] *Ibidem*, p. 72, fig. 58/3.

[5] I. V. Siniţin, *Археологические исследования заволжского отряда (1951—1952) гг.*), în *MIA*, 60, p. 47, fig. 6/2.

[6] A. I. Furmanskaia, *Курган біля с. Долини*, în *Археологічні памятки УРСР* VIII, Kiev, 1960, p. 136 şi 138, fig. 100/3.

[7] M. I. Veazmitina, V. A. Ilinskaia, E F. Pokrovskaia, A. I. Terenojkin şi G. T. Govpanenko, *op. cit.*, p. 39, fig. 20/6; p. 42, fig. 26/6; p. 43.

[8] *Ibidem*, p. 77, fig. 63/11.

[9] *Ibidem*, p. 78, fig. 61/2.

se aseamănă cu pumnalul cu mînerul drept descoperit în mormîntul 22 din kurganul E 25, dintr-un cimitir sarmatic, datînd din secolele I—III e.n., descoperit pe Volga inferioară [1]. De asemenea, pumnalul de la Vaslui își găsește analogii și în pumnalele de fier descoperite în Ungaria la Kistöke[2], Kiskörös [3] și Kunógota-Kopa puszta [4] în morminte sarmatice atribuite iazigilor și datînd din secolele II—III e.n. [5].

Dat fiind faptul că mormîntul de la Vaslui nu-și găsește analogii în descoperirile sarmatice de pe teritoriul Moldovei, asemănîndu-se în schimb în mod izbitor cu mormintele sarmatice din valea rîului Molocinaia, putem trage concluzia că, prin ritul de înmormîntare și inventarul descoperit, mormîntul nr. 1 de la Vaslui datează din secolele II—III e.n. și aparține sarmaților roxolani.

Descoperirea de la Vaslui nu este complet izolată față de teritoriile nord-pontice, unde cercetările arheologice mai vechi și mai recente au dus la constatarea că descoperirile sarmatice de la vest de Nipru nu sînt mai vechi de sec. I e.n., ceea ce concordă cu harta lui Agrippa, alcătuită în sec. I e.n. [6].

Așa cum precizează K. F. Smirnov, bazîndu-se pe ultimele cercetări în domeniul culturii materiale sarmatice de pe teritoriul U.R.S.S., în sec. I e.n., triburile sarmatice au forțat Niprul; la început iazigii și roxolanii și apoi alanii.

Astfel, lîngă Ust-Kamenka (r. Apostolovskaia, reg. Dniepropetrovsk) la nord-vest de orașul Nicopol, deci la vest de Nipru, s-a descoperit o necropolă tumulară sarmatică din secolele I—II e.n. [7]. De la Olbia provin o serie de obiecte sarmatice, dintre care se remarcă un vas de alabastru cu torți zoomorfe, o sabie cu inel la mîner[8], și care, alături de complexul sarmatic de la Traian (R. S. S. Moldovenească) documentează prezența sarmaților în aceste regiuni în secolele I—II e.n.[9].

Numeroasele morminte sarmatice cum sînt cele descoperite pe Ingulet—Ingul și Bug, atestînd prezența sarmaților la vest de Nipru în această epocă, i-au permis lui K. F. Smirnov să afirme că în Ucraina de pe malul drept al Niprului există monumente sarmatice în masă, de tipul celor descoperite pe valea rîului Molocinaia și prin aceasta să deplaseze spre vest aria de răspîndire a monumentelor atribuite roxolanilor.

În ceea ce privește regiunea Nistrului, K. F. Smirnov, recunoscînd necesitatea efectuării cercetărilor în această direcție în R. S. S. Moldove-

---

[1] I. C. Siniţin, *К материалам по сарматской культуре на территории нижнего Поволжья*, în *SA*, VIII, 1946, p. 92 și 93, fig. 28.

[2] M. Párducz, *Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns*, II., în *Arch. Hung.*, XXVII, pl. XXIV/9.

[3] *Ibidem*, pl. XLI/5.

[4] *Ibidem*, pl. LIII/23.

[5] *Ibidem*, p. 83—84. În special datarea între anii 100—240? e.n. a grupului de la Kistöke prezintă importanță pentru datarea propusă de noi a mormîntului de la Vaslui, deoarece un pumnal de fier aproape identic cu cel de la Vaslui s-a descoperit în acest grup.

[6] K. F. Smirnov, *op. cit.*, p. 5.

[7] E. V. Mahno, *Сарматский могильник ус. Усть-Каменка*, în *KSIA*, 1953, 2, p. 61 și urm.

[8] *OAK*, 1908, p. 84, fig. 75, citat după K. F. Smirnov, *Вопросы изучения сарматских племен и их культуры в Советской археологии*, în *Вопросы скифо-сарматской археологии*, M. 1955, p. 217, nota 2.

[9] K. F. Smirnov, *op. cit.*, p. 217.

nească, se întreba totodată „lăsat-au oare sarmații urme importante ale șederii lor în regiunile sud-vestice ale țării noastre peste care au trecut spre Dunăre, la granița imperiului roman?”[1].

Deși în trecut se cunoșteau doar descoperirile sarmatice de pe Nistrul inferior, din regiunea Tiraspol și cele de la Limanul Nistrului, actualmente harta descoperirilor sarmatice din R. S. S. Moldovenească s-a completat cu noi descoperiri importante. În acest sens vom semnala cimitirul sarmatic de la Bocani[2], datînd mai curînd din secolele II—III e.n[3], mormîntul sarmatic (M. 21), introdus într-un kurgan din epoca bronzului, descoperit pe valea rîului Kogîlnik, lîngă satul Grădiștea (r. Cimișlia, R. S. S. Moldovenească)[4], care de asemenea datează din secolele II—III e.n., precum și cele cinci morminte datînd din secolele II—III e.n. din 18 morminte sarmatice introduse într-un kurgan scitic, descoperit pe Nistrul mijlociu la Lencovți (R. S. S. Ucraineană) cu schelete întinse pe spate, cu mîinile de-a lungul corpului, orientate cu capul la nord și picioarele la sud[5]. Interesant este de remarcat faptul că ceramica lucrată la roată descoperită în aceste cinci morminte se aseamănă cu ceramica lucrată la roată, găsită în mormîntul sarmatic de pe valea rîului Kogîlnik[6], constituind un temei pentru o datare mai precisă a acestui mormînt în secolele II—III e.n. și nu la începutul erei noastre.

În fine, mormîntul de inhumație cu nișă, introdus într-un kurgan din epoca bronzului, descoperit recent la Olonești (R. S. S. Moldovenească), datînd de asemenea din secolele II—III e.n.[7], atestă prezența sarmaților roxolani, și după toate probabilitățile și alani, la vest de Nistru în această vreme.

În lumina acestor date mormîntul sarmatic de la Vaslui, atribuit roxolanilor, nu apare ca o descoperire izolată și ne permite totodată să împingem mult spre apus aria de răspîndire a sarmaților roxolani a căror prezență în regiunile Moldovei poate fi datată în secolele II—III e.n.

Prezența sarmaților roxolani în Moldova mai devreme de secolul III e.n., de cînd datează descoperirile de morminte sarmatice din Moldova, cum sînt cele de la Glăvăneștii Vechi[8], Larga Jijia[9], Holboca[10], Tru-

---

[1] K. F. Smirnov, *op. cit.*, p. 216.

[2] G. B. Fedorov, *К вопросу о сарматской культуре в Молдавии*, în *IMFAN*, 1956, 4 (31), p. 59.

[3] Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 261, nota 3.

[4] T. G. Oboldueva, *Курганы эпохи бронзы на р. Когыльник*, în *IMFAN*, 1955, 3 (25), p. 48 și 43, fig. 8/2, 3.

[5] A. I. Meliukova, *Памятники скифского времени на среднем Днестре*, în *KS*, 51, 1953, p. 65 și p. 61, fig. 26/I.

[6] *Ibidem*, p. 65.

[7] A. I. Meliukova, *Сарматское погребение из кургана у с. Олонешти* (*Молдавская ССР*), în *SA*, 1962, 1, p. 195 și urm.

[8] *Săpăturile de pe șantierul Valea Jijiei (Iași-Botoșani-Dorohoi) în anul 1950*, în *SCIV*, II, 1951, p. 65.

[9] *Șantierul Valea Jijiei*, în *SCIV*, III, 1952, p. 55.

[10] *Ibidem*, p. 107.

şeşti[1], Valea Lupului[2], Şendreni[3], Cioinagi[4], Mitoc[5], Focşani[6] şi Poieneşti[7], pune într-o lumină nouă problema relaţiilor dintre sarmaţii nomazi şi populaţia băştinaşă de pe teritoriul Moldovei, probabil în cea mai mare parte păstori, dar şi agricultori, deoarece este ştiut că la mijlocul secolului al III-lea e.n. şi în a doua jumătate a acestui secol în Moldova şi Muntenia se dezvoltă o cultură materială autohtonă, influenţată totuşi de sarmaţi, cu care autohtonii au venit în contact[8].

Descoperirile dacice din Cîmpia Munteană, datate cert în secolul al III-lea e.n., au permis să se afirme că prezenţa elementelor sarmatice în cultura materială dacică constituie un indiciu al existenţei sarmaţilor în secolul al III-lea e.n. în Cîmpia Munteană[9]. Fenomenul este constatat şi în Moldova pentru acelaşi secol unde cultura materială de tip Poieneşti capătă o notă specifică în contact cu lumea sarmatică[10].

Dacă vom lua în considerare faptul că în secolele II—III e.n. sarmaţii nomazi din stepele nord-pontice pierd într-o măsură considerabilă caracterele primordiale ale ritului lor funerar şi ale culturii lor materiale, sub influenţa populaţiilor locale[11], atunci vom aprecia la justa valoare recentele descoperiri de la Oloneşti şi Vaslui, care mai păstrează un aspect primitiv al lumii sarmatice.

În felul acesta apare şi mai clară problema relaţiilor dintre triburile geto-dacice şi sarmatice în secolele II—III e.n., printr-un contact mai strîns între geto-daci şi roxolani, ca şi influenţa acestora din urmă asupra cristalizării culturii materiale din regiunile Moldovei la mijlocul secolului al III-lea e.n.

Astfel, la capătul expunerii noastre, s-ar putea afirma că în Moldova a avut loc un contact foarte îndelungat între populaţia autohtonă şi sarmaţi. Începuturile acestui contact ar putea fi puse în legătură cu pătrunderea primului val de roxolani, a căror prezenţă pe teritoriul Moldovei în secolele II—III e.n. este documentată de mormîntul recent descoperit la Vaslui.

AL. ANDRONIC

---

1 *Şantierul Truşeşti*, în *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 27 şi urm.; M. Petrescu-Dîmboviţa, *Şantierul arheologic Truşeşti*, în *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 18—19.

2 M. Petrescu-Dîmboviţa şi colaboratori, *Şantierul arheologic Hlincea-Iaşi*, în *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 250—251; M. Dinu, *Descoperirile arheologice de la Valea Lupului*, în *Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi*, t. I, fasc. 1—2, 1955, p. 79 şi urm.

3 I. T. Dragomir, *Cercetări arheologice pe valea Călmăţuiului*, în *Materiale*, III, p. 302, nota 4; *Materiale*, V, p. 477, nota 4.

4 E. Zaharia, *Morminte sarmatice descoperite la Cioinagi în 1949*, în *Materiale*, VI, p. 897 şi urm.

5 N. Zaharia, *Cercetările de la Mitoc*, în *Materiale*, VI, p. 21.

6 Gh. Untaru şi S. Morintz, *Mormînt sarmatic descoperit în oraşul Focşani*, în *SCIV*, XIII, 1, 1962, p. 157 şi urm.; S. Morintz, *op. cit.*, p. 451 şi urm.

7 Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 253 şi urm.

8 *Ibidem*.

9 S. Morintz, *op. cit.*, p. 469.

10 Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 257.

11 K. F. Smirnov, *Répartition des tribus sarmates en Europe Orientale*, în *VI-e Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, Roma, 1962, p. 5.

САРМАТСКОЕ ПОГРЕБЕНИЕ У Г. ВАСЛУЙ

РЕЗЮМЕ

Автор описывает сарматское погребение у г. Васлуй (рис. 1). Костяк, ориентирован головой на север и ногами на юг, лежал в вытянутом положений (рис. 2). В погребении было найдено два лепных сосуда (рис. 3/5—6; 4/1,4), сосуд, обработанный на круге (рис. 3/4; 4/6), железный кинжал (рис. 3/1; 4/5), бусина (рис. 3/3; 4/3), одно бронзовое звено и несколько фрагментарных (рис. 3/2; 4/2).

Самые близкие аналогии для васлуйского погребения автор находит в сарматских погребениях у с. Ново-Филипповка и совхоза Аккермень в СССР.

Приведенные аналогии (рис. 5/1—8) и новейшие исследования сарматских племен как на территории СССР, так и на территории РНР дали автору возможность заключить, что сарматское погребение у г. Васлуй принадлежит роксоланам и датируется II-III вв. н.э., будучи, вероятно, тесно связано с проникновением первого вала роксолан в Молдову.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Песчаный и глиняный карьер на плато « Княжеский двор» в Васлуе (стрелка указывает место, где было найдено сарматское погребение).

Рис. 2. — Сарматское погребение II—III вв. н.э. 1, железный кинжал; 2, сосуд, обработанный на круге; 3, порог-останец для погребальных сосудов.

Рис. 3. — Инвентарь сарматского погребения II—III вв. н.э.

Рис. 4. — Инвентарь сарматского погребения II—III вв. н. э. (рисунок).

Рис. 5. — Сарматское погребение и сарматские предметы I—III вв. н.э. из СССР: 1, 4, 5, 8, совхоз Аккермень; 2, 3, 7, Ново-Филипповка; 6, Черебаево.

UNE TOMBE SARMATE DÉCOUVERTE À VASLUI

RÉSUMÉ

L'auteur présente une tombe sarmate découverte à Vaslui (fig.1). Le squelette était orienté en direction nord—sud (fig. 2). Dans la tombe on a trouvé deux vases faits à la main (fig. 3/5—6 ; 4/1,4), une cruche façonnée au tour (fig. 3/4 ; 4/6), un poignard (fig. 3/1 ; 4/5), une perle (fig. 3/3 ; 4/3), un anneau en bronze et quelques fragmentes d'anneaux en bronze (fig. 3/2 ; 4/2).

Pour définir cette tombe du point de vue chronologique et ethnique l'auteur présente comme les plus proches analogies les découvertes récentes de la necropole sarmate de Novo-Filippovka et d'Akkermeni dans la vallée de Molotchnaja au nord de Mélitopol, en U.R.S.S.

Les analogies (fig. 5/1—8) et les résultats des nouvelles recherches concernant les tribus sarmates de U.R.S.S. et de la R. P. Roumaine ont permis à l'auteur de conclure que la tombe sarmate découverte à Vaslui peut être attribuée aux Roxolanes et datée des IIe—IIIe siècles de notre ère ; elle se trouve en relation, probablement, avec la pénétration des premiers groupes de Roxolanes sur le territoire de la Moldavie.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Carrière de sable et de terre glaise du plateau dit « Curţile Domneşti » à Vaslui (la flèche indique la place de la tombe sarmate).

Fig. 2. — Tombe sarmate des IIe — IIIe siècles de notre ère ; 1, poignard de fer ; 2, vase travaillé au tour ; 3, surface épargnée pour les vases funéraires.

Fig. 3. — Mobilier de la tombe sarmate des IIe — IIIe siècles de notre ère.

Fig. 4. — Mobilier de la tombe sarmate des IIe — IIIe siècles de notre ère (dessin).

Fig. 5. — Tombe sarmate et objets sarmates des Ier — IIIe siècles de notre ère de l'U.R.S.S. : 1, 4, 5, 8, Akkermeni ; 2, 3, 7, Novo-Filippovka ; 6, Tchérébaévo.

UNELE PROBLEME ISTORICE PRIVIND AŞEZĂRILE MEDIEVALE MUNTENE ÎN LUMINA CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE DE LA CERNICA

Prin săpăturile executate în anii 1960-1962 de Institutul de arheologie al Academiei R.P.R. pe un promontoriu din malul drept al lacului Cernica, format de rîul Colentina, pe teritoriul satului Căldăraru (com. Cernica), s-au făcut descoperiri aparţinînd unor epoci şi orînduiri deosebite[1]. Cele 43 şanţuri, săpate pînă acum, au brăzdat de la pădurea Căldăraru pînă la lacul Cernica întinsul teren avînd culmea în această pădure, cu o mică înclinaţie spre est, pentru a coborî apoi în pante spre nord, est şi sud pînă la lacul Cernica [2] (fig. 1). Prin aceste săpături s-au descoperit două aşezări şi o necropolă din epoca neolitică, datînd din mileniul IV î.e.n., o aşezare a culturii bronzului din mileniul II î.e.n., în sfîrşit un complex feudal cu diferite dependinţe şi numeroase urme de locuire feudală, care fac obiectul acestui studiu (fig. 2).

Descoperirile din epoca medievală au adus o însemnată contribuţie la cunoaşterea unui aşezămînt feudal, ulterior transformat în mănăstirea Iezărul. Existenţa acestei mănăstiri e atestată după documente pentru prima oară la 3 octombrie 1615, fiind înfiinţată de vorniceasa Chiajna pe moşia ei Mărăcineni, cumpărată de la fii lui Radu Captariu [3]. Prin cerce-

---

[1] Precizarea locului săpăturilor a fost înlesnită prin prospecţiunea prealabilă a terenului, efectuată în mai 1960 de Gh. Cantacuzino şi prof. N. Ghinea, căruia îi exprimăm mulţumiri pentru utilele indicaţii topografice şi istorice pe care ni le-a dat.

[2] Rezultatele săpăturilor de la Cernica privind epoca neolitică au făcut obiectul unui studiu amplu redactat de Gh. Cantacuzino şi Sebastian Morintz, care va apare în *Dacia*, VII. Problemele stratigrafice ale săpăturilor de la Cernica şi alte chestiuni şi descoperiri fac obiectul unui raport preliminar în *Materiale*, X; aci au fost prezentate mai amănunţit chiar terasările şi gropile din epoca feudală. Studiul prezent a făcut obiectul unei comunicări ţinute la 29 mai 1963 la Iaşi în sesiunea de arheologie medievală.

[3] Moşia Mărăcineni era în stăpînirea marelui vornic Cernica şi a Chiajnei încă din anul 1609 (Arh. Stat. Buc., Măn. Radu Vodă II/33). Moşia a fost întărită de Radu Mihnea vornicesei Chiajna la 23 mai 1614, iar mănăstirea Iezărul este atestată în actul acestui voievod din 3 octombrie 1615 prin care a întărit dania acestei moşii de Chiajna către „Mănăstirea de pe Colentina ce se chiamă la Malul Iezărul" (*DIR*, Sec. XVII B, Ţara Rom. vol. II, Bucureşti, 1951 p. 279—280, doc. 253 şi p. 436—437, doc. 376 din 3 oct. 1615 = Arh. Stat. Buc. Măn. Radu Vodă, II/3 şi II/6).

tările făcute a ieşit la lumină un vast complex medieval, care cuprinde: biserica Iezărul, beciul mare cu o construcţie alăturată, clopotniţa, cimitirul format împrejur, urme de locuire, de viaţă gospodărească, terasări pe pante şi un bogat şi variat material arheologic. Aceste descoperiri, pe care le vom prezenta succesiv cu problemele lor, aduc informaţii preţioase privind relaţiile existente în trecut între locuinţa conducătorului feudal biserica locală şi populaţia vecină, care sînt cele trei elemente esenţiale componente ale aşezării rurale din epoca feudală.

Biserica Iezărul. De la acest monument s-au descoperit temeliile, care au arătat o construcţie în forma unei nave cu pronaos, naos, şi altar, cu o singură absidă la altar şi cu un zid despărţitor între naos şi pronaos (fig. 3/1).

Biserica era orientată E — V, cu o deviaţie de 37° spre sud. Dimensiunile ei erau mici: 11,85 × 5 m. Stratigrafic temeliile ei au fost aşezate în stratul de pămînt negru-cenuşiu, care cuprinde urmele feudale (fig. 4/1). Planul ei dreptunghiular, fără abside pe laturi, este o veche formă arhitectonică cunoscută în Ţara Romînească încă din secolul al XIV-lea cînd e atestată la biserica Sîn Nicoară de la Curtea de Argeş şi ulterior la paraclisul mînăstirii Bistriţa, zidit în 1507[1]. Construcţiile religioase avînd acest plan derivă din tipul bisericilor şi capelelor bizantine cu o singură navă, atestate încă din secolele X-XII e.n. în diferite localităţi din Peninsula Balcanică, multe din ele fiind folosite ca paraclise sau capele funerare[2].

Zidul despărţitor avînd o trecere cu uşă între pronaos şi naos este un vechi element al arhitecturii religioase din Ţara Romînească, unde s-a păstrat pînă în secolul al XVII-lea cînd a fost generalizat modul de despărţire prin arcade sprijinite pe stîlpi octogonali[3]; păstrarea acestui element tradiţional apropie biserica Iezărul de arhitectura munteană din secolele XIV-XVI şi o diferenţiază de aceea de la mijlocul secolului al XVII-lea.

Observaţiile făcute asupra schimbărilor aduse în pardoseala pronaosului indică două faze succesive în istoria bisericii Iezărul: o primă fază, cea veche, cînd mormintele din pronaos au avut foarte probabil lespezi de piatră şi a doua cînd, acestea fiind înlăturate, mormintele au fost acoperite cu pămînt adus peste care a fost aşternut un pavaj de cărămizi descoperit prin săpături (fig. 2; 3/2,3). O asemenea modificare nu s-a putut face decît în vremea unei grave primejdii, cînd mormintele erau

---

[1] N. Ghica-Budeşti, *Evoluţia arhitecturii în Muntenia*, I, 1927, p. 126—127, fig. 25; II, 1931, p. 12, fig. 13 (pridvorul paraclisului mănăstirii Bistriţa a fost adăugat în 1710); III, p. 8 şi IV, p. 129; idem, în *Ancienne architecture religieuse de la Valachie*, în *BCMI*, XXV, 1942, p. 8, 10, 11, fig. 3 şi p. 99—101: Gr. Ionescu, *Istoria arhitecturii romîneşti*, Buc., 1937, p. 52—53 cu nota 1 şi *Relatarea asupra istoriei arhitecturii Romîneşti*, Bucureşti, 1954 (curs), p. 65; idem, *Curtea de Argeş*, Bucureşti, 1940, p. 105—110, fig. 40.

[2] Iordan Gospodinov, *Гробнични царкви на Туэлалака в Преслав* (*Capelee funerare de la Tuzlalak lîngă Preslav*), în *Razkopki i Proucivaniia* (*Săpături şi cercetări ale Muzeului Naţional bulgar*). III, 1948, Sofia, 1949, p. 97—100 cu planul de la fig. 1: o capelă funerară din secolul al X-lea e.n.

[3] N. Ghica-Budeşti, *Evoluţia arhitecturii în Muntenia*, III, 1933, p. 9, 17—18; IV, 1936, p. 21.

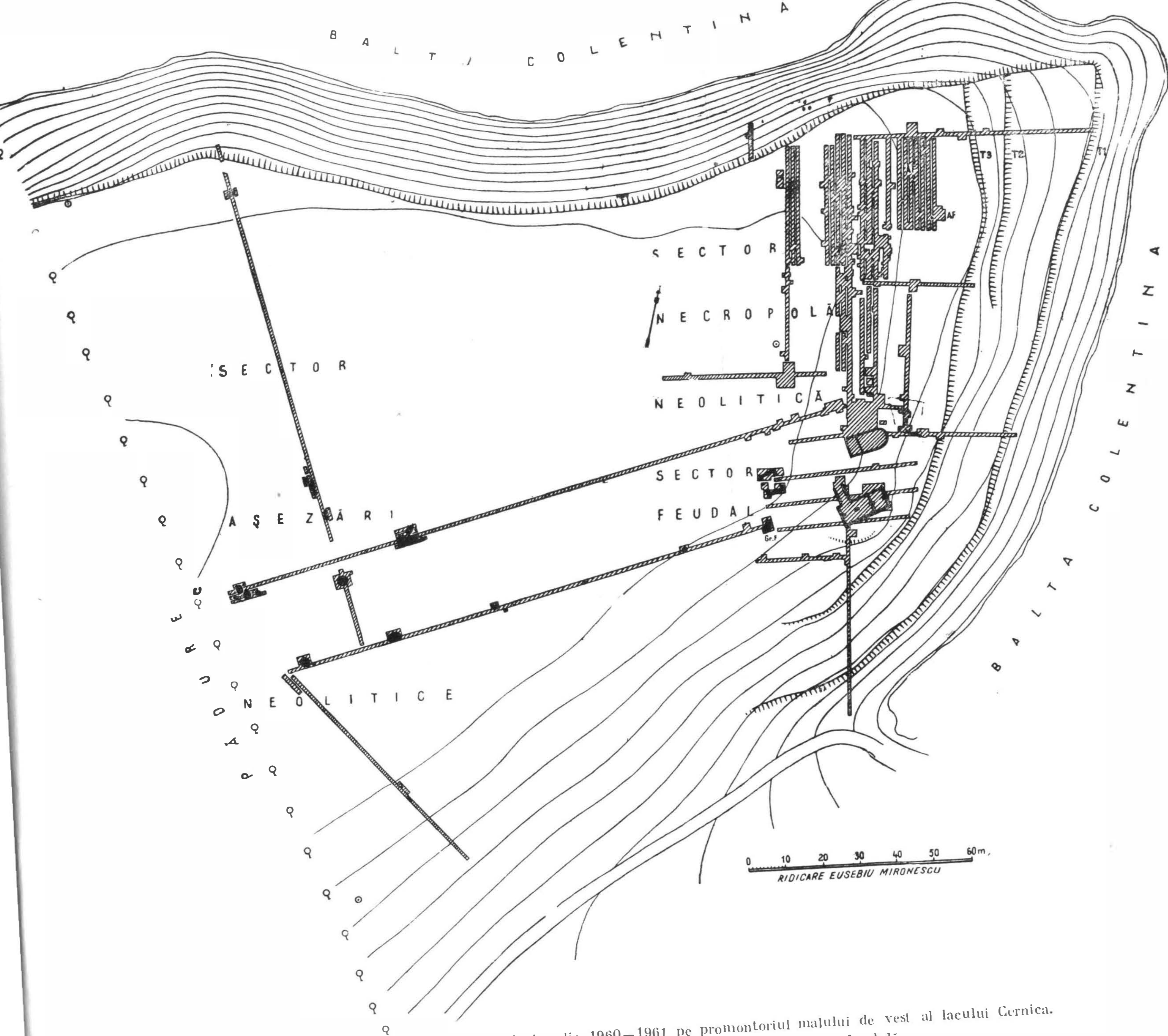

Fig. 1. — *Cernica*. Planul cercetărilor arheologice din 1960—1961 pe promontoriul malului de vest al lacului Cernica. T_1, T_2, T_3,=terasări feudale; AF=atelier feudal; Gr. F.=groapa feudală.

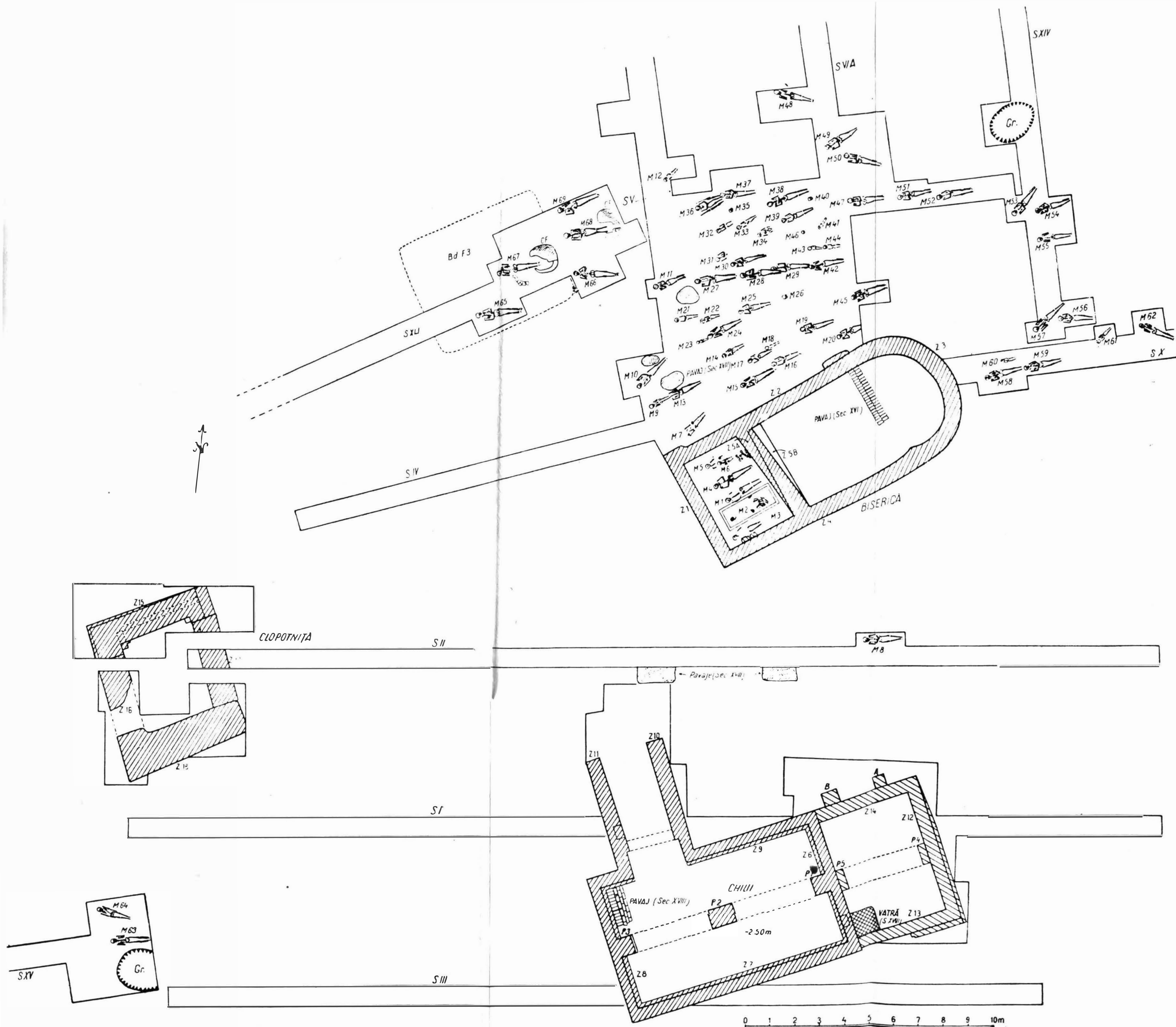

Fig. 2. — *Cernica*. Planul descoperirilor privind epoca feudală ieșite la iveală prin cercetările din anii 1960—1962.
Bd.F.=bordei; C.F.=cuptor; Gr.=groapă feudală; S=secțiune; M=mormînt; Z1—Z18=ziduri.

. 3921 după p. 362

amenințate să fie jefuite, adică în timpul unei năvăliri turco-tătare în Muntenia. Această invazie a avut loc în cursul secolului al XVIII-lea, precum o dovedește faptul că, după trecerea primejdiei, deteriorările pricinuite bisericii și dependințelor prin devastare au fost nivelate pe suprafața curții creîndu-se astfel un alt nivel de călcare.

Observațiile stratigrafice făcute în șanțurile deschise în curtea bisericii au stabilit astfel existența succesivă a două nivele de călcare, atestate prin cîte un pavaj din mortar și prin cîte un strat de pietriș și anume: primul, care e cel mai vechi, a fost creat la sfîrșitul secolului al XVI-lea și a fost folosit în secolul al XVII-lea, cuprinzînd ceramică din această vreme; al doilea nivel s-a format în cursul secolului al XVIII-lea și conține ceramică din acest veac. Dacă legăm aceste constatări arheologice de informațiile istorice, putem admite că prădarea așezămîntului a avut loc în primele decenii din secolul al XVIII-lea, fie la începutul anului 1717 cînd armata turco-tătară aducînd în scaun pe Ion Mavrocordat a jefuit Bucureștii, teritoriul dimprejur și a robit populația[1], fie în timpul războiului austro-ruso-turc din 1735-1739, cînd alte armate turco-tătare au devastat Moldova, și Muntenia, pricinuindu-le mari pagube[2]. Credem că devastarea s-a produs mai degrabă în anul 1717. Este probabil că în aceste zile de mari primejdii pentru mănăstirea Iezărul, mormintele vechi ale ctitorei și ale altor feudali din pronaosul bisericii au fost ascunse sub o pătură de pămînt acoperit de un pavaj tăinuitor.

Mormintele din pronaosul bisericii. În pronaosul bisericii Iezărul s-au descoperit cinci morminte din care patru aveau cîte un schelet omenesc (M.1-4, fig. 2) și al 5-lea cuprindea scheletele unei femei și al unui copil (M.5,6, fig. 2; 3/3). Din aceste morminte cel mai vechi este mormîntul nr.1 (M.1), de la mijlocul pronaosului cuprinzînd un schelet aproape complet, avînd brațul și antebrațul din dreapta suprapuse de zidul nordic al mormîntului vecin (M.2), ceea ce arată că acest schelet e anterior (fig. 2). Un dinar ungar de argint, emis în 1557 sub Ferdinand I, arată că M.1 este cel mai vechi din biserică datînd din a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Alături, spre sud, se afla intact mormîntul 2, compus dintr-un cavou patrulater, cu pereți și acoperămînt de cărămizi[3] (fig. 2; 3/2), care cuprindea osemintele deranjate ale vornicesei Chiajna, identificat prin inelul ei sigilar de aur cu inscripție chirilică (fig. 5/1 a, b, 2a, 2b, c). În acest mormînt s-a mai găsit un cercel cu verigă de aur și cu peruzea (fig. 5/3 a, b). Situația stranie constatată aci, anume zidăria cavoului neatinsă, dar osemintele deranjate, considerăm că se explică prin obiceiul practi-

---

[1] *Istoria Țării Romînești*, ed. C. Grecescu, Buc., 1959, p. 129.

[2] Constantin Dapontes. *Ephemerides Daces*, ed. E. Legrand, Paris, 1880—1881, I, p. 25, 31—32, 34—37, 43—44, 66, 76—77 și II, p. 34, 35—36, 48—49, 62, 109—110 cît și știrile din I, p. 41 = II, p. 57 arătînd trimiterea de domnie în decembrie 1737 a patru batalioane de albanezi și alte forțe sub comanda vătafului de divan Gianoglu pentru a apăra pe locuitori contra tătarilor: I, p. 77 și 88 = II, p. 111—112: jafuri făcute în sate în iulie 1738 de către cete de haiduci și de albanezi.

[3] Mormîntul de cărămizi al vornicesei Chiajna are, măsurat la exterior, dimensiuni 2,40 × 0,97 m și înălțimea pereților 0,62 m, iar în interior 2,05 × 0,65 m. Pe latura nordică mormîntul are un soclu lat de 0,15 m; acoperămîntul său era din cărămizi așezate pe cant.

cat în religia creştină de a se redeschide mormîntul după 7 ani pentru reînhumare. Inelul sigilar din acest mormînt are verigă şi placă cu inscripţia chirilică inversată de la dreapta la stînga: „Kejna Vorniceasa (fig. 5/1 a, b, 2 a, c). Forma numelui feminin Kejna în loc de Keajna este atestată în izvoarele medio-bulgare sau romîne din secolele XV—XVII [1], iar paleografia literelor îngăduie datarea inelului la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi începutul secolului al XVII-lea. Pe plan artistic, inelul şi cercelul din cavou, care au o factură simplă fără vreo ornamentare deosebită (fig. 5) sînt bijuterii modeste şi nu pot fi numărate printre piesele mai de seamă din epoca feudală.

Documentele arată că Chiajna, originară probabil din satul Săruleşti, s-a căsătorit cu marele vornic Cernica în vremea lui Mihai Viteazul [2] fiind a doua soţie şi i-a supravieţuit, decedînd după anul 1627 [3]. Nu se cunoştea pînă acum locul mormîntului ei; cercetările arheologice de la Cernica au dovedit că a fost înmormîntată în mănăstirea Iezărul, pe care a întemeiat-o.

Celelalte morminte din pronaos sînt (fig. 2; 3/2, 3): spre sud, rămăşiţele altui cavou de cărămizi (M.3) conţinînd un schelet uman bine păstrat şi o monedă turcească de argint din 1566 a sultanului Selim II; spre nord mormîntul M.4 cuprinzînd un schelet bine conservat şi spre latura de nord a bisericii un alt mormînt (M.5) avînd un schelet de femeie un altul de copil şi în apropiere o para de argint otomană din vremea lui Mahmud I (1730—1743).

Scheletele din pronaos aparţinînd familiei stăpînitorilor feudali ai moşiei Mărăcineni, cele mai vechi, datate prin monede din secolul al XVI-lea, pot fi ale familiei lui Radu Captariu, iar celelalte, datate prin monede din secolele XVII — XVIII, aparţin familiei Chiajnei (fig.2). Faptul că nu s-a găsit în morminte sub căpătîiul morţilor cărămizi obişnuite la călugări, că în mormîntul Chiajnei s-au descoperit bijuteriile semnalate, că în mormîntul 5 se aflau scheletele unei femei şi unui copil, toate aceste observaţii arată că înmormîntările din pronaosul bisericii au avut un caracter mirean. Aceasta ne îndrituie să admitem că biserica Iezărul a fost iniţial un paraclis al familiei stăpînului moşiei şi satului Mărăcineni, adică mai întîi al lui Radu Captariu şi ulterior al familiei Chiajnei.

Paraclisul era iniţial dependent de locuinţa stăpînului feudal al moşiei Mărăcineni. Înseşi dimensiunile mici ale bisericii Iezărul, o apropie de paraclise, bolniţe şi bisericuţe avînd diverse planuri, cunoscute la Constantinopol precum şi în unele locuri din Ţara Romînească (v. tabloul sinoptic la urmă).

---

[1] Formele Chejna, Cnejna apar alături de Chiajna chiar în documente privind această vorniceasă (*DIR*, Veac XVII, B. Ţara Romînească, I, Buc, 1951, p. 83, doc. 96, anul 1603; p. 317, linia 8, p. 318, linia 31, p. 319, linia 38, din doc. 289 cu data de 29 mai 1608).

[2] Ca soţie a marelui vornic Cernica, Chiajna e menţionată în documentul din 6 mai 1603 indicat în nota precedentă.

[3] Chiajna era încă în viaţă în 1627 precum arată un document din 5 aprilie prin care i se întărea de Alexandru Coconul şapte prăvălii din Bucureşti; amintim şi întărirea acestui domn din 16 mai 1626 pentru satele Brăneşti, Mărăcineni şi pentru sălaşele de ţigani (Arh. Stat. Buc. Măn. Radu Vodă XXXIV/16 şi II/21 = *DIR*, veac. XVII, B. Ţara Rom., v. doc 204 şi 71, volum în pregătire).

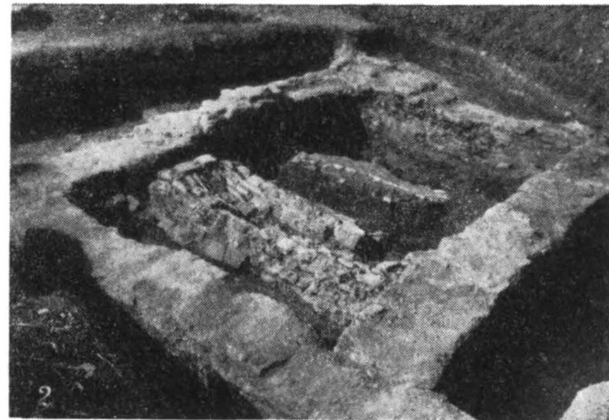

Fig. 3. — *Cernica. 1*, biserica Iezărul cu pronaosul, zidul despărțitor, naosul, altarul și rămășițele de pavaj din interior; 2, mormintele din pronaos înainte de deschidere; 3, în primul plan, mormîntul deschis al vornicesei Chiajna, apoi scheletele din mormintele nr. 4 și 5; 4, pilastrul nr. 1 cu o fracțiune din arcadă și din bolta beciului cît și zidul de est al acestuia cu o firidă.

Clopotnița. Descoperită la 20 m spre sud-vest de biserică, are o formă patrulateră, prevăzută cu intrare și cu prag în pereții dinspre sud-vest și nord-est (fig. 2).

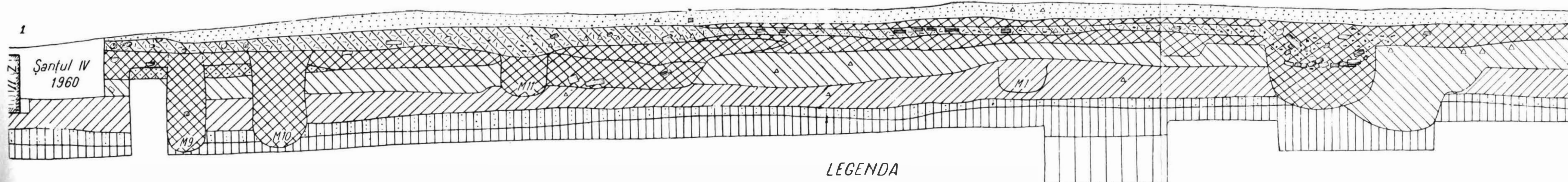
Beciul mare cu locuință suprapusă. La circa 10 m spre sud-est de biserica Iezărul s-a găsit un beci și o încăpere adăugată ulterior. Beciul, de formă dreptunghiulară, ocupînd o suprafață de circa 45 m², avea arcade semicirculare sprijinite pe pilaștri (fig. 2 ; 3/4). Toate construcțiile acestui așezămînt, biserică, clopotniță, beci, au aceeași orientare SV-NE și au fost zidite cu aceleași materiale, constatare indicînd că au fost toate ridicate în aceeași vreme, adică pe la sfîrșitul secolului al XVI-lea. La aceeași concluzie se ajunge și pe baza observațiilor stratigrafice făcute în legătură cu beciul, confirmate de un dinar ungar din 1582, găsit la temelia unui pilastru.

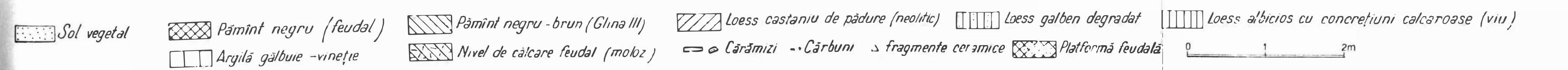
Deasupra beciului au existat cîteva încăperi pentru locuințe, folosite mai întîi de stăpînul moșiei Mărăcineni și ulterior ca chilii, cînd biserica cu dependințe a devenit mănăstire. Suprafața interioară, relativ redusă (circa 45 m²) a beciului, dovedește că spațiul locuibil de deasupra, putea cuprinde cel mult 2—3 camere, constatare importantă arătînd caracterul limitat și modest al acestui așezămînt feudal, mai întîi civil și apoi monahal. De zidul estic al beciului s-a găsit alipită o construcție patrulateră (fig. 2) din care s-a păstrat numai încăperea parterului în suprafață de circa 19 m². O serie de observații stratigrafice și arhitectonice dovedesc că această construcție este ulterioară beciului, iar ceramica găsită pe vatra camerei o datează din secolul al XVIII-lea. Credem că această construcție e contemporană cu al doilea nivel de călcare constatat în jurul bisericii.

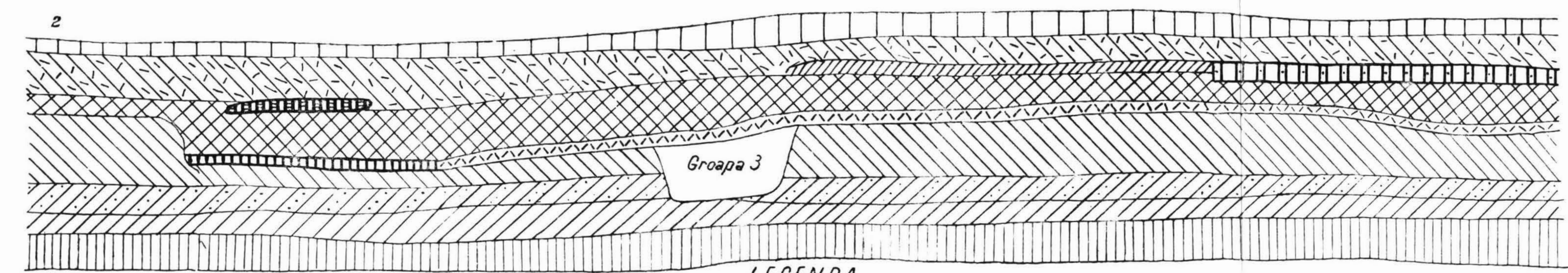
Așezarea gospodărească din apropiere. În apropierea acestui așezămînt medieval au existat locuințe și amenajări gospodărești care serveau la administrarea și la exploatarea moșiilor și altor bunuri stăpînite. Urmele din epoca feudală, care sînt mai numeroase în curtea și în vecinătatea bisericii, beciului și clopotniței, se întind foarte departe pe acest promontoriu și datează din timpul existenței așezămîntului (sfîrșitul secolului al XVI-lea—sfîrșitul secolului al XVIII-lea). Urmele de cultură materială cuprind următoarele categorii :

1. *Bordeie feudale.* S-au găsit pînă acum cinci bordeie patrulatere cu colțuri rotunjite dintre care două mici, două mari și unul mijlociu. Bordeiele au avut acoperiș din lemnărie, susținut pe pari din care s-au păstrat în unele locuri chiar gropile (fig. 6/1). Învelitoarea era probabil din stuf.Cele două bordeie mici (notate nr.1 și 2) au avut o singură încăpere cu dimensiunile respective la fund 2,40 × 2,20 m și 2,20 × 1,75 m, iar adîncimea lor a fost de 0,70 și 0,80 m de la nivelul de săpare, restul construcției înălțîndu-se peste suprafața solului (fig. 6/1,2 ; 7). În interiorul fiecărui bordei mic se afla în apropierea peretelui de nord sau de sud o vatră deschisă [1], care avea pe fund bucăți de cărbuni și de lemnărie arsă și era puțin adîncită față de nivelul de călcare din bordei ; în jurul

[1] Vatra din bordeiul nr. 1 avea mărimea : 0,60×0,55 m, adîncimea 0,13 m, și margine de chirpici groasă de 0,12 m ; vatra din bordeiul nr. 2 avea mărimea de 0,60 × 0,35 m, și adîncimea de 0,30 m.

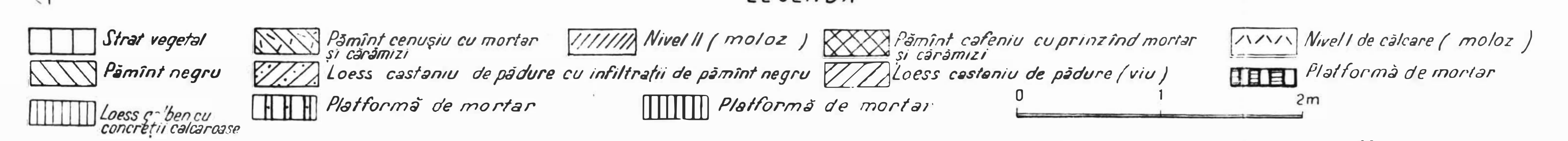

Fig. 4. — *Cernica*, 1, fragment din profilul peretelui de vest al secțiunii V; 2, fracțiune din profilul stratigrafic al peretelui de sud din secțiunea II.

vetrei se vedeau porţiuni de pămînt ars la roşu şi bucăţi de cărbuni (fig. 6/1). Vatra bordeiului 1 avea în jurul gurii o margine formată din chirpici gros. În bordeiele mici s-au găsit fragmente ceramice din secolul al XVII-lea, iar din bordeiul 1 provine un lacăt de fier, un cleşte şi o lamă de cuţit (fig. 8/8, 11).

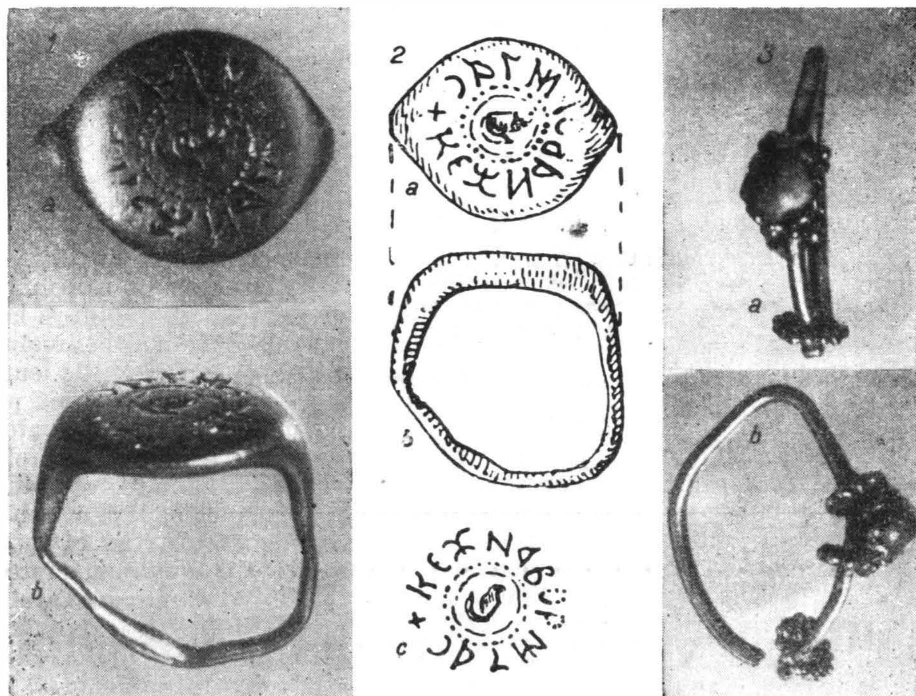

Fig. 5. — *Cernica*. 1 a, b, inelul sigilar de aur din mormîntul vornicesei Chiajna ; 3 a, b, cercelul de aur cu peruzea ; 2 a, b, c, inelul cu inscripţia chirilică ; a, inscripţia inversată ; c, inscripţia în poziţie normală.

Menţionăm că bordeiul 1 a tăiat o groapă din epoca bronzului şi bordeiul 2 un mormînt neolitic, din care au mai rămas fracţiuni din tibii prinse în peretele de est al locuinţei feudale (fig. 6/1).

Bordeiele mari (nr. 3 şi 4) au avut dimensiunile : 4,80—5 × 3-3,30 m şi adîncimea de 0,80 m de la nivelul săpării (fig. 2). Bordeiele cuprindeau în exterior lîngă latura de est cîte un cuptor rotund cu pereţii şi bolta sferică din pămînt ars (fig. 9/1—4 ; 10/1,2). Bordeiul mijlociu (nr. 5) de dimensiuni : 4 × 2 m a avut acelaşi tip de cuptor, situat însă lîngă latura de vest [1].

[1] Cuptoarele bordeielor au mărimea următoare : cuptorul de lîngă bordeiul 3 în secţiunea XLI, măsurat la exterior, avea ca diametru 1,24 m şi la interior 0,85 ; înălţimea bolţii peste fund 0,48 m, grosimea pereţilor şi bolţii 0,10—0,11 ; cuptorul de lîngă bordeiul 4 al aceleiaşi secţiuni avea 0,84 m diametrul măsurat la exterior şi 0,70 m. diametrul interior, înălţimea bolţii peste fund 0,35 m, grosimea bolţii 0,07 m şi a pereţilor 0,010 — 0,012 m. Cuptorul bordeiului 5 în secţiunea XLIII avea lungimea exterioară de la vest la est 1,08 m şi de la sud la nord 0,92 m, gura lată de 0,44 m, înălţimea bolţii 0,50 m, grosimea pereţilor şi bolţii 0,08—0,10 m.

Toate aceste cuptoare, care foloseau pentru coacerea pîinii, aveau gura spre sud ori sud-vest și în jurul gurii o bordură din pavaj de cărămizi care delimita o suprafață de pămînt înroșit (fig. 9/1, 3; 11/1, 2). Pavajul găsit indică nivelul de călcare din exteriorul bordeiului care era aproape identic cu nivelul din interior. Cele două bordeie mari cu cuptoare din secțiunea XLI, care aparțin fazei mai vechi a așezămîntului feudal, au fost ulterior părăsite și astupate, iar cimitirul feudal extinzîndu-se pînă la ele, gropile noilor morminte săpate au secționat bolta și gura cuptoarelor; cadavrele așezate pe spate în aceste gropi au ajuns fiecare cu picioarele pe fundul unui cuptor (fig. 11/1,2). Scheletele din mormintele feudale 67 și 68 au fost găsite în această poziție excepțională, fiecare avînd lîngă mîna dreaptă cîte o monedă din secolul al XVIII-lea care le datează. În plus, aceste morminte au suprapus vechi schelete, intact păstrate, ale necropolei neolitice din mileniul IV î.e.n. (fig. 11/2).

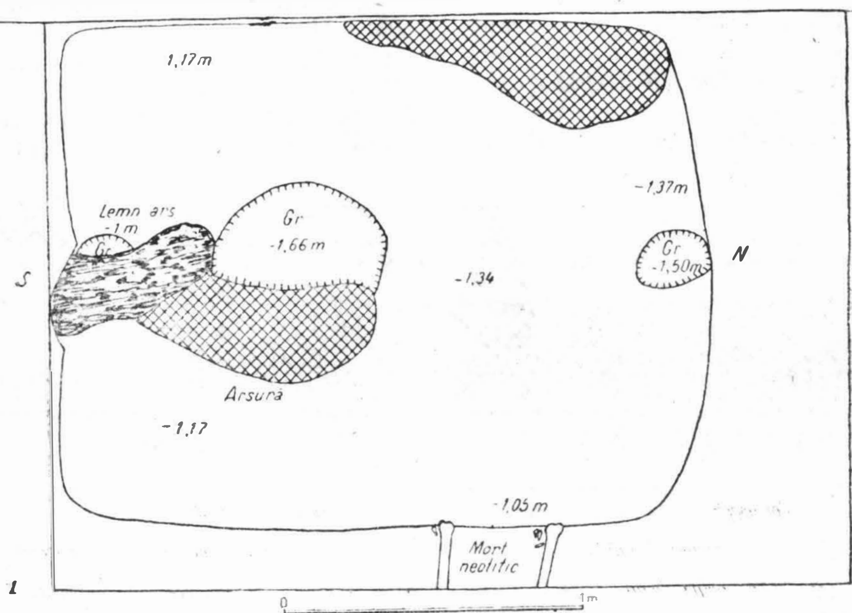
2. *Ateliere cu cuptoare.* S-au găsit platformele puțin adîncite a trei ateliere avînd în partea de nord-vest cîte un cuptor construit din cărămizi. Atelierele au avut dimensiuni variind în lungime de la 2,65—3,50 m și lățime de la 2,50—2,55 m, iar fundul lor se afla la 0,30—0,35 m de la nivelul de săpare, adică la 0,56—0,81 m, sub solul actual (fig. 12). Pereții de lemnărie care se înălțau peste sol, au avut un acoperiș de lemn, sprijinit pe doi pari interiori ale căror gropi au fost găsite. Învelitoarea a fost probabil din stuf adus de la balta Iezărul. Importantă e constatarea că toate cuptoarele acestor ateliere au forma de potcoavă, care cuprinde o bază îndeobște bine păstrată, formată din rînduri de cărămizi suprapuse vertical și o boltă ovoidală din cărămizi, acum deteriorată[1]. Două din cuptoare (fig. 14/1, 2) au avut orientarea și gura pe direcția VSV (260° și 270°), iar un alt cuptor (fig. 14/3) a avut orientarea și gura pe direcția NE-SV. Cuptoarele atelierelor au avut rîndurile de cărămizi legate cu lut (nu prin mortar). La două din cuptoare pereții și bolta au fost lucrate din frînturi de cărămizi vechi, refolosite, ceea ce indică o amenajare ieftină de calitate inferioară.

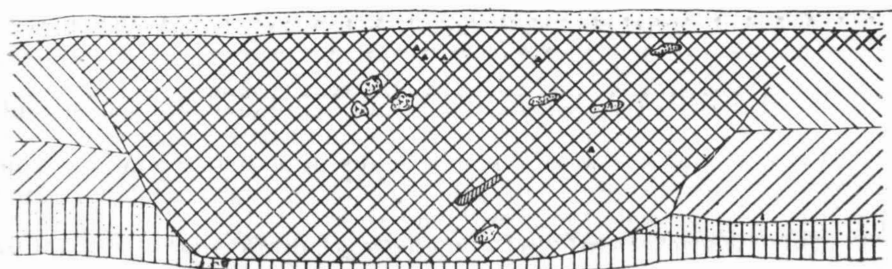
Lîngă cuptorul atelierului din secțiunea XX s-au găsit cîrligul lung cu care se mișca jăratecul, ațîțîndu-se focul și cleștele cu care se apucau bucăți de jăratec, de cărbuni sau mici piese de metal în lucru. Pe lîngă cuptoarele atelierelor s-au găsit numeroase obiecte de metal care atestă că acestea au servit pentru a lucra și a repara instrumente și obiecte de metal, necesare gospodăriei așezămîntului. Ceramica găsită în apropierea cuptoarelor le datează în secolele XVII—XVIII.

3. *Cuptoare mici izolate.* Două cuptoare izolate lucrate în formă de potcoavă, au folosit probabil pentru a coace pîinea necesară personalului gospodăresc al așezămîntului precum dovedește o curățitoare de fier cu

---

[1] Cuptoarele din ateliere au avut dimensiunile următoare: acel din secțiunea XVII avea lungimea pe axă 0,90 m, la exterior și 0,64 m, la interior, lățimea la exterior 0,86 m și la interior 0,60 m, gura lată de 0,33 m, înălțimea bolții 0,40 m; cuptorul din secțiunea XX—XXII avea lungimea pe axă la exterior 0,94 m și la interior 0,66 m, lățimea măsurată la exterior 0,79 m și la interior 0,51 m, lățimea gurii 0,44 m, înălțimea bolții 0,40 m; cuptorul din secțiunea VI B avea lungimea la exterior 0,90 m și la interior 0,74 m, lățimea la exterior 0,86 m și la interior 0,60 m, lățimea gurii 0,40 m, înălțimea bolții 0,45 m. În jurul cuptorului erau suprafețe de pămînt înroșit, cărbuni și materiale arheologice împrăștiate.

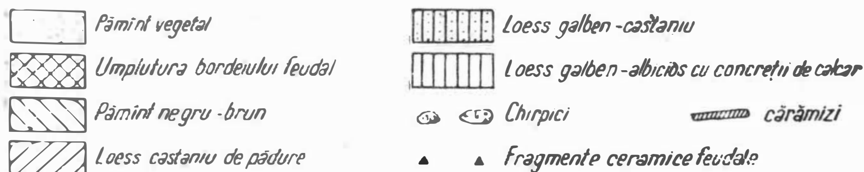

Fig. 6. — *Cernica.* 1, planul bordeiului nr. 2 cu gropile de pari susţinînd acoperişul, vatra şi porţiunile de pămînt înroşit; bordeiul a tăiat un mormînt neolitic din al cărui schelet omenesc au rămas prinse numai extremităţile tibiilor în perete; 2, fragment din profilul peretelui de est al secţiunii V cuprinzînd bordeiul feudal nr. 2.

mîner drept şi cu capul încovoiat, utilizată pentru a aduna fărămiturile de cocă de pe fundul cuptorului (fig. 8/5). Aceste cuptoare au avut baza şi pereţii lucraţi din cărămizi vechi, refolosite, gura situată spre SV şi erau acoperite cu o boltă ovoidală (fig. 14/1, 2)[1]. După ceramica găsită în jurul lor ele datează din secolul al XVIII-lea.

4. *Terasări din epoca feudală.* Au fost găsite două terasări lungi şi una scurtă (notate T_1, T_2, T_3 care înconjurau panta de est şi porţiuni din

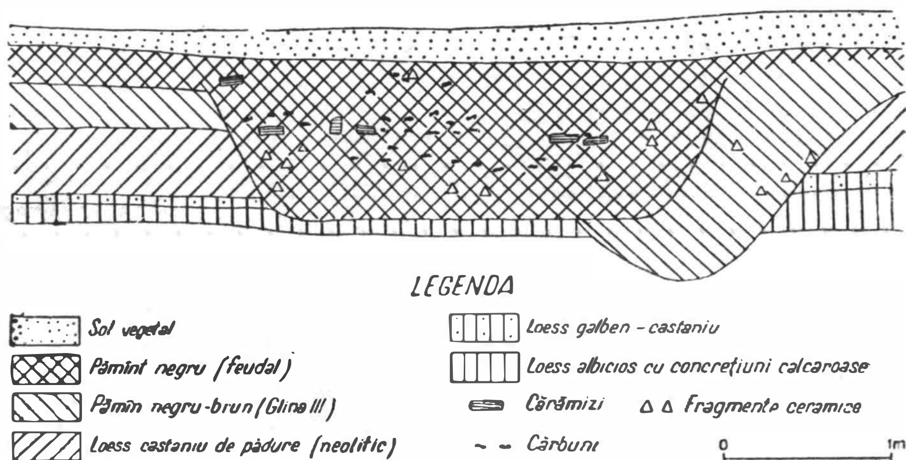

Fig. 7. — *Cernica.* Fragment din profilul stratigrafic al peretelui de vest al secţiunii V cuprinzînd bordeiul feudal nr. 1.

panta de sud (fig. 1). Sînt late de 3,50—4 m, înalte de 0,60—1 m şi conţin rare fragmente ceramice, de la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi din secolul al XVII-lea; sînt formate din pămînt adus în această vreme cu scopul de a consolida pantele promontoriului şi a le face apte pentru însămînţări, pentru plantarea de vie şi de pomi roditori.

5. *Gropi feudale.* S-au găsit numeroase gropi de diferite mărimi utilizate fie pentru conservarea proviziilor fie pentru adunarea gunoaielor. O menţiune specială merită o mare groapă în formă de clopot amenajată în secolul al XVII-lea, utilizată pentru păstrarea produselor alimentare ale mănăstirii Iezărul (fig. 1). Prin dimensiunile ei uriaşe putea conţine, după calculele făcute, circa 26 000 kg de cereale şi alte produse.

6. *Materialele arheologice descoperite.* Menţionate pe scurt, materialele arheologice găsite în jurul acestui aşezămînt cuprind următoarele tipuri de obiecte:

---

[1] Cuptorul găsit în secţiunea IX avea la exterior lungimea 0,65 m, la interior 0,52 m, lăţime la exterior 0,65 m şi la interior 0,40 m, gura lată de 0,50 m: în dreptul gurii era pămînt înroşit pe o suprafaţă de 1,60 × 1,15 m, care acoperea o pătură de cărbuni şi de cenuşă groasă de 0,04—0,06 m. Cuptorul din secţiunea X avea la exterior lungimea 0,80 m, la interior 0,67 m, lăţimea la exterior 0,75 m şi la interior 0,48 m; în dreptul gurii situate spre sud-est era o suprafaţă de pămînt înroşit avînd 0,65 × 0,60 m.

a) Ceramică din secolele XVI—XVII avînd pereți subțiri ornamentați cu decor din humă albă (fig. 15/1—3), b) ceramică din secolul al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea cu ornamentație în culori și în smalț (fig. 15/4), c) ceramică cu pereți groși, pictată în diferite culori și smălțuită, din secolul al XVIII-lea (fig. 15/8), d) unelte și obiecte de fier, găsite în bordeie, în ateliere și în gropi; cuprind următoarele tipuri: cuțite complete cu mîner și lamă sau numai lama lor deteriorată (fig. 8/7,8), placheuri pentru încălțăminte (fig. 8/6), furculițe avînd mîner și două ramuri (fig. 8/9), chei din fier sau din aramă găsite în bordeie, morminte, sau gropi (fig. 8/12, 13), lacăte provenind din bordeie sau morminte (fig. 8/11), un lănțișor din inele și tije lunguiețe (fig. 8/4), un medalion de bronz convex, purtat ca pafta, ornamentat cu motiv floral (fig.8/10) etc.[1], e) accesoriile de îmbrăcăminte, lucrate în bronz, argint și argint aurit, menționate mai departe (fig. 16, 1—2 5—12), f) un cercel (fig. 16/4) și mai multe salbe cu mărgele multicolore de sticlă de diferite forme (fig. 16/13—15), g) un număr de 35 monede de bronz și de argint găsite în mormintele feudale[2].

Unele din obiectele de metal arătate au fost executate de către fierari localnici robi, în timpul funcționării acestui așezămînt. Alte obiecte, care cereau mai multă atenție și pricepere, au fost lucrate de meșteșugari din București și din alte centre, de unde au fost procurate prin negoț, cum sînt inelul sigilar de aur și cercelul de aur cu peruzea din mormîntul Chiajnei, medalionul-pandantiv din bronz, accesoriile de îmbrăcăminte, lănțișorul și alte piese. Prezența acestor obiecte, indică în mod cert introducerea de produse orășenești lucrate în București sau în alte orașe în mediul rural. Ele atestă raporturi economice între meșteșugarii și negustorii din orașul București și populația sătească din zona înconjurătoare.

Cimitirul feudal. Acesta s-a format în jurul bisericii Iezărul pe o suprafață relativ redusă, care în situația actuală a cercetărilor poate fi apreciată la circa 1 500 m² (fig. 2). Cele 70 de morminte, descoperite în 1960—1962, au toate nivelul de săpare din stratul de pămînt negru, conținînd urmele culturii feudale. Scheletele omenești, îndeobște relativ bine păstrate, sînt întinse numai pe spate (nici unul pe o latură), avînd orientarea privirii și trupul de la vest spre est, sud-est, sau nord-est. Antebrațele îndoite sînt așezate pe abdomen, transversal pe piept sau aduse puțin în partea de sus a pieptului (fig. 2). Din totalul de 70 de morminte, peste 35 au avut lîngă mînă sau pe piept cîte o monedă. Cele mai multe monede sînt ungare (11 piese) sau otomane (19 piese), iar două monede sînt polone una austriacă. Cele mai vechi piese sînt dinari ungari din argint emiși în secolul al XVI-lea, începînd de la 1549. Aceste monede dovedesc că cele mai timpurii înmormîntări din cimitir au fost făcute la sfîrșitul secolului al XVI-lea corespunzînd datării prin monede a mormintelor vechi din pronaosul bisericii. Aceasta arată că cimitirul a început să se formeze încă de atunci, cele mai vechi morminte din jurul bisericii fiind

---

[1] Din lipsă de spațiu, materialele arheologice ale epocii feudale găsite în săpăturile de la Cernica vor fi cercetate mai amplu într-un alt studiu.

[2] Obiectele de podoabă și accesoriile de haină și monedele vor fi de asemenea cercetate mai amplu în același studiu.

Fig. 8. — *Cernica*. Obiecte de metal găsite în bordeiele, mormintele și în gropile din epoca feudală.

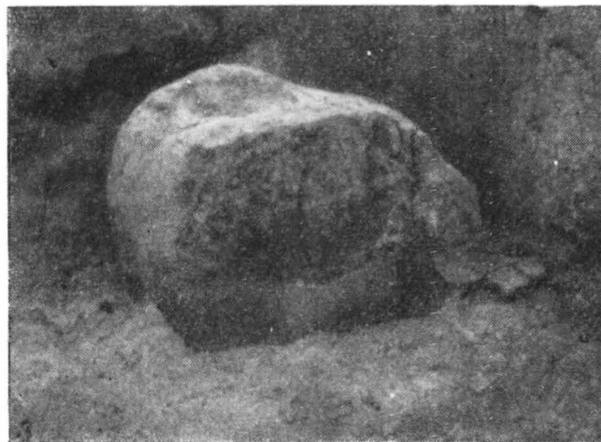

Fig. 9. — *Cernica.* 1, 2, cuptorul de pîine, găsit în exteriorul bordeiului feudal nr. 3; 3, 4, cuptorul de pîine aflat în exteriorul bordeiului feudal nr. 4. Aceste cuptoare au avut gura distrusă şi bolta tăiată de mormintele feudale nr. 67 şi 68.

probabil ale unor slujbaşi dependenţi de stăpînul moşiei Mărăcineni, folosiţi de el în gospodăria lui. Constatările făcute dovedesc de asemenea că biserica Iezărul era înfiinţată şi utilizată cel puţin la sfîrşitul secolului al XVI-lea, avînd funcţia de paraclis al locuinţei stăpînului moşiei Mărăcineni.

Ulterior în a doua fază, acest lăcaş a devenit biserică de mir pentru locuitorii satului. Înmormîntările în cimitir au continuat apoi în secolele XVII şi XVIII, cînd sînt datate prin numeroase alte monede.

Obiectele descoperite în morminte şi alte observaţii au arătat caracterele specifice ale acestui cimitir feudal. Ceea ce constituie o surprindere

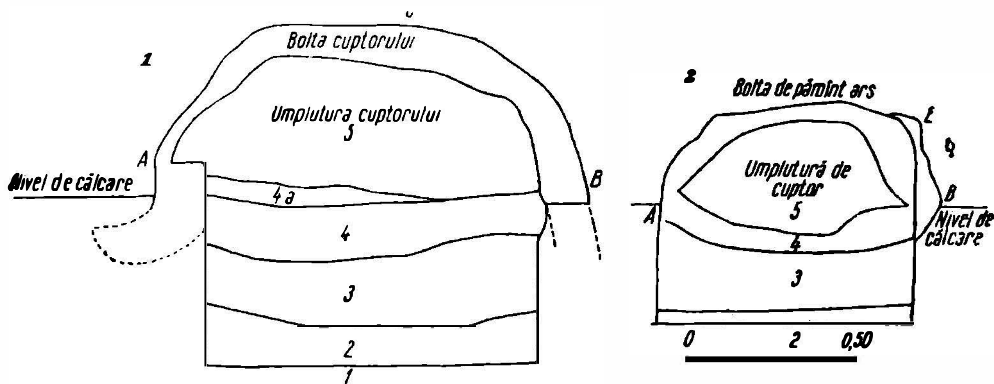

Fig. 10. — *Cernica*. 1, 2, profilele unor secţiuni prin cuptoarele de pîine ale bordeielor feudale nr. 3 şi 4. 1, argilă vineţie-gălbuie, cu concreţii calcaroase; 2, loess galben cu concreţii; 3, loess castaniu; 4, pămînt ars de la fundul cuptorului; 4 a, lentilă conţinînd cenuşe, cărbuni, pămînt ars; 5, umplutura cuptorului compusă din pămînt negru şi cenuşiu conţinînd bucăţi de chirpici, cărbuni, pietricele, pămînt ars.

este aspectul puţin călugăresc al cimitirului, în care nu s-a găsit niciun mormînt avînd o cărămidă pusă sub capul scheletului, după obiceiul monahal, dar este probabil totuşi că unele morminte din care lipseşte orice podoabă, au fost călugăreşti. Numărul lor foarte mic se explică prin numărul redus al călugăriţelor mînăstirii Iezărul, ceea ce a reieşit şi din spaţiul locuibil limitat aflat deasupra beciului. Mormintele conţin mai adeseori diverse obiecte, dintre care valoroase podoabe şi accesorii de îmbrăcăminte lucrate din bronz, argint, argint aurit ca: cercei, bumbi (fig. 16/5, 6), copci, ace (fig. 16/3), agrafe ornamentale, fie în formă trapezoidală a unei insecte (fig. 16/9,10), fie în formă rotundă a unei flori cu peduncul şi cu petale în relief, adeseori incrustate cu smalţ (fig. 16/7, 8, 11, 12), fie în formă de peşte cu trupul solzit (fig. 16/1, 2).

Descoperirea acestor obiecte de podoabă, cît şi a unor morminte de prunci şi de copii mici, constituie o dovadă că cimitirul din jurul bisericii Iezărul a fost în cea mai mare parte format prin înmormîntările locuitorilor din satul Mărăcineni şi din satele vecine. Prin urmare acest loc a servit multă vreme în secolele XVII şi XVIII ca un cimitir de sat, avînd deci un predominant caracter mirean. Podoabele şi accesoriile de haine

din mormînt sînt obiecte artistice de valoare, depuse de familiile unor locuitori înstăriți din regiune. Ele arată existența în secolele XVI–XVIII a unor vîrfuri locale compuse din negustori, stăpînitori feudali de stare mijlocie, care au întreținut legături cu mănăstirea Iezărul. Este probabil că acești enoriași au făcut danii în bani și în natură mînăstirii avînd în schimb în biserica Iezărul locul lor de rugăciune, iar în cimitirul ei locul de înmormîntare.

Descoperirile făcute oglindesc procesul în curs al unei stratificări sociale în satele aflate în zona orașului București. Acest proces, care a fost urmărit documentar într-un studiu întocmit de N. Ghinea[1], a început încă din secolul al XV-lea, a continuat în secolul al XVI-lea și a devenit mai accentuat în secolele XVII–XVIII. Prin săpăturile de la Cernica o atare evoluție socială a fost dovedită arheologic.

Ca o descoperire de o deosebită însemnătate menționăm faptul că din cele 70 de morminte ale cimitirului feudal, 13 au cuprins schelete întinse pe spate cu capul puțin înclinat spre o latură, cu aceeași orientare de la vest spre est, sud-est sau nord-est, dar avînd antebrațele în poziție diferită: erau îndoite și aduse fiecare paralel cu brațul spre umăr, ceea ce le diferenția cu totul de celelalte schelete, în acest loc (fig. 17/1–4; 18/1, 2). În aceste morminte nu s-a găsit nici un inventar și rareori numai cîte o singură monedă ungară de argint din secolele XVI sau XVII.

Ca analogie amintim un număr mic de schelete, aflate în cimitirul din prima jumătate a secolului al XV-lea, descoperit prin săpături în suburbia Străulești a orașului București, aparținînd satului Măicănești, ulterior dispărut[2]. Amintim de asemenea poziția asemănătoare a antebrațului unui schelet, întins pe spate (fig. 18/3), făcînd parte din cele 28 morminte ale cimitirului feudal din prima jumătate a secolului al XVI-lea, cercetat în 1954 pe șantierul Traian pe panta către sud-est a Dealului Fîntînilor, comuna Zănești, reg. Bacău[3]. Studiul antropologic al scheletelor acestui cimitir a dus la importanta concluzie că populația din acest loc, care prezintă un amestec de diferite tipuri, cuprindea elemente mongoloide, al căror caracter se păstra mai ales la femei chiar în secolul al XVI-lea[4].

În cimitirul din secolele X–XI e.n. de la Halimba–Cseres, de lîngă lacul Balaton (Ungaria), avînd trei faze (după cercetarea lui Gyula Török), din 932 morminte descoperite s-a găsit un număr mic din faza I (anii 910–970 e.n.) care au scheletele cu brațele îndoite, îndreptate ambele spre umeri sau unul spre obraz (fig. 18/4). În acest cimitir s-a constatat că înmormîntările din faza I, care sînt cele mai vechi, aparțin în marea

[1] N. Ghinea, *Așezările omenești existente în secolele, XV–XVII pe teritoriul actual al orașului București*, lucrare inedită pe baza căreia autorul a prezentat o comunicare în aprilie 1961 la Muzeul de istorie a orașului București.

[2] Rezultatele săpăturilor din suburbia Străulești a Bucureștiului executate sub conducerea lui P. Panait, de la Muzeul de istorie a orașului București, au apărut parțial în volumul *Cercetări arheologice în București*, I, 1962, p. 123–131 și vor continua să fie publicate în volumele următoare.

[3] Hortensia Dumitrescu, în *SCIV*, VI, 3–4, 1955, p. 471–473, fig. 14, 15: mormîntul nr. 12.

[4] Olga Necrasov, *Scurtă caracterizare a scheletelor de la Traian*, în *SCIV*, VI, 3–4, 1955, p. 478–482.

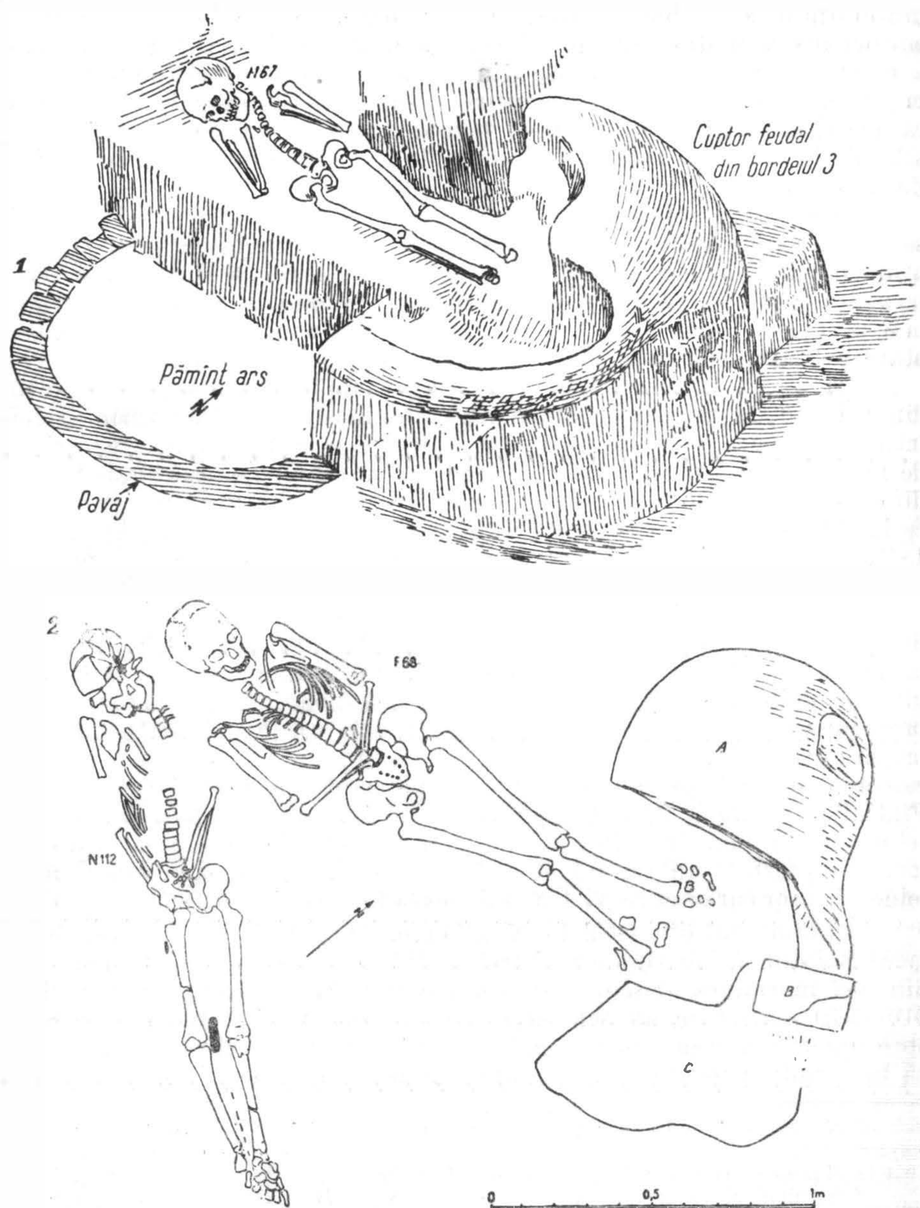

Fig. 11. — *Cernica.* 1, cuptorul bordeiului feudal nr. 3 cu scheletul din M. 67, avînd picioarele întinse pe fundul cuptorului; 2, cuptorul bordeiului feudal nr. 4 cu scheletul din M. 68, avînd picioarele întinse înăuntrul cuptorului (scheletul din M. 68 — feudal — a suprapus scheletul din N. 112 — neolitic); A, bolta cuptorului, secționată de groapa mormîntului feudal nr. 68; B, cărămidă a pavajului situat lîngă gura cuptorului; C, suprafață de pămînt ars.

majoritate (90%) populației locale avaro-slave și unei mici minorități (10%) de maghiari, reprezentînd elementul cuceritor imigrat la sfîrșitul secolului al X-lea e.n.[1]. În mormintele din această fază scheletele de la Halimba au în general antebrațele îndoite și așezate în diverse feluri: de obicei pe abdomen, pe piept, în partea de sus a pieptului și rareori

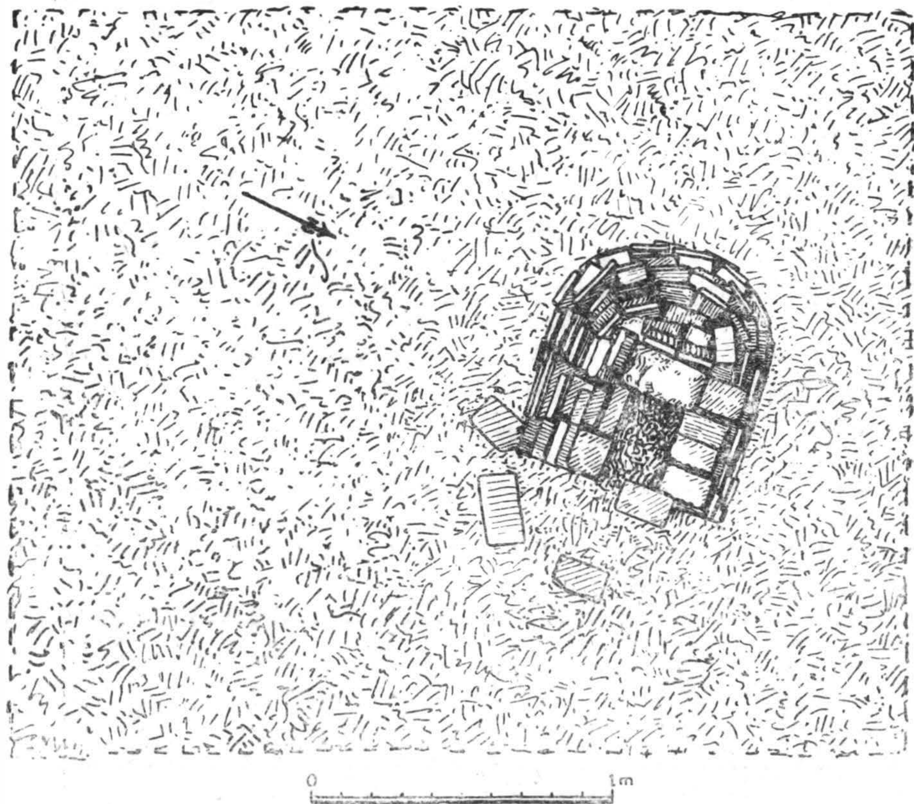

Fig. 12. — *Cernica*. Planul atelierului-bordei cu cuptor din secțiunea XVII.

aduse în sus spre umeri (fig. 18/4). După cercetările lui Gyula Török, ritul îndoirii antebrațelor era răspîndit în Pannonia de la sud de Dunăre sau în teritoriul dintre Drava și Sava și era practicat de populația avaro-slavă înainte de venirea maghiarilor. În necropola de la Halimba acest rit al brațelor îndoite apare răspîndit în faza I, mai rar în faza II și apoi este înlocuit prin ritul antebrațelor întinse de-a lungul trupului în faza III[2].

[1] Gyula Török, *Die Bewohner von Halimba-Cseres nach der Landnahme*, Leipzig, 1959, p. 6—11, 13, nota 1; idem, *Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert*, Budapest, 1962, p. 20, 23, 34, 64, 111—114, 138, pl. III, jos dr. pl. VI, mormînt 623.

[2] Gyula Török, prima lucrare, p. 8—10, 13—14 (vezi nota precedentă); a doua lucrare menționată, p. 13—14 cu note, 37—39, 63—64, 111—124.

Examinînd comparativ aceste descoperiri și informații din diverse locuri cu acelea de la Cernica, considerăm că sîntem îndrituiți a constata —

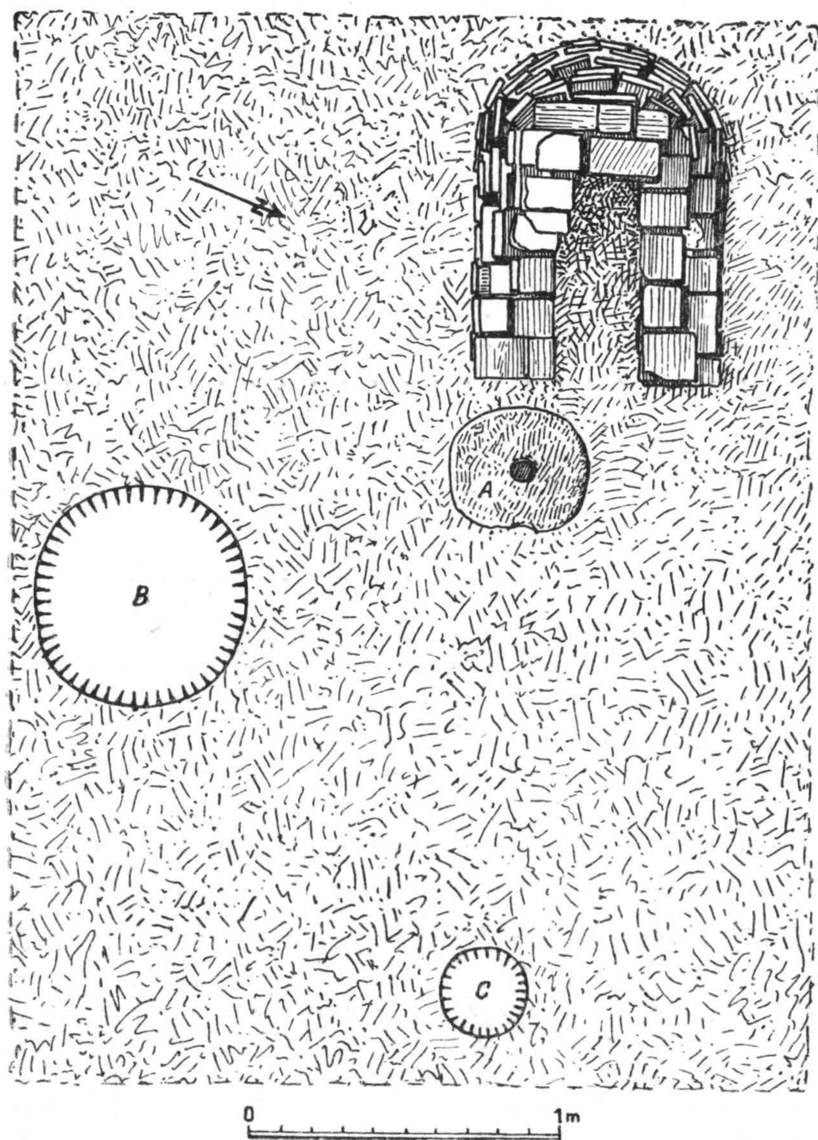

Fig. 13. — *Cernica.* Planul atelierului-bordei cu cuptor din secțiunea XX—XXI; A, piatră de rîșniță, găsită în dreptul gurii cuptorului; B, groapă pentru cărbune; C, groapa de par, care susținea acoperișul de lemn.

cel puțin ca ipoteză de lucru — că în cimitirul de la Iezărul avem de-a face cu o populație străină, imigrată în perioada feudală timpurie în ținu-

tul Dunării de jos, unde fiind creştinată şi asimilată de populaţia romînească, s-a înmormîntat în acelaşi cimitir, dar a păstrat tradiţii vechi în ritualul ei funerar. Cercetarea antropologică a scheletelor feudale de la Cernica, care nu e încă terminată, va da informaţii suplimentare în această privinţă.

OBSERVAŢII ŞI CONCLUZII ARHEOLOGICE ŞI ISTORICE

O constatare generală reieşind din cercetările de la Cernica este caracterul arhaic, simplu şi modest al construcţiunilor acestui aşezămînt feudal, care păstrează formele arhitectonice şi modul de zidire anterioare secolului al XVII-lea. Aceasta arată că în mediul rural vechile elemente de arhitectură şi vechiul mod de lucru au persistat mai multă vreme decît în centrele orăşeneşti şi în oraşele de scaun. Cercetările de la Cernica au determinat trei faze în evoluţia aşezămîntului feudal din acest loc şi anume:

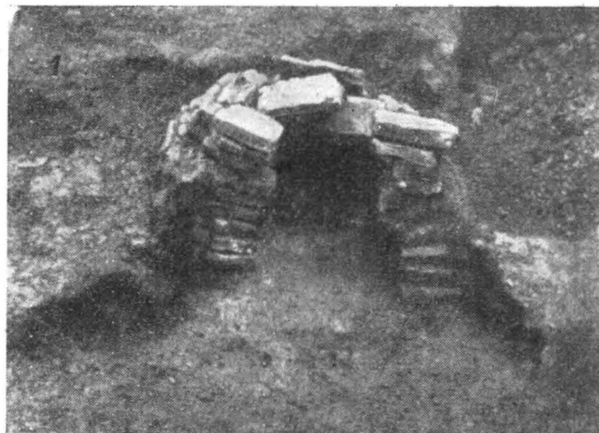
1) *În faza I*, încadrată de la sfîrşitul secolului al XVI-lea pînă la începutul secolului al XVII-lea, biserica cu clopotniţa ei, a servit ca paraclis familial, probabil iniţial lui Radu Captariu, stăpînul moşiei Mărăcineni, apoi noii cumpărătoare Chiajna, în posesia căreia moşia se afla încă din 1609 [1]. A fost deci la început o biserică familială ataşată unei locuinţe feudale. Această situaţie explică şi lipsa din jurul bisericii a unei incinte, îngrădirea fiind în trecut o simplă împrejmuire. În această fază, beciul avînd deasupra cîteva camere a avut funcţia, fie de locuinţă a stăpînului moşiei, fie de dependinţă administrativă a unei locuinţe mai mari, încă nedescoperită, situată eventual în apropiere pe moşia Mărăcineni.

Chiar în faza I această moşie a avut o vie pentru exploatarea căreia s-a zidit beciul şi s-au amenajat terasările pe pantă pentru cultura viţei (fig. 1). De atunci datează cîteva bordeie cu cuptoare pentru pîine (fig. 9), cît şi nivelarea unor porţiuni din curtea bisericii, pavarea lor cu mortar şi aşternerea de pietriş pentru a se forma primul nivel de călcare, atestat stratigrafic (fig. 4/2) şi în sfîrşit o parte din ceramica găsită (fig. 15/1—3).

2) *În faza II*, încheiată mai degrabă în anul 1717 decît în 1735—1739, biserica cu dependinţe au fost transformate de Chiajna într-un aşezămînt mănăstiresc de călugăriţe întemeiat de ea, menţionat pentru prima oară în 1615, înzestrat cu moşia Mărăcineni, şi cu cinci altele cît şi cu alte bunuri [2]. Transformarea paraclisului familial în mănăstire a avut ca urmare prefacerea camerelor de locuit de peste beci în chilii ale călugăriţelor. În cursul fazei II s-a amenajat marea groapă pentru bucate, s-au extins terasările pentru cultura viei, s-au creat bordeie cu vetre (fig. 6,7), ateliere cu cuptoare pentru a repara piese de metal, (fig. 12,13) cuptoare pentru coacerea pîinii pe lîngă care s-a găsit şi un bogat material arheologic (fig. 15/4—7).

[1] Arh. Stat. Buc. măn. Radu Vodă II/33 din 17 martie 1761 şi o copie veche păstrată sub nr. de inventar 74854 la Muzeul oraşului Bucureşti: hotărnicia moşiei Mărăcineni a mănăstirii Iezărul faţă de moşia mănăstirii Tînganu şi de moşia mănăstirii Văcăreşti.

[2] Vezi nota 3 de la p. 361.

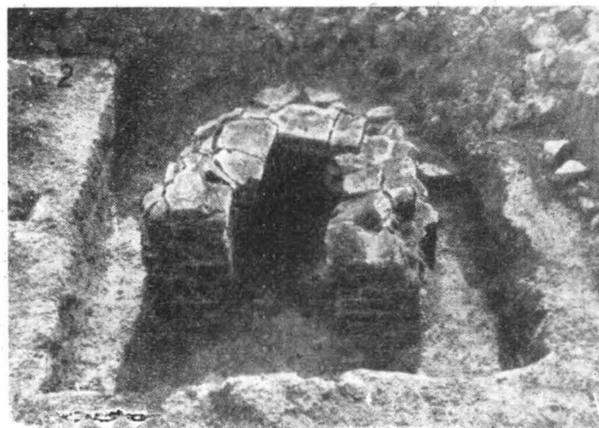

Fig. 14. — *Cernica*. 1, cuptor din bordeiul-atelier, găsit în secţiunea XVII; 2, cuptor din bordeiul-atelier aflat în secţiunea XX–XXI; 3, 4, cuptor găsit în secţiunea VI B.

Un fapt important din faza II a fost afierosirea de către Chiajna, prin actul întărit la 27 aprilie 1625 de voievodul Alexandru Coconul a mănăstirii [1] Iezărul cu întreaga ei avere către mănăstirea Ivir de la muntele Athos, închinare care a avut ca urmare subordonarea ei administrativă ca metoh conducerii mănăstirii Radu Vodă din Bucureşti ; aceasta

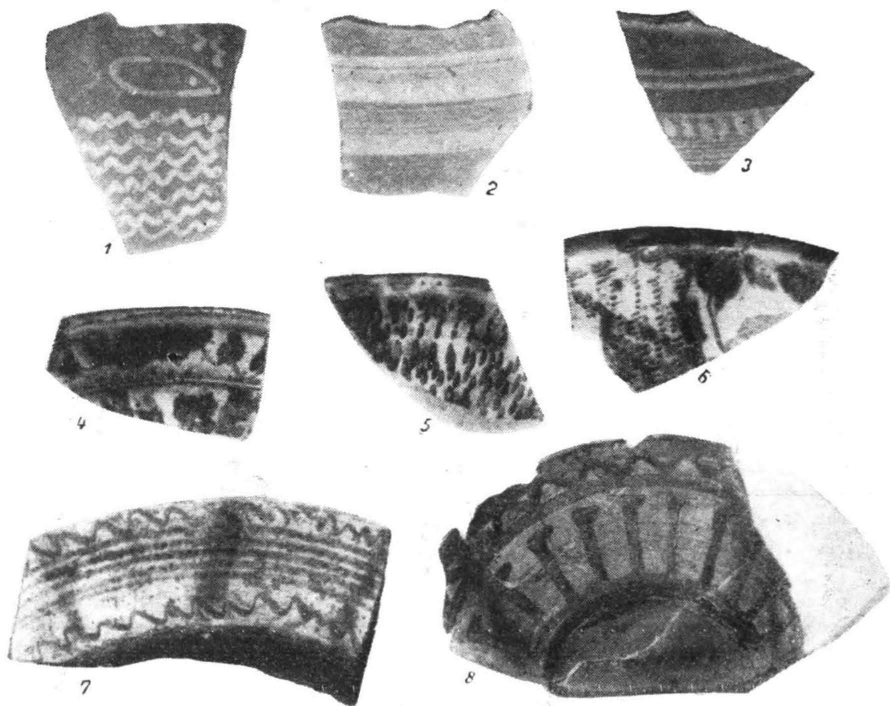

Fig. 15.— *Cernica*. 1—3, ceramică din secolele XVI—XVII ; 4—7, ceramică din a doua jumătate a secolului XVII ; 8, ceramică din secolul XVIII.

fiind cea mai puternică unitate munteană dependentă de mănăstirea Ivir, a administrat bunurile mănăstirii Iezărul.

Chiar în faza II, s-a observat că biserica Iezărul, pe lîngă organizaţia ei mănăstirească dovedită prin documente, a îndeplinit funcţia de biserică de sat, în care se aduna la slujbă populaţia vecină, în special aceea a moşiei şi satului Mărăcineni, acum dispărut, pe al cărui teritoriu se afla biserica. Totodată s-a constatat că în cimitirul din jurul mănăstirii Iezărul au fost îmormîntaţi locuitori aparţinînd păturii înstărite din satele vecine şi că acest cimitir a avut un caracter predominant mirean. Importantă este şi existenţa în cimitirul feudal a unor morminte cuprinzînd schelete cu antebraţe îndoite spre umăr, care aparţin probabil unei populaţii străine,

[1] *DIR*, veac. XVII, B, Ţara Rom., IV, 1954, Bucureşti, p. 502—505, doc. 525—526 = Arh. Stat. Buc., măn. Radu Vodă, XV, 6—7.

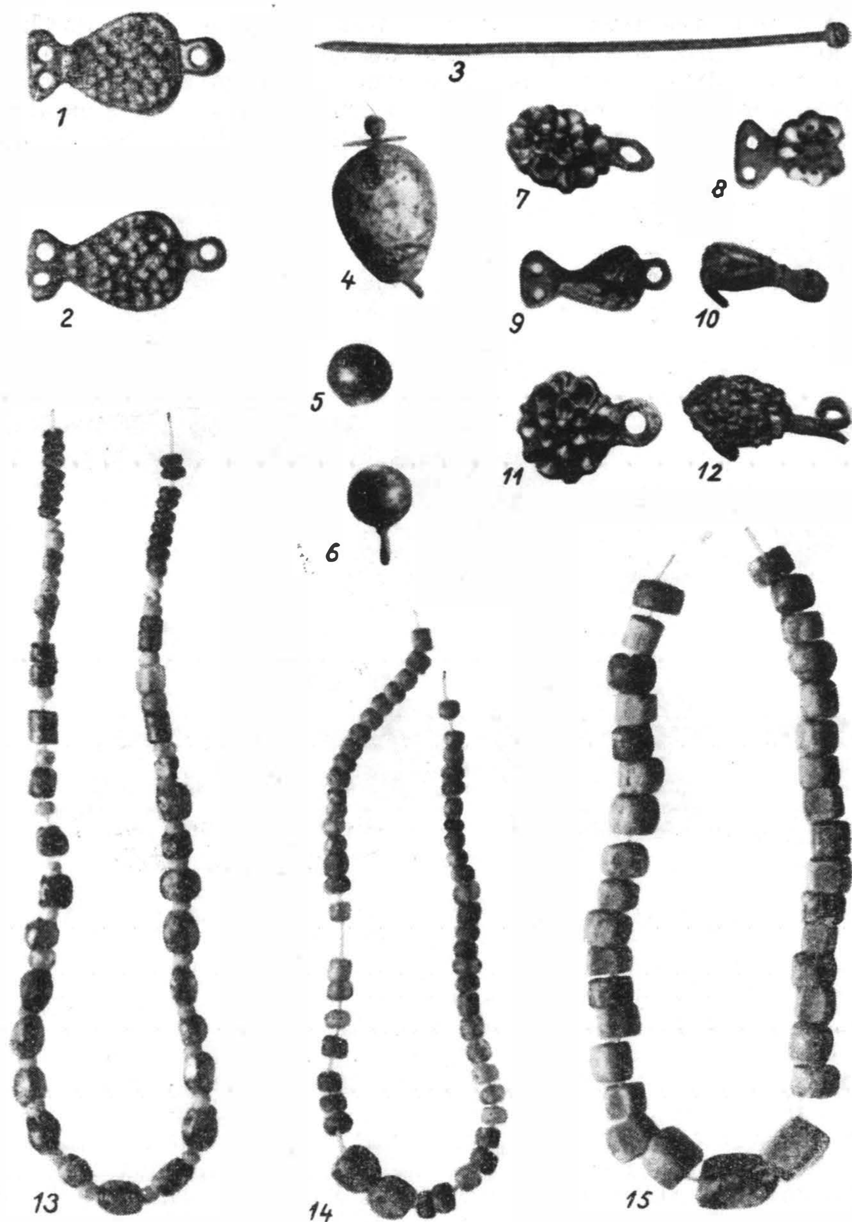

Fig. 16. — *Cernica.* 1—3 şi 5—12, accesorii de îmbrăcăminte ; 4, cercel ; 13—15, salbe cu mărgele de sticlă multicolore, găsite toate în mormintele cimitirului feudal.

imigrate în Muntenia şi romînizată în perioada feudală timpurie (fig. 17, 18/1,2).

Faza III din evoluţia acestui aşezămînt feudal a început după devastarea sa probabil în 1717. În această fază, biserica şi dependinţele deteriorate au fost reparate, s-a ridicat mica construcţie alipită beciului şi s-a

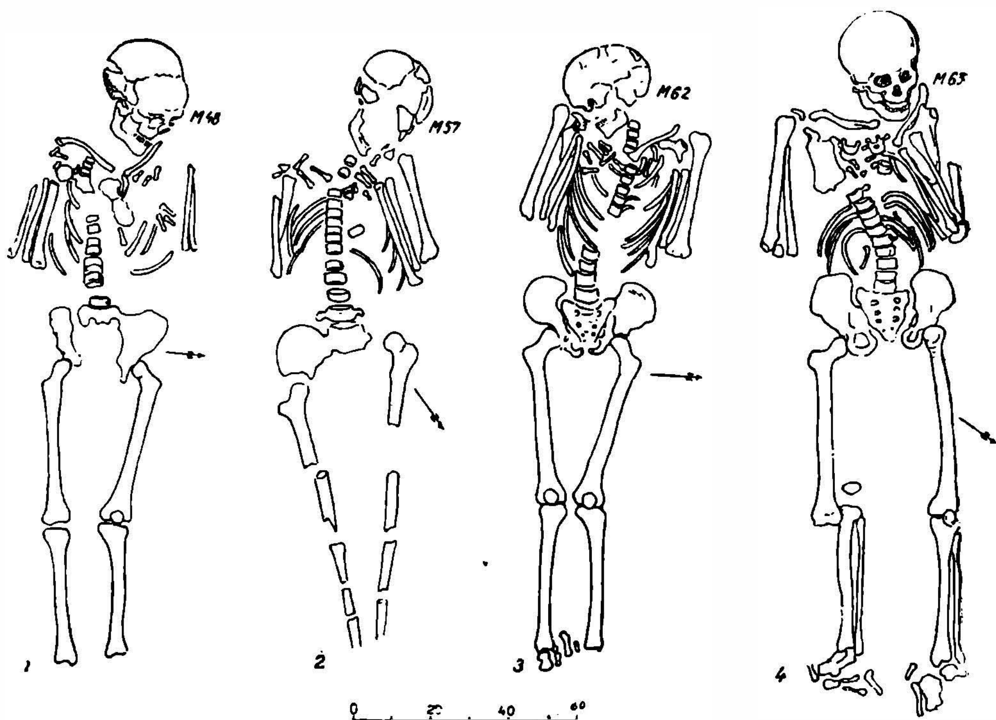

Fig. 17. — *Cernica.* 1—4 scheletele din M. 48, 57, 62, 63, din cimitirul feudal de la Cernica, avînd antebraţele îndoite şi aduse spre umeri.

amenajat din nou curtea dimprejur, creîndu-se nivelul II de călcare (fig. 4/2).

Mănăstirea a continuat să fie menţionată în izvoarele scrise din secolul al XVIII-lea ultima ei atestare fiind dată în 1778 de Baur sub denumirea de „Mănăstirea Vorniceasa" [1], şi în harta militară austriacă din 1790, sub indicaţia de „biserica veche", desigur ruinată [2]. Chiar în perioada III, ea a îndeplinit funcţia de biserică de sat şi cimitirul ei ca loc de îngropare pentru populaţia din vecinătate, el păstrînd şi acum un accentuat caracter mirean.

---

[1] Baur, *Mémoires historiques et geographiques sur la Valachie,* Leipzig, 1778, p. 150.

[2] Harta militară austriacă din 1790, planşa 81, păstrată la Biblioteca Academiei R.P.R. sub cota D XXVII.

Ruinarea mănăstirii Iezărul se datorește mai întîi unui puternic incendiu care a lăsat urme, apoi numeroaselor cutremure din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și mai ales incapacității și lăcomiei egumenilor mănăstirii tutelare Radu Vodă, care nu au întreținut și reparat acest metoh.

În perioada distrugerii acestui așezămînt, chiar satul Mărăcineni a fost părăsit de locuitori, fapt care este în legătură cu depopularea Cîmpiei Muntene în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, din cauza deselor războaie și devastări, fenomen oglindit în harta militară austriacă în care sînt pomenite numeroase așezări jefuite numite „pagi desolati" [1].

Cercetările de la Cernica documentează importante aspecte pînă acum puțin sau de loc cunoscute și în orice caz necercetate privind relațiile, care au existat în trecut între cele trei elemente compunătoare ale satului medieval muntean: conducătorii feudali, biserica locală și populația sătească. Documentele din secolele XIV—XVIII ale Țării Romînești semnalează un important număr de bisericuțe, de schituri și de mănăstioare, înființate pe moșii de stăpînitorii feudali, în legătură cu conacul sau în apropiere. Ele au avut o evoluție în parte cu totul asemănătoare cu aceea a așezămîntului feudal de la Cernica. Cercetarea izvoarelor scrise permite să se deosebească în aceste așezăminte feudale trei forme corespunzînd cu trei faze deosebite de dezvoltare:

a — Bisericuțe înființate și utilizate numai ca paraclis familial, alăturat unei locuințe feudale;

b — Bisericuțe care prin dezvoltare au trecut de la acest stadiu la o organizare colectivă mănăstirească sau au fost de la origine mînăstioare dar în orice caz au rămas alăturate unei locuințe feudale și deci dependente de stăpînul ei;

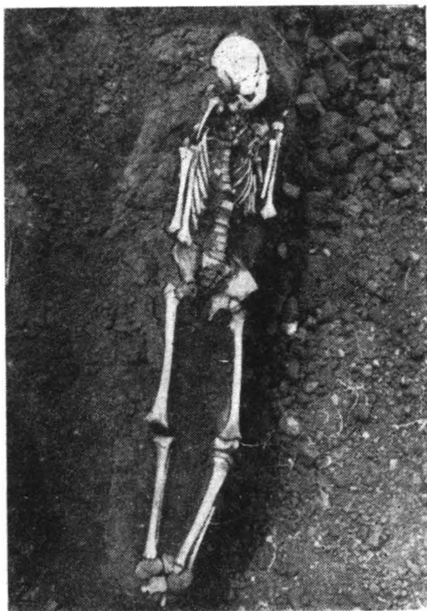
c — Bisericuțe, care devenind mănăstioare, au avut o evoluție mai complexă, fiind închinate ca metohuri și au trecut astfel de sub stăpînirea conducătorului feudal, împreună cu moșia, în subordonarea unei mănăstiri mari, ajungînd la statutul de mănăstiri închinate.

În istoria Țării Romînești se cunosc numeroase lăcașuri rurale, care aparțin acestor trei categorii. Paraclisele familiale erau situate uneori chiar în cuprinsul locuinței feudale: acesta e cazul paraclisului din conacul datînd din secolul al XVII-lea al boierilor Filipești în satul Filipeștii-de Tîrg (reg. Ploiești) [2]. Este probabil că cele mai timpurii paraclise familiale au luat ființă simultan cu unele curți boierești din secolul al XIV-lea. Cea mai veche indicație în această privință poate fi dania către mănăs-

[1] Părăsirea satelor din zona de șes a Țării Romînești în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea este atestată de Baur, *op. cit.*, p. 20 și de harta militară austriacă lucrată la scara 1 : 56700, care este un izvor de mare valoare istorică, geografică și economică. Depopularea cîmpiei Țării Romînești în secolul al XVIII-lea a fost cercetată după izvoarele scrise de I. Donat în articolul din *Studii*, IX, 1956, p. 79—81, 85—87, cu harta de la pag. 84, indicînd frecvența așezărilor părăsite.

[2] Locuința cu paraclis de la Filipești de Tîrg (reg. Ploiești) aparținea în secolul al XVII-lea lui Pană Filipescu.

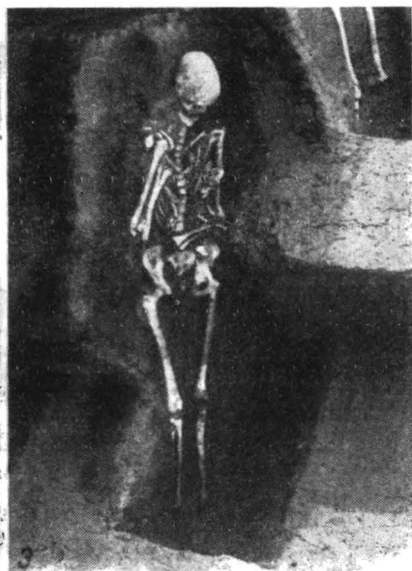

Fig. 18. — 1, 2, scheletele din M. 15 şi 24, din cimitirul feudal de la Cernica, avînd braţele îndoite, îndreptate spre umăr; 3, schelet în poziţie similară, din cimitirul feudal de la Zăneşti (reg. Bacău); 4, schelet în poziţie similară aparţinînd fazei I din cimitirul de la Halimba-Cseres (R.P. Ungară).

tirea Cozia, întărită la 20 mai 1388, făcută pe moșia Hinătești lîngă R. Vîlcea de boierul Tatul a unei curți cu două locuințe[1] acestea au cuprins probabil și un paraclis pe temeliile căruia a fost reconstruit, după cum se pare, unul din cele două schituri înființate și închinate de monahii mănăstirii Cozia pe aceeași moșie în secolul al XVIII-lea [2].

Ca altă remarcabilă mănăstioară familială denumită schit menționăm biserica de lîngă locuința feudală a moșiei Preajba (reg. Craiova), atestată în 1716, reparată radical de paharnicul Stan Jianu, transformată în 1778 în mănăstioară cu chilii utilizate și pentru o școală rurală în care copiii sătenilor învățau carte [3], interesant exemplu privind relațiile dintre elementele compunătoare ale satului feudal. Aceste relații au dus la schimburi și însușiri de forme diverse. Astfel se explică introducerea la biserica din Preajba, care a îndeplinit și funcția de biserică sătească, a unor elemente de arhitectură civilă, adică un foișor construit peste pridvor în formă de „loggia"[4]. Avem aci cazul unei întrepătrunderi de elemente arhitectonice religioase și civile în cazul unei mănăstioare atașate unei locuințe feudale rurale.

Un exemplu de cel mai mare interes este mănăstirea neînchinată, zidită în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, pe moșia Bărcănești (r. Ploiești) de Coresie logofătul, cu obligația ca să nu fie despărțită de moșie nici înstrăinată de urmași ori de rude. Ulterior, Bunea, fiul logofătului Coresie a vîndut în 1601—1602 părți de moșie lui Mihai din Tîrgșor și fiicei sale cu sarcina de a stăpîni și a păstra intactă mănăstioara cu grădinile și livezile [5]. Avem deci aci cazul unei mănăstioare înființate de un stăpîn feudal pe moșie și menținută prin dispoziții testamentare intactă și neînchinată, strict legată de moșie, chiar după înstrăinarea acesteia.

În raport cu bisericuțele arătate, așezămîntul feudal de la Iezărul a avut dezvoltare mai complexă, deoarece a parcurs etapele de la paraclis de familie la mănăstire închinată și a îndeplinit chiar în faza mănăstirească funcția de biserică de sat.

În diferite locuri din Țara Romînească au existat, pe lîngă conace, bisericuțe menționate în izvoarele scrise. Studiile făcute pînă acum pe

---

[1] *DIR.* veac XIII, XIV și XV Țara Rom., Buc., 1955, p. 42, doc. 26 din 20 mai 1388 = Arh. Stat. Buc., Condica mîn. Cozia 712 f. 244 verso — 247 : document slav publicat în traducere ; editat mai întîi în limba slavă cu traducere romînă de către P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Romînești*, I, București, 1938, p. 49—51, doc. 8. Menționăm că traducerea din limba slavă în limba romînă a pasajului din document privind dania lui Tatul nu este exactă în modul cum a fost reprodusă de B. P. Hașdeu, *Istoria critică*, I, 1875, p. 133—135 și I. Donat, în *AO*, XV, 1936, p. 267 și 310.

[2] I. Popescu-Cilieni în revista *Mitropolia Olteniei*, VIII, 1956, p. 114—126; P. V. Năsturel, *Metohul din Inotești-Vîlcea*, în *RIAF*, XVI, 1911, partea II, p. 289—292, unde s-a reprodus planul schitului creat în 1751 cu hramul Bunei Vestiri; N. Ghica-Budești, *op. cit.*, IV, 1936, Buc., p. 110, fig. 856, un alt schit avînd hramul Sf. Gheorghe Tropeoforos a fost închinat mănăstirii Cozia în 1765 de proegumenul Ghenadie, care l-a chivernisit pînă la moarte.

[3] I. Donat, în *AO*, X, 1931, p. 320—321.

[4] *Ibidem* și N. Ghica-Budești, *op. cit.*, IV, 1936, p. 62, fig. 216, 219, 226—228.

[5] *DIR*, veac XVII B. Țara Rom. I, București, 1951, p. 23 doc. 27 din 20 noiembrie 1601 ; p. 30, doc. 36 din 1 februarie 1602; p. 38, doc. 47 din 9 aprilie 1602; p. 58 doc. 73 din 15 sept. 1602.

baza documentelor de către diferiți cercetători în diverse regiuni[1], nu au putut stabili, de cele mai multe ori, fazele de evoluție ale acestor așezăminte nici preciza relațiile lor cu locuința feudală ori cu satul apropiat. Aceste probleme se pot rezolva numai prin cercetări arheologice.

Astfel, cercetările de la Cernica, pe de o parte aduc prețioase și noi informații cu privire la raporturile dintre elementele alcătuitoare ale așezărilor medievale din Țara Romînească, pe de altă parte, îndrumă investigațiile viitoare pe o cale nouă și impun o sarcină însemnată arheologiei feudale din țara noastră.

GH. CANTACUZINO

Tabel sinoptic arătînd mărimea unor paraclise și bisericuțe din secolele XII–XVIII în Țara Romînească și la Constantinopol

Locul bisericii	Dimensiunile exterioare	
	lungime m	lățime m
Biserica de la Bogdan Serai din Constantinopol, care a fost probabil paraclisul unui palat din secolul al XII-lea	9,80	5
Paraclisul mănăstirii Bistrița (1507), care nu are pronaos și fără a cuprinde pridvorul ei adăugat în 1710, are	8,36	4,95
Bolnița mănăstirii Cozia, Vîlcea (1542)	12	4
Biserica din Olteni, Vîlcea (1562)	9	4
Paraclisul mănăstirii Cozia (1594)	8	4,47
Paraclisul mănăstirii Hurezi, Vîlcea (1692)	9,50	6,50
Schitul Sf. Ștefan al măn. Hurezi (1703)	12,65	6,72 (în naos)
Schitul Păpușa-Vîlcea (1712)	9,67	4,30
Paraclisul Mitropoliei din București (1730)	12	6
Schitul Inotești, lîngă R. Vîlcea (1751)	9	4

[1] Pentru biserica Bogdan Serai din Constantinopol: Alexander Van Millingen, *Byzantine Churches in Constantinople*, Londra, 1912, p. 280—286 cu fig. 98; A. G. Paspates, Βυζαντιναί μελέται τοποογραφικαί καὶ ἱστορικαί, Constantinopol, 1877, p. 360—361; N. Ghica-Budești, *Evoluția arhitecturii în Muntenia*, I. 1927, p. 127, fig. 21—22; pentru paraclisul mănăstirii Bistrița: N. Ghica-Budești, *op. cit.*, II, 1931, p. 12, fig. 13, 17 și *BCMI*, XXXV, 1942, p. 19, fig. 99—101; pentru bolnița și paraclisul mănăstirii Cozia, N. Ghica-Budești, în prima lucrare, II, p. 24 și 34, fig. 148; în a doua lucrare, p. 26, fig. 114; pentru biserica de la Olteni-Vîlcea (*op. cit.*, II, p. 26), pentru paraclisul mănăstirii Hurezi, același autor, *op. cit.*, IV, 1936, p. 51, fig. 1: în interior acest paraclis are dimensiunile: 7,50 × 5 m; pentru paraclisul Mitropoliei București: același autor, *ibidem*, IV, p. 53, fig. 30 și I. Traianescu, *BCMI*, 1912, p. 137, fig. 30; pentru schitul Sf. Ștefan de la mănăstirea Hurezi, N. Ghica-Budești, *ibidem*, IV, fig. 320; pentru schitul Păpușa-Vîlcea, *ibidem*, IV, fig. 306—308; pentru biserica din 1751 de la Inotești: V. P. Năsturel, în *RIAF*, XII, 2, p. 289—292, unde se indică planul bisericii, care în interior are lungimea de 7,30 m; N. Ghica-Budești, *ibidem*, IV, p. 110, fig. 856—857.

НЕКОТОРЫЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ В СВЯЗИ С СРЕДНЕВЕКОВЫМИ СЕЛАМИ МУНТЕНИИ В СВЕТЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В ЧЕРНИКЕ

РЕЗЮМЕ

В ходе раскопок, проведенных в 1960—1962 гг. Институтом археологии Академии РНР на высоком мысе на западном берегу озера Черники, расположенного в окрестностях г. Бухареста, было открыто, помимо двух неолитических поселений и могильника, одно феодальное поселение, носившее вначале светский характер, а затем преобразованное в монастырь Иезэрул. Были найдены следующие археологические памятники и материалы:

Церковь Иезэрул состоит из небольшого нефа, без боковых абсид, включающего пронаос, собственно неф и алтарь; пронаос отделен от нефа стеной. Подобный план происходит от часовен Балканского полуострова и был воспринят в Мунтении в XIV в.; так была построена церковь Сын Николра в Куртя де Арджеш и больница при монастыре Бистрица, воздвигнутая в 1507 г. Строительство пронаоса церкви Иезэрул насчитывает две последовательных фазы. Пол этого помещения вначале был сложен из эпиграфических плит, покрывавших могилы, а позднее заменен слоем принесенной черной земли, сверх которого был положен настил из кирпичей. По стратиграфическим данным и документам удалось установить, что это важное изменение в пронаосе было сделано в XVIII в., вероятно в 1717 г.

В наосе церкви были обнаружены 5 погребений, из которых наиболее древними являются погребения № 1 и № 3, датируемые по найденным в них венгерским монетам 1557 и 1566 г.

Погребение № 2 содержало скелет Кяжны, жены ворника, основательницы монастыря Иезэрул; в нем же были обнаружены золотое кольцо с именем владелицы, выгравированным кириллицей „Кежна в рничаса", и золотая серьга с бирюзой. Отсутствие какого-либо монашеского погребального обряда, найденные драгоценности, захоронение в пронаосе женщины и ребенка — все это свидетельствует о светском характере церкви, которая вначале была семейной часовней при феодальном дворе владельца поместья Мэрэчинень. Сам план церкви Иезэрул и небольшие размеры сб ижают ее с часовнями Балканского полуострова и Валахии (см. прилагаемый в конце работы список).

Поблизости от жилища феодала были обнаружены крестьянские жилища и административные помещения: землянки — либо маленькие с очагами, либо большие или средние с круглыми печами для выпечки хлеба; две печи были частично разрушены позднейшими погребениями, на дне их были обнаружены скелеты, лежащие на спине с вытянутыми ногами. Были открыты также слегка углубленные в землю мастерские с кирпичными печами, в виде подковы, служившие для починки или изготовления металлических предметов; затем ямы феодального периода;

насыпи, служившие удобными площадками для посадки виноградных лоз и фруктовых деревьев; различный археологический материал: керамика, металлические орудия и предметы, украшения, различные принадлежности одежды и 35 монет.

Феодальный могильник. На кладбище, окружающем церковь, были вскрыты 70 погребений, содержащих скелеты, ориентированные на восток, лежащие на спине, с руками положенными на живот или грудь. Рядом находилось по монете XVI—XVIII вв. и различные украшения и принадлежности одежды: пуговицы, булавки, украшенные узором застежки из бронзы, чистого или позолоченного серебра, иногда инкрустированные или покрытым эмалью. Эти предметы, а также наличие детских могил свидетельствуют о преимущественно светском характере этого могильника, на котором хоронили окрестных жителей; некоторые из этих жителей принадлежали к семьям зажиточных торговцев либо мелких феодалов. Представляют значение 13 обнаруженных на могильнике погребений, содержащих скелеты с согнутыми по направлению к плечам руками. Сравнив их с другими погребениями, содержащими скелеты в подобном же положении, которые были найдены в Мунтении, Молдове и Венгерской НР, автор предполагает, что в Чернике эти погребения принадлежат населению, пришедшему в область Нижнего Дуная в начале феодальной эпохи, принявшему христианство и ассимилированному румынским населением; представители его погребались на том же кладбище, причем в этих погребениях отмечается ряд более древних погребальных обрядов.

Исследования в Чернике позволили установить три фазы в развитии этого феодального поселения, а именно:

I. В первой фазе, охватывающей период от конца XVI в. до начала XVII в., церковь была семейной часовней при доме владельца поместья Мэрэчинень, к которому принадлежала и постройка, включающая погреб и несколько комнат над ним. К этому же времени относятся землянки, печи для выпечки хлеба, самые древние насыпи, I горизонт, раскопанный во дворе, и некоторые археологические материалы.

II. Во второй фазе, заканчивающейся опустошением дома, происшедшим вероятно в 1717 г., церковь и пристройки были превращены Кяжной в женский монастырь Иезэрул, вначале полностью независимый, первое упоминание о котором относится к 1615 г. Монастырю принадлежало поместье Мэрэчинень и пять других. Позднее в 1625 г. монастырь Иезэрул был передан монастырю Ивир на Афонской горе, став таким образом метохом монастыря Раду Вода из Бухареста. Во второй фазе церковь Иезэрул, хотя и была при монастыре, обслуживала и жителей села; кладбище также служило местом для захоронения жителей окрестных сел. К этому периоду относятся землянки с очагами или печами для выпечки хлеба, мастерские с печами, ямы, большие насыпи, а также различный археологический материал.

III. Третья фаза, начавшаяся после опустошения, случившегося по-видимому в 1717 г., закончилась разрушением этого поселения в конце XVIII в. в результате пожара или землетрясения. В этой фазе монастырь Иезэрул был отремонтирован после 1717 г. и таким образом

создался второй горизонт во дворе. Церковь продолжала обслуживать село, а кладбище при ней попрежнему служило местом захоронения для окрестных жителей, сохраняя ярко выраженный светский характер.

Исследования в Чернике выявили важные, до сих пор не изучавшиеся аспекты, относящиеся к трем составным элементам средневекового мунтенского села: владельцам феодалам, местной церкви и сельскому населению. Валашские документы XIV—XVIII вв., в которых отмечается большое число церковок и маленьких монастырей, о новывавшихся феодалами землевладельцами в своих поместьях при доме или поблизости от него, позволяют выделить три формы, соответствующие трем этапам их развития. В данной работе автор указывает, на основании изучения валашских документов, многочисленные церковки и монастырьки, существовавших в той или иной из трех упомянутых форм. По сравнению с этими церковками феодальный комплекс в Иезэрул отличался более сложным развитием, поскольку прошел этапы от семейной часовни до подчиненного Афону монастыря и даже, будучи монастырем, выполнял функции и сельской церкви.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — *Черника.* План археологических раскопок 1960—1962 гг., произведенных на мысе западного берега озера Черника; T_1, T_2, T_3, = феодальные насыпи

Рис. 2. — *Черника.* План находок, относящихся к феодальной эпохе, обнаруженных в ходе раскопок 1960—1962 гг. Bd F = феодальные землянки; C.F. = печь; Gr. = феодальные ямы; S = разрез; M. = погребение; Z1—Z19 = стены. A.F. = феодальные мастерские; Gr. F. = феодальные ямы.

Рис. 3. — *Черника.* 1, церковь Иезэрул: пронаос, разделяющая стена, неф, алтарь и остатки внутреннего настила; 2, погребения из пронаоса до вскрытия; 3, на первом плане погребение Кяжны, жены ворника, затем скелеты из погребений № 4 и № 5; 4, пилястр № 1 с частью аркады и свода подвала, а также восточная стена последнего с нишей.

Рис. 4. — *Черника.* 1, часть профиля западной стенки разреза V; 2, часть стратиграфического профиля южной стенки разреза II.

Рис. 5. — *Черника.* 1 a, b, золотое кольцо-печатка из погребения Кяжны, жены ворника; 3 a, b, золотое кольцо с бирюзой; 2 a, b, c, — кольцо с надписью кириллицей; a, надпись в обратном порядке; c, надпись в нормальном положении.

Рис. 6. — *Черника.* 1, План землянки № 2 с ямами для кольев, поддерживавших крышу, очагом и участками красноватой земли; землянка прорезала неолитическое погребение, от содержавшегося в котором человеческого скелета остались только крайние части больших берцовых костей; 2, часть профиля восточной стенки разреза V, охватывающего землянку № 2.

Рис. 7. — *Черника.* Часть стратиграфического профиля западной стенки разреза V, охватывающая землянку № 1.

Рис. 8. — *Черника.* Металлические предметы, найденные в землянках, погребениях и могилах феодальной эпохи.

Рис. 9. — *Черника.* 1, 2, печь для выпечки хлеба, найденная в землянке № 3; 3, 4, печь для выпечки хлеба из землянки № 4. Отверстия и своды этих печей были разрушены погребениями № 67 и № 68.

Рис. 10. — *Черника*. 1, 2, профили разрезов печей для выпечки хлеба, обнаруженных в землянках № 3 и № 4; 1, лиловато-желтоватая глина с известняковыми конкрециями; 2, желтый лесс с конкрециями; 3, лесс каштанового цвета; 4, обгоревшая земля на дне печей; 4 a, зола, угли и сожженная земля; 5, заполнение печи, состоящее из черной и серой земли с кусками самана, углями, мелкими камнями, сожженной землей.

Рис. 11. — *Черника.* 1, печь из землянки № 3 со скелетом из погребения № 67, ноги которого расположились на дне печи; 2, печь землянки № 4 со скелетом погребения № 68, ноги которого протянулись внутрь печи (скелет погребения № 68 феодальной эпохи расположен над скелетом неолитического погребения № 112); А — свод печи, перерезанный могильной ямой погребения № 68 феодальной эпохи; В — кирпич из настила, расположенного около отверстия печи; С — участок с обгоревшей землей.

Рис. 12. — *Черника.* План землянки-мастерской с печью из разреза XVII.

Рис. 13. — *Черника* . План землянки-мастерской с печью из разреза XX—XXI; А — жернов, найденный у отверстия печи; В — яма для угля; С — яма для кола, поддерживающего крышу.

Рис. 14. — *Черника.* 1, печь из землянки-мастерской, обнаруженной в разрезе XVII; 2, печь из землянки-мастерской, обнаруженной в разрезе XX—XXI; 3,4, печь, обнаруженная в разрезе VI B.

Рис. 15. — *Черника.* 1—3, керамика XVI—XVII вв.; 4—7, керамика второй половины XVII в.; 8, керамика XVIII в.

Рис. 16. — *Черника.* 1—3, 5—12, принадлежности одежды; 4, серьга; 13—15, ожерелья из разноцветных стеклянных бусин, найденные в погребениях могильника феодальной эпохи.

Рис. 17. — *Черника.* 1—4, скелеты с согнутыми по направлению к плечам руками, найденные в погребениях № 48, № 57, № 62, № 63 могильника феодальной эпохи из Черники.

Рис. 18. — *Черника.* 1, 2, скелеты с согнутыми по направлению к плечам руками, найденные в погребениях № 15 и № 24 могильника феодальной эпохи из Черники; 3, скелет в подобном же положении, найденный в могильнике феодальной эпохи в Зэнешти (обл. Бакэу); 4, скелет в подобном же положении, относящийся к I фазе, найденный на могильнике в Халимба-Череш (Венгерская НР).

QUELQUES PROBLÈMES D'HISTOIRE RELATIFS AU VILLAGE MÉDIÉVAL VALAQUE À LA LUMIÈRE DES RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES DE CERNICA

RÉSUMÉ

Les fouilles exécutées de 1960 à 1962 par l'Institut d'Archéologie de l'Académie de la République Populaire Roumaine sur un promontoire situé à l'ouest du lac de Cernica, à la limite du territoire administratif de la ville de Bucarest se sont soldées par la découverte (outre celle de deux établissements et d'une nécropole néolithiques) d'un établissement féodal, laïque au commencement et devenu par la suite le monastère de Iezerul. Voici les monuments et matériaux archéologiques qu'on y a trouvés :

L'église de Iezerul comprenait une petite nef, sans absides latérales, divisée en exonarthex, narthex et sanctuaire, avec un mur de refend muni d'une porte assurant l'accès entre le nartex et l'exonarthex. Ce plan dérive de celui de certaines chapelles de la Péninsule des Balkans. Il a été introduit en Valachie au XIVe siècle et se retrouve à l'église Sîn Nicoară de Curtea de Argeş et à celle de l'hôpital (« *bolniţa* ») du monastère de Bistriţa, édifié en 1507. L'exonarthex a connu deux phases successives, son pavement initial étant fait de dalles épigraphes placées sur les tombes

et remplacées par la suite par une couche de terre noire apportée de l'extérieur et supportant un pavage de brique. La stratigraphie et les documents ont permis d'établir que cette importante modification de l'exonarthex s'était produite au XVIIIe siècle, probablement en 1717.

Le narthex de l'église a livré 5 tombes, dont les plus anciennes sont les sépultures n°s 1 et 3, datées à l'aide de monnaies hongroises de 1557 et 1566. La sépulture n° 2 renfermait les ossements de Dame Chiajna, dont l'époux avait occupé la très haute fonction de *vornic*, et qui fut la fondatrice du monastère de Iezerul ; on y a retrouvé sa bague en or portant son nom gravé en lettres cyrilliques (*vorniceasa Kejna*), ainsi qu'une boucle d'oreille en or et à turquoise. L'absence de tout rite monastique ayant présidé à ses funérailles, les bijoux retrouvés dans sa tombe, puis l'ensevelissement dans l'exonarthex d'une femme et d'un enfant attestent le caractère laïque de cette église, qui fut à l'origine un oratoire de famille, desservant le manoir du seigneur qui possédait la terre de Mărăcineni. Le plan même de l'église de Iezerul et ses dimensions réduites le font ressembler aux chapelles de la Péninsule des Balkans et de Valachie (voir leur liste à la fin de la présente étude).

A proximité de cet établissement féodal on a également trouvé des demeures et des dépendances administratives : huttes à demi souterraines, les unes petites et munies d'un foyer, les autres grandes ou moyennes pourvues de fours circulaires servant à cuire le pain ; la voûte de deux d'entre eux était partiellement détruite par des ensevelissements ultérieurs. Les squelettes qu'on en a exhumés avaient les pieds au fond du four. On a encore retrouvé des ateliers à faible profondeur avec un four fait de briques disposées en forme de fer à cheval où l'on réparait et exécutait des pièces de métal ; puis des fosses féodales, des terrassements qui ont adouci les déclivités du promontoire afin qu'on y pût planter de la vigne et des arbres fruitiers, ainsi qu'un matériel archéologique varié : céramique, outils et objets en métal, bijoux et pièces accessoires du costume, ainsi que 35 pièces de monnaie.

Le cimetière féodal. Un nombre de 70 tombes appartenant au cimetière constitué autour de l'église ont été dégagées. On y a trouvé des squelettes orientés vers l'est, couchés sur le dos, leurs avant-bras disposés sur l'abdomen ou sur la poitrine. A côté de chacun d'eux une pièce de monnaie des XVIe — XVIIIe siècles et diverses parures ou pièces accessoires du costume : boutons, fermoirs, agrafes, en bronze et en argent pur ou doré, décorés, parfois incrustés ou émaillés. Ces objets et la présence de tombes d'enfants trahissent le caractère avant tout laïque de ce cimetière où l'on enterrait les gens du village, dont certains appartenaient à des familles aisées de marchands ou à des petits féodaux de la contrée. Une découverte importante faite dans ce cimetière est représentée par treize squelettes dont les avant-bras étaient ramenés vers les épaules.

Une comparaison avec d'autres sépultures renfermant des squelettes en position similaires, trouvés en Valachie, en Moldavie et dans la R.P. Hongroise permet à l'auteur de supposer que dans le cas de Cernica lesdites tombes concernent une population immigrée dans la région du Bas-Danube au début de l'époque féodale, convertie au christianisme et assimilée par

la population roumaine dont elle partageait le cimetière, tout en conservant certains rites funéraires plus anciens qui lui étaient propres.

Les recherches entreprises à Cernica ont déterminé trois phases dans l'évolution de cet établissement féodal, à savoir :

I. Pendant la phase I, qui va de la fin du XVIe siècle jusqu'au début du XVIIe, l'église a été un oratoire privé subordonné à la demeure du seigneur de la terre de Mărăcineni, dont dépendait aussi une construction constituée de quelques chambres et une cave. C'est aussi de cette époque que datent les huttes à demi souterraines, les fours à cuire le pain, les plus anciens terrassements et le niveau I de la cour, ainsi que certaines pièces archéologiques.

II. A la phase II, à laquelle mit un terme la dévastation survenue probablement en 1717, l'église et ses dépendances furent transformées par Chiajna en monastère de religieuses, le monastère de Iezerul, au début indépendant, mentionné en 1615 et doté du domaine de Mărăcineni et de cinq autres terres. Par la suite, en 1625, ce couvent fut dédié par Chiajna au monastère d'Ivirou (Mont Athos), devenant ainsi couvent subordonné à celui de Radu Vodă, de Bucarest. Durant cette phase, l'église de Iezerul, tout en représentant une unité monastique, servait d'église de village et son cimetière de nécropole à la population des bourgades voisines. C'est d'alors que datent les huttes partiellement souterraines à foyer ou à fours pour la cuisson du pain, des ateliers pourvus de fours, des fosses féodales, de vastes terrassements et, en outre, diverses pièces archéologiques.

III. La phase III, qui commence après la dévastation probable de 1717, s'acheva lors de la destruction de cet établissement à la fin du XVIIIe siècle à la suite d'un incendie ou d'un tremblement de terre. Au cours de cette phase, le monastère de Iezerul fut réparé après 1717, ce qui entraîna la création d'un niveau de plus dans la cour. L'église continua à servir d'église de village et son cimetière à accueillir les morts des habitants du voisinage, ce qui lui fit conserver un caractère laïque prononcé.

Les recherches effectuées à Cernica ont révélé des aspects importants, encore non étudiés, des rapports qui ont existé par le passé entre les trois éléments constitutifs du village médiéval roumain : les seigneurs féodaux, l'église locale et la population villageoise. Les documents de Valachie du XVIe au XVIIIe siècle qui mentionnent une foule de petites églises ou de petits couvents fondés par les propriétaires sur leurs domaines, desservant leurs manoirs ou situés à proximité, permettent de distinguer trois formes correspondant à trois étapes de leur évolution. L'auteur indique à l'aide des documents valaques de nombreux cas de petites églises ou de modestes monastères qui ont connu l'une ou l'autre de ces trois formes. Comparé à ces humbles sanctuaires, l'établissement féodal de Iezerul a connu une évolution plus complexe, car il a parcouru toutes les étapes, depuis celle d'oratoire de famille jusqu'à celle de couvent dédié et a même joué durant sa phase monastique le rôle d'église de village.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *Cernica*. Plan des recherches archéologiques effectuées en 1960—1962 sur le promontoire de la rive occidentale du lac de Cernica T_1, T_2, T_3 = terrassements féodaux. A. F. = Atelier féodal Gr. F. = fosse féodale.

Fig. 2. — *Cernica*. Plan des découvertes intéressant l'époque féodale ramenées au jour par les fouilles de 1960—1962. Bd. F. = hutte ; C. F. = four ; Gr. = fosse féodale ; S. = secton ; M = tombe ; Z1—Z18 = murs.

Fig. 3. — *Cernica*. 1, l'église de Iezerul avec son exonarthex, le mur de refend, le narthex, le sanctuaire et les restes du pavement intérieur ; 2, les tombes de l'exonarthex avant ouverture ; 3, au premier plan, la tombe ouverte de *vorniceasa* Chiajna, puis les squelettes provenant des tombes nos 4 et 5 ; 4, le pilastre n° 1 avec une portion de l'arcade et de la voûte de la cave, ainsi que le mur est de cette dernière pourvu d'une niche.

Fig. 4. — *Cernica*. 1, portion du profil de la paroi ouest de la section V ; 2, portion du profil stratigraphique de la paroi sud de la section II.

Fig. 5. — *Cernica*. 1 a, b, bague à cachet trouvée dans la tombe de *vorniceasa* Chiajna ; 3 a, b, boucle d'oreille en or avec turquoise ; 2 a, b, c, bague à inscription cyrillique : a, ladite inscription renversée ; c, la même en position normale.

Fig. 6. — *Cernica*. 1, plan de la hutte à demi souterraine n° 2 avec les trous de fixation des poteaux qui soutenaient le toit ; le foyer et des portions de sol rougi au feu ; la hutte a sectionné une sépulture néolithique du squelette de laquelle il n'est plus resté que les extrémités de tibias visibles dans la paroi ; 2, fragment du profil de la paroi est de la section V comprenant la hutte féodale à moitié souterraine n° 2.

Fig. 7. — *Cernica*. Portion du profil stratigraphique de la paroi ouest de la section V renfermant la hutte féodale à demi souterraine n° 1.

Fig. 8. — *Cernica*. Objets en métal trouvés dans les fonds de cabanes, les tombes et les fosses de l'époque féodale.

Fig. 9. — *Cernica*. 1, 2, four à pain trouvé près de la hutte féodale à demi souterraine n° 3 ; 3, 4, four à pain de la hutte féodale à demi souterraine n° 4. L'orifice de ces fours a été détruit et leur voûte, sectionnée par les tombes féodales nos 67 et 68.

Fig. 10. — *Cernica*. 1, 2, coupes à travers les fours à pain des huttes féodales à demi souterraines nos 3 et 4. 1, argile tirant sur le violet et le jaunâtre et renfermant des concrétions calcaires ; 2, loess jaune renfermant des concrétions ; 3, loess marron ; 4, terre rougie au feu trouvée au fond du four ; 4 a, lentille contenant de la cendre, du charbon, de la terre rougie au feu ; 5, contenu du four constitué de terrre noire et grise renfermant des débris de bousillage, des charbons, de petites pierres, de la terre rougie au feu.

Fig. 11. — *Cernica*. 1, le four de la hutte féodale à demi souterraine n° 3 et le squelette de la tombe 67 dont les jambes sont allongées au fond du four ; 2, le four de la hutte féodale à demi souterraine n° 4 et le squelette de la tombe 68, les jambes étendues au fond du four (le squelette de la tombe 68, féodal, se trouve audessus du squelette de la tombe 112—néolithique) ; A, voûte du four sectionnée par la fosse de la tombe féodale n° 68 ; B, brique de pavement située près de l'ouverture du four ; C, terre calcinée.

Fig. 12. — *Cernica*. Plan de l'atelier à demi souterrain à four de la section XVII.

Fig. 13. — *Cernica*. Plan de l'atelier à demi souterrain à four de la section XX—XXI ; A, pierre de meule trouvée à la hauteur de l'ouverture du four ; B, fosse à charbon ; C, fosse pour poteaux soutenant le toit en bois.

Fig. 14. — *Cernica*. 1, four de l'atelier à demi souterrain trouvé dans la section XVII ; 2, four de l'atelier à demi souterrain trouvé dans la section XX—XXI ; 3, 4, four trouvé dans la section VI B.

Fig. 15. — *Cernica*. 1—3, céramique des XVIe —XVIIe siècles ; 4—7, céramique de la deuxième moitié du XVIIe siècle ; 8, céramique du XVIIIe siècle.

Fig. 16. — *Cernica*. 1—3 et 5—12, pièces accessoires du costume ; 4, boucle d'oreille ; 13—15, colliers de perles en verre multicolores trouvées dans les tombes du cimetière féodal.

Fig. 17. — *Cernica*. 1—4, squelettes des tombes nos 48, 57, 62, 63 du cimetière féodal de Cernica : les avant-bras y sont repliés et ramenés vers les épaules.

Fig. 18. — *Cernica*. 1, 2, squelettes des tombes nos 15 et 24 du cimetière féodal de Cernica : les bras repliés vers l'épaule ; 3, squelette ayant la même position du cimetière féodal de Zăneşti (région de Bacău) ; 4, squelette trouvé dans une position similaire et appartenant à la phase I de la nécropole de Halimba-Cseres (République Populaire Hongroise).

ESTE ŞI O CALE CIMMERIANĂ ÎN DIFUZIUNEA METALURGIEI FIERULUI?

Dacă în stadiul actual al dezvoltării ştiinţei arheologice, privind Orientul apropiat [1] şi Europa sud-vestică şi centrală s-a căzut în general de acord în a considera drept centru de origine al metalurgiei fierului vastul teritoriu cuprins între Marea Caspică şi platoul anatolian şi pe hittiţi ca cei dintîi care au reuşit să stăpînească secretul tehnologic, nu tot acelaşi lucru se poate spune despre problema *căilor* de pătrundere şi *direcţiunea* difuziunii a ceea ce a fost numită cu drept cuvînt „revoluţia tehnologică", ale cărei consecinţe transformatoare s-au văzut de îndată, după generalizarea folosirii fierului în economia şi organizarea socială a Europei de la sfîrşitul mileniului al II-lea î.e.n. şi mai ales din primele secole ale mileniului următor.

În unele regiuni — ca în Grecia şi Italia — rolul revoluţionar al noului metal, coordonat şi cu alţi factori, a avut urmări atît de profunde în domeniul forţelor de producţie, încît acolo s-a şi realizat saltul spre civilizaţie. Chiar şi numai această constatare este una dintre indicaţiile importante privind direcţiunea difuzării metalurgiei fierului şi căile reale de pătrundere.

Deşi problema răspîndirii cunoştinţelor tehnologice şi a aplicării lor în domeniul metalurgiei fierului în Europa sud-estică şi centrală, au preocupat mereu în trecut pe oamenii de ştiinţă care s-au ocupat cu aceste regiuni ale Europei, cu Grecia şi aria est-mediteraneană, se pare totuşi că în ultimii 2—3 ani această problemă se pune cu şi mai multă acuitate. Aceasta se datoreşte în bună parte, desigur, îmbogăţirii mereu crescînde a documentării noastre şi adîncirii şi înmulţirii studiilor privind problema despre care e vorba în nota de faţă. Fenomenul subliniat aici este comun de altfel celor două mari zone geografico-culturale, adică Europa centrală şi aria egeo-mediteraneană, inclusiv deci Grecia. Legătura între cele două zone se face prin intermediul Europei sud-estice, considerată în

[1] Pentru Orientul apropiat trebuie să se ia în considerare progresele deosebit de importante obţinute după al doilea război mondial în domeniul istoriei vechi, cît şi permanenta preocupare de confruntare a datelor arheologice cu izvoarele scrise.

accepțiunea mai generală recunoscîndu-i-se, evident, rolul de transmițător activ al unor forme de cultură originare dintr-o zonă sau cealaltă, și aceasta în ambele direcții și aproape în toate epocile istoriei străvechi și mai noi.

Problema ce se pune acum este de a ști nu numai dacă difuziunea cunoștințelor tehnologice s-a realizat pe o cale avînd direcțiunea sud — nord sau invers, dar și dacă una sau alta din aceste direcțiuni este documentată din punct de vedere arheologic, și în primul rînd de primele obiecte lucrate în noul metal, obținut prin *reducerea* minereurilor de fier și prin aplicarea și a celorlalte cunoștințe tehnologice. Mai trebuie avut de asemenea în vedere nu numai apariția acestei categorii de obiecte de fier, dar și precizarea momentului — cronologic vorbind — de la care începe să se desfășoare — cu o intensitate crescîndă — fenomenul răspîndirii [1] metalurgiei fierului, care — într-un ritm necunoscut în trecut va duce, în cursul celei de-a doua epoci a fierului, la generalizarea acestuia — se poate spune, pentru unele sectoare, chiar popularizarea noului metal, în sensul pătrunderii lui pînă în colibele cele mai modeste ale vremii.

Din cercetarea de pînă acum se desprind două concepții principale, care de fapt se sprijină pe vechi încercări și formulări, în prezent împinse mai departe mulțumită stadiului însuși de dezvoltare al științei arheologice după al doilea război mondial.

Una dintre aceste concepții este susținută recent și cu unele argumente noi, de către St. Foltiny [2], cealaltă de către A. M. Snodgrass [3]. Pe cînd primul — apără poziția unui grup întreg [4] de cercetători ai preistoriei Europei centrale cît și prioritatea acesteia în crearea unor forme de cultură materială în pragul primei epoci a fierului, înaintea Greciei și implicit direcțiunea nord—sud—Snodgrass apără concepția inversă, a priorității ariei egeo-microasiatice și a difuziunii unor atare forme de la sud la nord, *via* Grecia. Calea Grecia-Dunăre-Europa centrală este indicată, de altfel, și de însăși constatarea — general, sau aproape general admisă — a pătrunderii cunoștințelor tehnologice dinspre Orient către Europa centrală și aria carpato-dunăreană.

În disputa ce s-a iscat în ultimii ani, un loc însemnat îl ocupă inventarul mormîntului XXVII din Agora (Atena), unde au fost descoperite tipuri de obiecte de fier susceptibile a fi socotite, fie de origine central-europeană, fie egeo-mediteraneană. Din punct de vedere tipologic, concluziile pot fi valabile deopotrivă pentru ambele părți. Intervine însă

---

[1] Nu ne referim prin urmare la descoperirea încă sporadică și mai timpurie a unor obiecte de fier sau urme de fier identificate pe obiecte de bronz, fiindcă acestea datează dintr-o perioadă ce precede începutul fenomenului generalizării metalurgiei fierului. Se știe că, atît în Balcani cît și pe teritoriul Romîniei și în Europa centrală, un asemenea orizont a și fost încă mai de mult cunoscut.

[2] St. Foltiny, *Athens and the East Hallstatt Region : Cultural Interrelations at the Dawn, of the Iron Age*, în *AJA*, 65, 1961, p. 283—297, cu pl. 95—96; aici și bibliografia principală, mai veche.

[3] A. M. Snodgrass, *Iron Age Greece and Central Europe*, în *AJA*, 66, 4, 1962, p. 408—410; aici și bibliografia și unele descoperiri mai recente sau puțin cunoscute, ori necunoscute de către unii cercetători.

[4] E vorba de grupul în fruntea căruia se găsea pînă nu de mult G. von Merhart.

criteriul cronologic de care se leagă strîns şi acel al genezei, al patriei unor atare obiecte. În această privinţă, A. M. Snodgrass atrage atenţia — de la aripa egeeană a problemei sau a frontului disputei ştiinţifice angajate, ca să spunem aşa — asupra factorului *timp*, care arată că o serie de obiecte socotite de adepţii şcolii lui Merhart ca originar central-europene, apăruseră cu mult mai *înainte* în aria egeeano-mediteraneană şi că solul vechii Hellade reprezintă doar un jalon pe calea difuziunii spre nord. Se ştie că în Grecia fierul deja se răspîndise în perioada protogeometrică, iar în perioada geometrică se generalizase. Or, din punct de vedere cronologic, aceasta înseamnă că în aria carpato-danubiană ne găsim în faţa unui decalaj important, care este în favoarea Greciei. În sistemul cronologic al lui Reinecke — care, în chip convenţional este încă folosit şi pentru regiunea de la Dunăre şi Carpaţi — perioadele Hallstatt A şi Hallstatt B nu reprezintă decît o vreme de pregătire a răspîndirii noului metal şi de sporadică întîlnire a acestuia.

S-a făcut dovada că unele forme de unelte, de arme sau piese de harnaşament etc., pe care unii cercetători europeni le considerau de origine central-europeană, apar totuşi mai de timpuriu în aria egeeană, după cum altele îşi găsesc punctul de plecare al evoluţiei lor în nord-vestul Balcanilor şi în ţinutul sud-est-alpin [1]. S-a susţinut iarăşi că două au fost căile de pătrundere a fierului şi în general a „migraţiilor" din a doua jumătate a mileniului al II-lea î.e.n. şi de la începutul celui următor. Acum doi ani, St. Foltiny sublinia rolul jucat în procesul de transmitere de la nord la sud a fierului de către „calea ambrei" şi valea Moravei şi Vardarului [2], deşi aceasta din urmă nu s-a dovedit a fi avut în tot decursul preistoriei rolul pe care i-l dădeau cercetătorii dinainte de al doilea război mondial. În această privinţă este suficient să ne gîndim la revizuirea părerilor referitoare la cultura Vinča şi la complexul Sălcuţa-Krivodol—Bubanj şi la rolul destul de şters jucat atunci de „bulevardul" — cum se spunea — Morava—Vardar.

Fără îndoială că în problema originii, influenţelor, transmisiunilor, a creării centrelor metalurgice primare şi secundare, trebuie să ţinem seama că zona carpato-dunăreană a fost inclusă în fenomenul general al difuziunii metalurgiei fierului şi al trecerii — îndelungate şi treptate — de la epoca bronzului la aceea a fierului ca o regiune periferică [3] şi de interferenţe felurite. De aceea disputa dintre adepţii celor două concepţii situate la cei doi poli ai liniei Egee—Europa centrală şi rezolvarea ei în favoarea priorităţii ariei mediteraneene nu pot duce la elucidarea deplină a problemelor legate de regiunea de la Carpaţi şi Dunăre.

---

[1] Vezi toată discuţia mai recentă la St. Foltiny, A. M. Snodgrass şi J. Alexander, *Greeks, Italians and the Earliest Balkan Iron Age*, în *Antiquity*, 36, 142, 1962, p. 123—130. Nu este inutilă nici reamintirea studiului lui Vl. Milojčić, *Die dorische Wanderung im Lichte der vorgeschichtlichen Funde*, în *AA*, 1948—1949, p. 13—35, care a reactivat disputa nord—sud sau sud—nord pe pragul începutului primei epoci a fierului; vezi în această privinţă A. Mozsolics, *Archäologische Beiträge zur Geschichte der grossen Wanderung*, în *ActaArch*-Budapesta, 8, 1958, p. 119 şi urm.; M. Garašanin, *Archäologische Beiträge zur Frage der ägäischen Wanderung*, în *Diadora, Glasilo archeološkog Muzeja u Zadru*, 2, 1960—1961, p. 131—134.

[2] *Op. cit.*, p. 295.

[3] Atît faţă de lumea egeo-mediteraneană cît şi faţă de Europa centrală şi răsăriteană.

Cu ocazia redactării capitolului privind prima epocă a fierului în Romînia [1] pentru *Istoria Romîniei*, vol. I, și a discuțiilor din anii 1958 și 1959, noi am arătat că în ceea ce privește căile de pătrundere a metalurgiei fierului pe teritoriul Romîniei — și aceasta este valabil pentru tot spațiul carpato-dunărean — trebuie să luăm în considerare nu numai calea Orient — Grecia — Balcani — Europa centrală [2], care a jucat, fără îndoială un rol de seamă în procesul răspîndirii fierului în ținuturile noastre — dar și o altă cale, cea răsăriteană, pe care noi am numit-o atunci *calea cimmeriană* [3], sau calea Caucazului și a stepelor nord-pontice. Nu este locul a mai insista aici asupra unor evenimente istorice deja cunoscute și care se leagă de dispariția puterii hittite, eveniment istoric de o importanță capitală în istoria difuzării metalurgiei fierului și a cunoștințelor tehnologice superioare privind acest nou metal. Numele cimmerienilor — cunoscut sub acela de „gimirai", în izvoarele asiriene ale vremii și de cimmerieni la autorii greci — revine destul de des în izvoarele vremii. Prin poziția geografică a teritoriului locuit de ei, prin legăturile lor culturale și de înrudire cu lumea tracică dinspre Carpați și Dunăre și prin frecventele lor incursiuni în Asia anterioară, neamurile numite, în bună parte convențional, cimmeriene au putut pe de o parte să asimileze elemente ale moștenirii civilizației hittite — printre care și acelea referitoare la epoca fierului — iar pe de altă parte să le transmită populațiilor carpato-balcanice, nord-vest-balcanice și central-europene. Prin filiera cimmeriană se explică și răspîndirea în aceeași direcțiune a unor forme proprii de cultură materială și a celor înrudite cu cele din cultura Koban din Caucaz și din complexele din Anatolia și Iran. Spre sfîrșitul perioadei hallstattiene timpurii din Europa est-centrală și din nordul Balcanilor se semnalează prezența unor elemente de cultură materială cu puternice legături cu complexele ponto-cobanice, care se pot explica tocmai în cadrul istoric general al fenomenului răspîndirii cunoștințelor privind prelucrarea fierului, al intensificării acesteia și al asimilării noilor cunoștințe și a noilor elemente de cultură de către populațiile locale. Ceea ce pe vremuri s-a putut numi „invazia cimmeriană" sau „ipoteza cimmeriană" reprezenta un concept limitat la un „moment" istoric anumit, mulțumită căruia se încercase a se găsi o explicație pentru așa-zisa „dispariție" a culturilor bronzului carpato-dunărean. În prezent este definitiv dovedit că nu a existat nici o cezură între cele două epoci, că firul dezvoltării locale a avut rădăcini foarte adînci și că el constituie factorul principal pe care s-au format culturile primei epoci a fierului. În această problemă, descoperirile arheologice făcute în ultimii 15 ani în Romînia și studiile interpretative recente au adus o contribuție hotărîtoare, care se răsfrînge pozitiv și asupra problemelor similare din restul ariei carpato-balcano-danubiene.

---

[1] D. Berciu, în *Istoria Romîniei*, I, 1960, p. 139—143. Lucrarea a apărut deci înainte de studiile lui St. Foltiny și J. Alexander.

[2] Cu o ramură probabilă și prin estul Balcanilor și țărmul vest-pontic. Altă cale era Orient-Grecia-Italia-Europa centrală, fără a mai vorbi aici de aceea care a atins bazinul occidental al Mediteranei.

[3] D. Berciu, *op. cit.*, p. 140.

În stadiul actual al cercetărilor, conceptului „traco-cimmerian" sau cimmero-agatirs" trebuie să i se dea un conținut istoric-cultural mai bogat și complex de durată mai lungă. El trebuie conexat cu întreaga serie de probleme referitoare la ultima perioadă a Hallstattului timpuriu (perioada B) și apoi la perioada hallstattiană următoare (Hallstatt C). Avem în vedere nu numai numeroasele piese de harnașament „traco-cimmeriene" sau alte elemente de cultură socotite în aceeași grupă, ci și acele obiecte ne-„cimmeriene", dar care au putut să se răspîndească spre teritoriul Romîniei, către Europa centrală și spre sud-vestul Balcanilor prin filiera cimmeriană sau, mai bine zis, prin calea aceasta cimmeriană, ponto-caucazică. Unul dintre aceste elemente de cultură este toporul plat cu „brațe" laterale, care stăruie mereu în discuțiile din ultimii ani, mai ales după descoperirea unui asemenea tip de topor în mormîntul XXVII de la Atena [1].

Se știe că încă de acum 30 de ani K. Willvonseder îl inserase în grupa „traco-cimmeriană" [2], cu care nu are de-a face decît prin asocierea lui în complexe în care apar asemenea elemente pontocaucazice. Descoperiri mai recente, cronologia, statistica și aria de răspîndire a tipului de topor cu „brațe" laterale arată că nu poate fi evitată admiterea unei căi cimmeriene de difuziune dinspre Asia Mică, peste Caucaz și stepele nord-pontice a unui asemenea tip de topor, chiar dacă el a fost repede primit, integrat în structura intimă a culturii hallstattiene și generalizat, ca un produs propriu al acesteia. Fenomene de genul acesta, adică de adoptare a unor forme de cultură materială și spirituală și de transformare a lor în bunuri proprii se mai cunosc în istoria străveche și veche, fără a mai vorbi de epocile mai noi. În lumea hittită asemenea topoare erau turnate în bronz încă de pe la jumătatea mileniului al III-lea î.e.n. și mai cu seamă în secolele XIV—XIII î.e.n. În Egee se întîlnește toporul cu „brațe" sau „aripioare" laterale lucrat în bronz, cam în aceeași vreme sau puțin mai tîrziu [3], iar primul exemplar în fier se semnalează într-un mormînt din cimitirul Kerameikos de lîngă Atena, datînd din secolul al X-lea î.e.n. [4], adică din perioada protogeometrică, răstimp ce corespunde perioadei Hallstatt B1, după sistemul cronologic central-european [5]. Luînd în considerație prezența toporului cu „brațe" laterale în mormîntul de la Berezovka (Caucazul de nord — în bronz) [6], cel de pe Niprul mijlociu, în R. S. S. Ucraineană (în fier) [7] și cele două exemplare de fier din depozitul de la Bîrlad [8], am considerat că punctele indicate jalonează pătrunderea unui atare tip de topor spre

---

[1] Reprodus și St. Foltiny, *op. cit.*, pl. 95/6; v. și pl. 96 cu harta răspîndirii securii plate de fier cu aripioare, devenit unul dintre elementele de inventar caracteristice ale culturii hallstattiene.

[2] K. Willvonseder, în *WPZ*, XIX, 1932, p. 34—36.

[3] Cf. El. Dullo, în *PZ*, XXVII, 1936, p. 86, 96—97.

[4] A. M Snodgrass, *op. cit*, p. 409.

[5] H Müller-Karpe, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*, Berlin, 1959, fig 64.

[6] A. A. Jessen, în *MIA*, 23, 1951, p. 107, fig. 43.

[7] A. I. Terencjkin, în *SA*, 2, 1957, p. 54, fig. 4/6.

[8] M. Petrescu-Dîmbovița, *Objets hallstattiens trouvés à Bîrlad*, în *Dacia*, N.S., II, 1959, p. 59 și urm., fig. 2 și fig. 4; într-un depozit recent descoperit (1962) la Vințul de jos, pe Mureș, a apărut un topor de fier de același tip (Al. Popa și I. Berciu, *Un depozit de obiecte hallstatiene de la Vințul de jos*, în manuscris).

aria carpato-dunăreană și spre Europa centrală, pe această cale cimmeriană [1]. Momentul pătrunderii acestui tip în mediul local, carpato-dunărean și central-european, coincide cu trecerea definitivă spre o epocă de fier propriu-zisă și cu prezența în același mediu indigen a pieselor de harnașament de bronz sau de fier (zăbale, psalii, aplice) și a unor elemente sau influențe documentate în seria tezaurelor de aur Mihalkovo—Dalj—Fokoru—Boarta—Bîia etc. În orice caz apariția unor asemenea elemente noi, legate în general de triburi nomade sau seminomade de călăreți, trebuie conexată cu fenomenul difuziunii metalurgiei fierului pe calea răsăriteană-cimmeriană, prin care va fi fost mijlocită — altă posibilitate deocamdată nu poate fi întrezărită — pătrunderea peste Ungaria pînă departe în Europa centrală a unor influențe — sau, mai mult decît atît — originare din Urartu [2]. Două fapte ne rețin atenția în ceea ce privește eșalonarea, pe etape sau momente, a pătrunderii spre ținuturile noastre: 1) precizarea recentă a lui E. Kroupnov [3] care crede că a doua perioadă a culturii Coban începe din secolul al VIII-lea î.e.n. și se caracterizează prin folosirea fierului în prelucrarea uneltelor și armelor; 2) în această perioadă are loc răspîndirea în aria culturii Coban și dincolo de aceasta, a unor elemente de cultură din Urartu. Prin filiera Caucazului acestea au pătruns spre nord și nord-vest. În Caucazul de nord-vest, obiectele de fier devin și aici frecvente începînd din secolul al VIII-lea î.e.n. [4].

Ritmul răspîndirii fierului și a cunoștințelor tehnologice necesare extragerii și prelucrării lui a fost la început destul de lent. Așa se explică durata relativ lungă, în aria carpato-dunăreană și Europa centrală, premergătoare adoptării pe scară din ce în ce mai largă a noului metal. Pe de o parte această întîrziere se datora prodigioasei dezvoltări tocmai în acea vreme a metalurgiei bronzului din centrele de pe teritoriul Romîniei, Ungariei și Slovaciei, iar pe de alta nu se văzuseră încă marile avantaje pe care le prezenta noul material față de bronz.

Desigur că în interpretarea împrejurărilor istorice din epoca pătrunderii fierului în aria carpato-dunăreană, nu trebuie să ne mărginim la admiterea unei singure căi, fiindcă fenomenul difuziunii noului metal și a tuturor cunoștințelor legate de el, ca și consecințele multiple și profunde provocate în structura social-economică a societăților omenești sînt mult mai complexe. Prezența obiectelor de fier în Grecia — cum este de pildă securea

---

[1] D. Berciu, *op. cit.*, p. 140. Nu de mult M. Petrescu-Dîmbovița s-a pronunțat și el în favoarea tezei noastre, a unei căi de pătrundere cimmeriene (*Populații și culturi în spațiul carpato-dunărean în prima jumătate a primului mileniu î.e.n.*, în *Anal. Șt. ale Univ. „Al. I. Cuza" din Iași*, Secț. III (Științe Sociale), t. VI, 1960, fasc. 2, supliment, p. 195.

[2] A. M. Snodgrass, *op. cit.*, p. 140. Autorul observă unele similitudini între scutul de la Pilsen și scuturile de la Urartu din secolul al VIII-lea î.e.n. și mai tîrziu. Fără îndoială că cimmerienii, cît și sciții de mai tîrziu, datorită legăturilor lor cu Asia anterioară și cu statul Urartu au putut mijloci transmiterea spre stepele nord-pontice-Carpați-Dunăre și Europa centrală a unor elemente de cultură originară din Urartu.

[3] E. Kroupnov, *À propos de la chronologie de l'âge du fer au Caucase du nord*, comunicare la al VI-lea Congres internațional al științelor preistorice și protoistorice de la Roma, august 1962 și publicată: Academie des Sciences de l'U.R.S.S., Institut d'Archéologie, Moscova, 1962, p. 8.

[4] *Ibidem*, p. 10. La o eventuală pătrundere a obiectelor de tip Urartu peste Caucaz se gîndise și I. Lengyel (*AÉ*, 83, 1956, p. 17).

cu „braţe", ca să dăm un exemplu — într-o perioadă cînd în aria carpato-dunăreană metalurgia fierului încă nu începuse acea luptă pentru răsturnarea „tiraniei bronzului" — cum s-a spus odată — arată că în judecarea procesului difuziunii trebuie să rezervăm un loc de seamă şi pentru calea elenică şi celei vest-balcanice, întocmai ca şi celei italice pentru Europa centrală [1].

Astfel calea cimmeriană sau a Caucazului şi stepelor nord-pontice, nu este decît una dintre verigile unui proces complex şi de durată, unul dintre multiplii factori a căror acţiune convergentă avea să dea Europei cea mai însemnată materie primă pînă în vremurile noastre, prin folosirea căreia Europa a trecut înaintea Orientului, ştergînd decalajul de pînă atunci.

D. BERCIU

СУЩЕСТВУЕТ ЛИ И КИММЕРИЙСКИЙ ПУТЬ РАСПРОСТРАНЕНИЯ ЖЕЛЕЗНОЙ МЕТАЛЛУРГИИ?

РЕЗЮМЕ

По случаю редактирования главы I тома *Истории Румынии* (1960), касавшейся первой эпохи железа на территории РНР, автор еще в 1958 г., а затем в ходе коллективного обсуждения в 1959 г. выдвинул гипотезу о существовании и киммерийского пути распространения технологических знаний, относящихся к металлургии железа. Распространение этих знаний произошло, начавшись из Малой Азии (после исчезновения хеттского государства), через Кавказ и северно-причерноморские степи к карпато-дунайской зоне и Центральной Европе. С этим киммерийским путем должен быть связан и весь культурный комплекс названный «фрако-киммерийским» или «киммеро-агатирским», который распространился далеко на запад и юго-запад. Автор указывает, что железо было уже известно в карпато-дунайской области, когда начал действовать этот путь, то есть в конце периода Гальштат В и начале фазы Гальштат С. Понятие «киммерийский путь» должно пониматься не в узком географическим и этническом смысле, а скорее как распростране-

[1] J. Alexander, *loc. cit.* Trebuie avut în vedere însă că fenomenul difuziunii pe calea italică se întrepătrundea în vestul şi nordul Balcanilor cu diferite căi terestre de penetraţie, iar în bazinul Sava-Drava-Dunăre se întîlnea cu pătrunderea din direcţie inversă, activată de calea cimmeriană. Nu se poate iarăşi presupune (J. Alexander, *op. cit.*, p. 130), că factorul grecesc nu ar fi jucat nici un rol în difuzarea fierului în Balcanii de sud şi în ţinuturile limitrofe Greciei, decît cu începere din sec. VII—VI î.e.n., „aşteptînd" deci dezvoltarea comerţului grecesc ca să poată „primi" cunoştinţele tehnologice necesare prelucrării fierului, cîtă vreme se ştie că în Grecia încă din sec. XI—X î.e.n., metalurgia fierului era deja adoptată şi uneltele, armele şi podoabele de fier erau destul de răspîndite. Pe de altă parte nu se poate susţine (St. Foltiny, J. Alexander) că în Ungaria fierul s-ar fi răspîndit numai datorită triburilor de călăreţi cimmerieni.

ние по широкому фронту, которое столкнулось в юго-восточной и центральной Европе с другими путями — эллинским, италийским и т.д. Поэтому автор не придерживается мнения других исследователей (С. Фолтини, Александер), что в Венгрии железо могло распространиться только через киммерийцев. Точно так же, как он не является сторонником теории проникновения железа в центральную Европу через Грецию и Эгейские острова. В этом отношении автор присоединяется к мнению Александера и Снодграсса.

EXISTE-T-IL AUSSI UNE VOIE CIMMÉRIENNE DANS LA DIFFUSION DE LA MÉTALLURGIE DU FER?

RÉSUMÉ

Lors de la rédaction du chapitre relatif au premier âge du fer en territoire roumain, destiné au volume Ier de *Istoria Romîniei* (paru en 1960), l'auteur a formulé en 1958 et au cours des discussions collectives de 1959, l'hypothèse de l'existence d'une voie cimmérienne également dans la diffusion des connaissances technologiques concernant la métallurgie du fer. La diffusion desdites connaissances s'est effectuée à partir de l'Asie Mineure, après la disparition de l'Etat hittite, par delà le Caucase et les steppes septentrionales du Pont Euxin, en direction de l'aire carpato-danubienne et de l'Europe centrale. A cette voie cimmérienne on doit rattacher aussi tout le complexe culturel dénommé « thraco-cimmérien » ou « cimméro-agathyrse », dont l'expansion s'étend loin vers l'ouest et le sud-ouest. L'auteur montre que le fer était déjà connu dans la région carpato-danubienne, quand cette voie commença à entrer en fonction, autrement dit vers la fin de la période Hallstatt B et au début de la phase Hallstatt C. Il ne faut prendre l'expression de « voie cimmérienne » dans son sens strictement géographique et ethnique, mais bien plutôt y voir un phénomène de diffusion sur un large front lequel s'est rencontré dans le sud-est et le centre de l'Europe avec d'autres voies de diffusion, telle les voies hellénique, italique, etc. C'est pourquoi l'auteur ne partage pas l'opinion de certains chercheurs (St. Foltiny, J. Alexander) selon qui le fer n'a pu se répandre en Hongrie que grâce aux Cimmériens. De même, il n'est pas non plus l'adepte de la conception de la diffusion du fer d'Europe centrale vers la Grèce et la mer Egée. A cet égard, il se rallie aux points de vue de J. Alexander et de A. M. Snodgrass.

DOUĂ DESCOPERIRI CELTICE DIN OLTENIA

1. *Lanțul de fier de la Corlatele.* Lanțul de fier pe care îl prezentăm mai jos a fost găsit în anul 1957 la *Corlatele* (comuna Rudari, r. Băilești, reg. Oltenia) [1]. Piesa a fost descoperită întîmplător în porțiunea de teren situată deasupra carierei de piatră, aproape de locul unde se descoperiseră, în anul 1931, cîteva morminte celtice.

Așa cum se prezintă acum (fig. 1), lanțul e compus din șase fragmente, dintre care unul se termină la un capăt într-o agrafă, alte două în cîte un pandantiv în formă de toporaș, capetele celelalte fiind rupte. Celelalte trei bucăți de lanț sînt fragmente care nu pot fi încadrate cu precizie în ansamblul lanțului.

Am încercat să reconstituim lanțul (fig. 2) ghidîndu-ne după exemplarul descoperit la Vevey, care fără a fi identic, ne dă o idee despre felul cum arătau aceste centuri [2]. După descrierea lui J. Déchelette, unul dintre capetele lanțului poartă agrafa cu care se încheia, iar de celălalt erau atîrnate niște pandantive [3].

Reconstituirea noastră este totuși ipotetică ; o considerăm însă cea mai probabilă.

În afară de faptul că este fragmentar, lanțul este destul de bine conservat. El este compus din ochiuri în formă de 8, alternînd, dar în mod neregulat, cu ochiuri de aceeași formă, care sînt însă îmbrățișate de o verigă

---

[1] În privința condițiilor de descoperire a lanțului de la Corlatele, am primit următoarele informații de la Muzeul regional al Olteniei, cu adresa nr. 615 din 27.VI.1963 : „Lanțul celtic a fost găsit în com. Corlate la via prof. Georgescu-Paleologul, în timpul muncilor de întreținerea viei, în anul 1957. După informațiile primite, alături de lanț au apărut fragmente ceramice și oase calcinate care nu au fost colectate.

La sesizarea făcută de C. S. Nicolăescu-Plopșor, un reprezentant al Muzeului regional al Olteniei, s-a deplasat la fața locului în luna mai a aceluiași an, dar nu a mai putut culege date suplimentare". Semnat : Director, I. Firu și muzeograf, I. Diaconescu.

Mulțumim pe această cale direcțiunii Muzeului regional al Olteniei și lui C. S. Nicolăescu-Plopșor, membru corespondent al Academiei R.P.R., pentru că ne-au dat posibilitatea de a publica această descoperire.

[2] J. Déchelette, *Manuel d'archéologie préhistorique celtique et gallo-romaine*, IV, Paris, 1927, p. 739, fig. 253.

[3] *Ibidem*, p. 740.

plată cu capetele deschise. Legătura între ochiuri se face de nişte verigi aplatisate, avînd capetele apropiate.

Agrafa, lunguiaţă, rotunjită la mijloc şi îngustată spre capăt, are la ambele capete cîte un cîrlig cu care se prinde de lanţ. La mijloc are o

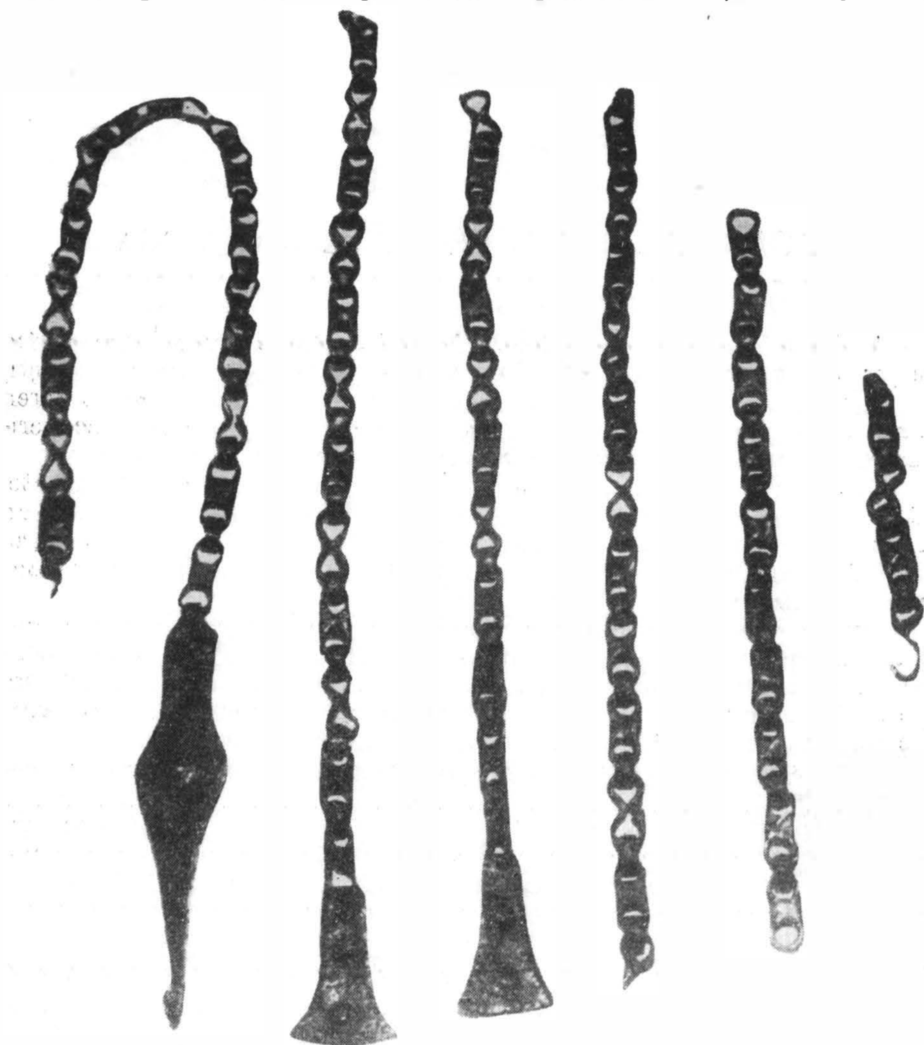

Fig. 1. — Fragmentele lanţului de la Corlatele.

mică proeminenţă, împinsă de pe reversul plăcii. Placa agrafei este ornamentată, după cum se vede în desen (fig. 3), cu puncte înţepate.

Ornamente asemănătoare au şi cele două pandantive în formă de toporaş, adică două proeminenţe la mijloc şi rînduri de proeminenţe foarte mici pe margine, toate împinse în afară de pe reversul plăcii (fig. 3).

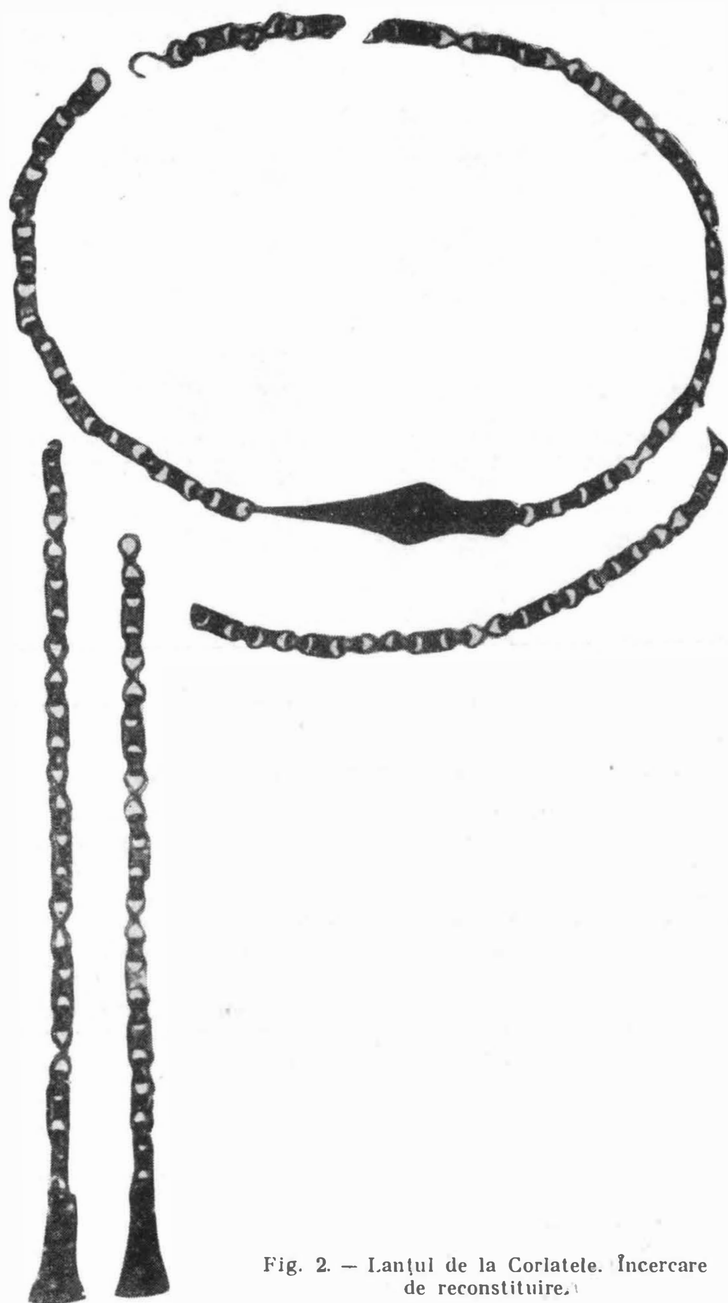

Fig. 2. — Lanțul de la Corlatele. Încercare de reconstituire.

După cum am spus mai sus, lanțul de la Corlatele este o centură în felul centurilor purtate de femeile celților. Aceste centuri făcute mai ales din bronz, sau din bronz și fier combinat, și mai rareori numai din fier,

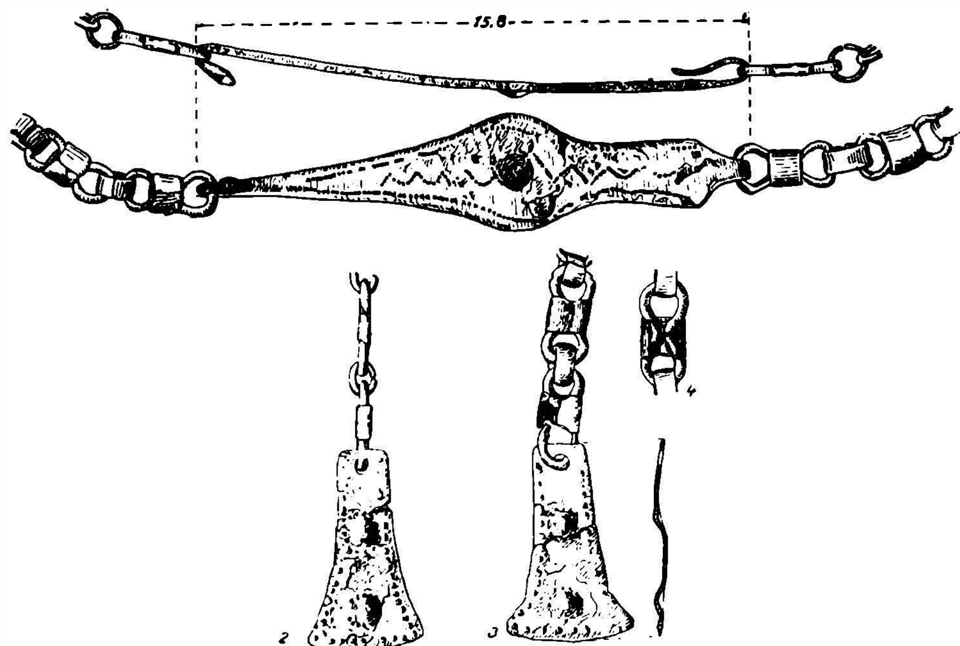

Fig. 3. — Lanțul de la Corlatele. Detalii.

au numeroase variante pe care Déchelette le grupează în două serii [1]:

„1. — Lanțuri compuse exclusiv sau aproape exclusiv din inele circulare",

„2. — Lanțuri compuse din inele alternînd cu mici bastonașe ornamentate în feluri diferite".

J. Filip distinge patru tipuri de astfel de centuri: un tip format din plăci mici ornamentate cu email roșu; un tip format din bastonașe, parțial ornamentat cu email; un al treilea tip de centuri e format din cîte două lănțișoare legate de verigi; în sfîrșit, tipul al patrulea, asemănător cu centura noastră, este format din ochiuri de fier în formă de 8, îmbrățișate de verigi aplatisate [2].

Centura de la Corlatele are o analogie care pare perfectă, cu deosebirea că îi lipsește agrafa și că are trei pandantive, într-un lanț de fier găsit tot la Corlatele, într-unul din mormintele descoperite în 1931 [3].

[1] J. Déchelette, *Manuel d'archéologie préhistorique celtique et gallo-romaine*, IV, Paris, 1927, p. 736.

[2] J. Filip, *Keltové v střední Evropě*, Praha, 1956, p. 534.

[3] D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, p. 207—209 și fig. 257/10 și C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Antiquités celtiques en Olténie*, în *Dacia*, XI—XII, București, 1948, p. 20, fig. 1.

Am văzut că tipul al patrulea de centură stabilit de J. Filip se apropie cel mai mult de tipul de la Corlatele, cu deosebirea că verigile care îmbrăţişează ochiurile sînt de bronz, iar agrafa are altă formă. Filip citează un exemplar găsit la Vyškov, un fragment de la Lednice şi fragmente mai mici din diferite locuri [1].

Menţionăm încă un fragment de lanţ, asemănător, descoperit la Velemszéntvid, altul la Szalacska etc. [2].

Centuri celtice au existat desigur pe teritoriul ţării şi în afară de exemplarele de la Corlatele. Cunoaştem o agrafă de lanţ descoperită la Turda [3]. Agrafa are o formă deosebită de cea de la Corlatele; are totuşi o înrudire structurală cu aceasta.

Agrafa de la Corlatele poate fi eventual pusă în legătură cu agrafele de argint din tezaurul dacic de la Poiana-Gorj, care datează de la sfîrşitul secolului I e.n. [4]. Acestora le-am atribuit o origine ilirică [5]. Considerăm aceasta ca o ipoteză, deşi după cum se ştie, nu lipseşte influenţa ilirică în descoperirile celtice din Oltenia [6].

Credem că nu ne înşelăm dacă vedem originea agrafei de la Corlatele în agrafele descoperite de ex. în necropola ilirică de la Brezje, în Slovenia [7].

Tot o influenţă ilirică vedem şi în pandantivele în formă de toporaş ale lanţului de la Corlatele. Acestea sînt cunoscute încă dintr-o perioadă mai veche a epocii hallstattiene, lumea ilirică arătînd o preferinţă deosebită pentru astfel de podoabe. Le găsim în forme asemănătoare, în numeroase locuri [8].

În ce priveşte datarea centurii de la Corlatele, aceasta e în funcţie de datarea generală a complexelor celtice din Oltenia. Mormintele celtice descoperite la Corlatele în 1931 au fost datate, mai ales pe baza unei fibule, în secolele II—I î.e.n. [9].

De altfel aceasta este şi datarea ce s-a propus pentru mormintele celtice din Oltenia [10].

2. *Mormîntul de incineraţie de la Corneşti.* A doua descoperire celtică pe care o prezentăm aici constituie inventarul probabil al unui mormînt de incineraţie, găsit pe teritoriul comunei *Corneşti* sau mai bine zis, al satului Bălava (r. Tg. Jiu, reg. Oltenia).

---

1 J. Filip, *op. cit.*, p. 534.

2 Hunyady Ilona, *Kelták a Kárpátmedencében*, în *DissPann*, II, 18, Budapest, 1944, pl. 87/10 şi fig. 26/9.

3 *Ibidem*, pl. 86/2.

4 C. S Nicolăescu-Plopşor, *Le trésor dace de Poiana-Gorj*, în *Dacia*, VII—VIII, Bucureşti, 1941, p. 206, fig. 3.

5 Dorin Popescu, *Nouveaux trésors géto-daces en argent*, în *Dacia*, XI—XII, Bucureşti, 1948, p. 60.

6 Despre influenţa ilirică în Oltenia, a se vedea recentul articol al lui Al. Vulpe, *Traci şi iliri la sfîrşitul primei epoci a fierului în Oltenia*, în *SCIV*, XIII, 2, 1962, p. 307 şi urm.

7 K. Kromer, *Brezje*, în *Catalogi archaeologici Sloveniae*, vol. II, Ljubljana, 1959, pl. 27/10, p. 42/5, pl. 45/2.

8 Cităm exemple tot din necropola hallstattiană de la Brezje, *op. cit.*, pl. 17/3 şi pl. 35/7.

9 D. Berciu, *op. cit.*, p. 207—209 şi C. S. Nicolăescu-Plopşor, *Antiquités celtiques*, pl. II/4.

10 I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în *22. BerRGK*, 1933, p. 156, nota 645.

Asupra acestei descoperiri avem următoarele informaţii pe care le extragem dintr-o notă întocmită în ziua de 24.IV.1957 de C. S. Nicolăescu-Plopşor şi Elena Udrişte:

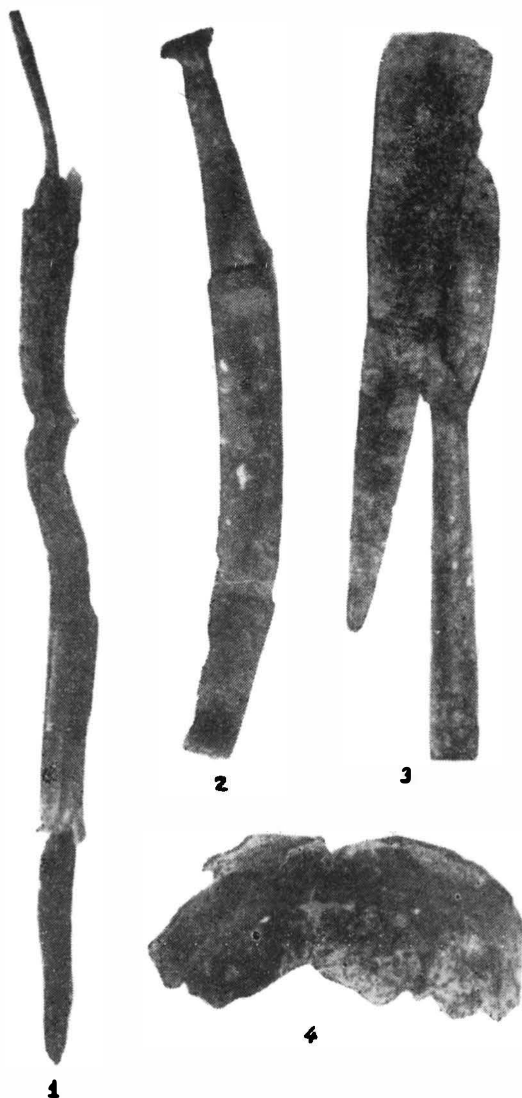

Fig. 4. — Descoperirea de la Corneşti.

„În hotarul satului Bălava, în malul stîng al Bălţii, ruptă din apa Jaleşului, la circa 100 m de vadul vechi, în capul locului răposatului Ioan Dănău, tînărul Marcel Matei Scheau a văzut în prundul apei o sabie de fier ruginită şi în mal la 40—50 cm adîncime, o lance şi un cuţit de fier, ruginite".

Aceste piese au fost depuse la Muzeul din Tg. Jiu.

„După informaţiile culese la faţa locului, acum 10—15 ani Matei V. Scheau şi Ioan Găvan, zis Ion al lui Marcu, au mai găsit asemenea obiecte, între care o sabie lungă, pe o rază de 100 m în susul sau în josul apei de la locul descoperirii.

Cercetările noastre au dus la descoperirea vîrfului de sabie — lipsă — a unor fragmente de teacă şi a două fragmente de „umbo".

Urmărindu-se în mal poziţia stratigrafică a descoperirii, se poate spune că inventarul rezultat după incineraţie a fost răspîndit pe o suprafaţă mai mare" [1].

E vorba deci (cum se precizează şi într-o altă notă, semnată de Elena Udrişte, directoarea Muzeului raional din Tg. Jiu, unde au fost depuse piesele descoperite) de o spadă lungă cu două tăişuri, un vîrf de lance, un cuţit de luptă şi două fragmente dintr-un „umbo" de scut. Toate obiectele sînt din fier şi poartă urme de arsură. Spada şi lancea au fost îndoite ritual.

1. Spada de fier cu două tăişuri (fig. 4/1 şi 5/1) este lungă de 0,846 m. Ea este ruptă aproape de vîrf. Are o limbă lungă şi îngustă, curbată (deformată) într-o parte, de care se fixa mînerul. Aproape pe toată lungimea ei spada e ornamentată pe mijloc, pe

[1] Mulţumim şi pe această cale semnatarilor acestei note, care ne-au îngăduit publicarea acestei descoperiri.

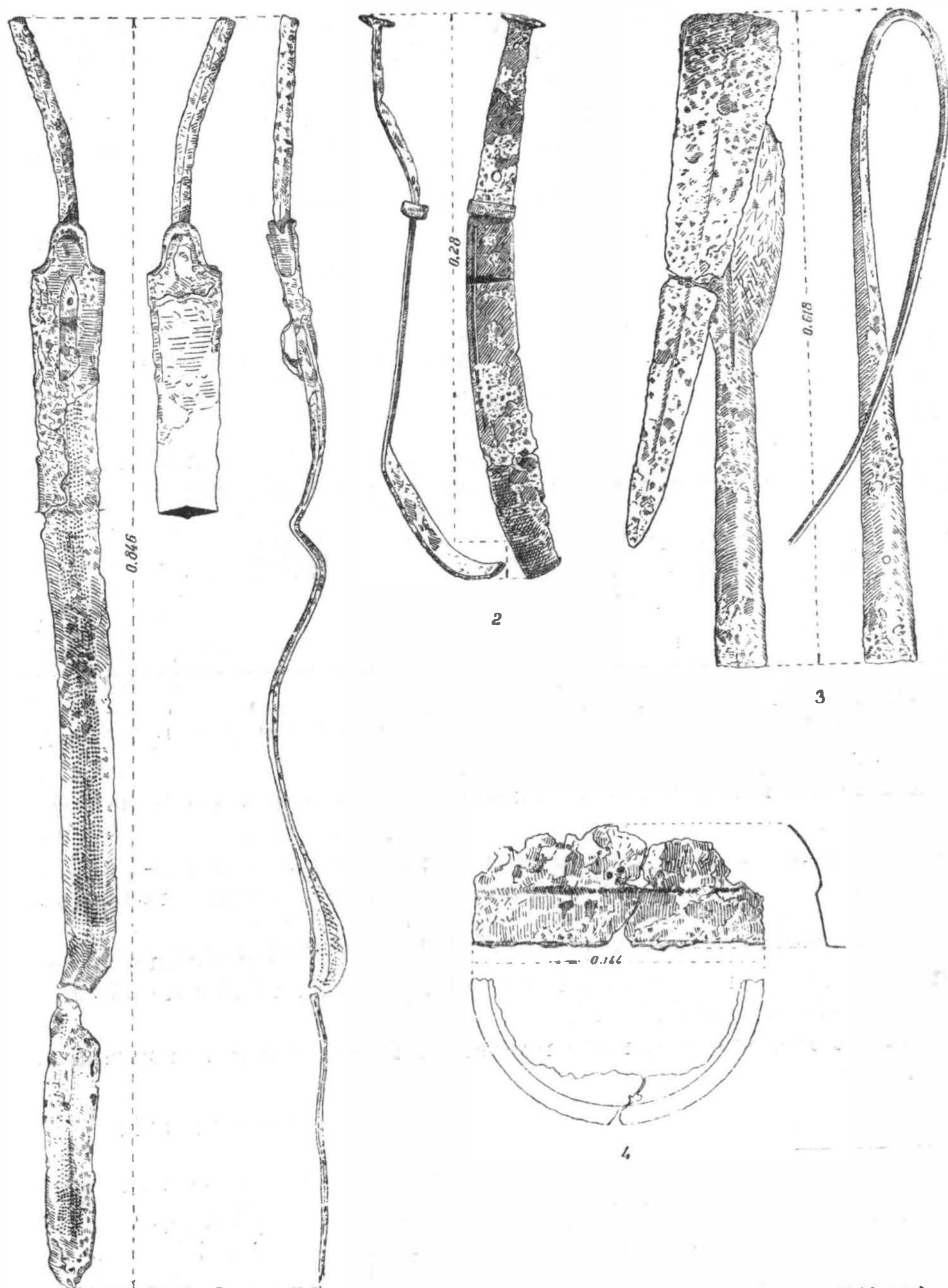

Fig. 5. — Descoperirea de la Cornești (desen).

ambele părţi ale nervurii, cu rînduri verticale de puncte adîncite. Aproape de mîner şi mai jos de mijloc spala păstrează bucăţi de teacă.

2. Cuţitul de luptă din fier (fig. 4/2 şi 5/2) are vîrful rupt. Vîrful nu a putut fi regăsit. Lungimea cuţitului, aşa cum se prezintă, este de 0,28 m. Mînerul are trei găuri pentru fixarea plăselelor. Cuţitul este curb, avînd tăişul pe partea interioară.

3. Vîrful de lance din fier (fig. 4/3 şi 5/3) este îndoit ritual şi este rupt aproape de vîrf. Aşa cum se prezintă (îndoită) are lungimea de 0,618 m.

4. Două fragmente de „umbo" de scut, din fier (fig. 4/4 şi 5/4). Diametrul piesei pare a fi fost de 0,144 m.

Descoperirea de la Corneşti are analogii în inventarul altor morminte celtice de incineraţie din Oltenia, descoperite mai de mult. Importanţa sa constă mai ales în faptul că este cea mai nordică descoperire celtică din această regiune.

După cum se ştie, în ţara noastră există două grupe importante de descoperiri celtice: grupa din Transilvania[1] şi grupa din Oltenia.

În grupa olteană s-au descoperit spade întregi sau fragmentare la: Băbeni—Olteţ, Călăraşi—Dolj, Cetate, Corlatele, Dobrosloveni, Gîrla Mică, Gogoşiţa, Gruia, Orodel, Şimian, Turnu Severin[2] şi la Rast[3].

În aceeaşi grupă sînt frecvente şi lăncile de fier în felul celei de la Corneşti. Deosebit de importantă pentru interpretarea istorică a descoperirii de la Corneşti este însă prezenţa cuţitului curb în această descoperire. Îl găsim, de asemenea, în mai multe locuri din Oltenia: la Călăraşi—Dolj, la Orodel, Golenţi, Şişeşti, în fostul jud. Mehedinţi etc.[4]. Importanţa acestei arme constă în faptul că nefiind de tip celtic, ci de tip traco-iliric, ea arată de asemenea influenţa elementelor locale asupra grupei celtice.

Datarea descoperirii de la Corneşti este aceeaşi ca a descoperirii de la Corlatele, adică La Tène-ul mijlociu, sau mai precis secolele II—I î.e.n., perioadă în care, după cum am spus mai sus, se datează în linii mari grupa descoperirilor celtice din Oltenia[5].

Descoperirile prezentate aici ridică desigur şi alte probleme ca de exemplu: o datare mai precisă a diferitelor descoperiri, a căilor de pătrundere a celţilor în Oltenia etc.[6].

Asupra acestor probleme vom reveni cu alt prilej, într-o lucrare mai amplă.

DORIN POPESCU

[1] Vezi Dorin Popescu, *Celţii în Transilvania*, în *Transilvania*, 75, nr. 8—9, Sibiu, 1944.
[2] Pentru toate a se vedea C. S. Nicolăescu-Plopşor, *Antiquités celtiques*.
[3] C. S. Nicolăescu-Plopşor, Vl. Dumitrescu, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 272—274.
[4] Pentru toate vezi C. S. Nicolăescu-Plopşor, *Antiquités celtiques*, pl. I/6; III/5; IV/7, 11; V/11.
[5] I. Nestor, *op. cit.*, nota 645.
[6] Menţionăm că cuţitul curb de luptă îl găsim şi în descoperirea celtică de la Silivaş (r. Aiud).

ДВЕ КЕЛЬТСКИЕ НАХОДКИ В ОЛТЕНИИ

РЕЗЮМЕ

1. — *Железная цепь из Корлателе.* Цепь была найдена случайно в 1957 г. в *Корлателе* (с. Рударь, р-н Бэилешть, обл. Олтения) поблизости от места, где в 1931 г. было обнаружено несколько кельтских погребений. Цепь подобна поясам—украшениям кельтских женщин, состоит из 6 отдельных фрагментов (рис. 1). Автор попытался восстановить ее по образцу цепи из Вевей (рис. 2). Застежка цепи отражает иллирийское влияние. Этот железный пояс можно датировать, в общих чертах, II-I вв. до н.э. на основании железной фибулы среднелатенского типа, найденной в Корлателе в 1931 г. Этим периодом датируется, в основном, группа кельтских находок из Олтении.

2. — *Погребение с трупосожжением из Корнешти* (р-н Тыргу Жиу). Вторая находка состоит из меча, боевого ножа с внутреннним острием, наконечника копья и двух фрагментов от умбона щита.

Все предметы сделаны из железа. Они, по-видимому, составляют инвентарь погребения с трупосожжением, в связи с которым пока точных наблюдений не имеется. Подобное оружие было найдено во многих местах Олтении. Находка из Корнешти имеет еще и то значение, что является самой северной кельтской находкой в Олтении. Представляет важность и изогнутый нож, который встречается в нескольких кельтских находках из Олтении и также указывает на иллиро-фракийское влияние.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Фрагменты цепи из Корлателе.
Рис. 2. — Цепь из Корлателе. Реконструкция.
Рис. 3. — Цепь из Корлателе. Детали.
Рис. 4. — Находка из Корнешти.
Рис. 5. — Находка из Корнешти (рисунок).

DEUX DÉCOUVERTES CELTIQUES D'OLTÉNIE

RÉSUMÉ

1. *La chaîne en fer de Corlatele.* Cette chaîne a été découverte fortuitement en 1957 à Corlatele (commune de Rudari, district de Băileşti, région d'Oltenia) non loin de l'endroit où ont été trouvées en 1931 quelques tombes celtiques. Il s'agit en espèce d'une de ces ceintures que portaient les femmes celtes. Telle qu'elle se présente, elle consiste en 6 fragments (fig. 1). L'auteur en a essayé la reconstitution à l'aide de l'exemplaire de Vevey (fig. 2). Il voit dans son agrafe une influence illyrienne. *Grosso modo*, cette ceinture date du IIe ou Ier siècle d'avant notre ère, si l'on se fonde sur une fibule en fer du type du moyen La Tène, découverte elle aussi à

Corlatele en 1931. C'est à cette période que remonte dans les grandes lignes le groupe des découvertes celtiques d'Olténie.

2. *La sépulture à incinération de Cornești* (district de Tîrgu-Jiu). La seconde découverte est représentée par un glaive, un couteau de combat dont le tranchant est à l'intérieur, une pointe de lance et deux fragments de l'*umbo* d'un bouclier.

Ces pièces sont toutes en fer. Elles constituent probablement le mobilier d'une tombe à incinération au sujet duquel il n'existe pas encore d'observations plus précises. Des armes semblables ont été recueillies en maints points de l'Olténie. La découverte de Cornești est importante, entre autres, du fait qu'elle constitue la découverte celtique la plus septentrionale faite dans cette province. Important est également le couteau recourbé observé dans plusieurs découvertes celtiques d'Olténie et qui dénote à son tour une influence thraco-illyrienne.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Fragments de la chaîne de Corlatele.
Fig. 2. — La chaîne de Corlatele. Essai de reconstitution.
Fig. 3. — La chaîne de Corlatele. Détails.
Fig. 4. — La découverte de Cornești.
Fig. 5. — La découverte de Cornești (dessin).

NOI URME BASTARNE ÎN MOLDOVA DE NORD-VEST

În cursul campaniei de săpături efectuate la Tîrpeşti (r. Tg. Neamţ, reg. Bacău), din vara anului 1962, în aşezarea de la Rîpa lui Bodai, au fost descoperite cîteva resturi de cultură materială aparţinînd bastarnilor.

Este vorba în primul rînd de o cană şi o strachină (fig. 1 şi fig. 2/1), aflate răvăşite la 1 m adîncime în preajma unei locuinţe cucuteniene (nr. 10), precum şi de fragmente izolate, provenind de la aceeaşi categorie de vase (cu diversele lor variante), descoperite în Ş. VIII la 0,40 m adîncime (fig. 2/2—5).

Cana are buza uşor răsfrîntă în afară şi faţetată, iar umărul bombat, în timp ce partea inferioară este de formă tronconică (fig. 2/1). De pe buză

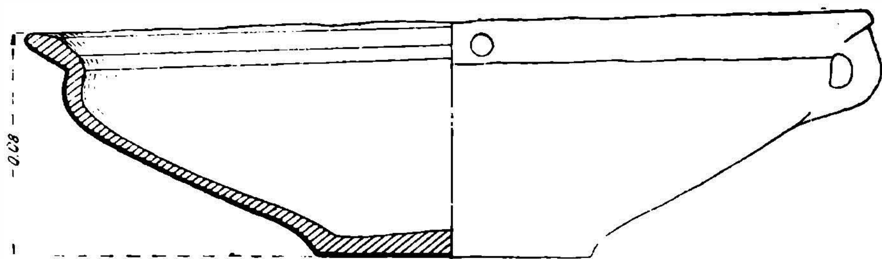

Fig. 1. — Strachină neagră cu buză faţetată.

porneşte o toartă (cu marginile concave), în formă de *x*, care se prinde de corpul vasului sub linia diametrului maxim. Vasul este lucrat dintr-o pastă relativ bună — arsă la negru în spărtură — dar avînd întreaga suprafaţă pătată în cenuşiu şi brun. Iniţial a fost sigur negru, dar în contact cu focul şi-a schimbat culoarea. Înălţimea vasului este de 13,1 cm, diametrul maxim de 13 cm; diametrul gurii de 12 cm.

Strachina (care în necropolele bastarne de incineraţie serveşte de obicei drept capac pentru urnă), este tipică, cu umărul uşor bombat, cu buza evazată şi faţetată, avînd prinsă de aceasta cu un cap, iar cu celălalt de umăr, o torţiţă tot în formă de *x* (fig. 1). Este lucrată din aceeaşi pastă

relativ bună, cam neomogenă. Inițial a fost lustruită și arsă la negru, dar acum este în bună parte pătată în brun cenușiu. Înălțimea ei este de 8—10 cm, iar diametrul gurii de 33 cm.

Celelalte descoperiri din această categorie sînt : un sfert dintr-o cană (fig. 2/2) lucrată în aceeași manieră (buza fațetată) și cu același gen de toartă. dar puternic corodată, așa încît lustrul nu se mai păstrează de loc, și cîteva fragmente de străchini și căni identice (fig. 2/3—5).

Pasta tuturor acestor vase folosește ca degresant mici cioburi măcinate.

Despre nici unul dintre vasele descrise nu se poate afirma că a servit drept urnă, întrucît nu am găsit nici un os calcinat care să ne îndreptățească să presupunem că ar fi vorba de morminte. Avînd însă în vedere marea adîncime la care s-au găsit cele două vase întregite, pare probabil că ele au fost fie anume îngropate, fie aruncate într-o groapă, deși urmele acesteia nu au putut fi observate.

Pentru moment nu se poate spune dacă la Tîrpești este vorba de resturile cu totul sporadice ale unei necropole, de acelea ale unei așezări sezoniere, sau ale unei simple incursiuni de scurtă durată. Este adevărat că unul dintre fragmentele ceramice (fig. 2/5) provenind de la o cană, a fost ars secundar, dar această ardere se poate datora, deopotrivă zăcerii lîngă focul rugului, ca și arderii o dată cu incendierea vreunei locuințe.

R. Vulpe a arătat că în secolul al III-lea î.e.n., din regiunea cuprinsă între Vistula și Oder pornește prin Galiția spre sud-est o puternică migrație a unor triburi eterogene, sub conducerea bastarnilor, migrație efectuată în urma presiunii celților, care în cursul secolului al IV-lea î.e.n. se instalează în Germania de sud, Boemia și Panonia [1]. Este de asemenea cunoscut [2] că acestei populații în migrație i se atribuie vasele negre lustruite, cu buza fațetată și cu toarta concavă în formă de x[3], descoperite în ultimii 15 ani în Moldova, la Poienești[4], Lunca Ciurei, pe Dealul Boroseștilor, dintre

[1] R. Vulpe, *Săpăturile de la Poienești*, în *Materiale*, I, 1953, p. 492—493.

[2] *Ibidem*. De aceeași părere este și cercetătorul sovietic G. B. Fedorov, care leagă apariția acestor elemente la Dunărea de jos de deplasarea din Polonia și Germania răsăriteană a unei uniuni tribale conduse de bastarni : vezi G. B. Fedorov, *Rezultatele și problemele principale ale cercetărilor arheologice din sud-vestul U.R.S.S., referitoare la primul mileniu al erei noastre*. în *SCIV*, X, 2, 1959, p. 375. De asemenea ambii cercetători sînt de acord (*operele citate*) că străchinile negre sînt de caracter Przeworsk-Lausitz ; vezi pentru analogii J. Kostrzewski, *Wielkopolska w pradziejach*, Varșovia, 1955, în special fig. 536, iar pentru unele urne cu decor incizat de la Poienești, fig. 616.

[3] Torți similare (uneori decorate cu incizii) în cultura Przeworsk : vezi J. Kostrzewski, *op. cit.*, fig. 534 și fig. 546—548, precum și în Germania (unde sînt atribuite vandalilor); vezi Fr. Behn, *Wandalen in der Wetterau zur Spätlatènzeit*, în *Germania*, XXV, 1941, fig. 1/1,2 și pl. 25/1—4, 7,9. Și unele forme (*ibidem*, pl. 25 și fig. 1/1—3) își găsesc analogii în descoperirile bastarne de la noi. Pentru torțile în formă de x a se vedea și H. Reinerth, *Vorgeschichte der deutschen Stämme*, Berlin-Leipzig, 1940, III, pl. 396/1, 4, 6, iar pentru forme pl. 396/1,4. pl. 400, pl. 401/13 și fig. 216/a-e.

[4] R. Vulpe, *op. cit.*, toate mormintele cu „urne negre".

satele Scînteia și Grajduri (Iași) [1], la Ichimeni [2], precum și pe teritoriul U.R.S.S., mai ales la Lukașovka [3].

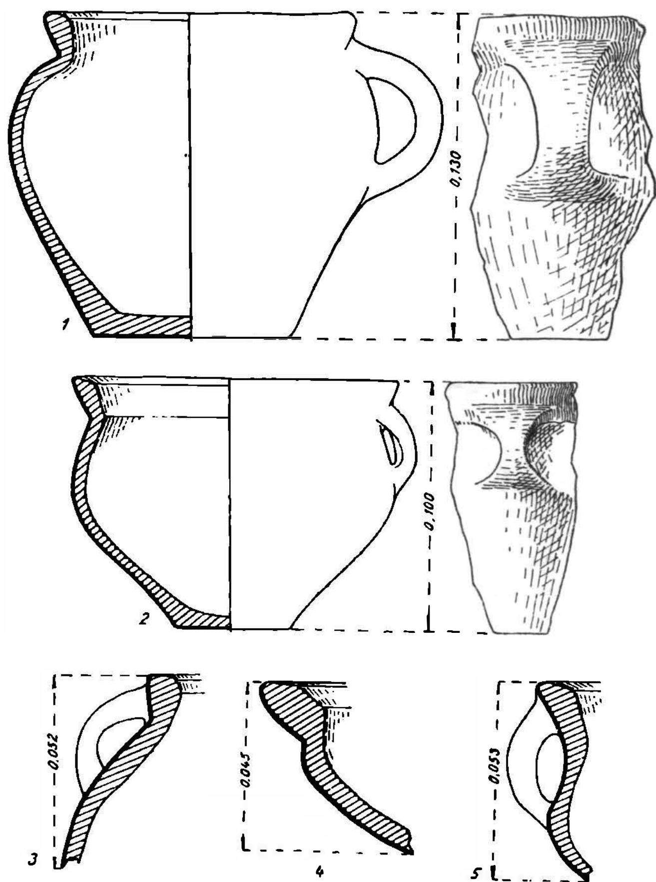

Fig. 2. — 1,2, căni cu buză fațetată ; 3—5, profile de căni și strachină cu buza fațatetă.

Ceea ce trebuie însă semnalat este faptul că prin săpăturile din anul 1962 de la Tîrpești și de la Botoșana [4], precum și prin descoperirea

[1] D. Tudor, *Amforele elenistice descoperite în adîncul teritoriului R.P.R.*, în *Studii și referate privind istoria Romîniei, I*, București, 1954, p. 82 și R. Vulpe, *La problème des Bastarnes à la lumière des découvertes archéologiques en Moldavie*, în *Nouvelles études d'histoire*, București, 1955, p. 106 și p. 114, nota 2.

[2] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 106, *Istoria Romîniei*, I, București, 1960, pl. XI, harta Daciei în epoca lui Burebista-Decebal, unde însă nu sînt indicate Lunca Ciurei și Scînteia.

[3] G. B. Fedorov, *Население Прутско-Днестровского междуречья* în *MIA*, 89, Moscova, 1960, p. 22—25, pl. 8, 9.

[4] Informație Dan Teodor, de la Muzeul de istorie a Moldovei, Iași.

întîmplătoare de la Girov [1], s-a făcut pentru prima oară dovada pătrunderii acestor triburi şi în regiunile situate în zona subcarpatică a Moldovei, de la vest de Siret. Este adevărat că o descoperire similară s-a făcut şi la Moreşti (r. Tg. Mureş) [2], dar prin caracterul ei izolat ea nu atestă decît o incursiune de scurtă durată în regiunea intracarpatică.

O problemă importantă ridicată de aceste descoperiri este aceea a unei eventuale convieţuiri cu triburile băştinaşe geto-dace. Potrivit părerii unor cercetători [3], în incursiunea lor, bastarnii i-au alungat pe geţi luîndu-le locul, pînă în momentul în care au fost la rîndul lor alungaţi de populaţia băştinaşă.

Dar pe teritoriul U.R.S.S. (după cum arată G. B. Fedorov) mai ales în selişti, ceramica neagră de tip bastarn se găseşte împreună cu aceea băştinaşă şi în proporţie mult mai mică decît aceasta din urmă iar la un moment dat dispare, nu ca un rezultat al înlăturării bastarnilor, ci în urma asimilării lor treptate în masa băştinaşilor [4]. În schimb, în necropole (în special la Lukaşovka), materialele ceramice indică o proporţie de 90% în favoarea bastarnilor [5], ceea ce şi-ar putea găsi explicaţia în faptul că bastarnii îşi aveau propriul lor cimitir.

Deocamdată pentru teritoriul R.P.R., unde pînă în prezent ceramica de tip bastarn nu a fost descoperită într-o asociaţie indiscutabilă cu ceramică getică, problema unei convieţuiri şi apoi a unei asimilări în masa locală rămîne deschisă.

În ceea ce priveşte datarea descoperirilor bastarne de pe teritoriul Moldovei, situaţia de la Lunca Ciurei [6] pune în discuţie data de început a infiltrării lor în aceste regiuni. La Lunca Ciurei materialele de tip bastarn au fost găsite în asociaţie cu mănuşi de amfore rodiene ştampilate, databile la sfîrşitul secolului al III-lea şi începutul secolului al II-lea î.e.n. (220—180) [7].

S-ar putea admite în acest caz cel puţin pentru nordul şi nord-vestul Moldovei, că pătrunderea bastarnilor s-a făcut încă de la sfîrşitul secolului al III-lea î.e.n. şi că de acolo ei s-au răspîndit, ceva mai tîrziu, spre restul Podişului Moldovenesc, fiind atestaţi în cimitirul de la Poieneşti (acesta putîndu-se astfel data, aşa cum de altfel s-a şi făcut [8] exclusiv în limitele secolelor II—I î.e n.). Şi în acest caz descoperirea de la Tîrpeşti ar putea fi încadrată cronologic la sfîrşitul secolului al III-lea şi în secolul al II-lea î.e.n.

Rămîne de rezolvat problema pătrunderii în regiunea Neamţului. Nu ştim dacă pătrunderea bastarnilor în Moldova s-a făcut întîi la est şi nord-est de Siret şi de acolo au trecut Siretul spre regiunile subcarpatice de

---

[1] Informaţie R. Vulpe.
[2] *Istoria Romîniei*, I, Bucureşti, 1960, p. 244.
[3] R. Vulpe, *Săpăturile de la Poieneşti . . . .*, *loc. cit.*, p. 495; *Istoria Romîniei*, I, p. 244.
[4] G. B. Fedorov, *Rezultatele şi problemele importante ale cercetărilor . . .*, *loc. cit.*, p. 375.
[5] G. B. Fedorov, *Descoperirile arheologice din R.S.S. Moldovenească privind mileniul I e.n.*, în *SCŞIaşi*, 1, 1957, p. 160.
[6] D Tudor, *op. cit.*, p. 82.
[7] *Ibidem.*
[8] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 491—496.

la vest de acest rîu, sau dacă triburile bastarne[1] au pătruns simultan atît la est cît și la vest de Siret; tot așa nu știm deocamdată dacă la Tîrpești (regiune bogată în pășuni și păduri), bastarnii au avut o simplă așezare sezonieră, o necropolă, sau au făcut numai un popas întîmplător.

SILVIA MARINESCU-BÎLCU

НОВЫЕ ДАННЫЕ О БАСТАРНАХ В СЕВЕРО-ЗАПАДНОЙ МОЛДОВЕ

РЕЗЮМЕ

Автор описывает несколько сосудов и фрагментов, принадлежащих бастарнам и найденных в поселении в Рыпа луй Бодаи на территории с. Тырпешть (северо-западная Молдова) в ходе раскопок 1962 г.

Речь идет о миске и кружке, а также о различных фрагментах подобных лепных сосудов, из неоднородного теста, имеющих граненый венчик и подставку в виде буквы x.

Поскольку оба сосуда были найдены в фрагментарном состоянии и ни один из них не содержал кальцинированные кости, можно предположить, что они происходят из поселения, хотя не исключено и то, что они принадлежат разрушенным погребениям еще не обнаруженного могильника.

Для находок, сделанных в Тырпешти, ближайшие аналогии имеются в могильнике с «черными урнами» в Поенешти и Лунка Чиурей (Молдова), а также в Лукашовке (Молдавская ССР).

На основании аналогий с материалами из Лунка Чиурей автор датирует находки из Рыпе луй Бодаи III—II вв. до н.э.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Черная миска с граненым венчиком.

Рис. 2. — 1, 2, кружки с граненым венчиком; 3—5, профили кружек и миски с граненым венчиком.

NOUVELLES TRACES DES BASTARNES DANS LE NORD-OUEST DE LA MOLDAVIE

RÉSUMÉ

L'auteur présente quelques vases et fragments céramiques du type bastarne découverts dans l'établissement de Rîpa lui Bodai, sur le territoire du village de Tîrpești (Moldavie subcarpatique), lors de la campagne de fouilles de 1962.

[1] De fiecare dată cînd vorbim de bastarni ne referim la uniunea de triburi eterogene de sub conducerea lor.

Il s'agit en l'occurrence d'une écuelle et d'un broc, ainsi que de divers fragments appartenant à cette même catégorie de vases, exécutés à la main, d'une pâte non homogène, aux rebords à facettes et munis de petites anses en forme de *x*.

Les deux vases étant réduits à l'état de fragments et aucun d'entre eux ne renfermant d'ossements calcinés, il est assez probable qu'ils proviennent d'un établissement, bien qu'il ne soit pas non plus exclu qu'ils aient appartenu à des sépultures détruites, faisant partie d'une nécropole non identifiée jusqu'ici.

La découverte de Tîrpeşti trouve ses meilleures analogies dans la nécropole à « urnes noires » de Poieneşti et Lunca Ciurei (Moldavie), ainsi qu'à Lucaşovka (R.S.S. de Moldavie).

Par analogie avec le matériel de Lunca Ciurei, l'auteur situe la présente découverte dans les limites des IIIe et IIe siècles avant notre ère.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Ecuelle noire à rebords à facettes.

Fig. 2. — 1, 2, brocs à rebord à facettes ; 3—5, profils de brocs et écuelle à rebord à facettes.

FRAGMENT DE INSCRIPŢIE GREACĂ FUNERARĂ

Cu ocazia lucrărilor de nivelare de la stadionul din Mangalia, în 1959, s-a găsit o placă de calcar, de 43,5 cm înălțime, 51,5 cm lăţime şi 12,5 cm grosime. Piatra are şapte rînduri cu litere greceşti de 3—3,3 cm mărime, fiind ruptă în partea superioară şi dreapta. În partea de sus şi jos piatra are două găuri rectangulare (2,8 × 2 cm) care probabil au servit la fixarea ei (Muzeul din Mangalia. Inv. L. 373).

Caracterul paleografic al literelor ne îndreaptă spre secolele III—IV e.n. [1].

Rîndul 1 este aşchiat la început, astfel că înaintea literelor αι urmate de cuvîntul θρασύς nu se poate vedea nimic precis. Ultimul rest, la dreapta, din acest rînd este jumătatea de jos a unui sigma. În acest rînd este cert adjectivul θρασύς.

În rîndul 2 primul rest de literă vizibil este o rotunjime care poate fi de la un omicron sau de la un theta. Certe sînt literele următoare : υρσι care împreună cu primul rest de literă, considerînd că ar fi un theta, ar putea constitui numele păstorului Thyrsis din poezia primă a lui Theocrit. Totuşi nu putem reconstitui cert acest nume întrucît punctul determinant al literei theta nu este vizibil.

După presupusul vocativ Θύρσι urmează literele κῖνος, în care recunoaştem pronumele ἐκεῖνος. În locul pronumelui demonstrativ ἐκεῖνος, se întrebuinţează atît în limba epică-ionică cît şi în proza atică şi în comedie, forma prescurtată κεῖνος, foarte frecventă în inscripţiile funerare metrice [2].

În fragmentul nostru avem în locul formei ἐκεῖνος a pronumelui ἐκεῖνος, forma κῖνος ivită prin înlocuirea diftongului ει cu vocala lungă „i".

Ultimele resturi de litere din rîndul 2 sînt două începuturi de bare verticale paralele care pot aparţine unui ny sau poate mai degrabă unui pi, eventual de la cuvîntul „π[αροδῖτα]".

---

[1] Fotografia o datorez bunăvoinţei lui Emilian Popescu, iar desenul lui Pamfil Polonic.

[2] Werner Peek, *Griechische Grabgedichte*, Berlin, 1960, p. 162, nr. 273, r. 3; p. 190, nr. 324, r. 11; p. 194, nr. 332, r. 2.

În rîndul 3, prima literă vizibilă este jumătatea dreaptă a unui presupus kappa, care ar forma probabil cuvîntul κεῖτε, formă evoluată a lui κεῖται [1].

După literele ος din rîndul 3 urmează cuvîntul ἀντάξια, de la adjectivul ἀντάξιος, ία, ον, care înseamnă „egal în valoare" [2]. Ultimul rest

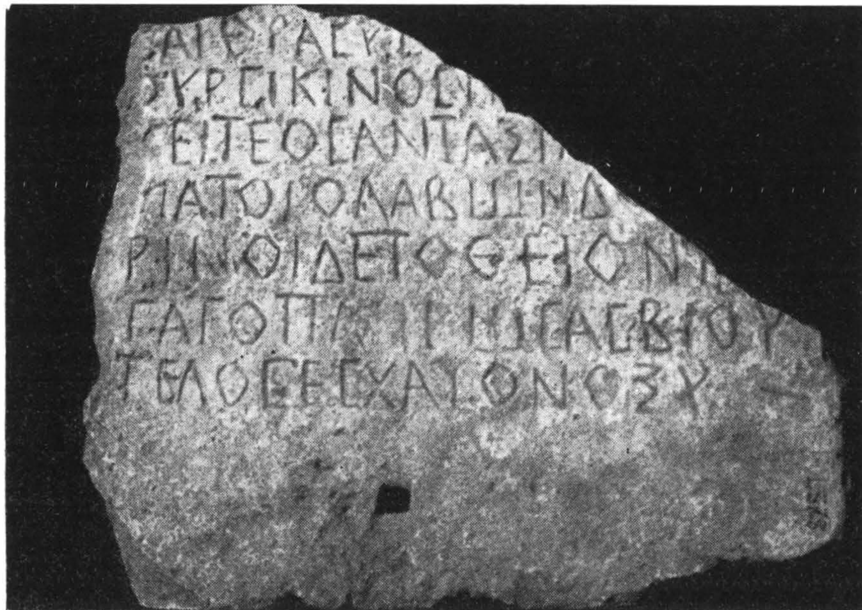

Fig. 1

de literă din rîndul 3 este un început de bară oblică spre dreapta, probabil un alfa.

De ἀντάξια depinde genitivul articolului din rîndul 4. Aici prima literă este, după resturile păstrate, sigur un my, care cu cele cinci litere următoare şi cu două litere din rîndul precedent formează cuvîntul κ μάτοιο, genitivul substantivului ὁ καμάτος, în înţeles de „oboseală, muncă peni-

[1] Această formă o găsim în numeroase inscripţii; vezi *IGRR*, I, 220, r. 4; 239, 1; 278, r. 1; 368, 9; 404, 2; 492, 1; 661,5. O formă şi mai evoluată ar fi κῖτε pe care o găsim în *IGRR*, I, 15, 1 şi I, 551, 1. Verbul κεῖμαι în fraza ἐνθάδε κεῖται se găseşte foarte des în inscripţiile metrice, de regulă chiar la începutul lor; vezi W. Peek, *Griechische Grabgedichte*, Berlin, 1960, p. 62, nr. 35, nr. 36; p. 68, nr. 55, nr. 62 — 64; p. 76, nr. 80, r. 3; p. 84, nr. 101; p. 92, nr. 125; p. 156, nr. 250; p. 214, nr. 372, nr. 377; p. 228, nr. 400; ici-colo la persoana întîi ἐνθάδε κεῖμαι ca p. 68, nr. 54.

[2] Vezi şi inscripţiile funerare metrice la W. Peek, *op. cit.*, p. 126, nr. 182, r. 5 (ἀντάξια) şi p. 118, nr. 169, r. 3 (ἀντάξιον). Cf. şi prepoziţia ἀντί cu genitivul ἀρετῆς ἠ δὲ σαοφροσύνης la W. Peek, *op. cit.*, p. 60, nr. 34, r. 3, sau ὀργῆς δ'ἀντ'ἀγχιθῆς, W. Peek, p. 74, nr. 78, r. 3, sau ἀντὶ δὲ σῆς ἥβης ἡλικίασ τε, la W. Peek, *op. cit.*, p. 80, nr. 92, r. 3. sau ἀνθ' ὁσίου ψυχήν, la W. Peek, p. 122. nr. 117, r. 6.

bilă, suferință"[1]. Ultimul rest de literă din rîndul 4 presupunem că aparține unui omicron. Restul acesta nu poate fi de la un omega, care în acest fragment de inscripție are forma compusă din trei bare verticale, paralele, așezate pe o bară orizontală.

În rîndul 5 sînt certe literele ρίνοι δὲ τὸ θεῖον după care urmează o bară oblică spre dreapta, care poate aparține unui alfa sau lambda. Literele ρινοι le-am completa în legătură cu verbul ὀρίνω sau un compus ca παρορίνω, în înțeles de a mișca, excita, înduioșa. Acest verb s-ar apropia ca înțeles de verbul ὀτρύνω atît de frecvent în poezia homerică și în cealaltă.

La începutul rîndului 6 citim literele ρατο, iar nu γατο, cum s-ar părea chiar din fotografie, nici τατο. Căci la litera rho se constată o trecere bruscă de la liniuța orizontală dreaptă sus, ca pentru litera gamma, spre rotunjimea buclei, care se poate vedea încă pe piatră. Poate că lapicidul a incis mai întîi din greșeală litera gamma, pe care a corectat-o apoi în rho. Cred că ne putem gîndi la completarea în r. 5 și 6 a cuvîntului εὕρατο, forma fără augment a aoristului mediu de la verbul εὑρίσκω, obișnuit în poezie (persoana întîi εὑράμην). În rîndul 6 citim, îndată după presupusul εὕρατο, participiul aoristului πληρώσας, de la verbul πληρόω, care se găsește des în inscripțiile funerare metrice[2]. Obiectul direct al verbului εὑρίσκω este în fragmentul nostru βίου τέλος pe care-l cere și participiul verbului πληρόω.

Din punct de vedere metric am aștepta la sfîrșitul penultimului rînd în loc de βίου ca încheiere mai răsunătoare, cu un ireproșabil hexametru, a acestui epitaf grecesc, cuvîntul βιότου[3]. După cît ne putem da seama, este o deosebire între bios și biotos; bios este o noțiune cu sferă mai largă; bios

---

[1] Cuvîntul κάματοιο se găsește în inscripții funerare. Vezi W. Peek, *op. cit.*, p. 62, nr. 41, r. 2; p. 138, nr. 210, r. 6; mai des este aici pluralul κάματοι ; p. 122, nr. 176, r. 3 și p. 164, nr. 274, r. 1; p. 194, nr. 333, r. 3—4, unde κάματοι sînt caracterizați ca ἀνιηροί. În inscripția la W. Peek, p. 160, nr. 267, r. 2 găsim cuvintele νούσων καὶ καμάτων καί μογερᾶς ποδάγρας. Sinonime cu kamatoi sînt cuvintele grecești πόνοι (*op. cit.*, p. 164, nr. 275, r. 3), μόχθοι, care se găsesc împreună cu kamatoi în inscripția metrică, *op. cit.*, p. 164, nr. 274, r. 1 și r. 5.

[2] Ca de pildă la W. Peek, *op. cit.*, p. 122, nr. 177, r. 4 și p. 168, nr. 284, r. 3, unde se arată prin participiul aorist anii împliniți, ἐτέων πέντε καλάς δεκάδας și ἐτέων δέκα τετράδας. În altă inscripție la W. Peek, *op. cit.*, p. 190, nr. 323, r. 4, citim δισσὴν πληρώσας πεντάδα τῶν συνόδων, adică de două ori cinci schimbări de lună, deci 10 luni. În locul verbului πληρόω, găsim uneori verbul πλέω în forma participiului πλησας (la W. Peek, p. 150, nr. 234, r. 2 și p. 194, nr. 330, r. 1) cu indicarea anilor. La W. Peek, p. 192, nr. 328, r. 7, găsim forma medială πλησαμένη; altă dată, p. 236, nr. 418, r. 3, avem verbul compus τέσσαρέκπλησασ' ἔτη.

[3] Care este deosebirea între bios și biotos, caracterizați uneori ca λυγροπαθής, μογερός, παλιμπλανής și χαλεπός? Bios apare în poezia funerară mai rar ca biotos. La W. Peek găsim bios de 9 ori, respectiv de 10 ori: p. 82, nr. 98, r. 2; p. 108, 157, 8; 116, 166, 10; 120, 170, 4; 130, 194, 6; 180, 310, 2; 186, 316, 9; 188, 321, 2; 232, 410, r. 1 și 3. Biotos se găsește acolo de 20 de ori: p. 82, 98, 2; 90, 116, 2; 108, 155, 4; 116, 165, 20; 124, 179, 6; 134, 201, 5; 140, 213, 8; 166, 280, 2; 168, 281, 3—4; 180, 309, 4; 184, 314, 9; 186, 316, 11—12; 190, 324, 11; 192, 327, 3; 196, 334, 2; 200, 343, 4; 228, 399, 6—7; 202, 347, 9; 210, 361, 5—6; 218, 384, 8; 246, 431, 3—4; 274, 463, 2. La W. Peek, p. 186, nr. 316, r. 9 și r. 11—12, în aceeași inscripție apare bios și biotos. Mult mai rar decît biotos se găsește substantivul feminin bioté: la W. Peek, p. 106, 153, 3; 160, 265, 2; 164, 274, 6 și 168, 284, 3; în total de 4 ori. Și verbul bioteuo se găsește la W. Peek, p. 86, 108, 3.

înseamnă viața în sine în opoziție cu moartea, existența ca atare, apoi timpul și durata vieții, condiția și felul vieții, la urmă mijloacele de existență și resursele vieții, pe cînd biotos arată felul de a duce viața și poate fi redat mai bine prin cuvîntul din limba germană : die ganze Lebensführung.

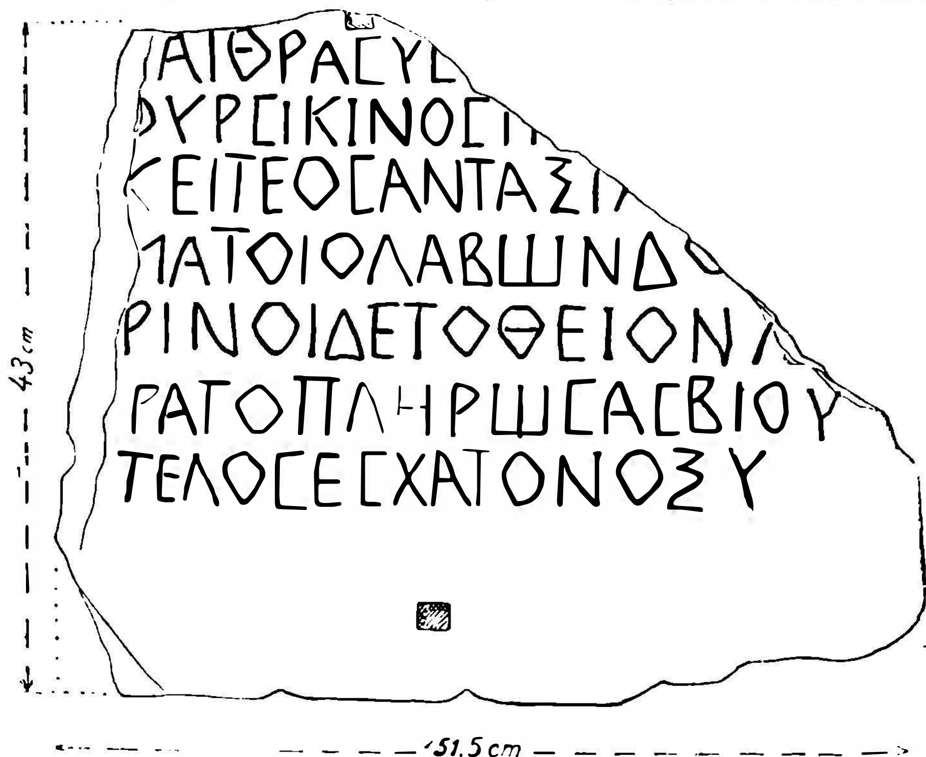

Fig. 2

Sfîrșitul vieții este arătat în fragmentul nostru prin βίου τέλος. Telos se combină și cu genitivul θανάτοιο [1]. Sfîrșitul este caracterizat în fragmentul nostru ca ἔσχατον.

[1] La W. Peek, 198, 337, 2, εἰς θανάτοιο τέλος, apoi găsim τέλος τοῦ ζῆν și fraze ca τέλος ἔχειν τοῦ βίου, τέλος λαβεῖν în poezia și proza grecească. Vezi și W. Peek, *op. cit.*, p. 274, nr. 463, r. 2 : ἡδὺ τέλος βιότου ; p. 166, 280, 2 : ῥηιδίου βιότου πὰν τέλος ἐφρασάμην ; p. 106, 166, 2 : Μοῖρα... βίου πικρὸν ἔθηκε τέλος ; p. 126, 184, 4 : ἐπεὶ γήρως ὄλβιον ἦλθε τέλος și p. 96, 135, 7 : ὥς ποτε μοιρίδιον τέλος ἤλυθε. În loc de Telos găsim cuvîntu τέρμα τό ; la W. Peek, p. 90, nr. 116, r. 2 se găsește fraza τέρμ'ἔλαβε βιότου. Iar într-o epigramă callatiană din secolul al III-lea î.e.n., la W. Peek, p. 120, nr. 170, r. 4, găsim fraza τέρμ' ἐκύρησε βίου. Altă frază la W. Peek, p. 108, nr. 157, r. 8, este τέρμα γὰρ εἰς με βίου μοῖρ' ἐπέκρανε τόδε,, sau p. 124, nr. 179, r. 7 : οἷς εἴη τ'αὐτὸν τέρμα λαχεῖν βιότου, sau p. 130, nr. 194, r. 6 : τέρμα βίου Μοίρη στυγνὸν ἐνεγκαμένη. În loc de τέλος sau τέρμα se găsește substantivul πείρατα, de la πεῖρας τό, ατος, la W. Peek, 140. 213,8 : καὶ βιότου πείρατα κεδνὰ πόροις. În inscripția din Tomis a lui Hermogenes Kyzikios, *AnD*, 1935, XV, p. 155 și urm., citim în r. 11 ἐξανύσας βίοτον; verbul ἐξανύω are în fond același înțeles ca πληρόω, πλέω, ἐκπλέω ; vezi și verbul τελειόω.

Din cuvintele păstrate în acest fragment de inscripţie din Callatis, ca κῖνος, κεῖτε, ἀντάξια τοῦ καμάτοιο, dar mai ales din cuvintele din cele două rînduri din urmă βίου τέλος ἔσχατον ὀξύ, reiese clar că avem înaintea noastră o inscripţie funerară. După cuvîntul din urmă şi după unele forme epice ca τοῦ καμάτοιο din r. 3, putem conchide că ne găsim în faţa unei inscripţii cu pretenţii poetice. În ce priveşte ideea care reiese din rîndurile acestui fragment de inscripţie, ea ar putea reflecta schimbările bruşte de la viaţa viguroasă la moarte, contrastul între omul robust şi îndrăzneţ (θρασύς din r. 1) din timpul vieţii şi cel care zace nemişcat (κεῖτε din r. 3), fără glas, în pămînt (ἀκίνητος, ἄφθεγκτος, ἄφθογγος, ἄφατος, ἄφωνος). Căci κῖνος din r. 2 se referă la cel de altă dată, departe de această lume.

În ceea ce priveşte lungimea rîndurilor 1—5, ea nu poate fi stabilită precis, avînd în vedere lacuna din partea dreaptă a inscripţiei şi neregularitatea literelor. Totuşi, pentru r. 3 propunem o reconstituire de aproximativ 19 litere, număr apropiat şi pentru celelalte rînduri.

Iată încercarea noastră de reconstituire a acestui fragment de inscripţie care nu cuprinde un distih elegiac, un grup de două versuri, un hexametru cu un pentametru:

[Ὅς τὸ πάρος ποτε ἔξοχος ἀλκῇ]
κ]αὶ θρασὺς [ἦσθ' ὦ
Θύρσι, κῖνος ν[ῦν δὲ ἄφωνος
κεῖτε, ὅς ἀντάξια [τοῦ κα-
μάτοιο λαβὼν δό[ματα ἄν ὀ-
ρίνοι δὲ τὸ θεῖον. ἀ[λλ' εὕ-
ρατο πληρώσας βίου
τέλος ἔσχατον ὀξύ.

În traducere: „Cel ce ai fost înainte cîndva neîntrecut ca forţă şi curajos, o Thyrsis, acela zace acum aici fără glas, în mormînt, acela care primind daruri egale în valoare cu munca lui ar înduioşa şi divinitatea; dar el şi-a găsit împlinindu-şi sfîrşitul vieţii cel din urmă, fulgerător".

În mai multe inscripţii metrice găsim juxtapuneri similare de idei, cum le presupunem pentru fragmentul nostru [1].

---

[1] W. Peek, *op. cit.*, Berlin, 1960; este adevărat fără trecere aşa de bruscă, cu tot ajutorul lui κῖνος, de la persoana a doua la a treia, de unde vom scoate numai două-trei: p. 236, nr. 415, r. 1 şi urm., se zice: Maestru în cîntare, artistul lirei, cu numele Ammonios, ai fost cîndva; acum eşti mort, zaci în groapă, o umbră mută pentru oameni (ὁ τῆς σοφίης μελῳδός ἔντεχνος λύρης/ὁ τοὔνομ' Ἀμώνι' ἔης ποτε; νῦν δέ εἶ νέκυς/κεῖσαι ταφῇ ἄλαλος ἀνθρώποις σκιά). Alt exemplu care începe cu τὸ πρὶν μὲν..., continuă cu νῦν δ'όκ ὁ δυσνίκατος ἐναντίος ἦλθέ τοι Ἄιδας şi termină cu ἀλλ' Ἀρετὰ κύδανε..., din Mesembria, secolul I î.e.n.: Odinioară admirat de camarazii tăi ai doborît în cea mai avansată linie de bătaie pe duşmani, acum cînd invincibilul Hades ţi-a ieşit în cale, nu te mai ţine casa Acherusiadei Lete, dar Areta divină a preaslăvit pe doborîtorul duşmanilor. Altă inscripţie din Korkyra, din secolul I î.e.n., p. 272, nr. 461, r. 3, începe cu ξεῖνε τίς εἶ.. Eşti tu, cel pe care l-a nutrit Delos, floare din totalitatea tinerilor? Da, acela pentru care plînge chiar piatra de pe mormîntul înconjurat de mare şi-şi cîntă cîntecul de jale cu gură îndoliată. Şi încă o inscripţie metrică din Atena, secolele III—IV, p. 172, nr. 293, r. 1 şi r. 8: Aceea care avea odinioară pe capul ei splendoarea buclelor blonde şi care strălucea din ochii cu sprîncene graţioase... ea zace la vîrstă de abia 25 de ani în pămîntul acesta (ἥ ποτε κυδιόωσα ξανθαῖς ἐπί κρατὸς ἐθείραις καὶ χαριτοβλεφάροις ὄμμασι λαμπομένη... r. 8 εἴκοσι πέντα ἔτη Τρυφέρα τῇδ ἐν χθονὶ κεῖται).

Cu privire la reconstituirea textului, adăugăm următoarele observații: în r. 1 am preferat ἔξοχος ἀλκῇ formulei atît de obișnuite care se găsește des în poezia homerică și care apare și în poezia funerară [1].

În r. 4 preferăm particula ἄν particulei enclitice κεν care amîndouă se leagă de optativul verbului ὀρίνοι, pentru a da propoziției relative o idee de supoziție, un sens dubitativ. Tot în acest rînd după participiul λαβών litera delta urmată de o parte a unui omicron, poate fi completată cu substantivul δό[ματα la acuzativ, cerut de λαβών și în concordanță cu adjectivul ἀντάξια.

Încercarea de reconstituire a textului o considerăm cu totul provizorie, dată fiind starea fragmentară a monumentului. De asemenea și comentariile pe marginea textului nu pot fi decît o bază de plecare pentru cercetările viitoare [2]. Credem că specialiști cu mai multă experiență în inscripții funerare versificate, în limba greacă, își vor spune cuvîntul și vor aduce contribuții utile în această problemă. Totuși documentul, așa cum se prezintă astăzi ne pare interesant, cu atît mai mult că datează dintr-o vreme tîrzie (secolele III—IV e.n.) cînd inscripțiile de această categorie sînt rare.

TH. SAUCIUC-SĂVEANU

ФРАГМЕНТ ГРЕЧЕСКОЙ НАДГРОБНОЙ НАДПИСИ

РЕЗЮМЕ

Автор дает чтение текста надгробной надписи в стихах, обнаруженной на фрагменте греческой надписи, высеченной на известковой плите, найденной в 1959 г. при нивеллировочных работах на стадионе из Мангалии. Публикуется перевод дополненного фрагмента: « Тот, кто был когда-то непревзойденным по силе и смелости, о Фирсис, лежит теперь безгласный в могиле, тот, кто получая дары, равные его трудам, мог бы растрогать и божество, но он нашел молниеносный конец своей жизни».

Восстановление надписи носит предварительный характер, имея в виду ее фрагментарное состояние. Все же следует отметить важность надписи для исследования религиозных воззрений поздней эпохи (III-IV вв. н.э.), которой она датируется.

[1] Cf. W. Peek, *op. cit.*, p. 104, nr. 151, r. 2, aici absolut fără altă determinare, p. 228, nr. 400, r. 7. La p. 230, nr. 402, r. 3, avem adverbul ἔξοχα; este un cuvînt poetic care apare rar în proză. Cu privire la substantivul ἡ ἀλκή, el se găsește și într-o inscripție unde citim μήτις ἐτ'αὐχείτω μερόπων ἐπὶ σώματος ἀλκῇ. (la W. Peek, p. 132, nr. 197, r. 3).

[2] Unele lămuriri în legătură cu reconstituirea acestui text mi-au fost înlesnite, prin corespondență, de prof. Werner Peek de la Halle a. S. căruia îi aduc mulțumiri și pe această cale.

FRAGMENT D'INSCRIPTION FUNÉRAIRE GRECQUE

RÉSUMÉ

Un fragment d'inscription grecque gravée sur une plaque de calcaire ramenée au jour en 1959 lors des travaux de nivellement du terrain avoisinant le stade de Mangalia offre à l'auteur l'occasion de déchiffrer une inscription funéraire poétique. Voici la traduction du texte reconstitué :

« Celui qui fut naguère sans égal en force et en courage, ô Thyrsis, gît maintenant sans voix dans la tombe, lui qui recevant des présents égaux en valeur à son labeur attendrirait aussi la Divinité. Son présent, il l'a trouvé en accomplissant la fin de sa vie d'une façon fulgurante ».

La reconstitution du texte proposée par l'auteur est provisoire, en raison des mutilations de l'inscription. On doit toutefois relever l'importance de cette dernière pour la basse époque (IIIe —IVe siècle de n.è.) à laquelle on la fait remonter.

DATE NOI CU PRIVIRE LA NECROPOLA DIN SECOLUL AL IV-LEA E. N. DE LA OLTENI

Rezultatele descoperirilor din 1958 de la Olteni [1], ca urmare a unor cercetări arheologice — în majoritatea lor de suprafață — s-au dovedit a fi insuficiente, nu atît pentru cunoașterea exactă a faptelor, cît mai ales pentru o reală interpretare istorică a lor. Aceste prime rezultate au creat pentru început impresia că ne aflăm în fața unei necropole din secolul al IV-lea e.n., deosebită mai ales din punct de vedere etnic, de întreaga serie de cimitire din aceeași vreme, cunoscute pînă atunci în Cîmpia Munteană. O atare situație ce s-a dovedit a fi puțin obișnuită, ca și rezultatele unor săpături ulterioare, în special ale celor de la Tîrgșor [2], au impus reluarea cercetărilor de la Olteni. În consecință, în planul de lucru al Institutului de arheologie pe anul 1961, necropola de la Olteni figura printre șantierele a căror activitate urma să se desfășoare în cursul anului respectiv.

Săpăturile întreprinse în acest scop s-au redus doar la cîteva sondaje de verificare, executate în cursul lunii aprilie. O extindere a cercetărilor nu era posibilă, dat fiind faptul că întreaga suprafață a necropolei era acoperită cu viță de vie. S-au trasat trei secțiuni, late de cîte 1 m fiecare, lățime îngăduită de distanța dintre rîndurile de vie. Lungimile și direcțiile lor sînt însă diferite.

În cursul săpăturilor s-au descoperit șapte morminte dintre care două de incinerație și cinci de inhumație. Toate mormintele de inhumație și unul de incinerație au apărut în cuprinsul secțiunii III, iar celălalt mormînt de incinerație în cadrul secțiunii IV. Ele au fost marcate cu numere, date în continuarea celor găsite în 1958. Astfel, cele două morminte de incinerație au primit numerele 33 și 34, iar cele de inhumație au fost

---

[1] Constantin Preda, *Săpăturile de la Olteni*, în *Materiale*, VII, p. 503—510.

[2] Gh. Diaconu, *Probleme ale culturii Sîntana-Cerneahov pe teritoriul R.P.R. în lumina cercetărilor din necropola de la Tîrgșor*, în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 286; autorul presupune în acest studiu că în necropola de la Olteni trebuie să existe și morminte de inhumație, presupunere pe care cercetările ulterioare au confirmat-o.

marcate cu numere cuprinse între 35 și 39, ultimul indicînd și totalul mormintelor dezvelite pînă acum în necropola de la Olteni.

În ceea ce privește mormintele de incinerație se poate spune că ele prezintă aceleași caracteristici ca și cele descoperite anterior. Ele

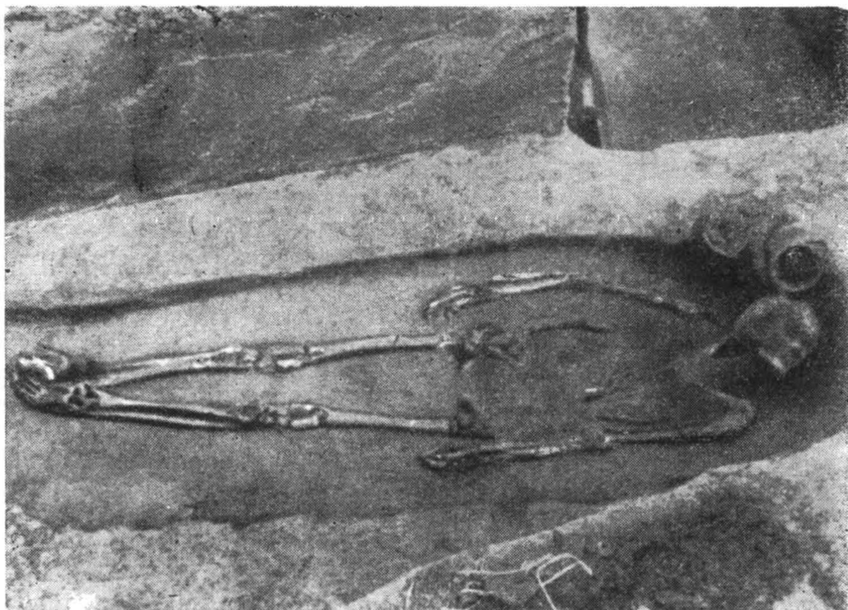

Fig. 1. — *Olteni*. Mormînt de inhumație *in situ*.

au apărut la adîncimea de 0,35 și respectiv 0,40 m, în pămîntul răvășit de plug, deci deranjate și deplasate de la locul lor inițial. Din primul (M. 33) s-au păstrat cîteva oase calcinate și fragmente ceramice din pastă relativ fină, de culoare roșiatică. Al doilea mormînt de incinerație (M. 34) constă dintr-o strachină de culoare roșie, acum în stare fragmentară, în care erau depuse oase calcinate. Și într-un caz și în altul se constată că ceramica prezintă urme de ardere secundară. Aceeași observație am făcut-o și cu prilejul primelor cercetări de la Olteni și am consemnat-o atît în raportul de săpături, cît și într-un studiu consacrat acestor descoperiri. Cercetarea atentă a întregului material ceramic, ca și a celorlalte obiecte de metal, os și sticlă, ne-a permis să vorbim atunci, ca și acum, despre un anumit ritual folosit la mormintele de incinerație. Urmele de ardere pe care le întîlnim în inventarul fiecărui mormînt în parte sînt indicații că o dată cu cadavrul se puneau pe rug sau în jurul acestuia, pe lîngă obiectele de îmbrăcăminte sau de podoabă, vase de lut și de sticlă, diferite obiecte sau ofrande de păsări sau animale. Este probabil că unele vase de lut se spărgeau în mod intenționat în timpul cinerării. O dată cu strîngerea resturilor de oase calcinate se adunau și celelalte obiecte, întregi sau fragmentare și erau depuse apoi în mormînt.

Nici de data aceasta nu s-au găsit urme de ruguri. Aceasta dovedeşte o dată mai mult, că arderea cadavrelor se făcea în afara necropolei, probabil într-un loc anume pregătit.

Mormintele de inhumaţie, în număr de cinci, s-au găsit la adîncimi cuprinse între 0,80 şi 1,10 m. Scheletele destul de slab conservate din cauza terenului, unele dintre ele fiind aproape complet descompuse, sînt orientate NNE—SSV. Toate zac pe spate, cu mîinile şi picioarele întinse (fig. 1). În cazul mormintelor 35 şi 37, scheletele au labele picioarelor apropiate, iar cel din M. 38, are mîinile îndoite din cot şi aşezate pe oasele bazinului.

În fiecare mormînt s-a găsit o serie de obiecte şi vase de lut. Nu se poate vorbi de o regulă în aşezarea lor în mormînt. În afara obiectelor folosite la îmbrăcăminte sau a celor de podoabă, care îşi au în general locul lor obişnuit, celelalte, şi ne referim mai ales la ceramică, sînt grupate cînd în preajma capului, cînd în regiunea picioarelor. Mai rar, ele se întîlnesc răspîndite în mormînt.

Materialul arheologic descoperit în morminte nu este prea numeros, în schimb el cuprinde o gamă variată de obiecte. Printre acestea se remarcă vase de lut, obiecte de metal, os şi sticlă.

Ceramica reprezintă partea principală a inventarului fiecărui mormînt în parte. Ea cuprinde două categorii de vase, deosebite prin forme şi tehnică. În prima categorie se integrează vasele lucrate cu roata, din pastă fină, de culoare cenuşie, în rîndul cărora se remarcă vase bitronconice sau globulare şi căni, cu cîte o toartă (fig. 2/1—3, 5). Cea de-a doua categorie cuprinde vasele lucrate tot cu roata, dar dintr-o pastă zgrunţuroasă, de culoare cărămizie sau negricioasă. Toate vasele din această categorie sînt piriforme, cu fundul plat şi buza răsfrîntă în afară (fig. 2/4,6).

Obiectele de metal sînt reprezentate prin două fibule de bronz, de tipul cu piciorul întors pe dedesubt (fig. 3/1), ambele descoperite în mormîntul 36, în regiunea omoplaţilor şi printr-o cataramă, tot din bronz, găsită în M. 39 (fig.3/2).

Dintre obiectele de os semnalăm prezenţa unui pieptene cu mînerul semicircular, prins cu nituri de bronz, descoperit în M. 39 (fig. 4); era aşezat între picioarele scheletului, mai jos de genunchi.

În mormintele 36 şi 39, în jurul gîtului scheletelor, au apărut o serie de perle, din pastă sticloasă, unele foarte mici, de formă discoidală, altele ceva mai mari şi de formă poliedrică (fig. 3/3,4).

Privind în ansamblu întreg materialul arheologic descoperit la Olteni, fie că este vorba de ceramică, fie că este vorba de alte obiecte: fibule, piepteni de os şi mărgele de sticlă, se poate spune că el se integrează din punct de vedere cultural, în aria mare a cimitirelor de tip Sîntana de Mureş-Cerneahov. Legăturile între necropola de la Olteni şi celelalte necropole contemporane, mai apropiate sau mai îndepărtate (geografic cuprinse între Prut şi Nipru), se pot face nu numai pe bază de inventar, ci şi pe bază de rit şi ritualuri. Prin noile săpături s-a putut constata că şi la Olteni avem de-a face cu o necropolă în care s-a întîlnit atît ritul de incineraţie, cît şi cel de inhumaţie. Totodată s-a putut observa că ritua-

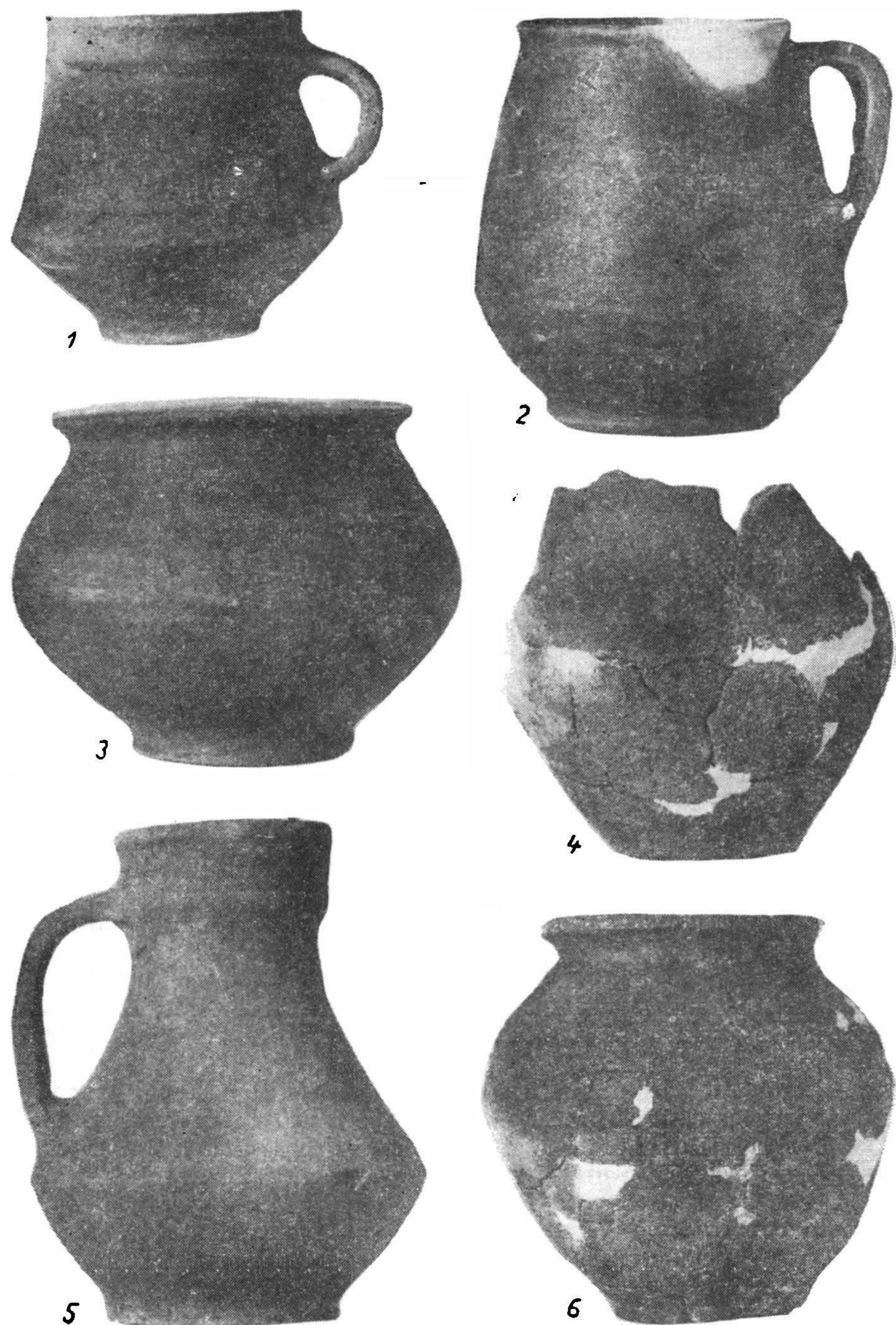

Fig. 2. — *Olteni.* Vase de lut lucrate cu roata, descoperite în mormintele de inhumaţie.

lurile despre care s-a vorbit mai sus nu se deosebesc cu nimic de cele întîlnite în celelalte cimitire contemporane. Orientarea, așezarea scheletelor, dispoziția inventarului în morminte, sau ritualul folosit la mormintele de incinerație

Fig. 3. — *Olteni*. Obiecte de bronz și mărgele de sticlă găsite în mormintele de inhumație.

apar întocmai ca în toată aria de cultură de tip Sîntana-Cerneahov

Față de necropolele din zona cuprinsă între Dunăre și Carpați cu care se leagă nu numai cultural ci și regional, descoperirile de la Olten

prezintă totuşi unele particularităţi, ce se cer a fi rezolvate. În primul rînd, referitor la cele două rituri de înmormîntare, se constată, deocamdată, că incineraţii sînt mult mai numeroşi decît inhumaţii. Caracterul cercetărilor de pînă acum de la la Olteni nu ne permite să vorbim însă despre un raport precis între cele două rituri. Indiferent însă de numărul la care s-ar ridica pe viitor mormintele de inhumaţie, un fapt rămîne cert şi anume că numărul mormintelor de incineraţie de la Olteni este mai

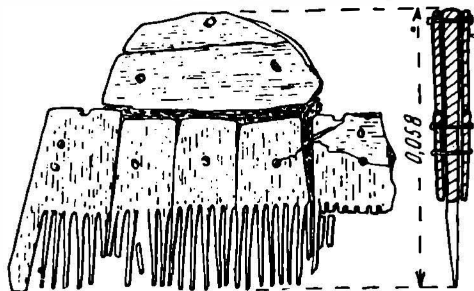

Fig. 4. — *Olteni.* Pieptene de os găsit în M. 39 (inhumaţie).

mare decît cel întîlnit în principalele necropole din Cîmpia Munteană, în care s-au făcut cercetări mai ample, cum este cazul la Spanţov [1] şi Independenţa [2], unde incineraţia apare aproape ca ceva incidental. O apropiere sub acest aspect se poate face doar cu necropola de la Tîrgşor [3].

În al doilea rînd se constată că la Olteni toate mormintele de inhumaţie apar la adîncimi cuprinse între 0,80 şi 1,10 m, în timp ce la Spanţov, Independenţa, Cacaleţi etc., acestea se întîlnesc de obicei la aproximativ — 1,50 m şi ajung aproape pînă la — 2,50 m. Totodată se remarcă, pentru moment, lipsa străchinilor din mormintele de inhumaţie. De asemenea, lipseşte ornamentul stampilat de pe vasele găsite în mormintele de inhumaţie; acest ornament îl constatăm, deocamdată, numai la ceramica din mormintele de incineraţie.

Asupra datării cimitirului de la Olteni nu credem că este cazul să mai insistăm. Integrîndu-se în seria necropolelor de tip Sîntana-Cerneahov, el se datează astfel în secolul al IV-lea e.n. Unele elemente ale inventarului, printre care şi fibulele, ar pleda pare-se în favoarea plasării lui spre mijlocul secolului respectiv.

Problema originii etnice a celor înmormîntaţi la Olteni rămîne să fie rezolvată în viitor. Concluzia la care ajunsesem iniţial, pe baza primelor descoperiri, şi anume că avem de-a face cu o populaţie în întregime au-

---

[1] B. Mitrea şi C. Preda, *Şantierul Spanţov*, în *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 228—236; C. Preda, *Cimitirul prefeudal de la Spanţov*, în *Materiale*, V, 1959, p. 167—171. Din cele aproape 70 de morminte descoperite pînă acum la Spanţov, mai puţin de zece sînt de incineraţie.

[2] B. Mitrea şi N. Anghelescu, *Săpăturile de salvare de la Independenţa*, în *Materiale*, VII, p. 495—500.

[3] Gh. Diaconu, *op. cit.*; idem, *Consideraţii preliminare asupra necropolei de la Tîrgşor din sec. III—IV e.n.*, în *SCIV*, XI, 1, 1960, p. 55—60; idem, *Şantierul arheologic Tîrgşor*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 537—540.

tohtonă [1], nu se mai poate menține în urma noilor cercetări. Prezența inhumaților, ca și folosirea anumitor practici funerare la incinerați, comune celor mai multe cimitire de acest tip, ne determină să considerăm că populația de la Olteni nu se deosebește prea mult din punct de vedere etnic de purtătorii culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov, în general.

Fără îndoială că este greu să se facă precizări mai exacte în legătură cu această problemă. Materialele descoperite nu ne permit decît să ne menținem la unele formulări cu caracter mai general. Ceramica de pildă, printre care nu întîlnim decît vase lucrate cu roata, nu se deosebește față de cea descoperită în celelalte necropole din Cîmpia Munteană, decît în mică măsură. Ea nu prezintă vreo particularitate care să o situeze în afara fondului principal al culturii Sîntana-Cerneahov. Părerea exprimată recent de cercetătorul maghiar Bona István, că unul din vasele de la Olteni este de origine taifalică [2], nu are nici un temei. Vasul în discuție, pe care autorul amintit îl consideră un vas cu etaj, este în realitate o cană cu toartă, frecvent întîlnită în complexele Sîntana-Cerneahov.

În favoarea prezenței certe a taifalilor în necropola de la Olteni s-a pronunțat de curînd Gh. Diaconu. Opinia sa se sprijină în principal pe faptul că ritualul folosit la incinerație, în care se include și arderea secundară a vaselor-ofrandă, este un obicei specific taifalilor [3]. Desigur că părerea respectivă merită atenția cuvenită și nu este de loc exclus ca ea să se dovedească pe deplin justificată. Pentru aceasta însă este nevoie să se explice împrejurarea că morminte de incinerație cu ritual similar, adică cu obiectele și vasele arse o dată cu cadavrul, s-au descoperit aproape în toate necropolele de tip Sîntana-Cerneahov, atît în cele din Cîmpia Munteană, cît și în cele din R.S.S. Moldovenească și R.S.S. Ucraineană, pînă la Nipru [4]. Potrivit datelor arheologice ar urma să admitem că în toate necropolele cu morminte de incinerație, care au inventarul trecut prin foc, se află elemente etnice din rîndul taifalilor. Întrucît pentru necropola de la Olteni nu avem și alte argumente însemnate, ca arme și obiecte de fier, care să dovedească prezența taifalilor printre cei înmormîntați în acest cimitir, socotim, în ceea ce ne privește, că este mai bine să ne menținem la ideea, deja schițată mai sus, că la Olteni se află o populație care din punct de vedere etnic nu se deosebește prea mult, sau poate de loc, de cea pe care o întîlnim în principalele necropole descoperite în regiunea de azi a Munteniei — de tip Sîntana-Cerneahov — în sînul căreia ar putea să existe și unele elemente etnice din rîndul taifalilor.

CONSTANTIN PREDA

[1] Constantin Preda, *Cimitirul de la Olteni și unele probleme privind cultura materială a sec. IV e.n. pe teritoriul R.P.R.*, în *SCIV*, X, 2, 1959, p. 355—367.

[2] Bona István, în *AÉ*, 1961, 2, p. 205.

[3] Gh. Diaconu, în *Dacia*, N. S., V, 1961, p. 427; idem, *Date arheologice cu privire la taifali*, în *Dacia*, VII (în pregătire).

[4] M. A. Tihanova, în *SA*, 4, 1957, p. 168—194; G. B. Fedorov, în *MIA*, 82, 1960, p. 253—302; idem, în *MIA-Chișinău*, 1960, p. 221 și urm.; E. A. Rikman, în *MIA-Chișinău*, p. 197—217; M. I. Braicevski, *Ромашки*, în *MIA*, 82, p. 100—147; E. V. Mahno, în *MIA*, 82, p. 9—83; I. V. Kuharenko, în *SA*, XXII, 1955, p. 125—152; E. A. Simonovici, în *MIA*, 28, p. 192—238.

НОВЫЕ ДАННЫЕ В СВЯЗИ С МОГИЛЬНИКОМ IV В. Н.Э. ИЗ ОЛТЕНИ

РЕЗЮМЕ

Открытие в 1958 г. могильника IV в.н.э. в Олтени (Бухарестская обл.), на котором были обнаружены только погребения с трупосожжением, потребовало проверочных раскопок. Таким образом, в апреле 1961 г. были проведены новые исследования. Были сделаны три разреза и в результате открыты два погребения с трупосожжением и пять с трупоположением. Общее число погребений, раскопанных на могильнике в Олтени, возросло до 39; 34 из них — с трупосожжением, а 5 — с трупоположением (рис. 1).

Погребения с трупосожжением содержали кальцинированные кости, положенные в урну или прямо в яму; и в том и в другом случае отмечаются позднейшие повреждения.

На фрагментах керамики видны следы вторичного обжига.

Погребения с трупоположением содержат находящиеся на глубине 0,80 — 1,10 м костяки, лежащие на спине и ориентированные с северо-северо-востока на юго-юго-запад. Инвентарь погребений содержал глиняные сосуды, сделанные на кругу из высококачественного серого теста или из комковатого теста (рис. 2), фибулы, бронзовые пряжки, костяные гребни (рис. 4) и бусы из стекловидной массы (рис. 3).

Новые исследования доказали, что и в Олтени речь идет о могильнике с двойным обрядом, включающемся с культурной точки зрения, а возможно и с этнической, в огромный ареал распространения могильников типа Сынтана де Муреш-Черняхов.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — *Олтень.* Погребение с трупоположением *in situ.*

Рис. 2. — *Олтень.* Сделанные на кругу глиняные сосуды, найденные в погребениях с трупоположением.

Рис. 3. — *Олтень.* Бронзовые предметы и стеклянные бусы, найденные в погребениях с трупоположением.

Рис. 4. — *Олтень.* Костяной гребень, найденный в погребении М. 39 (с трупоположением).

NOUVELLES DONNÉES AU SUJET DE LA NÉCROPOLE D'OLTENI DU IVe SIÈCLE DE NOTRE ÈRE

RÉSUMÉ

La découverte en 1958 à Olteni (région de Bucarest) d'une nécropole datant du IVe siècle de notre ère et ne renfermant que des sépultures à incinération, imposait de nouvelles fouilles destinées à vérifier ce fait. Aussi furent-elles prévues pour avril 1961. Les recherches sup-

plémentaires ont consisté en d'assez larges sondages. On a fouillé à cette occasion trois sections et découvert deux tombes à incinération et cinq à inhumation. Le nombre total des sépultures de la nécropole d'Olteni s'élève ainsi à 39, dont 34 à incinération et 5 à inhumation (fig. 1).

Les sépultures à incinération consistaient en ossements calcinés, déposés à même l'urne ou directement dans la fosse; on constate dans les deux cas des dérangements ultérieurs.

Les fragments céramiques présentent des traces de cuisson secondaire.

Les squelettes des tombes à inhumation sont enterrés à des profondeurs variant entre 0,80 m et 1,10 m, couchés sur le dos et orientés NNE—SSO. L'inventaire qu'on y a découvert comprend des vases de terre exécutés au tour, d'une fine pâte grise ou grumeleuse (fig. 2), des fibules et des boucles de ceinture en bronze, un peigne en os (fig. 4) et des perles faites d'une matière vitrifiée (fig. 3).

Ces nouvelles recherches ont prouvé qu'à Olteni également on a à faire à une nécropole bi-rituelle, qui s'intègre du point de vue culturel et probablement ethnique aussi dans la vaste aire de dispersion des nécropoles du type Tcherniakhov-Sîntana de Mureş.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *Olteni*. Sépulture à inhumation *in situ*.

Fig. 2. — *Olteni*. Vases de terre exécutés au tour, découverts dans les sépultures à inhumation.

Fig. 3. — *Olteni*. Objets de bronze et perles de verre trouvés dans les sépultures à inhumation.

Fig. 4. — *Olteni*. Peigne en os recueilli dans la tombe M. 39 (à inhumation).

UN MORMÎNT DE INCINERAȚIE DIN EPOCA FEUDALĂ TIMPURIE DESCOPERIT LA DOROBANȚU

Pe șoseaua ce leagă orașul Călărași cu Oltenița, de-a lungul luncii Dunării, în cotul format de lacurile Mostiștea și Boian, se află comuna

Fig. 1. — Urna cinerară, de ceramică cenușie, descoperită la Dorobanțu.

Dorobanțu. În partea de vest a satului, la nord, și imediat lîngă șosea, se află o mare lutărie de unde locuitorii din Dorobanțu și Boșneagu scot pămînt pentru nevoile gospodărești. Cu ocazia acestor lucrări colectiviștii

din Dorobanțu au sesizat Muzeul din Călărași asupra unor descoperiri de obiecte antice.

În urma acestor sesizări, ne-am deplasat la fața locului și am constatat că pe o suprafață destul de întinsă, în malurile gropilor, se observă

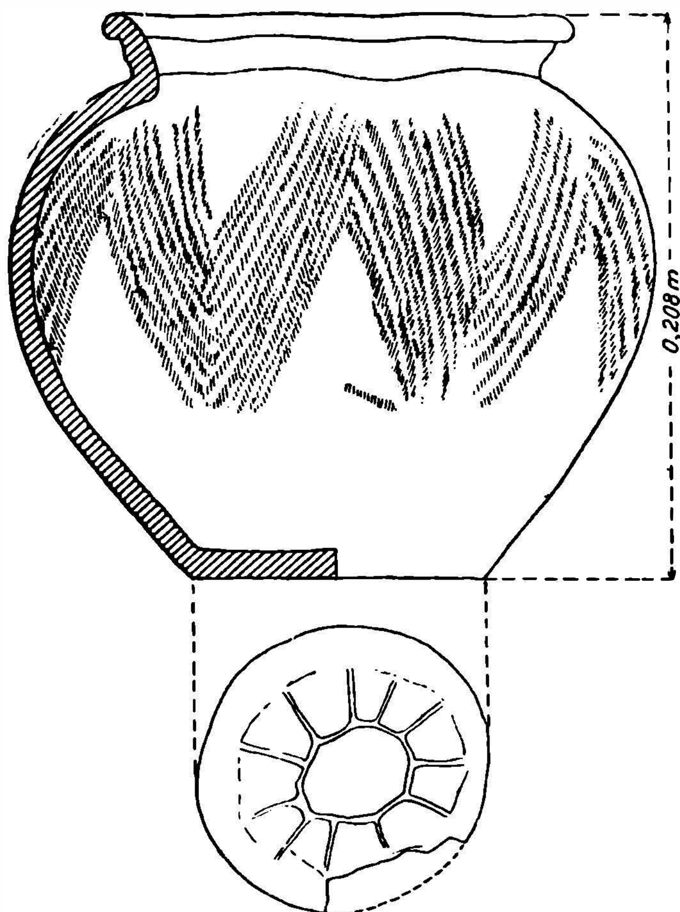

Fig. 2. — Urna cinerară, de la Dorobanțu, cu detaliu : marca de olar (desen).

unele nivele de locuire din epoca prefeudală și feudală timpurie. Un ciocan de piatră perforat, ne indică și urme de viețuire mai vechi. Printre obiectele descoperite, ne-a atras atenția în mod special abundența ceramicii de factură romană și cea din secolul al IV-lea, cunoscută din necropolele de la Independența, Spanțov și altele.

Tot în același loc, în malurile surpate, s-au găsit și unele fragmente ceramice împodobite cu ornamente incizate orizontal și în val. Pe latura

de sud-est a lutăriei, prin fărîmițarea malului a apărut la adîncimea de 0,50 m o urnă ce conținea oase umane calcinate. Urna fiind observată de sătenii care lucrau, a fost desprinsă din mal și prin cădere s-a sfărîmat. Văzînd că vasul conține oase omenești, l-au lăsat pe loc pînă la venirea noastră, cînd am adunat toate fragmentele ceramice precum și conținutul vasului — materialul osteologic calcinat.

Din informațiile obținute de la locuitori, precum și din cercetările noastre amănunțite, rezultă că nu s-a mai găsit nici un obiect în urnă.

Urna restaurată are înălțimea de 0,208 m, diametrul maxim de 0,246 m, diametrul bazei de 0,128 m, iar al buzei de 0,174 m (fig. 1 și 2) și este lucrată din pastă aleasă; are forma sferoidală, fundul plat, pereții puternic arcuiți, gîtul scurt, buza răsfrîntă oblic în afară și rotunjită la exterior. În spărtură vasul prezintă două straturi de arsură de culoare castanie la exterior și interior, iar la mijloc un strat mai gros de culoare cenușie-închisă, ceea ce denotă că arderea a fost incompletă. Peste stratul castaniu, atît în interior cît și la exterior, vasul poartă o angobă de culoare cenușie. Pe pereții exteriori, începînd din apropierea gîtului și pînă la 0,06 m mai sus de fund urna este ornamentată cu fîșii largi de circa 0,05 m de motive realizate prin lustruire, dispuse în zigzag în unghi ascuțit, pe întreaga ei suprafață.

Pe fundul vasului se află o așa-zisă marcă de olar ce constă dintr-un cerc mai mic înscris într-altul mai mare, legate între ele prin unsprezece raze.

Vasul se integrează în categoria ceramicii cenușii cunoscute în descoperirile feudale timpurii. Faptul că conține un material de incinerație ne dovedește foarte probabil existența în acest punct a unui cimitir. Atît prin rit cît și prin tipul de vas, descoperirea de la Dorobanțu se integrează în marea serie a cimitirelor de incinerație, cunoscute atît la sud cît și la nord de Dunăre. Ca analogii mai apropiate pot fi amintite unele dintre urnele descoperite la Satu Nou (r. Adamclisi) [1].

Prin această descoperire cunoștințele noastre se îmbogățesc cu încă un cimitir de incinerație, ce se datează, în mare, în cursul secolelor IX-XI.

NIȚĂ ANGHELESCU

ПОГРЕБЕНИЕ С ТРУПОСОЖЖЕНИЕМ РАННЕФЕОДАЛЬНОЙ ЭПОХИ, ОТКРЫТОЕ В ДОРОБАНЦУ
(р-н Кэлэраш)

РЕЗЮМЕ

В заметке описана урна с кальцинированными костями, случайно открытая в селе Доробанцу (р-н Кэлэраш). Автор предполагает, что это урна по всей вероятности принадлежит к могильнику раннефеодальной эпохи.

[1] B. Mitrea, în *Materiale*, VII, p. 556, fig. 5/3,4.

На основании близких аналогий с некоторыми урнами из Сату Ноу (р-н Адамклиси) автор датирует находку примерно IX—XI вв.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Серая урна, открытая в Доробанцу.
Рис. 2. — Урна из Доробанцу: знак с гончарным клеймом (рисунок).

DÉCOUVERTE À DOROBANȚU (DISTRICT DE CĂLĂRAȘI) D'UNE SÉPULTURE À INCINÉRATION DE LA HAUTE ÉPOQUE FÉODALE

RÉSUMÉ

Cette note présente une urne renfermant des ossements calcinés découverts fortuitement sur le territoire de la commune de Dorobanțu (district de Călărași), en Valachie. L'auteur suppose qu'elle devait très probablement faire partie d'une nécropole de la haute époque féodale.

Les analogies les plus proches qu'elle offre sont celles des urnes de Satu Nou (district d'Adamclisi), ce qui permet de dater *grosso modo* la présente découverte des IXe — XIe siècles.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Urne cinéraire en céramique grise découverte à Dorobanțu.
Fig. 2. — Urne cinéraire de Dorobanțu et détail : marque de potier (dessin).

APORTUL LUI ŞTEFAN MOLDOVANU LA EPIGRAFIA DACIEI

A trecut mai mult de un veac de la apariţia *Annotaţiunilor despre Ţara Haţegului* scrise de Ştefan Moldovanu în revista braşoveană *Foaia pentru minte animă* (*inimă*) *şi literatură* de sub redacţia lui Iacob Mureşanu [1], ,,*Annotaţiuni*'' care ocupă un loc de seamă între contribuţiile cărturarilor romîni ardeleni din secolul al XIX-lea la arheologia Daciei romane. Şt. Moldovanu a fost ,,un cercetător plin de merite al antichităţilor romane şi un intelectual din cei mai de seamă între romînii din Transilvania''[2]. Articolele lui din 1853-1854 sînt un fel de ,,reportaje arheologice'', corespondenţe cuprinzînd descrierea locurilor, monumentelor (biserici, cetăţi în ruină etc.) şi a descoperirilor mai de seamă notate în cursul ,,visitaţiunilor'' în satele vicariatului, unde el avea răgaz să observe terenul cu suficientă atenţie, să fie informat de intelectualii localnici şi de plugari, care în chip firesc, pe pămînturile muncite din vremuri imemoriale, au prilej să facă descoperiri arheologice mai înainte ca specialiştii arheologiei oficiale să afle de existenţa multor materiale documentare şi de artă antică ce se pierdeau ori se distrugeau din cauza lipsei de grijă şi interes pentru ele în orînduirile trecute. Provocat de această inerţie şi indiferenţă, Şt. Moldovanu dorea să facă cunoscute publicului romînesc şi eruditilor de specialitate relicvele trecutului roman, ,,după cumu se afla acelea încă în fundamentele sau ruinele sale dinpreună cu inscrisele ce

---

[1] *FMIL* (*Foaia pentru minte, animă* (*inimă*) *şi literatură*, Braşov), 1853, nr. 34—36, 38—40, 42; 1854, nr. 36—39.

[2] C. Daicoviciu, în *Dacia*, I, 1924, p. 246. Ştefan Moldovanu (1813—1900) a fost ,,vicar foraneu'' la Haţeg în anii 1852—1857, iar în ultima parte a vieţii preposit capitular al episcopiei greco-catolice romîne din Lugoj; despre viaţa şi activitatea sa: I. Radu, *Enciclopedia romînă* (C. Diaconovich), Sibiu, III (1904), p. 314 şi *Istoria vicariatului greco-catolic al Haţegului*, Lugoj, 1913, p. 127—128. Mai multe date în legătură cu preocupările lui arheologice şi cu împrejurările în care a adunat materialul documentar al articolelor din *FMIL* nu am avut putinţa să procurăm. Numeroase documente şi scrisori necercetate, din care ar putea să rezulte lumină şi pentru latura arheologică-epigrafistică a muncii lui meritorii, se află în arhiva fostei episcopii din Lugoj, din care figura lui Şt. Moldovanu apare ,,ca a unui om disciplinat, spirit foarte organizat, cumpănit şi priceput în ale administraţiei bisericeşti'', cum îl caracterizează pe scurt D. Şt. Raţiu într-o scrisoare ce ne-a trimis în 5 septembrie 1951.

se păstrează pe pietrele aflătoare aici și cu numele ce le poartă pînă astăzi în gurile locuitorilor, îmi iau volnicie a le cumineca [comunica] cu onoratul public, cu patriotica încredere provocînd pre cei bine adapați întru invetiaturile arheologice și istorico-geografice, ca din amorea ce au catra patria și națiunie se reverse lumina preste întunecatele acestea morminte [monumente] și se insufle cuventu petrilor acestoru mute, ca acestea în locul străbunilor noștri spre glorioasă imitațiune"[1].

Arheologia și istoria în general avea un important rol educativnațional în concepția lui Șt. Moldovanu, a cărui intuiție istorică și putere de evocare a trecutului daco-roman sînt adesea remarcabile. Nota caracteristică a corespondențelor sale arheologice este tocmai admirația, firească la un patriot și intelectual de seamă, pentru glorioasele ruine antice ale metropolei daco-romane Ulpia Traiana (Sarmizegetusa, vechea Grădiștea Hațegului), care nu fuseseră și nu erau nici la mijlocul secolului al XIX-lea scormonite ori săpate decît spre a fi distruse și jefuite de către căutătorii de comori și podoabe și de materiale de construcție[2]. În aceste ruine întrezărea Șt. Moldovanu cu o clarviziune justă măreața bogăție de material documentar ce se ascundea în pămîntul Grădiștei: „cîtă adîncime de anticități pentru toate ramurile scientifice și industriale a secolului de atunci zace aici neatinsă. Deci se mai odihnească anca [încă] puțin în ruinele sale pînă cînd va sosi tempulu, sau să se reînvieze din fundamente, sau să se scormonească încît se nu mai rămîie piatră pe piatră, ca așa se dee afară din sinulu său *celea marețe ale marilor strămoși ai noștri*"[3] — ceea ce de fapt au realizat în mare parte săpăturile din secolul al XIX-lea și mai ales cele romînești din anii 1924—1936[4], verificînd și ipoteza despre bogăția materialului epigrafic de la Ulpia Traiana: „cîte petri de mare însemnătate zacu aici în ruine numai silința viitorului le va putea scoate la lumină, eară cîte s-au scos de aici se află publicate în cărțile scriitorilor despre anticitățile Daciei și carele scoase n-au ajuns să le vadă ochii învățaților s-au topit în cuptoarele de var ale locuitorilor cu toții fiind nepricepuți"[5].

Valoroasele reportaje arheologice ale lui Șt. Moldovanu au fost la timpul lor gustate, desigur cu mult interes și folos, de către cititorii „Foii pentru minte"; dar au rămas necunoscute multor arheologi și epigrafiști de seamă, care ar fi putut scoate din cuprinsul lor un material documentar prețios pentru antichitățile din Țara Hațegului. Eminentul epigrafist și arheolog ardelean al Daciei, Carol Torma (1829—1897) care a pregătit (fără a putea să încheie și să tipărească) un „corpus" al materialului epigrafic al Daciei, nu cunoștea „Annotațiunile" lui Șt. Moldovanu și nu

---

[1] Șt. Moldovanu, în *FMIL*, 1853, nr. 35, p. 261.

[2] Despre distrugerile și materialele cărate din ruinele Sarmizegetusei romane pînă în secolul al XIX-lea, vezi informații și bibliografie la C. Daicoviciu, *Dacia*, I, p. 225—234.

[3] Șt. Moldovanu, în *FMIL*, 1853, nr. 35, p. 270.

[4] C. Daicoviciu, în *Dacia*, I, p. 224—263; III, 1927—1932, p. 516—556; în *ACMIT*, IV, 1938, p. 356—413.

[5] Șt. Moldovanu, în *FMIL*, 1853, p. 264.

le menționează în repertoriul arheologic-epigrafic al Daciei[1], deși cunoaște utilizînd în largă măsură publicațiile romînești arheologice și istorice în legătură cu Dacia antică și cu problema obîrșiei romînilor. Nici scriitorul trecutului roman al județului Hunedoara, Gabriel Téglás[2] nu pomenește nicăieri, dovadă că nu le cunoștea, articolele arheologice ale lui Moldovanu, despre care prima mențiune în bibliografia de specialitate pare să fie la Iulian Marțian: în repertoriul arheologic al Transilvaniei[3], el citează în lista cu literatură „Foaia pentru minte 1853—4", dar o pune foarte rar la contribuție în text pentru localitățile respective, din care pe unele nici nu le menționează Marțian. De o prețuire deosebită s-au bucurat în schimb, „Annotațiunile despre Țara Hațegului" din partea lui C. Daicoviciu, ultimul explorator al ruinelor și monumentelor Ulpiei Traiana Sarmizegetusa, care a utilizat cu succes în munca de săpătură și cercetări informațiile privitoare la ruinele metropolei Daciei date de exploratorul chiriarh hațiegan la mijlocul veacului al XIX-lea[4].

Dar informațiile arheologice din „Annotațiuni" privitoare la alte localități din Țara Hațegului ca și datele epigrafice au trecut aproape neobservate, deși cîteva din ele sînt unice, exclusive, nefiind cunoscute altor exploratori ai antichităților regiunii la mijlocul secolului al XIX-lea (M. I. Ackner, A. Fodor, J.F. Neigebaur etc.); astfel unele descoperiri fortuite în satele romînești ale Hațegului au scăpat, în chip firesc, atenției erudiților de mai tîrziu. În cadrul unei acțiuni de revalorificare integrală a materialului privitor la așezările și viața antică a perioadei de ocupație romană în Țara Hațegului, informațiile interesante și utile asupra descoperirilor arheologice date de Șt. Moldovanu, ca și ingenioasele lui reflecții asupra monumentelor și asupra trecutului provinciei carpatice ar merita o cercetare mai atentă și mai amănunțită decît s-a putut face în publicațiile din trecut și chiar în marele repertoriu arheologic al R.P.R. elaborat în anii 1949—1954.

Dacă evocăm aici numele și activitatea acestui explorator și amator de antichități, merituos precursor al arheologiei științifice—uitat de cei mai mulți cultivatori ai arheologiei și epigrafiei—, o facem nu pentru

---

[1] C. Torma, *Repertorium ad literaturam Daciae archaeologicam et epigraphicam* (*Repertórium Dacia régiség- és feliratlani irodalmához*), Budapest, 1880, 191 p., cu introducere în latinește și ungurește, note și comentarii în ungurește.

[2] Téglás Gábor, *Hunyadvármegye történele* [*Istoria județului Hunedoara*], Budapest, I, 1902, p. 41—211 (epoca romană). Gabriel Téglás (1848—1916), naturalist eminent și arheolog-epigrafist autodidact cu merite deosebite pentru arheologia preistorică și romană a Transilvaniei, a fost director al școlii medii în Deva și membru al Academiei ungare.

[3] Iulian Marțian, *Archaeologisch-praehistorisches Repertorium für Siebenbürgen*, în *MAGW*, XXXIX, 1909, p. 321—358, în special p. 353; ediția romînească, cu întregiri și modificări, dar și cu unele omisiuni: *Repertoriu arheologic pentru Ardeal*, Bistrița, 1920, p. 51, nr. 58. Năsăudeanul Iulian Marțian (1866—1937), ofițer în armata austro-ungară, autodidact în arheologie, istorie și filologie, are merite remarcabile ca explorator al antichităților ardelene și entuziast colecționar și publicist; v. notița biografică C. D(aicoviciu), în *ACMIT*, IV, 1938, p. 458; I. E. Naghiu, în *AIIN*, Cluj, VII, 1939, p. 866—868.

[4] C. Daicoviciu, *Fouilles et recherches archéologiques à Sarmizegetusa*, în *Dacia*, I, 1924, p. 224—263. De asemenea, Al. Ferenczi, *Săpăturile arheologice la Poiana Selei*, în *Dacia*, I, p. 263—272, utilizează și discută informațiile lui Șt. Moldovanu despre ruinele de la Poiana Selei (lîngă Ulpia Traiana-Grădiște).

analizarea întregii sale contribuţii la arheologia ţării Haţegului în perioada romană, ci numai spre a pune în lumină aportul prin informaţiile lui originale pentru epigrafia Ulpiei Traiana Sarmizegetusa (Grădişte, Várhely). Fără să fie arheolog sau epigrafist „de meserie" — specialităţi în care el avea o relativă orientare de ordin general, dar nu o pregătire suficientă, nici cît contemporanul său eruditul canonic blăjean Timotei Cipariu oricît ar fi fost posibil în regiunile noastre pe la mijlocul secolului al XIX-lea — Şt. Moldovanu a copiat şi reprodus în cuprinsul articolelor sale din *FMIL* un număr de 38 inscripţii[1], procedînd cu destulă atenţie şi acribie, prin redarea ligaturilor de litere, pe care însă tipografia braşoveană de acum un veac nu le putea reproduce întocmai[2]. Inscripţiile sînt atît din ruinele Ulpiei Traiana şi satul Grădişte (azi Sarmizegetusa), cît şi din satele învecinate, unde le-a descoperit Şt. Moldovanu; majoritatea lor au fost văzute şi de alţi exploratori, unguri sau germani, printre ei „Nestorul epigrafiei latine" Theodor Mommsen, care le-a publicat în monumentala colecţie de inscripţii ale lumii romane, *CIL*, vol. III[3]; dar la aceste inscripţii din *CIL* nu se face nici o menţiune de „Annotaţiunile" vicarului de la Haţeg, din cauză că Mommsen n-a apucat să ia cunoştinţă de răvaşele arheologice-epigrafice din *FMIL*, 1853—1854, asupra cărora se vede că nu i-a atras atenţia nimeni, nici cu ocazia călătoriei sale prin Ardeal în anul 1857 pentru adunarea materialului epigrafic destinat volumului III al *CIL*. Asemenea scăpare din vedere la unul din cei mai mari erudiţi ai lumii (iar mai tîrziu la continuatorul său, A. Domaszewski) nu trebuie să ne surprindă, dacă chiar ardelenii din secolul al XIX-lea (Torma, Téglás, Ackner, Müller ş. a.) nu cunoşteau contribuţiile lui Şt. Moldovanu. S-a întîmplat însă ca textul cîtorva inscripţii de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (probabil dispărute de atunci) să fie copiat şi transmis numai de Şt. Moldovanu, ale cărui articole, uitate în paginile vechii reviste braşovene, n-au avut cinstea de a fi „excerptate" din punct de vedere epigrafic şi colaţionate cu *CIL*, III de către cercetătorii, de mai

[1] Alături de texte epigrafice văzute personal, Şt. Moldovanu reproduce, după moda vremii — luîndu-le din colecţia de inscripţii a lui I. Seivert (*Inscriptiones monumentorum Romanorum in Dacia Mediterranea*, Viena, 1773) şi a lui H. Francke — cîteva pompoase texte fictive, a căror sonoritate şi aspect senzaţional constituiau o adevărată fascinaţie pentru erudiţi şi anticari; de ex. în *FMIL*, 1853, nr. 36, p. 190 „Iovi Inventori Diti Patri Terrae Matri, detectis Dacis thesauris..." [!] (*CIL*, III 69*), „Iovi Statori Herculi Victori, M. Ulp. Traianus caesar victo Decebalo domita Dacia, aspice Romule pater, gaudete Quirites vestra ista est gloria" (*CIL*, III 70*). Nu lipsesc din paginile „Annotaţiunilor" lui Moldovanu nici etimologiile populare şi naivităţile istoriografice-filologice obişnuite încă pe la mijlocul secolului al XIX-lea, ca derivarea cuvîntului *hoț* din „goţi", toponimicul *Orlea* din.. numele regelui dac *Oroles*, *Densuş* din lat. „ad densas", „*Daci* poate de la audacia carea era virtutea de căpetenie a acestor oameni belicoşi" (*FMIL*, 1853, p. 253) şi altele, în majoritate, se pare, produse proprii ale autorului nostru.

[2] De ex. H + E, T + H „litera contrasa ce repres. pe T si H, inse ne avendu aici silografi (taietori in lemnu) nu putemu se le representamu altfeliu; si asia cu destula perdere de vreme; inse folosulu loru istoricu va precumpăni orice necasu", preciza R(edacţia): *FMIL*, 1853, p. 264. Dar din cauza uitării în care a stat timp de peste un veac, folosul istoric al materialului epigrafic copiat şi publicat de Şt. Moldovanu a fost pînă azi nul.

[3] *CIL*, III (1873), nr. 1423, 1435, 1438—1441, 1450, 1453, 1460, 1464, 1467—1470, 1484, 1487, 1489, 1490, 1503—5, 1508, 1511—2, 1525, 1529, 1553, 1536, 1538—1541; în supliment (1892, redactat de A. Domaszewski), nr. 7910, 7980, 7984; stampila tegulară 1633,15 = 8075,15.

tîrziu, pentru care (cu excepțiile citate supra, p. 443) ele au continuat să fie complet necunoscute, neutilizate. Astfel, acele texte epigrafice (ignorate de *CIL*, III) pot fi considerate pentru epigrafiști aproape ca „inedite”, urmînd să fie reproduse, „publicate” acum din nou.

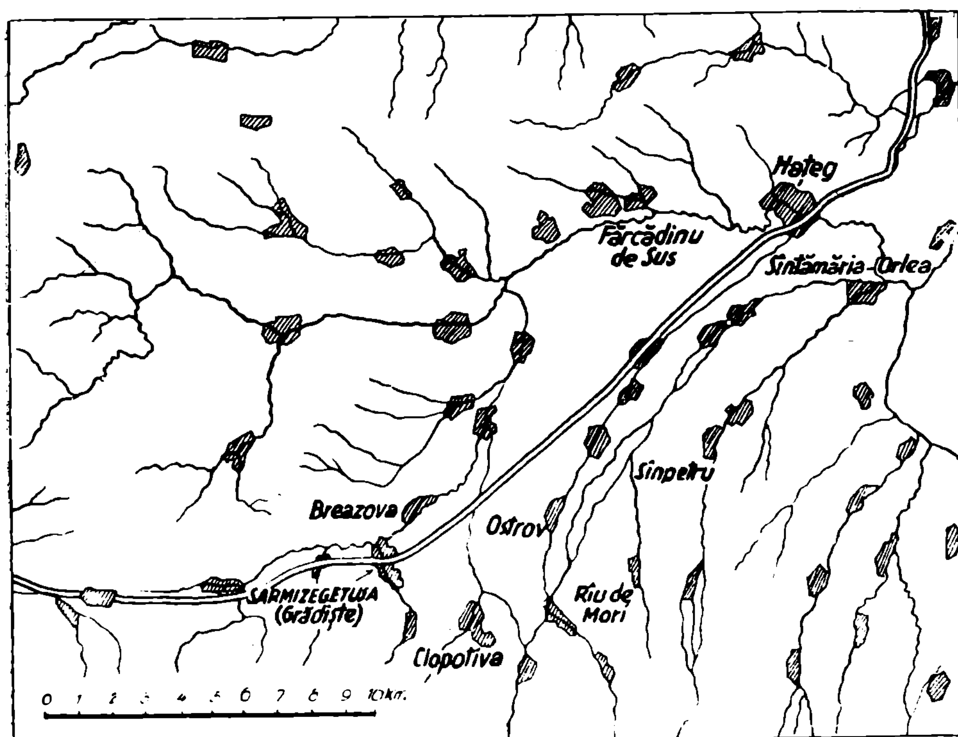

Fig. 1. — „Țara Hațegului”. Satele în care Șt. Moldovanu a descoperit și copiat inscripții latine.

Se găsesc între inscripțiile lui Șt. Moldovanu 5 sau 6 texte necunoscute altora: două sînt de caracter onorific, trei funerare, din care una aduce o nouă informație cu privire la asociațiile meșteșugărești din „metropola” Daciei; celelalte prezintă simplu interes prosopografic. Toate aceste materiale s-au distrus ori s-au pierdut pentru totdeauna, eventual zac ascunse în zidul vreunor clădiri necunoscute; textul lor însă a fost salvat de la dispariție totală de hărnicia lui Șt. Moldovanu, merituosul explorator care a dat într-un caz o copie mai bună decît alții: inscripția zidită în biserica satului Sînpetru (lîngă Hațeg)[1] apare mai corect în transcrierea lui decît au dat alți informatori și după ei Mommsen în *CIL*, unde numele dedicantului în r. 2—3 este scris „1. COELIVS DE/cIANVS” (Hohenhausen: I COELIVS DELIANVS; F. Benkő omițînd un rînd: E+COE-

[1] *CIL*, III 1441.

QVI ET EPIDIVS AVg/COL ET MACRINIA MARCIA FIL/POSVERVNT[1]. Ipoteza despre eventuala identitate a celor două texte epigrafice ar presupune că Mezerzius a copiat greșit inscripția (*CIL*, III, 1488), ori că Moldovanu ar fi omis cîteva rînduri în textul epigrafei lui Mezerzius (eventual regăsită de el, respectiv de Cassionu la 1852, în Breazova); dar deosebirile fiind prea mari, trebuie să fie mai curînd vorba de două texte diferite în care e menționat același personaj Ael. Macrinus Epidianus qui et Epidius. Nu ar fi imposibil ca inscripția copiată de Moldovanu (a cărei autenticitate este neîndoielnică) să mai existe pe la casele parohiale ori în sat la Clopotiva.

6. — *FMIL*, 1854, nr. 36, p. 190 „in satulu Orlea S. Maria la biserica romînească au fostu o pétra monumentala de marmore, pe carea inse frenta in mai multe fruste o au aplicatu batranii subu talpa casei unde locuiesce parochulu si acum numai pe două fronturi combinate se pot lege (citi) literele... MORI... ; póte se fie aceea ce o descrie Seivert nr. 218". Ingenioasa combinație a lui Șt. Moldovanu de a lega acest fragment cu inscripția nr. 218 din colecția lui Seivert [2] (unde apare grupa de sunete MORI : „Dis manibus, memoriae C. Reguli moribus decore natalibus..." etc.) este lipsită de temei, fiind acest text „epigrafic" un fals al lui Șt. Zamosius-Szamosközy din anul 1593, recunoscut de Mommsen ca atare[3]. Dar nu este probabilă nici legătura cu altă inscripție de la Sarmizegetusa, transportată la Alba Iulia în secolul al XVI-lea în care figurează în r. 11 cuvîntul AMORIS [4]. N-ar fi însă exclusă identitatea cu fragmentul aflat la sfîrșitul secolului XVIII-lea în comuna Rîu de Mori (r. Hațeg), în care F. Benkő citise numai literele AMORI [5]. Non liquet.

Cu asemenea modeste dar utile contribuții, Ștefan Moldovanu se plasează între cei mai vrednici adunători de material epigrafic la mijlocul secolului XIX-lea, ca un erudit și explorator care merită și poate să fie pus alături de cei mai mulți dintre cercetătorii contemporani din Transilvania în domeniul arheologiei și epigrafiei romane a Daciei.

I. I. RUSSU

ВКЛАД ШТЕФАНА МОЛДОВАНА В ЭПИГРАФИКУ ДАКИИ

РЕЗЮМЕ

В работе рассматривается археологическая и эпиграфическая деятельность трансильванского прелата Шт. Молдовану (1813—1900), бывшего хацегским викарием в 1852—1857 гг., который является авто-

[1] *CIL*, III 1488 (copie Mezerzius, sec. XVI).
[2] Seivert, *Inscriptiones*, nr. 218.
[3] *CIL*, III 91*. Despre Zamosius falsificator de inscripții. *Probleme de Muzeografie*, Cluj, 1960, p. 215—220.
[4] *CIL*, III 1537.
[5] *CIL*, III 1546.

ром нескольких прекрасных статей *Annotaţiuni despre Ţara Haţegului* (Заметки о Цара Хацегулуй), посвященных научной популяризации и опубликованных в румынском журнале *Foaia pentru minte, inimă şi literatură* (*FMIL*) в Брашове в 1853—1854 гг. В этих статьях описываются памятники, развалины и надписи, встречающиеся в селах области, особенно в Ульпия Траяна Сармизегетусе (Грэдиштэ, Вархей), описываются с энтузиазмом и восхищением перед величием памятников и богатством остатков римской культуры в Дакии. Сведения, даваемые Шт. Молдовану, очень полезны для археологической документации данной области, однако они были мало известны ученым XIX в. (К. Торма, Г. Теглаш и др. пренебрегали ими полностью). После И. Марциана, первым ученым, широко использовавшим археологические данные Шт. Молдовану относительно развалин Ульпия Траяна (Сармизегетуса), был К. Дайковичиу. Что касается ученых, занимавшихся эпиграфикой (Моммсен и др.), то и они пренебрегали сведениями Молдовану, так что сделанные им копии надписей из Ульпия Траяна не вошли в CIL, III, как и в другие работы, посвященные римской провинции Дакии. В своих «Заметках» Шт. Молдовану приводит 38 эпиграфических текстов, из которых 5 или 6 были известны только ему и не отмечены в других рукописных источниках или библиографических работах; таким образом, эти надписи (исчезнувшие с течением времени) остались, можно сказать, «неизданными» и теперь должны быть «опубликованы» снова. В данной работе воспроизведены 6 эпиграфических текстов или отрывков из Сармизегетусы (выступающие теперь, спустя более чем 100 лет после первой публикации, как нечто «неизданное», сопровожденных несколькими мелкими поправками и замечаниями эпиграфического характера.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1 — «Цара Хацегулуй». Деревни, в которых Шт. Молдовану открыл и скопировал латинские надписи.

LA CONTRIBUTION DE ST. MOLDOVANU À L'ÉPIGRAPHIE DE LA DACIE

RÉSUMÉ

On examine l'activité archéologique et épigraphique du prélat transylvain St. Moldovanu (1813—1900), vicaire à Haţeg en 1852—1857, auteur d'une intéressante série d'articles de vulgarisation scientifique *Annotations sur le Pays de Haţeg*, parus dans le revue roumaine « Foaie pentru minte, inimă şi literatură » (*FMIL*) de Braşov, en 1853 et 1854. Dans ces articles il décrit les monuments, les ruines et les inscriptions des villages de la région, spécialement de Ulpia Traiana Sarmizegetusa (Grădişte, Várhely) dans des pages pleines d'enthousiasme et d'admiration

pour la grandeur des monuments et la richesse des vestiges de la civilisation romaine en Dacie. Ses informations sont très utiles pour la carte archéologique de cette région ; mais elles sont restées peu connues des érudios du XIXe siècle (C. Torma, G. Téglás et autres les ignorent complètement). Après I. Marțian, c'est C. Daicoviciu qui a utilisé les données archéologiques de St. Moldovanu concernant les ruines de Ulpia Traiana. Quant aux épigraphistes — Mommsen et autres —, ils ont également ignoré le matériel donné par St. Moldovanu ; c'est ainsi que ces copies des inscriptions de Ulpia Traiana ont été omises du CIL, III et des études sur la province romaine de Dacie. St. Moldovanu donne dans ses *Annotations* un nombre de 38 textes épigraphiques, dont 5 ou 6 pièces connues seulement de lui, ignorées par les autres sources ; c'est pour cela que ces inscriptions (disparues depuis) sont restées quasi « inédites » et peuvent être « publiées » maintenant de nouveau. On reproduit donc (plus haut, p. 446—448) les 6 textes ou fragments épigraphiques avec quelques corrections de détail et des observations.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — « Le pays de Hațeg ». Carte des villages où St. Moldovanu a découvert et copié des inscriptions latines.

SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE DIN REPUBLICA POPULARĂ ROMÎNĂ ÎN ANUL 1962

Continuăm ca în fiecare an publicarea foarte sumară a rezultatelor săpăturilor arheologice din anul precedent, în ordine cronologică, pe localităţi. În cazurile în care, în acelaşi loc, au fost descoperite resturi din epoci diferite, localitatea va fi menţionată la problema pentru care au fost iniţial întreprinse cercetările. Acolo unde nu se menţionează instituţia care a făcut cercetările, acestea au fost executate de Institutul de arheologie al Academiei R.P.R., precizîndu-se însă, atunci cînd este cazul, dacă lucrările au fost făcute în colaborare cu altă instituţie. Pentru mai multă precizie, notele au fost întocmite de responsabilii săpăturilor sau de un membru al colectivului care a executat lucrarea.

Fiecare localitate este trecută şi pe harta alăturată, cu numărul de ordine din această dare de seamă. Cît priveşte rapoartele sumare asupra săpăturilor din 1962, ele vor apare în *Materiale şi cercetări arheologice*, voi. XI.

I. STUDIEREA VIEŢII OMULUI PE TERITORIUL R.P.R. ÎNAINTE DE EPOCA DACICĂ

1. *Bugiuleşti* (r. Olteţu, reg. Oltenia). S-a continuat dezvelirea pe cîtva zeci de m² a dovezilor lăsate de o hoardă de vînători hoitari villafranchieni pe fostul ţărm al lacului getic. S-au descoperit noi elemente fosile şi dovezi de activitate. (În colaborare cu Centrul de antropologie al Academiei R. P. R. şi cu Muzeul regional Craiova).

2. *Ripiceni* (r. Săveni, reg. Suceava). S-au continuat săpăturile, ajungîndu-se pe întreaga suprafaţă la aluviunile de bază (—10 m) şi descoperindu-se resturile arheologice şi faunistice ale unei tabere de mamuţi.

3. *Boineşti* (com. Bixad, r. Oaş, reg. Maramureş). S-au făcut săpături de încheiere în aşezarea paleolitică în care se descoperiseră în anii precedenţi trei straturi de cultură aparţinînd musterianului, aurignacianului şi kostenkianului.

4. *Coşava* (com. Curtea, r. Făget, reg. Banat). Pe terasele înalte ale rîului Bega, în punctele „Cuca Mare" şi „Cuca Mică" s-au descoperit mai multe straturi de cultură aparţinînd aurignacianului. (În colaborare cu Muzeul raional Lugoj).

5. *Buda* (com. Blăgeşti, r. Buhuşi, reg. Bacău). S-au încheiat săpăturile din punctul „Dealul Viei", unde se descoperise un osuar bogat aparţinînd kostenkianului mijlociu şi superior. (În colaborare cu Muzeul regional Bacău).

6. *Lespezi* (com. Racila, r. Buhuşi, reg. Bacău). Săpăturile din punctul „Lutărie" au scos la iveală o aşezare paleolitică cu un singur strat de cultură aparţinînd kostenkianului. (În colaborare cu Muzeul regional Bacău).

7. *Romîneşti* (com. Curtea, r. Făget, reg. Banat). Pe terasa de confluenţă numită „Dumbrăviţa" s-au reluat săpăturile care au dus la descoperirea unor noi etape de dezvoltare ale paleoliticului superior. (În colaborare cu Muzeul raional Lugoj).

8. *Remetea* (com. Prilog, r. Oaş, reg. Maramureş). Sondaje în care s-a descoperit o aşezare paleolitică cu trei niveluri de locuire : musterian, aurignacian, kostenkian.

9. *Lapoşu* (r. Mizil, reg. Ploieşti). S-au reluat săpăturile din punctul „Poiana Roman" începute în anul 1959. Cu acest prilej s-au descoperit noi dovezi de locuire aparţinînd campignianului vechi şi nou.

10. *Erbiceni* (r. Hîrlău, reg. Iaşi). S-au continuat săpăturile în aşezarea neolitică aceramică, descoperindu-se unelte microlitice geometrice în asociere cu resturi fosile de faună sălbatică şi domestică.

11. *Valea Răii* (com. Rîureni, r. Rm. Vîlcea, reg. Argeş). Săpătură de informare şi salvare într-o aşezare neolitică de tip Criş. S-au descoperit trei funduri de bordeie în care s-a găsit ceramică pictată caracteristică. Această descoperire documentează pentru prima oară răspîndirea culturii Criş în nordul Olteniei. (În colaborare cu Muzeul raional Rm. Vîlcea).

12. *Zorlenţul Mare* (r. Caransebeş, reg. Banat). S-au făcut săpături în aşezarea neolitică situată la 4 km nord de comună pe dealul numit „Codru". S-a descoperit un bogat material litic şi ceramic. De menţionat în mod special marele număr de statuete antropomorfe şi zoomorfe. Aşezarea aparţine culturii de tip Banat (Muzeul regional Timişoara şi Muzeul Reşiţa).

13. *Berea* (com. Ciumeşti, r. Carei, reg. Maramureş). În sondajul efectuat pe dealul Şoşcaş s-au identificat slabe urme de locuire din culturile Tisza-Polgár şi Baden, precum şi complexe de locuiri sporadice din secolul al V-lea e.n. (post hunice). Tot aici au mai ieşit la iveală două morminte de inhumaţie din faza finală Otomani.

Pe locul cărămidăriei, lîngă G. A. C. Berea, s-a identificat o aşezare din secolele III—IV e.n.

14. *Oradea.* În continuarea săpăturilor din 1961, s-au deschis, pe platoul Salca, mai multe secţiuni şi casete. S-au descoperit şase bordeie şi alte două locuinţe de suprafaţă aparţinînd culturii Tisa. Într-o groapă s-au găsit fragmente şi vase aparţinînd culturii Baden. S-au dezvelit două morminte de incineraţie dacice, cu ceramică din sec. III e.n. S-a mai dezvelit o groapă de mari proporţii, probabil locuinţă, cu numeroase fragmente ceramice dacice. În acelaşi sector s-au descoperit două gropi din secolul al XIII-lea şi 15 morminte din secolul al XVII-lea. (Institutul de istorie Cluj şi Muzeul regional Oradea).

15. *Salonta* (r. Salonta, reg. Crişana). Sondaj la punctul „Insula uscată". Au apărut două bordeie aparţinînd culturii neolitice de tip Tisa şi două morminte de inhumaţie din a doua jumătate a secolului al X-lea e.n. (cultura Bjelo Brdo). (Muzeul regional Oradea).

16. *Cernavoda* (r. Medgidia, reg. Constanţa). S-au făcut săpături de verificare în punctele Columbia D şi pe Dealul Sofia. În primul punct s-au descoperit trei morminte neolitice de tip Hamangia, avînd ca inventar mărgele de scoică, pandantive de lut şi de marmură.

Pe Dealul Sofia s-au descoperit resturi ale culturii de tip Cernavoda şi s-a verificat stratigrafia aşezării.

17. *Eresteghin* (com. Moacşa, r. Tg. Secuiesc, reg. Braşov). Sondaj pe locul numit „Fîntîna cu linte". S-a descoperit o locuinţă dreptunghiulară şi un cuptor, unelte şi ceramică de tip Boian A, faza Giuleşti. În stratul superior al aşezării s-au găsit fragmente ceramice decu-

rate cu linii în val, care se datează în secolele XII—XIII. În partea de nord a terenului s-au găsit resturi aparținînd culturii neolitice de tip Criș, epocii bronzului și resturile unei clădiri din secolul al XVI-lea. (Muzeul regional Sf. Gheorghe).

18. *Vădastra* (r. Corabia, reg. Oltenia). Săpăturile au fost efectuate în partea de est a Măgurii Fetelor și pe Dealul Cișmelei. La baza straturilor de cultură se află stratul paleolitic, caracterizat prin unelte de silex ce aparțin aurignacianului mijlociu-prelungit. Deasupra acestui strat este stratul intermediar (lipsit de resturi arheologice), peste care se suprapun straturile neolitice Vădastra I, Vădastra II (foarte bogat în materiale de tot felul), Sălcuța și, în partea de est a săpăturilor, stratul cu resturi din secolele XVII—XVIII.

19. *Cernica* (or. București). În necropola neolitică, descoperită în 1961, s-au mai dezvelit încă 62 morminte, pe lîngă cele 53 găsite în campania precedentă. Inventarul lor constă din toporașe de piatră, obiecte de os, podoabe făcute din scoici aduse de la Marea Mediterană. S-au mai descoperit de asemenea mărgele de cupru. În așezarea neolitică s-au mai descoperit 12 bordeie și 14 gropi. Peste necropola neolitică s-a suprapus o așezare din epoca bronzului, iar în epoca feudală, mănăstirea Iezărul.

20. *Radovanu* (r. Oltenița, reg. București). S-au continuat săpăturile, dezvelindu-se întreaga așezare neolitică din faza de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița. S-a putut determina de asemenea zona necropolei, din care au fost dezgropate patru morminte.

21. *Vărăști-Boian* (com. Dorobanțu, r. Călărași, reg. București). S-au continuat săpăturile în cuprinsul necropolei gumelnițene, descoperindu-se încă nouă morminte neolitice, dintre care unul conținea două vase din faza de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița. Celelalte morminte datează de la sfîrșitul culturii Gumelnița. (În colaborare cu Centrul de antropologie al Academiei R.P.R.).

22. *Gumelnița* (or. Oltenița, reg. București). S-a săpat pe terasa din imediata apropiere a așezării neolitice, descoperindu-se trei morminte de inhumație gumelnițene, dintre care două cu scheletul chircit și unul cu scheletul întins cu fața în jos. S-au găsit și fragmente ceramice sporadice de tip Boian.

23. *Căscioarele* (r. Oltenița, reg. București). În cadrul planului de a săpa în întregime așezarea neolitică gumelnițeană din *Ostrovelul* lacului Cătălui (sondată în 1925), s-au săpat peste 700 m² în stratul superior de cultură și s-au dezvelit complet resturile de chirpici ars a patru locuințe mari. În cuprinsul uneia dintre ele s-a descoperit un atelier pentru lucrarea topoarelor de silex. S-au găsit și resturi din epoci mai noi, în special hallstattiene.

24. *Drăgănești* (r. Tecuci, reg. Galați). Sondaj într-o așezare neolitică de tip Aldeni II. S-au găsit unelte de piatră, ceramică și șanțul de delimitare a așezării.

25. *Tîrpești* (com. Petricani, r. Tg. Neamț, reg. Bacău). S-au continuat săpăturile în așezarea neolitică, începute în 1959, descoperindu-se mai multe locuințe precucuteniene (faza Precucuteni III) și cîteva locuințe de la începutul fazei Cucuteni A. S-au mai găsit două morminte de inhumație Horodiștea-Gorodsk, cîteva resturi bastarne, resturi bogate din secolul a III-lea e.n. și altele sporadice din secolele VI—VII e.n. (În colaborare cu Muzeul regional Bacău).

26. *Cocorăni-Botoșani* (reg. Suceava). S-a executat o săpătură de salvare într-o așezare Cucuteni A_3, situată la punctul „Morișca". Cu acest prilej, în afară de locuințe cucuteniene, s-a descoperit și un mormînt cu ocru de la începutul epocii bronzului. (Muzeul de istorie a Moldovei și Muzeul raional Botoșani).

27. *Alba Iulia* (reg. Hunedoara). S-au continuat săpăturile în așezarea neolitică de la „Lumea Nouă", care aparține complexului cultural premergător culturii Petrești. S-a confirmat stratigrafia stabilită în 1961, iar în stratul de cultură Petrești s-a descoperit un mormînt de inhumație cu schelet în poziție chircită. La marginea orașului, lîngă spitalul veterinar, s-a cercetat un cimitir din secolul X. Au fost dezvelite patru morminte, în afară de cel descoperit

întîmplător în toamna anului 1961. Mormintele, în afară de unul, erau acoperite cu fragmente de cărămizi sau ţigle romane şi o lespede de piatră de mari dimensiuni. Materialul caracterizat, în general, prin cercei şi brăţări se aseamănă culturii Bjelo Brdo, deşi se pare că este anterior acesteia. (În colaborare cu Muzeul regional Alba Iulia).

28. *Petreşti* (r. Sebeş, reg. Hunedoara). S-au continuat săpăturile în aşezarea neolitică aparţinînd culturii cu ceramică pictată de tip Petreşti. S-a verificat şi confirmat stratigrafia şi periodizarea acestei culturi. (În colaborare cu Muzeul regional Alba Iulia şi cu Muzeul raional Sebeş).

29. *Sebeş* (reg. Hunedoara). Sondaj de informare în aşezarea neolitică de pe locul numit „Valea Janului". S-a identificat aici un strat de cultură de tip Petreşti, cu trei nivele. S-a descoperit de asemenea un cuptor prefeudal. (În colaborare cu Muzeul regional din Alba Iulia).

30. *Pianu de Jos* (com. Pianu, r. Sebeş, reg. Hunedoara). S-au continuat săpăturile începute în vara anului 1961 în aşezarea neolitică aparţinînd culturii cu ceramică pictată de tip Petreşti, de pe locul numit „Podei". S-a putut stabili cu certitudine că nivelul superior al aşezării aparţine culturii Coţofeni. (Muzeul Brukenthal, Sibiu).

31. *Cuci* (r. Luduş, reg. Mureş-Autonomă Maghiară). Pe locul numit „După calea ferată" s-au salvat de la distrugere resturile unei locuinţe neolitice de tip Petreşti.

Pe locul numit „Hotarul Orosiei" s-au făcut sondaje într-o aşezare neolitică tîrzie, ce pare a aparţine culturii Decea Mureşului.

Pe locul numit „Szörösdomb" s-au dezvelit o locuinţă şi morminte de inhumaţie şi incineraţie, datînd din perioada timpurie a epocii bronzului. (Institutul de istorie Cluj şi Muzeul regional Tg. Mureş).

32. *Hărman* (r. Sf. Gheorghe, reg. Braşov). S-a săpat în continuare pe Dealul „Lempeş" constatîndu-se că locuirea Schneckenberg este intensă numai în partea de nord-vest a platoului, unde au apărut şi două complexe în care s-au găsit rîşniţe.

Cetatea feudală din secolele XI—XII, apărată de şanţ şi val, avea drumurile de acces la est şi vest barate de alte două şanţuri.

La poalele dealului, în partea lui de sud, s-a sondat într-o aşezare dacică sec. I î.e.n. — sec. I.e.n.

33. *Terchești* (com. Gura Caliţei, r. Focşani, reg. Galaţi). S-a executat un sondaj într-o aşezare din epoca bronzului, cu mai multe straturi ale culturii Monteoru (I c 3— II b). (Muzeul de istorie a Moldovei şi Muzeul din Focşani).

34. *Cîndeşti* (r. Focşani, reg. Galaţi). S-a executat un sondaj într-o aşezare aparţinînd fazelor timpurii de evoluţie a culturii Monteoru. (Muzeul de istorie a Moldovei şi Muzeul din Focşani).

35. *Costişa* (r. Buhuşi, reg. Bacău). S-au continuat săpăturile în aşezarea din epoca bronzului, descoperindu-se noi dovezi care confirmă suprapunerea unei faze a culturii Costişa de către aspectul moldovenesc al culturii Monteoru. (În colaborare cu Muzeul regional Bacău).

36. *Otomani* (com. Sălacea, r. Marghita, reg. Crişana). În continuarea săpăturilor din anul 1961, s-a trasat în „Cetatea de pămînt" un şanţ care a secţionat sectorul sudic al insulei. S-a dezvelit o locuinţă de suprafaţă, de 24 × 14 m, găsindu-se un bogat material ceramic, datat în faza III a culturii Otomani, cît şi numeroase fragmente şi obiecte de bronz. (Institutul de istorie Cluj şi Muzeul regional Oradea).

37. *Şeica Mică* (r. Mediaş, reg. Braşov). Între Şeica Mică şi Copşa Mică la punctul „Cetate" a fost sondată o întinsă aşezare fortificată, locuită în epoca bronzului (cultura Wietenberg), în prima vîrstă a fierului, în epoca dacică (sec. I î.e.n.) şi romană, precum şi în sec. VI e.n. (ceramica de tip Moreşti), ultima fază de locuire putînd fi pusă în legătură cu cunoscutul tezaur de monede bizantine şi cu podoabele contemporane descoperite în apropiere. Fortifica-

ţiile, constînd din cîte două valuri şi şanţuri distanţate, sînt legate între ele pe latura de est prin două şanţuri, astăzi terasate. Toate fortificaţiile datează exclusiv din prima vîrstă a fierului. (Institutul de istorie, Cluj).

38. *Sibişeni* (com. Vinţu de Jos, r. Alba, reg. Hunedoara). La est de sat, pe locul numit „Deasupra satului", s-a descoperit o necropolă birituală (de incinerație şi inhumaţie) aparţinînd culturii Wietenberg. Au fost dezvelite 43 morminte. În apropierea necropolei a fost descoperită şi o aşezare aparţinînd aceleiaşi culturi, precum şi fragmente ceramice izolate, aparţinînd culturii Basarabi, ca şi resturi romane : cărămizi, fibule fragmentare şi fragmente ceramice. (Muzeul Brukenthal, Sibiu).

39. *Gura Dobrogei* (r. Medgidia, reg. Constanţa). Sondaj pe locul descoperirii unui depozit de unelte, arme şi podoabe, de la sfîrşitul epocii bronzului. (Muzeul regional Constanţa).

40. *Nicolae Bălcescu* (r. Medgidia, reg. Dobrogea). Sondaj pe locul descoperirii unui depozit de unelte, arme şi podoabe de la sfîrşitul epocii bronzului. (Muzeul regional Constanţa).

41. *Sîmbăta Nouă* (r. Hîrşova, reg. Dobrogea). Sondaj pe locul descoperirii unui depozit de unelte, arme şi podoabe de la sfîrşitul epocii bronzului. (Muzeul regional Constanţa).

42. *Gîrbovăţ* (com. Ghidigeni, r. Tecuci, reg. Galaţi). S-au continuat săpăturile în aşezarea de tip „cenuşar", aparţinînd fazei Noua I de pe „Zahareasca". (Muzeul de istorie a Moldovei şi Muzeul raional Tecuci).

43. *Huedin* (r. Huedin reg. Cluj). S-au continuat săpăturile pe teritoriul aşezării fortificate din prima epoca a fierului, de la punctul „Bolic", secţionîndu-se valul interior, ars, şanţul de apărare în formă de ic şi valul nears, exterior. S-a constatat o singură fază de construcţie. În interior s-a dezvelit o locuinţă de suprafaţă. (Institutul de istorie Cluj şi Muzeul raional Huedin).

44. *Sărăţel* (r. Bistriţa, reg. Cluj). S-a precizat planul fortificaţiei de pămînt, distingîndu-se elementele hallstattiene timpurii şi cele dacice. (Institutul de istorie Cluj şi Muzeul raional Bistriţa).

45. *Bocşa* (or. Reşiţa, reg. Banat). Pe „Dealul Mare", în dreapta drumului ce duce de la Bocşa la Ramna, s-a făcut o săpătură, descoperindu-se opt morminte hallstattiene de incineraţie şi resturile unei fortificaţii de pămînt alcătuită din val şi şanţ. (Muzeul regional Timişoara şi Muzeul oraşului Reşiţa).

46. *Simeria* (or. Deva, reg. Hunedoara). Săpături în aşezarea de pe terasa Mureşului, la punctul *Pe coastă* şi în cimitirul hallstattian. S-au descoperit 12 morminte de inhumaţie. Poziţia scheletelor este întinsă, orientare V — E. Inventarul e sărac. În aşezare s-au găsit vase negre lustruite, cu caneluri, şi vase cafenii cu proeminenţe, un pumnal de bronz, greutăţi de plasă etc. Aşezarea datează din perioada Hallstatt. (Muzeul regional Deva).

47. *Babadag* (r. Istria, reg. Dobrogea). Au început săpăturile în marea aşezare hallstattiană de pe malul lacului Babadag, la circa 3 km nord de oraş. S-a constatat, că aşezarea era fortificată cu şanţuri şi valuri de apărare. Stratul de cultură depăşeşte grosimea de 1 m, avînd cel puţin trei niveluri de locuire. Aşezarea se datează în Hallstatt B. (În colaborare cu Muzeul raional Tulcea).

48. *Govora-Sat* (com. Buleta, r. Rm. Vîlcea, reg. Argeş). Săpături într-o aşezare hallstattiană, în care s-au găsit zece funduri de bordeie, în majoritate distruse de lucrări edilitare. Se datează în perioada Hallstatt C şi D, la care se adaugă elemente Latène. (În colaborare cu Muzeul raional Rm. Vîlcea).

49. *Someşu Rece* (com. Gilău, r. Huedin, reg. Cluj). Au fost reluate săpăturile începute în 1931 de Al. Ferenczi, tăindu-se atît valul mare din interior, cît şi valul mic, exterior, cu şanţurile respective. S-au constatat trei faze de construcţie : 1) cu arsură, 2) cu pămînt bătut şi 3) cu umplutură de sfărîmături de stîncă. Acestor faze le corespund trei faze de locuire din

spatele valului. În al patrulea nivel s-au găsit urme dacice de caracter arhaic (secolele III—II î.e.n.). (Institutul de istorie Cluj).

50. *Feriyile* (com. Costeşti, r. Horezu, reg. Argeş). S-a săpat în continuare necropola tumulară din prima epocă a fierului. Pînă în prezent numărul movilelor săpate se ridică la 130, conţinînd circa 400 de morminte. S-a descoperit de asemenea aşezarea corespunzătoare necropolei. (În colaborare cu Muzeul regional Piteşti).

51. *Stînceşti-Botoşani* (or. Botoşani, reg. Suceava). S-au continuat săpăturile în cetatea hallstattiană tîrzie (secolele V— III î.e.n.), obţinîndu-se unele rezultate în legătură cu construirea sistemului de fortificaţie. (Muzeul de istorie a Moldovei şi Muzeul raional Botoşani).

II. CULTURA GETO-DACĂ

52. *Popeşti* (com. Novaci, r. Drăgăneşti-Vlaşca, reg. Bucureşti). S-au continuat lucrările din colţul de SE al cetăţii de la „Nucet" pentru explorarea complexului de locuinţe de la nivelul de —1,10 m, constituind curtea unei căpetenii getice din sec. I î.e.n. S-au descoperit noi încăperi, precum şi un cuptor de bucătărie cu vatra circulară, de 1,95 m în diametru, cu pereţii păstraţi pe o înălţime de 0,80 m şi cu uşa încadrată de o ramă ogivală de lut. Alături de cuptor s-a dat peste un recipient cilindric fix, modelat în vălătuci şi căptuşit în interior cu cioburi. Utilitatea sa este enigmatică. Din inventarul rezultat din săpături, sînt de remarcat fragmentele unei piuliţe de marmură de import şi o protomă de lut reprezentînd un cap de nimfă, mulat după un exemplar elenistic şi destinat a împodobi un vas de factură getică.

53. *Cetăţeni* (r. Muscel, reg. Argeş). Săpăturile din 1962, în continuarea celor din anii precedenţi, au stabilit prezenţa pe terasa stîngă a Dîmboviţei, sub cetăţuia zisă a lui „Negru-Vodă", a unor numeroase locuinţe din secolele XIII—XV. S-a găsit aici şi o monedă bizantină de aur de la Vatatzes. În necropola geto-dacică de pe terasa dreaptă a rîului s-a dat peste urmele unui monument funerar alcătuit din vatra rugului pe care a avut loc incineraţia, cît şi oseminte incinerate, aflate într-un vas de pămînt. Vatra, de formă patrulateră, era mărginită de ziduri din lespezi de piatră cu parament exterior. Acestea se păstrează pe o înălţime de circa 0,70—0,85 m şi pe o lungime de 15 m. Vatra şi materialele descoperite, fragmente de cămaşă de zale, scut, podoabe fragmentare de aur şi argint ,indică mormîntul unei căpetenii din secolul II î.e.n. Zidurile mormîntului au fost folosite în secolele XIII—XIV e.n. drept soclu pentru o construcţie feudală, probabil un post vamal sau militar (cercetătorii bănuiesc aici vestigii ale cetăţii Dîmboviţa).

54. *Grădiştea Muncelului* (r. Orăştie, reg. Hunedoara). S-a continuat dezvelirea terasei sanctuarelor (terasa XI) de pe Dealul Grădiştii. S-au putut face o serie de precizări privind construcţia zidului de susţinere al terasei superioare (X) şi s-au dezvelit elementele unui nou sanctuar patrulater, înconjurat de stîlpi de andezit, care pare a fi rămas neterminat din cauza izbucnirii războaielor cu romanii. La cetate, s-a dezvelit şi consolidat o însemnată porţiune de zid în zona porţii de vest.

Lucrări de mai mică amploare s-au efectuat şi în hotarul satului Costeşti. La punctul numit „Laz" s-a săpat o locuinţă dacică din bîrne şi împletituri de nuiele lipite cu lut, recoltîndu-se un interesant material ceramic. La punctul „Coşman" s-au găsit urmele unui cuptor dacic de ars ţigle. Mici sondaje s-au executat pe „Şesul Ciorii", la poalele dealului Faieragul.

În apropiere de Costeşti, în satul Bolsaia, s-a descoperit întîmplător un tezaur compus din 240 monede de argint ale oraşelor Dyrrachium şi Apollonia, denari republicani romani şi imitaţii după tetradrahme thasiene. (Institutul de istorie Cluj).

55. *Piatra Craivii* (r. Alba, reg. Hunedoara). Au fost continuate săpăturile în aşezarea fortificată dacică, dezvelindu-se sanctuarul de pe terasa a V-a cu un nou şir de tamburi. Sondajele de pe celelalte terase au adus date importante privitoare la cultura materială a locuitorilor cetăţii. Este foarte importantă identificarea incintei cetăţii propriu-zise ce se găseşte pe vîrful stîncii, pe panta din partea de nord. (Muzeul regional Alba Iulia).

56. *Pecica* (r. Arad, reg. Banat). S-au continuat săpăturile în aşezarea de la „Şanţul Mare", descoperindu-se un sanctuar rotund de 7 m diametru, cu stîlpi de lemn. A fost urmărit nivelul II dacic şi s-au făcut sondaje în afara fortificaţiei, stabilindu-se două nivele feudale, aparţinînd secolelor XIII—XIV şi XV—XVI. De asemenea au fost descoperite două bordeie dacice. S-a dovedit în acest fel că aşezarea propriu-zisă se întindea în afara Şanţului Mare unde era doar partea fortificată a aşezării dacice. (Institutul de istorie Cluj).

57. *Braşov*. Sondaje în partea de vest a locului „Între pietre", unul paralel cu poteca marcată care duce la Poiana, iar altul pe panta dinspre stînca de nord-vest. În ambele s-a găsit mai ales ceramică dacică lucrată cu mîna şi cu roata.

Pe dealul Paticel, între Tîmpa şi Goriţa, pe un mic platou relativ oval, cu pante abrupte spre est şi vest, despărţit spre nord printr-un şanţ de un al doilea platou. Acesta este de asemenea oval şi în pantă spre nord şi la rîndul lui, e despărţit printr-un şanţ de creasta dealului. Pe primul platou s-au făcut secţiuni, descoperindu-se puţine resturi ceramice din prima epocă a fierului. (În colaborare cu Muzeul regional Braşov).

58. *Cernatu de Jos* (r. Tg. Secuiesc, reg. Braşov). Pe locul numit „Pămîntul lui Robert" s-a descoperit o aşezare de tip Noua, deasupra căreia se găseşte o aşezare dacică, ce se datează după cucerirea Daciei. Au fost săpate şase bordeie, unele de formă circulară cu cuptor circular, altele dreptunghiulare. Pe malul drept al pîrîului Cernatul s-a descoperit o aşezare din secolele XI—XII. S-a săpat un semibordei dreptunghiular avînd în colţul de nord-est un cuptor circular. Inventarul bordeiului e compus din fragmente ceramice decorate cu linii în val şi un vîrf de săgeată de fier de formă romboidală.

La capătul de nord al comunei *Cernatu de Sus*, pe un promontoriu se găseşte cetatea „Ika" în care s-a făcut un sondaj. Pe baza ceramicii descoperite s-a putut constata că cetatea datează din secolul al XIV-lea. (Muzeul regional Sf. Gheorghe).

59. *Ciumeşti* (r. Carei, reg. Maramureş). Pe locul grajdurilor G.A.C. s-au săpat opt morminte celtice de incineraţie datînd de la sfîrşitul secolului III—secolul II î.e.n. Inventarul mormintelor constă din vase lucrate la roată cenuşii-gălbui, brăţări, fibule.

60. *Someşeni* (or. Cluj). Pe un dîmb situat la vest de băile Someşeni s-au descoperit, în timpul exploatării unei cariere de pietriş, urmele unei aşezări dacice datînd din secolul al II-lea î.e.n.—sec. I e.n. Au fost parţial dezvelite două semibordeie. (Institutul de istorie Cluj şi Universitatea „Babeş-Bolyai").

61. *Tilişca* (r. Sibiu, reg. Braşov). S-au continuat săpăturile la cetatea dacică de pe dealul „Căţănaş", urmărindu-se, în primul rînd, cercetarea nivelului de cultură din prima vîrstă a fierului. De remarcat este faptul că în acest nivel au fost scoase la iveală materiale ceramice cu ornamente caracteristice culturii Basarabi. (Muzeul Brukenthal Sibiu).

62. *Obreja* (com. Mihalţ, r. Alba, reg. Hunedoara). Săpăturile începute în 1961 în aşezarea autohtonă din vremea ocupaţiei romane în Dacia, au fost continuate pe scară largă şi în vara anului 1962. S-au descoperit alte trei bordeie şi un număr de 17 gropi de provizii conţinînd, printre altele, ceramică romană provincială în asociere cu olărie dacică tipică, modelată grosolan cu mîna.

Pe locul aşezării băştinaşe dacice din timpul Provinciei a existat anterior o aşezare aparţinînd culturii neolitice de tip Petreşti şi apoi alta din epoca bronzului (cultura Wietenberg). (Institutul de istorie Cluj).

63. *Bîtca Doameni* (or. Piatra Neamţ, Bacău). În anul 1962 s-a continuat dezvelirea cetăţii dacice de pe înălţimea Bîtca Doamnei. S-au dezvelit în întregime zidul de piatră şi poarta de intrare de pe latura de nord. Pe partea de vest s-a cercetat incinta interioară formată dintr-un zid de palisadă. În interiorul cetăţii, într-un nivel mai vechi s-a descoperit un al doilea sanctuar dintr-un cambruz de piatră. Pe terase s-au găsit cîteva locuinţe cu material ceramic dacic şi de import, caracteristic secolului I î.e.n. — sec. I e.n. (Muzeul de istorie a Moldovei în colaborare cu Muzeul din Piatra Neamţ).

64. *Şimand* (r. Criş, reg. Crişana). S-au continuat săpăturile din anul 1961 în necropola de la punctul „Grozdoaia" descoperindu-se un mormînt de inhumaţie din secolele II—III e.n. conţinînd materiale de factură daco-sarmatică (vas, fibulă, mărgele). (Muzeul regional Oradea).

65. *Poiana Dulceşti* (r. Roman, reg. Bacău). S-au continuat săpăturile în aşezarea carpică de la punctul „Deasupra varniţei", descoperindu-se mai multe bordeie şi numeroase gropi de provizii.

III. EPOCA GRECO-ROMANĂ

66. *Histria* (r. Istria, reg. Dobrogea). În campania din 1962, s-au efectuat cercetări în două sectoare: *basilica extra-muros* şi *zidul de incintă din epoca romană tîrzie.*

1) Sectorul *basilica extra-muros.* S-a continuat săpătura în secţiunea deschisă în 1961, n suprafaţă şi în profunzime. Au mai apărut încă 16 morminte de inhumaţie din epoca romană tîrzie (a doua jumătate a secolului al IV-lea şi sec. V), care fac parte din necropola descoperită în 1961.

De sub nivelul acestui cimitir, aşezat într-un strat de dărîmătură de epocă constantiniană, au fost scoase la lumină nivelele succesive de vieţuire ale oraşului din sec. III e.n. Straturile de arsură şi nivelările respective pot fi puse în legătură cu repetatele distrugeri ale cetăţii, în urma numeroaselor atacuri gotice în Dobrogea de la mijlocul secolului al III-lea.

La extremitatea de vest, săpătura a atins în adîncime nivelul din secolele I—II e.n., dezvelindu-se o parte dintr-un complex arheologic din această vreme.

2) *Zidul de incintă din epoca romană tîrzie.* În turnul D s-a executat un sondaj stabilindu-se că în ultima fază de existenţă a oraşului, turnul nu mai funcţiona ca atare, fiind umplut şi transformat în bastion.

67. *Mangalia* (reg. Dobrogea). În anul 1962 s-au continuat săpăturile în cadrul necropolei greceşti din secolele IV—II î.e.n., cu care prilej s-au mai dezvelit 17 morminte de inhumaţie. Majoritatea mormintelor au scheletele depuse în groapă simplă şi fără inventar. Au apărut însă şi morminte cu groapa căptuşită cu ţigle şi într-un singur caz cu lespezi de piatră.

Interesante se dovedesc a fi patru morminte, ale căror schelete se aflau în poziţie chircită.

Printre obiectele descoperite, menţionăm cîteva vase de lut, greceşti, cu firnis şi cîteva statuete de lut ars.

68. *Constanţa* (reg. Dobrogea). În anul 1962 s-au făcut săpături la: 1) *zidul de incintă* unde s-a urmărit traseul de la turnul de nord al porţii de vest către poarta de nord pe o lungime de peste 20 m, şi de la Turnul Măcelarilor spre est, pe o lungime de circa 25 m. Lucrările de conservare sînt încheiate la poarta de nord şi avansate la poarta de vest şi la Turnul Măcelarilor. 2) La *edificiul cu mozaic* s-au degajat încăperile boltite de la terasa a treia, aflate sub mozaic, în continuare pînă la ultima. În mai multe locuri s-au putut surprinde zone de mozaic prăbuşite, plăci de marmură şi alte monumente arheologice. La terasa II şi III au început lucrări de conservare. 3) *Cripta cu frescă.* Cu ocazia construirii unei noi aripi a Şcolii medii

nr. 2 s-a descoperit o încăpere boltită cu pereţi pictaţi în frescă, destul de bine conservată, şi trei încăperi boltite adiacente. Spre vest s-au descoperit treptele de acces precum şi ziduri şi zone de pavaj ale edificiului superior, după toate probabilităţile o bazilică paleocreştină, a treia descoperită în ultimii doi ani la Tomis. 4) *Galeriile subterane din epoca romană* au fost cercetate pe o lungime de peste 200 m în direcţia nord — sud. 5) *Necropole*. În nordul oraşului au fost degajate încă circa 50 de morminte aparţinînd secolelor I— IV e.n. şi alte 10 morminte elenistice. (Muzeul regional de arheologie Constanţa).

69. *Ramna* (or. Reşiţa, reg. Banat). În marginea comunei s-au dezgropat două cuptoare de olari datînd din timpul stăpînirii romane. Ambele au fost în cea mai mare parte distruse de unele lucrări. Unul aparţine tipului cu focar şi grătar, iar celălalt, mai mic, tipului rotund fără grătar. (Muzeul regional Timişoara şi Muzeul Reşiţa).

70. *Berzovia* (or. Reşiţa, reg. Banat). Sondaje făcute pe teritoriul fostului castru roman au confirmat întru totul observaţiile făcute de cercetările anterioare prin care s-au constatat etapele de distrugere şi refacere ale acestui castru. (Muzeul regional Timişoara şi Muzeul Reşiţa).

71. *Stolniceni* (com. Rîureni, r. Rm. Vîlcea, reg. Argeş). Săpături de salvare, cu care prilej s-au descoperit urmele primului castru roman local din vremea operaţiilor de cucerire a Daciei ; stampile pe cărămizi de la *p(edices) s(ingulares)*, garda guvernatorului Moesiei inferioare, şi *coh(ors) II Flavia Bes(sorum)*, care aparţinea tot Moesiei inferioare ; o statuie de bronz fragmentară, imperială romană.

72. *Slăveni* (com. Gostavăţ, r. Caracal, reg. Oltenia). S-a săpat în castru, care pe baza săpăturilor este cel mai mare castru de piatră pentru trupele auxiliare din Dacia (lungime 198,50 × 172 m). S-a putut prinde refacerea lui în anul 205. Pretoriul săpat este de 37 m, un portic monumental cu coloane, statui imperiale romane din bronz, sfărîmate cu ciocanul, inscripţii onorifice din anul 248 (Filip Arabul), multe fragmente de marmură sculptată. Dintre acestea una menţionează un *collegium duplariorum* care apare pentru prima dată în imperiul roman. Nume noi de trupe necunoscute, *cohors I Bracaraugustanorum* şi *Ala I Claudia*. În aşezarea civilă o casă a unui olar care se încălzea cu foc de la cuptorul de ars oale. (În colaborare cu Muzeul regional al Olteniei).

73. *Jidava* (or. Cîmpulung, r. Muscel, reg. Argeş). S-a săpat în castrul de piatră aflat la 6 km sud de Cîmpulung în locul numit Jidova sau Jidava şi în castrul de pămînt aflat la circa 300 m la sud de cel de piatră. S-a stabilit conturul castrului de piatră şi sistemul de construcţie, făcîndu-se observaţii stratigrafice. Zidul de incintă are o înălţime de circa 2 m, iar grosimea de 1,80—1,90 m. El este prevăzut cu turnuri rectangulare pe laturi şi cu turnuri circulare la colţuri. S-au cercetat patru turnuri : trei rectangulare şi unul de colţ. În interior s-a făcut o secţiune prin *praetorium* şi *horreum*.

Materialul cules, mai ales la turnuri şi praetorium, constă din fragmente de ţiglă, de cărămidă, de vase, precum şi arme, între care predomină vîrfurile de săgeţi.

În castrul aşa-zis de pămînt, cercetările de mai mică amploare nu au dus la o concluzie definitivă asupra caracterului complexului de acolo. Se pare că avem de-a face nu cu un castru roman, ci cu o construcţie feudală care a folosit material antic. (În colaborare cu Muzeul raional Cîmpulung-Muscel).

74. *Cristeşti* (r. Tg. Mureş, reg. Mureş-Autonomă Maghiară). În aşezarea civilă romană de pe malul stîng al Mureşului, cunoscută de mult în literatura de specialitate, s-au efectuat noi sondaje în vara anului 1962, obţinîndu-se precizări referitoare la stratigrafia, caracterul şi limitele cronologice ale acestei mari aşezări rurale. (Institutul de istorie Cluj în colaborare cu Muzeul regional şi Institutul pedagogic din Tg. Mureş).

IV. EPOCA FEUDALĂ TIMPURIE ŞI DEZVOLTATĂ

75. *Mătăsaru* (r. Găieşti, reg. Argeş). S-a săpat pe terasa stîngă a pîrîului Tinoasa la vest de satul Tudor Vladimirescu, într-o aşezare care datează din secolul III e.n. La circa 120 m sud de aşezare, s-a descoperit necropola, distrusă în cea mai mare parte de o carieră de nisip. S-au găsit trei morminte de incineraţie. În faţa aşezării din secolul III, la circa 400 m vest, pe malul drept al Tinoasei, s-a identificat un cimitir din secolul IV e.n., care conţinea morminte de incineraţie şi inhumaţie (administrativ terenul pe care se găseşte cimitirul aparţine satului Pădureni). (În colaborare cu Muzeul regional Piteşti).

76. *Dumitreşti Gălăţii* (com. Schitu Duca, r. Iaşi). Cu ocazia săpăturilor de salvare întreprinse în luna iunie 1962 pe teritoriul satului s-au găsit două morminte de incineraţie dacice din secolul III e.n. (Muzeul de istorie a Moldovei).

77. *Oinacu* (or. Giurgiu, reg. Bucureşti). În perioada 15 iulie—10 august 1962 s-au reluat săpăturile în necropola din secolul IV e.n. S-au dezgropat 18 morminte, dintre care 16 de inhumaţie şi două de incineraţie, aparţinînd culturii de tip Sîntana de Mureş şi conţinînd ca inventar fibule, catarame, pandantive şi mărgele. Numărul total al mormintelor descoperite în 1960, 1961 şi 1962 este de 70.

Sub nivelul din secolul al IV-lea e.n. se găseşte un nivel hallstattian în care s-au descoperit materiale ceramice şi oase de animale. (În colaborare cu Muzeul raional Giurgiu).

78. *Pogorăşti* (com. Răuseni, r. Botoşani, reg. Suceava), s-au descoperit resturile unei aşezări neolitice (cultura Criş) şi 10 morminte de inhumaţie sarmatice (secolul al III-lea e.n.). Obiectivul săpăturilor l-au constituit mormintele sarmatice.

79. *Spanţov* (r. Olteniţa, reg. Bucureşti). În toamna anului 1962 s-a efectuat o săpătură de salvare pe terenul unde s-au mai făcut cercetări în anii 1952, 1956 şi 1958—1960.

Referitor la aşezarea neolitică, săpăturile au permis să se constate limpede existenţa a două şanţuri de apărare, unul pentru faza Vidra, iar altul, care închide o suprafaţă de teren mai mare, pentru faza Spanţov.

Cît priveşte epoca migraţiilor, s-au descoperit 23 de morminte din sec. IV e.n., dintre care 17 de inhumaţie, iar 6 de incineraţie.

În mormintele de inhumaţie s-a găsit un bogat şi variat inventar, constînd din vase de lut, cele mai multe lucrate cu roata, fibule de bronz cu piciorul întors pe dedesubt şi fibule de argint cu semidisc, piepteni de os, mărgele de sticlă şi cornalină etc.

80. *Iacobeni Vechi* (com. Vlădeni, r. şi reg. Iaşi). Prin cercetările întreprinse în luna octombrie s-au descoperit 15 morminte, dintre care şapte datează din epoca bronzului, iar opt aparţin culturii Sîntana de Mureş — Cerneahov (secolul al IV-lea e.n.). (Muzeul de istorie a Moldovei).

81. *Mitreni* (r. Olteniţa). În luna septembrie a fost efectuat un sondaj în cuprinsul necropolei din sec. IV, semnalată deja prin descoperirile din 1958 — cînd au apărut întîmplător morminte de inhumaţie. Secţiunea trasată în timpul sondajului, a scos la iveală două morminte de inhumaţie, care conţin, ca şi cele descoperite în 1958 — un inventar caracteristic culturii Sîntana-Cerneahov. Nu au apărut morminte de incineraţie. (În colaborare cu Muzeul raional Olteniţa).

82. *Ceala-Arad* (r. Arad, reg. Banat). S-au făcut săpături în apropierea pădurii Ceala în dreapta drumului ce duce de la Arad la Bodrog. A fost descoperit un cuptor de ars oale din secolul al IV-lea e.n. şi mai multe gropi de dimensiuni reduse. În apropierea cuptorului şi în gropi, s-a descoperit o importantă cantitate de ceramică, în majoritate cenuşie, lucrată la roată, alături de ceramică primitivă lucrată cu mîna şi ornamentată cu brîuri alveolare şi butoni, de

incontestabilă factură dacică. Au fost descoperite două monede: una de argint din secolul al III-lea şi una de la Constanţiu II. (Institutul de istorie Cluj şi Muzeul regional Arad).

83. *Bratei* (r. Mediaş, reg. Braşov). S-au continuat săpăturile pe toată întinderea aşezării, descoperindu-se 19 bordeie. S-a găsit multă ceramică lucrată la roată din pastă cenuşie cu decor lustruit, precum şi ceramică lucrată cu mîna. Semnalăm opt piepteni de os, fibule şi catarame de bronz, cuţite şi săgeţi de fier. Descoperirile se datează la sfîrşitul secolului al V-lea, eventual începutul secolului al VI-lea e.n.

84. *Boloşana* (r. Gura Humorului, reg. Suceava). La circa 200 m de marginea de est a comunei, s-au efectuat săpături de salvare care au cuprins o suprafaţă în formă de pinten, mărginită pe două laturi de cursurile a două pîrîiaşe. S-au descoperit urme de cultură materială începînd din epoca bronzului (cele mai vechi) şi pînă la aproximativ sec. V. e.n., acestea din urmă mai bogate. Pentru perioada mai nouă s-au cercetat patru locuinţe-bordei în care s-au descoperit ceramică şi obiecte de podoabă.

85. *Boloşani-Dealul Cărămidăriei*. S-au continuat săpăturile în necropola de inhumaţie din secolul al V-lea e.n., descoperindu-se cinci morminte (Muzeul de istorie a Moldovei).

86. *Mugeni* (r. Odorhei, reg. Mureş-Autonomă Maghiară). S-au continuat săpăturile pe locul „Vizlok". Materialele descoperite (ceşti dacice tîrzii, fără toartă etc.) dovedesc că aici a trăit o populaţie autohtonă şi după părăsirea provinciei Dacia (în tot cursul secolului IV). (Institutul de istorie Cluj şi Muzeul raional Odorhei).

87. *Noşlac* (r. Aiud, reg. Cluj). Cercetările din anul 1962 au avut ca scop delimitarea marginii de vest a cimitirului prefeudal din secolele VI—VIII e.n., din care, în campaniile precedente, s-au dezvelit 80 de morminte. Au fost scoase la iveală alte 32 de morminte, care, pe baza inventarului, se datează în cea mai mare parte în sec. VII e.n. Multe din obiectele găsite sînt de factură bizantină, iar populaţia îngropată în această parte a cimitirului poate fi considerată ca autohtonă. Cele 112 morminte dezvelite pînă în prezent sînt dispuse în 15 şiruri aproape paralele.

În partea de sud-vest a cimitirului prefeudal, s-au găsit şase morminte neolitice, dintre care două se aflau sub bordeie aparţinînd culturii Petreşti III. Scheletele erau aşezate cu faţa în jos, în poziţie mai mult sau mai puţin chircită.

Tot pe aceeaşi terasă s-a dezvelit un bordei hallstattian, aparţinînd culturii Basarabi, un bordei dacic şi o groapă de provizii, din Latène II, şi un bordei din secolele IX—X e.n. (Institutul de istorie Cluj).

88. *Budureasca* (com. Vadu Săpat, r. Mizil, reg. Ploieşti). În locul „La greci", s-au făcut săpături într-o aşezare de tip Cîndeşti-Ipoteşti, din secolele VI—VII e.n. S-au identificat opt bordeie, dintre care au fost săpate integral cinci. S-a găsit ceramică, obiecte de fier, mărgele, fusaiole, fibule. (Muzeul regional de istorie Ploieşti).

89. *Filiaşi* (or. Cristuru Secuiesc, r. Odorhei, reg. Mureş-Autonomă Maghiară). Aşezare din secolele VII—VIII, cu ceramică lucrată la roata bună şi cu mîna. Cultură romanică împreună cu ceramică de caracter slav. Documentează foarte probabil perioada de simbioză romîno-slavă. (În colaborare cu Muzeul regional Sf. Gheorghe).

90. *Oţeni* (com. Feliceni, r. Odorhei, reg. Mureş-Autonomă Maghiară). La locul „Mihályfalva" s-a constatat o aşezare de mare întindere pe o terasă joasă a Tîrnavei Mari, între acest rîu şi pîrîul Bonta. Ceramica adunată la suprafaţă datează din epoca neolitică, din prima şi a doua epocă a fierului şi din secolele VII—VIII e.n. (de factură slavă). În săpătură s-au dezvelit două bordeie aparţinînd acestei ultime perioade. (Institutul de istorie Cluj).

91. *Ocna Sibiului* (r. Sibiu, reg. Braşov). În luna septembrie 1962, au fost reluate săpăturile din 1961 pentru dezvelirea, în continuare, a cimitirului slav din secolele IX—X, situat pe platoul zis „Łab" din imediata apropiere a staţiunii balneare. S-au dezvelit alte 12 morminte,

dintre care nouă de incinerație cu urne fără capac și trei de inhumație, acestea din urmă aparținînd unor copii sub vîrsta de 7 ani. Totalul mormintelor dezgropate pînă acum în cimitirul slav, biritual, de la Ocna Sibiului se ridică la 31. (Institutul de istorie Cluj).

92. *Păuleasca* (com. Frumoasa, r. Zimnicea, reg. București). În campania din 1962 s-au descoperit 94 morminte de incinerație datînd din secolele IX—X și trei morminte de inhumație din sec. III. Acestea din urmă aparțin sarmaților.

93. *Sultana* (com. Coconi, r. Oltenița, reg. București). S-au continuat săpăturile în necropola birituală din perioada feudală timpurie, descoperindu-se 19 morminte, dintre care 16 de inhumație și trei de incinerație. Inventarul mormintelor constă din ceramică de tip slav și ceramică cenușie, cercei, cuțite etc.

94. *Fîntînele* (r. Zimnicea, reg. București). Sondaj de salvare pe malul Bălții Suhaia într-o groapă de circa 4 × 2,5 m în care s-au descoperit o construcție de lemn cu două încăperi și vase de lut. Complexul pare a data din secolul al X-lea e.n.

La circa 100 m spre vest, în pepenăria gospodăriei, a fost descoperită o așezare feudală, datînd probabil din secolul al X-lea e.n.

95. *Basarabi* (r. Medgidia, reg. Dobrogea). Paralel cu lucrările provizorii de protecție și sprijinire, executate de Direcția Monumentelor Istorice, la monumentele rupestre din cariera de cretă datată în secolul al X-lea e.n., Institutul de arheologie a reluat cercetările arheologice, colaborînd îndeosebi la degajarea integrală a „masivului-peninsulă", în care sînt cioplite cele trei bisericuțe suprapuse, descoperite în ultimii ani. S-au taluzat, pentru a nu se prăvăli, malurile înalte de umplutură ale carierei, situate la est și vest de masivul menționat. Cu acest prilej, peste umplutura de cretă a vechii cariere, la diferite niveluri, s-au întîlnit cîteva vetre de foc în aer liber sau înăuntrul unor locuințe, legate de munca în carieră. În jurul vetrelor s-au aflat puține fragmente ceramice caracteristice epocii.

S-au evacuat toate blocurile de cretă prăvălite în interiorul bisericuței B_4, cea mai de jos din „masivul-peninsulă, care este cea mai mare (7 × 3,50 m) și totodată cea mai importantă pentru inscripțiile și reprezentările de pe pereți.

În timpul exploatării din cariera actuală de cretă, care activează spre marginea de vest a dealului, s-au descoperit noi urme ale carierei din secolul al X-lea e.n. Extinzîndu-se săpăturile și în acest punct, s-a descoperit altă porțiune din vechea carieră, unde au apărut trei vetre de locuințe asemănătoare cu cele de mai sus, puține fragmente ceramice și cîteva semne incizate pe pereții de cretă ai carierei.

96. *Lișcoteanca* (r. Făurei, reg. Galați). Sondaj într-o așezare de tip Dridu. În același loc s-au găsit resturi din epoca neolitică (cultura Boian, faza Giulești și cultura Gumelnița).

97. *Blandiana* (r. Orăștie, reg. Hunedoara). În continuarea săpăturilor din 1961 au fost dezvelite în cimitirul răvășit de la punctul „În vii" încă șase morminte din secolul al X-lea e.n. și un mormînt „scitic" *de incinerație*, împreună cu locul de ardere a cadavrului. (Institutul de istorie Cluj).

98. *Nalbant* (r. Tulcea, reg. Dobrogea). Săpături de salvare pe locul numit „Taptic". S-au găsit numeroase morminte de incinerație constînd din oase calcinate depuse în gropi simple, în urne cu sau fără capac și în urne flancate de cîte două pînă la patru lespezi de piatră. Tot acolo a apărut și un mormînt de inhumație avînd ca inventar o brățară de bronz, alta de fier și o mărgea de sticlă. Cimitirul datează din secolul al X-lea.

99. *Dridu* (r. Urziceni, reg. București). S-au continuat sondajele pe teritoriul comunei Dridu, pe terasa sudică a bălții Comana. Săpături în continuarea celor din anul trecut pe teritoriul comunei Coșereni, unde s-au desfăcut patru bordeie și două locuințe de suprafață. Trei dintre bordeie aparțin fazei mai vechi, iar unul fazei mai noi de locuire. Una dintre colibele

de suprafață, cu pereții de nuiele lipiți cu pămînt, e suprapusă peste un bordei din faza veche, cealaltă a avut un cadru de pietre. Descoperirile datează din secolele X—XI.

100. *Tăuți* (com. Meteș, r. Alba, reg. Hunedoara). Au fost terminate săpăturile la cetatea feudală „Piatra Sf. Mihail". Planul cetății a fost pe deplin precizat. Materialele arheologice descoperite sînt și de această dată puțin numeroase. (Muzeul regional Alba Iulia).

101. *Galița* (com. Canlia, r. Adamclisi, reg. Dobrogea). S-au continuat săpăturile la Păcuiul lui Soare. În sectorul I s-a dezvelit cea mai mare parte a porții și s-a constatat trei faze de refaceri, efectuate în secolul al XI-lea. În sectorul IV s-a degajat o porțiune din zidul de incintă, unde a apărut un complex reprezentînd probabil o instalație portuară. De asemenea, s-au dezgropat numeroase morminte din secolele XIII—XIV și alte vestigii din aceeași epocă.

102. *Cetatea Neamțului* (r. Tg. Neamț, reg. Bacău). Au fost reluate cercetările arheologice de la Cetatea Neamțului. S-a lămurit deplin problema datei de început a construcției (anume în epoca lui Petru I Mușat). Poarta de pe latura de nord datează, de asemenea, din secolul al XIV-lea. Cercetările au urmărit în special probleme legate de tehnica de construcție — atît în prima fază, din secolul al XIV-lea, cît și în cea de-a doua (epoca lui Ștefan cel Mare). (În colaborare cu Muzeul regional Bacău).

103. *Coconi* (r. Oltenița, reg. București). Săpăturile, executate în continuare, în punctul „Căldarea", au dus la noi descoperiri (locuințe, diverse materiale arheologice etc.), asigurîndu-se în același timp și datarea așezării pe bază de monede (Mircea cel Bătrîn, 1386—1418). Un al doilea cimitir, din secolul al XV-lea, a fost găsit la o depărtare de 60 m nord de cimitirul I (descoperit în anul 1960). După toate probabilitățile, avem de-a face aici cu prima fază a fostului tîrg *Cornățel*. (În colaborare cu Muzeul raional Oltenița).

104. *Roman* (reg. Bacău). Săpături efectuate între 1 iunie și 31 iulie pe locul „cetățuia" și în grădina actualei episcopii. S-a putut identifica cetatea lui Roman Mușat. Sistemul de construcție al acestei cetăți, din pămînt și lemn, este deosebit de tot ce e cunoscut pînă acuma în Moldova. Cetatea datează de la sfîrșitul secolului al XIV-lea. (În colaborare cu Muzeul Militar Central).

105. *Bîrlad* (reg. Iași). Au continuat săpăturile în cetatea de pămînt în care s-a săpat în 1958 și 1961. A putut fi identificată intrarea cetății. Pe baza unei monede de la Ștefan cel Mare, emisă în anul 1476, descoperită pe podeaua unuia din turnurile ce străjuiesc intrarea, se poate data cetatea. S-a stabilit de asemenea, că în afară de intrare, palisada nu avea turnuri (În colaborare cu Muzeul Militar Central).

106. *Bragadiru* (r. Zimnicea, reg. București). Săpături de salvare pe coasta unui deal, la 1,5 km sud-est de satul Răreanca, pe malul drept al rîului Vedea. S-au descoperit resturi neolitice de tip Gumelnița, o așezare din epoca dacică tîrzie, un cimitir și bordeie datînd din secolele XIV—XV e.n.

107. *Siret* (r. Rădăuți, reg. Suceava). Săpături de salvare pe un promontoriu care a intrat în perimetrul vechiului oraș. S-a cercetat o groapă destul de adîncă, cu plan rectangular și cu colțurile rotunjite, pînă la —3,80 m, fără să se fi dat de fundul ei. S-au descoperit ceramică de uz casnic roșie și mai ales cenușie, obiecte de metal (atragem atenția în special asupra unei spade întregi, care pe criterii comparativ-tipologice se încadrează în perioada mușatină).

108. *Suceava*. Săpăturile arheologice de pe șantierul Suceava s-au efectuat între 19 iunie și 26 septembrie în sectoarele : *Cetatea de Scaun* și *Oraș*.

La *Cetatea de Scaun* au continuat lucrările de restaurare și consolidare a zidului de incintă din vremea lui Ștefan cel Mare și degajarea șanțului de apărare pînă la nivelul secolului al XVII-lea. În același timp, s-au efectuat și cercetări arheologice în dreptul porții de sud a cetății, precum și sondarea și dezvelirea pe suprafață a contraescarpei pe latura de sud.

În sectorul *Oraș*, cercetările s-au desfășurat în următoarele puncte:

Biserica Mirăuți, unde s-au trasat două secțiuni avîndu-se ca obiectiv depistarea fundației vechi a monumentului și surprinderea unor nivele de locuire anterioare veacului al XIV-lea. Cercetarea a dovedit că pe laturile exterioare monumentul nu mai păstrează nimic din vechea fundație. Concomitent s-a continuat cercetarea cimitirului bisericii, scheletele dezvelite în timpul săpăturilor aparținînd veacurilor XV—XVII.

Punctul *Șipot* a constituit principalul punct de cercetare din sectorul *Oraș*. Trasarea a trei secțiuni a prilejuit dezvelirea a cinci bordeie cu un bogat material ceramic din secolul al XV-lea și în fine surprinderea șanțului vechi de apărare al orașului din secolul al XV-lea.

În punctul *Mitropolie* a fost descoperit un bogat material ceramic din veacurile XII—XV.

Str. Sturza Vodă. Cercetarea în acest punct a fost determinată de descoperirea aici a unui cimitir de incinerație din secolele II—III e.n.

Punctul *Șanțul de apărare*, aflat pe străzile Mărăști — Veronica Micle, a dus la surprinderea, și pe latura de sud-vest a orașului, a vechiului șanț de apărare din secolul al XV-lea. (În colaborare cu Muzeul de istorie a Moldovei și cu Muzeul regional Suceava).

109. *Iași — Mănăstirea Galata*. Cu ocazia cercetărilor întreprinse în cadrul lucrărilor de restaurare a monumentului, în incinta mănăstirii Galata a fost surprins, pe lîngă nivelul de călcare de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, un zid de sprijin al turnului pe latura de est a bisericii; a fost, de asemenea, dezvelită temelia unui pridvor adăugat și s-au făcut unele observații în legătură cu datarea palatului atribuit lui Petru Șchiopul. (Muzeul de istorie a Moldovei).

110. *Tîrgșor* (r. și reg. Ploiești). În această campanie s-au făcut cercetări de suprafață în zona incintei domnești, în vederea determinării cronologiei construcțiilor. S-a constatat că anterior actualei biserici din secolul al XVII-lea, exista alta, clădită de Vlad Țepeș la 1461, care a fost însă dărîmată. Incinta palatului datează din secolul al XVI-lea, cu adaosuri din secolul al XVII-lea. S-a descoperit poarta principală a palatului, pe latura sa de est. S-au mai găsit locuințe din prima epocă a fierului. În necropola din secolele III—IV e.n. s-au mai descoperit 17 morminte, ajungîndu-se astfel la un total de 303 morminte cercetate. (În colaborare cu Muzeul regional de istorie din Ploiești).

111. *Horezu* (r. Horezu, reg. Argeș). În cursul lunilor aprilie—mai 1962, au fost executate săpături la mănăstirea Horezu. Cercetările au fost făcute în cadrul lucrărilor de restaurare întreprinse de D.M.I. În sectorul bolniții (fostul palat al Doamnei Maria) s-a dat peste o terasă în trepte și urme de mici bazine cu jeturi de apă, datînd din vremea brîncovenească. Pe Dealul Morii a fost identificat locul descoperirii unui tezaur monetar, recuperîndu-se cîteva monede republicane de argint din secolul I î.e.n. Într-o poiană din partea de nord a mănăstirii s-au depistat urme de locuire din secolele XVII—XVIII e.n. (În colaborare cu D.M.I.).

112. *București* (Săpături și descoperiri arheologice efectuate în 1962 de către Muzeul de istorie a orașului București în colaborare cu Direcția Monumentelor Istorice. Punctul 4 a fost executat în colaborare cu Institutul de arheologie).

1. *Pe str. Soldat Chivan Nicolae* (r. 1 Mai), pe malul vestic al lacului Fundeni, la nord-vest de capătul străzii Ziduri între vii au continuat săpăturile pentru salvarea unei așezări din secolele VI—VII e.n. Urme de locuire neolitice (cultura Boian) și din epoca bronzului (Glina III), ce se întind atît spre sud-est (către str. Ziduri între vii), cît și spre nord-est, către marginea vechii lutării care a distrus în mare parte stațiunea. Gropi de bucate din secolele XV—XVI.

2. *Băneasa*-punctul *La Stejar* (r. Grivița Roșie). Săpăturile de salvare începute pe terasa de pe malul stîng al rîului Colentina au urmărit cercetarea unei așezări din epoca bronzului (cultura Tei), distrusă în mare parte de către diferite lucrări de amenajare. Pe același teren s-a descoperit și o așezare din secolele VI—VII e.n. S-au sesizat urme de locuire din prima epocă a fierului. Lucrările din anul 1962 au permis localizarea stațiunii *La Stejar*, cunoscută din lucrări de specialitate mai vechi.

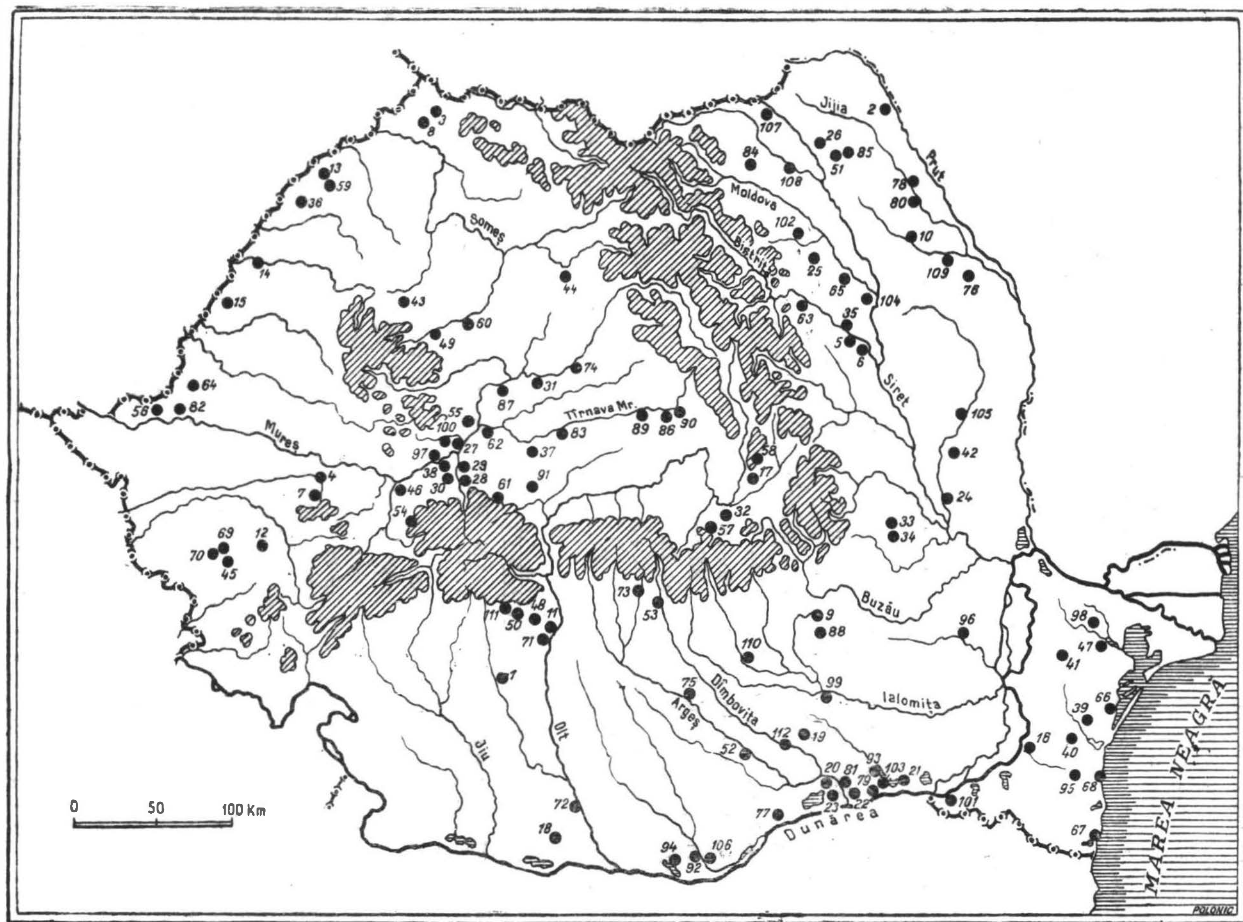

Fig. 1. — Harta R.P.R. cu localitățile unde s-au făcut săpături arheologice în anul 1962.

3. *Străuleşti*-punctul *Măicăneşti* (r. Griviţa Roşie). În continuarea lucrărilor arheologice din anul 1961, efectuate pe malul stîng al rîului Colentina, s-a săpat aşezarea din secolele III-IV e.n., aşezarea din secolele VI-VII e.n., s-au dezvelit complexele aparţinînd satului feudal, datînd de la sfîrşitul secolului al XIV-lea pînă în secolul al XVI-lea şi a fost săpată o porţiune din cimitirul din aceeaşi vreme. S-au surprins urme de locuire din epoca bronzului (Glîna III şi Tei).

4. *Curtea Veche Domnească* (r. T. Vladimirescu). În curtea interioară a fostei Pieţi de Flori a fost efectuată o săpătură de salvare cu prilejul căreia s-au descoperit bordeie din secolele VI-VII e. n., urme de locuire din secolul al X-lea e.n. şi au fost dezvelite fundaţiile bisericii Sf. Anton, din prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

5. *În str. Puişor nr. 2—Dealul Spirii* (r. V. I. Lenin), pe terenul unei autobaze I. T. B., săpătura de salvare efectuată a descoperit urme de vieţuire din epoca bronzului (cultura Tei), din secolul al X-lea e.n., un bordei din secolele XV-XVI şi mai multe morminte aparţinînd unui cimitir feudal.

6. *În str. Leon Vodă nr. 2* (r. N. Bălcescu), în interiorul bisericii Slobozia, ridicată în secolul al XVIII-lea, lucrările arheologice au scos la iveală fundaţiile bisericii din secolul al XVII-lea, iar pe terenul înconjurător, în apropiere de Crucea lui Leon Vodă, s-au identificat resturile unor construcţii din secolul al XVIII-lea şi ale cimitirului din secolele XVIII-XIX.

7. *În faţa blocului turn* din Piaţa Splaiului (r. V. I. Lenin), cu ocazia unor lucrări de canalizare au fost surprinse bordeie din secolul al X-lea e.n. şi bordeie din secolele XV-XVI.

8. *Pe str. Al. I. Cuza* (r. N. Bălcescu), la circa 400 m spre vest de promontoriul pe care se află complexul de arhitectură Radu Vodă, cu prilejul lucrărilor de construcţie de la şcoala Al. I. Cuza, într-o groapă s-a descoperit un grup de cinci vase de aramă din secolul al XVIII-lea — de factură orientală.

Dorin Popescu

DESCOPERIRI RECENTE ŞI MAI VECHI DE MONEDE ANTICE ŞI BIZANTINE ÎN REPUBLICA POPULARĂ ROMÎNĂ

Continuăm, ca şi în cronicile noastre anterioare, cu publicarea principalelor descoperiri de tezaure sau monede izolate ce au apărut în cursul anului 1962. La acestea s-au mai adăugat şi unele descoperiri mai vechi ce au ajuns abia în ultima vreme la cunoştinţa noastră. Unele aflări de tezaure monetare din cursul anului 1962 despre care avem cunoştinţă, neputîndu-ne fi comunicate încă, rămîn să fie înregistrate în cronicile noastre viitoare.

În prezentarea de faţă am încercat să aducem unele îmbunătăţiri şi preciziuni în ceea ce priveşte prezentarea monedelor. Atunci cînd am avut posibilitatea, am controlat personal fiecare monedă în parte şi am dat toate amănuntele de ordin tehnic ce ar putea prezenta vreun interes pentru cercetători. De asemenea am făcut trimiterile necesare la cataloagele de specialitate. Unii dintre colegi ne-au trimis şi ei asemenea informaţii preţioase ce au fost inserate în cronică. Este de dorit ca pe viitor, cronica să conţină cît mai multe asemenea informaţii pentru ca toţi cercetătorii să poată folosi aceste descoperiri, în diferitele lor studii.

Acelaşi lucru se poate spune şi despre descoperirile de tezaure monetare romane. Şi aici s-ar putea aduce unele îmbunătăţiri : ar fi de dorit ca să se redea numeric repartizarea monedelor pe împăraţi, precum şi metalul şi nominalul.

Sperînd că toţi colegii vor înţelege necesitatea de a comunica din timp toate aceste descoperiri, pentru ca toţi cercetătorii să poată afla şi întrebuinţa aceste preţioase informaţii, vom face împreună un pas mai departe în opera de colaborare şi informare rapidă a cercetătorilor din acest domeniu de activitate.

I. MONEDE GRECEŞTI

1. *Boşneagu* (r. Călăraşi, reg. Bucureşti). În această localitate s-a descoperit în iulie 1962 un tezaur de 31 tetradrahme, din care 30 erau thasiene şi una emisă de cetatea Maroneia, în secolul al II-lea î.e.n. Cercetările au fost făcute la faţa locului de către A. Atanasiu, de la Muzeul de istorie din Călăraşi.

Informaţie: N. Anghelescu, Muzeul de istorie Călăraşi şi A. Atanasiu, în SCN, IV (în pregătire).

2. *Bucureşti*, împrejurimi. O tetradrahmă de tip Filip II al Macedoniei, cu legenda clară şi executată într-un stil şi o tehnică îngrijită, a fost aflată la marginea oraşului Bucureşti, lîngă linia ferată ce duce spre Constanţa. Moneda a intrat în colecţiile Institutului de arheologie.

Informaţie: B. Mitrea, Institutul de arheologie Bucureşti.

3. *Cetăţeni* (r. Muscel, reg. Argeş). În cursul campaniei de săpături arheologice din anul 1961, s-a descoperit, printre altele, o monedă de bronz emisă de cetatea Odessos, în etapa autonomă. Moneda este mult tocită şi are cîteva contramărci.

Informaţie: D. V. Rosetti, Institutul de arheologie, Bucureşti.

4. *Luica* (r. Olteniţa, reg. Bucureşti). Pe teritoriul comunei s-a descoperit, în aprilie 1962, un tezaur ce conţinea tetradrahme thasiene. Dintre acestea, nouă exemplare, care se datează în secolul al II-lea î.e.n., au fost recuperate de către Institutul de arheologie şi cedate Muzeului din Olteniţa.

Informaţie: C. Deculescu, Bucureşti şi cercetări la faţa locului : B. Mitrea şi Mariana Chiţescu, Institutul de arheologie, Bucureşti.

5. *Mangalia* (reg. Dobrogea). În toamna anului 1962, pe teritoriul vechiului Callatis, în apropierea poştei actuale, s-a descoperit un tezaur de monede antice. Din această descoperire 51 exemplare au ajuns la muzeul din localitate.

După cîte ne-am putut da seama, în urma unei examinări fugare, monedele nefiind curăţite la acea dată, avem de-a face cu emisiuni din etapa autonomă a cetăţii Callatis.

Informaţie : Marin Niculescu, Muzeul din Mangalia, şi B. Mitrea, Institutul de arheologie, Bucureşti.

6. *Merenii de Sus* (r. Videle, reg. Bucureşti). În mai 1962 s-a descoperit la punctul „Dreaju" pe terenul G.A.C. „Steagul Roşu", un mic tezaur de tetradrahme de argint emise de provincia Macedonia Prima. Şase exemplare au ajuns la Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti.

Informaţie: Gh. Cazimir şi P. I. Panait, Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti.

7. *Tîrgşor* (r. Ploieşti, reg. Ploieşti). O monedă de bronz emisă de oraşul Tomis în etapa autonomă, s-a descoperit în cursul săpăturilor arheologice din această localitate în anul 1962.

Moneda este mult uzată de o îndelungată circulaţie, are mai multe contramărci şi este de tipul Regling, 2417.

Informaţie: Nicolae Constantinescu şi Gh. Diaconu, Institutul de arheologie, Bucureşti.

8. *Tulcea* (împrejurimi reg. Dobrogea). Un stater de aur de la Alexandru cel Mare (pe rv. cu monograma K), 8,41 g şi un altul la fel, dar cu monograma N , 8,43 g, precum şi un stater cu numele lui Lysimah, emis de oraşul Tomis ; monedele, achiziţionate de un colecţionar din împrejurimile oraşului Tulcea, au ajuns în CN-BA RPR. Inv. 1676.

Informaţie: Octavian Iliescu, CN-BARPR.

II. MONEDE GETO-DACE

9. *Celei* (r. Corabia, reg. Oltenia). După unele informaţii primite, în localitatea de mai sus s-a descoperit în anii ce au urmat după primul război mondial un tezaur de monede geto-dacice. Cîteva exemplare au fost achiziţionate de un particular, care a confecţionat din patru exemplare o brăţară. Această brăţară a fost examinată de noi şi am putut stabili că toate cele patru tetradrahme sînt de tipul Pink, XVI, 296.

Informaţie : Victor Bratu, Bucureşti.

10. *Crişeni-Berchiş* (r. Gherla, reg. Cluj). Imitaţie după o tetradrahmă de argint de la Filip II. Poate dintr-un tezaur.

Informaţie : E. Chirilă, Institutul de istorie, Cluj.

11. *Suşiţa* (r. Filiaşi, reg. Oltenia). În cursul anului 1962, cu ocazia unor lucrări agricole, colectivista Maria F. Buturǎ a descoperit un tezaur de 129 monede dacice şi cîteva vase de lut. La recuperarea monedelor, a vaselor şi notarea împrejurărilor, un rol însemnat i-a revenit Muzeului regional al Olteniei, care prin delegaţii săi a adus preţioase contribuţii la cunoaşterea acestei laturi a culturii geto-dace.

Ion Firu, *Descoperirea unui tezaur monetar din vremea dacilor*, în *Romînia Liberă*, XX, nr. 5513, din 5 iulie 1962. Cf. şi ziarul *Scînteia*, XXXI, nr. 5579, din 4 iulie 1962.

III. MONEDE ROMANE REPUBLICANE

12. *Cetăţeni* (r. Muscel, reg. Argeş). În cursul săpăturilor din anul 1961 s-au descoperit patru denari romani din timpul republicii. După D. V. Rosetti, conducătorul săpăturilor, monedele ar face parte din tezaurul de monede similare, descoperit anterior în aceeaşi localitate.

Informaţie : D. V. Rosetti, Institutul de arheologie, Bucureşti.

13. *Chiţorani* (r. Ploieşti, reg. Ploieşti). Un grup de colectivişti din acest sat a descoperit pe valea Orlei un tezaur de denari romani din timpul republicii. S-a putut recupera din acest depozit pentru muzeul de istorie din Ploieşti un număr de 10 denari.

Scînteia, XXXII, nr. 5643 din 6 septembrie 1962.

14. *Gura Padinii* (r. Corabia, reg. Oltenia). În anul 1962 s-a descoperit un tezaur de 248 monede antice. Erau denari romani din timpul republicii şi a domniei lui Augustus, iar printre ei o drahmă de la Alexandru cel Mare şi o imitaţie după o tetradrahmă din Thasos. Întregul depozit a ajuns la Muzeul din Corabia.

Informaţie : Marcel Ghigheanu, Muzeul din Corabia.

15. *Priseaca* (r. Slatina, reg. Argeş). Cu vreo zece ani în urmă, în această localitate s-a descoperit un mic tezaur de monede romane republicane. Din această descoperire doi denari ajung la Muzeul din Slatina : unul poartă numele magistratului L. Titurius Sabinus (Grueber, Roma, 2342, var) a. 87, şi altul C. Marcius Censorinus (Grueber, Roma, 2379, t. gen.) a. 87.

Informaţie : M. Butoiu, Muzeul din Slatina.

16. *Someşeni* (r. Cluj, reg. Cluj). În aşezarea dacică din această localitate s-a descoperit un denar roman republican de tipul Babelon, I, 146, 9 (L. Antestius Gragulus, *BMC*, Roma, 976. a. 124—105. Sydenham, 451. a. 133—126).

Informaţie : N. Vlassa, Institutul de istorie, Cluj.

IV. MONEDE ROMANE IMPERIALE

17. *Arad* (r. Arad, reg. Banat). În cursul săpăturilor arheologice ce s-au făcut în anul 1962 în colaborare cu Muzeul din Arad, în marginea pădurii „Ceala", în imediata apropiere a drumului ce duce de la Arad la Bodrog, s-a descoperit un cuptor de ars oale, iar în interiorul lui o monedă de bronz de la Constantius II. În apropierea imediată a cuptorului s-a mai descoperit o monedă de argint de la Caracalla.

Informație: I. H. Crișan, Institutul de istorie, Cluj.

18. *Arad* (r. Arad, reg. Banat). Ca găsită pe teritoriul orașului, o monedă de bronz de la Valentinian I (Cohen [2], 4), emisă în atelierul de la Heracleia, ajunge în anul 1962 în colecțiile muzeului din acel oraș.

Informație: E. Dörner, Muzeul din Arad.

19. *Bîrca* (r. Segarcea, reg. Oltenia). În marginea comunei, locuitorul Ion Gheorghe Grînea a descoperit, în anul 1962, un tezaur de monede romane din timpul imperiului depozitate într-un vas de lut, spart în cursul lucrărilor. Prin grija Muzeului regional din Craiova, unde a și ajuns întreaga descoperire, s-a putut constata că erau 1921 monede din timpul imperiului. În cea mai mare parte monedele sînt din secolele II— III e.n. Cercetările, care sînt în curs, vor aduce noi precizium.

Ion Firu, *Al treilea tezaur monetar descoperit la Bîrca*, în *Romînia Liberă*, XX, nr. 5557 din 26 august 1962.

20. *Brăești* (r. Dorohoi, reg. Suceava). Dintr-un tezaur de denari romani imperiali descoperiți în această localitate ne-au fost prezentați spre identificare un număr de opt exemplare. Erau de la împărații Vitellius (1 exemplar), Vespasian (4), Domițian (1), Traian (1), Antoninus Pius (Faustina I) (1). Toate monedele sînt mult uzate de o circulație îndelungată.

Informație: N. Zaharia, Muzeul de istorie a Moldovei, Iași.

21. *București, Cioroglrla*. Un semis de aur de la Theodosiu II descoperit în această localitate ajunge într-o colecție particulară de unde este achiziționat de către CN-BARPR. Moneda este perforată și are greutatea de 2,04 g.

Informație: O. Iliescu, CN-BARPR. Inv. 1709.

22. *București, Străulești*. În cursul săpăturilor arheologice întreprinse de către Muzeul de istorie a orașului București în anul 1962, s-a descoperit în cadrul așezării antice din punctul pomenit mai sus un denar de la Commodus.

Informație: Gh. Cazimir, Muzeul de istorie a orașului București.

23. *București, Străulești*. O monedă de bronz, emisă de orașul Nicopolis ad Istrum, în timpul lui Septimiu Sever, a fost descoperită la Străulești în cursul săpăturilor întreprinse de către Muzeul de istorie a orașului București în anul 1962. Moneda este mult tocită. Este probabil de tipul Pick, 1303 var.

Informație: Margareta Constantiniu, Muzeul de istorie a orașului București.

24. *Cicir* (r. Arad, reg. Banat). Un denar de la Traian, de tipul Cohen [2], 74 (*BMC*, 328), a fost aflat de un elev pe teritoriul acestei localități, anume pe o insulă de pe Mureș. Moneda ajunge la Muzeul din Arad.

Informație: E. Dörner, Muzeul din Arad.

25. *Cinciș* (or. Hunedoara, reg. Hunedoara). Patru monede romane imperiale de bronz, probabil din secolul al II-lea e.n., au fost aflate în cursul săpăturilor executate în anul 1962, în așezarea romană din această localitate.

Informație: Mircea Valea, Muzeul regional Hunedoara, Deva.

26. *Cîmpulung Muscel* (reg. Argeş). Un as de la Traian (Cohen [2], 579) este semnalat ca găsit în acest oraş.

Informaţie: Iudita Winkler, Institutul de istorie, Cluj.

27. *Colţan* (r. Reşiţa, reg. Banat). Într-o peşteră situată în apropierea gării cu acelaşi nume s-a aflat, printre alte numeroase resturi de vieţuire, şi o monedă romană din timpul imperiului. După aprecierea descoperitorilor, neverificată încă, moneda ar fi emisă de Caracalla.

Cornel Müller, *Calul de piatră de pe malul Bîrsavei*, în *Romînia Liberă*, XX, nr. 5563, din 2 septembrie 1962.

28. *Domneşti* (or. Bucureşti, reg. Bucureşti). Un solidus de la Theodosiu II (408—450) găsit în această localitate ajunge într-o colecţie particulară, iar de aici în CN-BARPR. Inv. 1709.

Informaţie: O. Iliescu, CN-BARPR.

29. *Drajna de Sus* (r. Teleajen, reg. Ploieşti). În cursul cercetărilor arheologice întreprinse în anul 1947, s-au descoperit, printre altele, în această localitate, de către prof. Gh. Ştefan, şi două monede romane imperiale de bronz. Una probabil că a fost emisă de Nerva, iar cea de-a doua, de Traian. Ambele se păstrează la Institutul de arheologie.

Informaţie: B. Mitrea, Institutul de arheologie, Bucureşti.

30. *Fîntleaz* (r. Arad, reg. Banat). Un denar de la Antoninus Pius, cu M. Aureliu ca Caesar, a fost aflat în mod izolat de un locuitor pe teritoriul comunei. Moneda a intrat în anul 1962 în colecţiile Muzeului din Arad.

Informaţie: E. Dörner, Muzeul din Arad.

31. *Jieţ* (com. Lonea, oraş Petroşeni, reg. Hunedoara). Un tezaur de monede romane imperiale s-a descoperit în mai 1962, la punctul numit „Plopi", în albia rîului Jieţ, cu ocazia exploatării unei cariere de piatră de rîu.

Din această descoperire, un număr de 73 monede de argint ce se eşalonează de la Septimiu Sever şi pînă la Filip Arabul junior, au ajuns în colecţiile Muzeului regional din Deva. Împreună cu monedele s-au mai aflat şi cîteva bucăţi informe de aur, în greutate totală de 13,5 g, ajunse şi ele în acelaşi muzeu. Întregul tezaur a fost depozitat într-o oală de lut ars, de culoare cenuşie închisă, din care s-au mai păstrat doar cîteva fragmente.

Informaţie: Mircea Valea, Muzeul regional Hunedoara, Deva; cf. şi ziarul *Romînia Liberă*, XX, 1962, nr. 5469, din 16 mai.

32. *Jupa* (r. Caransebeş, reg. Banat). În castrul roman din localitate s-a descoperit un tezaur de monede romane de bronz, ce se eşalonează de la Filip Arabul junior şi pînă la Theodosiu I.

Informaţie: E. Chirilă, Institutul de istorie, Cluj şi I. Stratan, Muzeul din Lugoj.

33. *Jupa* (r. Caransebeş, reg. Banat). O monedă de la Hadrian, de tipul Cohen [2], 222, este semnalată ca găsită în castrul roman.

Informaţie: E. Chirilă şi L. Groza, Institutul de istorie, Cluj.

34. *Jupa* (r. Caransebeş, reg. Banat). De aici se semnalează descoperirea unui dupondius de la Traian (Cohen [2], 573).

Informaţie: Iudita Winkler, Institutul de istorie, Cluj.

35. *Orşova* (r. Orşova, reg. Banat). Un mare tezaur de monede romane de bronz din timpul imperiului, în număr de circa 2 000 exemplare, este semnalat ca descoperit pe teritoriul acestei localităţi. Monedele se eşalonează de pe la mijlocul secolului al III-lea şi pînă la Theodosiu I.

Informaţie: E. Chirilă, Institutul de istorie, Cluj şi I. Stratan, Muzeul din Lugoj.

36. *Rediu* (r. Buhuşi, reg. Bacău). În cursul anului 1962 în această localitate s-a descoperit un tezaur de monede din epoca imperială romană. Un număr de 40 denari au ajuns la Muzeul din Piatra Neamţ.

Informaţie: N. Scorpan, Muzeul din Piatra Neamţ.

37. *Reşca* (r. Caracal, reg. Oltenia). De pe teritoriul fostei colonii romane de la Romula au intrat într-o colecţie particulară numeroase monede din timpul imperiului roman, precum şi una bizantină. Pe lîngă monede de argint şi bronz de la Traian, Antoninus Pius şi alţi împăraţi, amintim ca mai semnificative unele monede coloniale greceşti emise de cetăţile greceşti din partea de răsărit a Imperiului. Din această categorie menţionăm o monedă de bronz emisă probabil înainte de Septimiu Sever, de către Acrasus din Lydia (*BMC*, Lydia, p. 9 şi urm.), alta emisă de Pautalia (Thracia), cu efigia Faustinei II, apoi una emisă de (?) Nicopolis ad Istrum, cu efigia Iuliei Domna, de Nicaea, sub Severus Alexander (2 ex.), de Philippopolis, cu efigia Otaciliei Severa ş.a. Mai remarcăm prezenţa unei monede de bronz de la Constantin cel Mare (tip Cohen [2], 454), bătută în monetăria de la Siscia; a două bronzuri de la Crispus (Cohen [2], 5 şi 115) unul de la Constantiu II (Cohen [2], 167) bătut la Siscia şi unul de la Constans (Cohen [2], 46 tip. gen.).

Informaţie: arhitect Niţulescu, Bucureşti şi B. Mitrea, Institutul de arheologie, Bucureşti.

38. *Roşia Montană* (r. Cîmpeni, reg. Cluj). În incinta cimitirului roman de pe teritoriul acestei localităţi s-au găsit monede romane de la următorii împăraţi: Hadrian (Cohen [2], 400), M. Aureliu (Cohen [2], 665), Faustina Senior (Cohen [2], 38), Commodus (Cohen [2], 610) şi Iulia Domna (Cohen [2], 21).

Informaţie: N. Vlassa, Institutul de istorie, Cluj.

39. *Selişte* (com. Isverna, r. Baia de Aramă, reg. Oltenia). Un antoninian de la Filip Arabul (tip Cohen [2], 218) găsit în această localitate la punctul numit „Pogara cu Tei", ajunge în 1962 la Institutul de arheologie. Moneda a fost donată de către prof. D. Tudor.

Informaţie: prof. D. Tudor, Bucureşti.

40. *Sîmpetru German* (r. Arad, reg. Banat). Cu ocazia unor săpături cu caracter gospodăresc întreprinse în anul 1962, s-a descoperit un mormînt antic, iar lîngă schelet au fost aflate şase monede romane de bronz, lipite una de alta. Ele au fost emise de următorii împăraţi: Constantin cel Mare (1) (tip Cohen [2], 250); Constans (3 exemplare) (tip Cohen [2], 179), emise în atelierul de la Thessalonic, Constantius II (2 exemplare) (de tip Cohen [2], 293), emise în acelaşi atelier ca şi cele precedente.

Informaţie: E. Dörner, Muzeul din Arad.

41. *Stănceşti* (r. Botoşani, reg. Suceava). De aici ni se semnalează descoperirea unui denar de la Antoninus Pius. Este de tipul *BMC*, 709, anul 149—150. Moneda este mult uzată de o îndelungată circulaţie şi în parte deteriorată.

Informaţie: N. Zaharia, Muzeul de istorie a Moldovei, Iaşi.

42. *Teregova* (r. Caransebeş, reg. Banat). Pe teritoriul castrului roman din această localitate s-a găsit o monedă de la Traian (Cohen [2], 510).

Informaţie: E. Chirilă şi L. Groza, Institutul de istorie, Cluj.

43. *Tîrgşor* (r. Ploieşti, reg. Ploieşti). În cursul săpăturilor arheologice întreprinse de către Institutul de arheologie s-a descoperit, printre altele, o monedă romană de bronz din secolul al IV-lea. Este de atribuit, foarte probabil, epocii constantiniene.

Informaţie: Gh. Diaconu şi C. Preda, de la Institutul de arheologie, Bucureşti.

44. *Tulcea* (împrejurimi, reg. Dobrogea). Din împrejurimile acestui oraş au fost colecţionate de către un particular între 1925 şi 1927 şi vîndute în 1961 CN-BARPR, monede de aur emise de către unii împăraţi romani. Un solidus emis de Iulian Apostatul (361—363), unul similar, emis de Valens (364—368), precum şi unul emis de Theodosiu I (379—395).

Informaţie: Octavian Iliescu, CN-BARPR. Inv. 1676.

V. MONEDE BIZANTINE

45. *Arad* (r. Arad, reg. Banat). Pe teritoriul oraşului un locuitor a găsit în anul 1962 un follis de la Justin II. Este de tipul *BMC*, 134 şi a fost emis în anul 570/1 în atelierele din Nicomedia. Ajunge în colecţiile Muzeului din localitate.

Informaţie: E. Dörner, Muzeul din Arad.

46. *Bucureşti* (Străuleşti-Măicăneşti). În cursul săpăturilor arheologice executate în aceste puncte de către Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti, au fost aflate două monede de bronz de la Iustinian (527—565).

Prima este un follis (M = 40 numia), de tipul *BMC*, I, p. 29, nr. 28, tip. gen., emisă de monetăria de la Constantinopol, între 527 şi 538, iar cea de-a doua este o jumătate de follis (K = 20 numia), bătut în atelierele din Cyzicus, în a. 14, adică 540—541. Este de tipul *BMC*, I, p. 52, 258.

Informaţie: Margareta Constantiniu, Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti.

47. *Celei* (r. Corabia, reg. Oltenia). Un follis emis de împăratul bizantin Mihail IV (1034—1041) a ajuns în colecţia lui Gh. Georgescu-Corabia, iar acesta l-a donat Institutului de arheologie.

Informaţie: B. Mitrea, Institutul de arheologie, Bucureşti.

48. *Cetăţeni* (r. Muscel, reg. Argeş). O nomisma bizantină ce rămîne să fie atribuită, foarte probabil, lui Ioan III Ducas Vatatzes, împărat la Nicaea (1222—1254), a fost descoperită în anul 1962, în cursul săpăturilor conduse de către D. V. Rosetti. Moneda a fost aflată într-un nivel de depuneri arheologice bine precizat. Exemplarul găsit este de aur, cîntăreşte 3,19 g, are diametrul de 24,5 mm şi prezintă urme de tocire.

Informaţie: D. V. Rosetti, Institutul de arheologie, Bucureşti.

49. *Constanţa* (reg. Dobrogea). Ca găsite în oraş au fost achiziţionate de CN-BARPR monede de bronz, emise de următorii împăraţi bizantini: Mauriciu Tiberiu (582—602), un follis (M = 40 numia), emis la Nicomedia, an. 6, un altul la fel (dar val. XXXX), emis în aceeaşi monetărie şi în acelaşi an, precum şi un follis cu flanul mic, emis probabil în perioada lui Ioan Tzimisces-Vasile II (969—989).

Informaţie: O. Iliescu, CN-BARPR. Inv. 1677.

50. *Constanţa* (reg. Dobrogea). În colecţiile CN-BARPR a ajuns, prin cumpărare, un perper de la Ioan III Vatatzes, împărat în Nicaea (1222—1254), monedă care, după informaţiile vînzătorului, a fost găsită la Constanţa.

Informaţie: Octavian Iliescu, CN-BARPR.

51. *Dobrogea*. Ca fiind colecţionaţi de pe teritoriul acestei regiuni ajung într-o colecţie particulară şi apoi prin cumpărare, în CN-BARPR, doi solidi de la Iustin II (565—578) şi unul de la Constantin VII şi Roman II (945—959).

Informaţie: Octavian Iliescu, CN-BARPR. Inv. 1681.

52. *Domneşti* (or. Bucureşti, reg. Bucureşti). Ca găsite în această localitate au ajuns într-o colecţie particulară, iar de aici în CN-BARPR două monede bizantine de aur emise una de Mauriciu Tiberiu (582—602) şi alta de Vasile II şi Constantin VIII (976—1025).

Informaţie: O. Iliescu, CN-BARPR. Inv. 1709.

53. *Drăgaica* (r. Buzău, reg. Ploieşti). O monedă de aur, cîntărind 2,97 g, de la Iustinian I s-a găsit în anul 1961, la Drăgaica, în apropiere de oraşul Buzău, în marginea unei grădini de zarzavat. Moneda a fost achiziţionată de către Institutul de arheologie, Bucureşti.

Informaţie: B. Mitrea, Institutul de arheologie, Bucureşti.

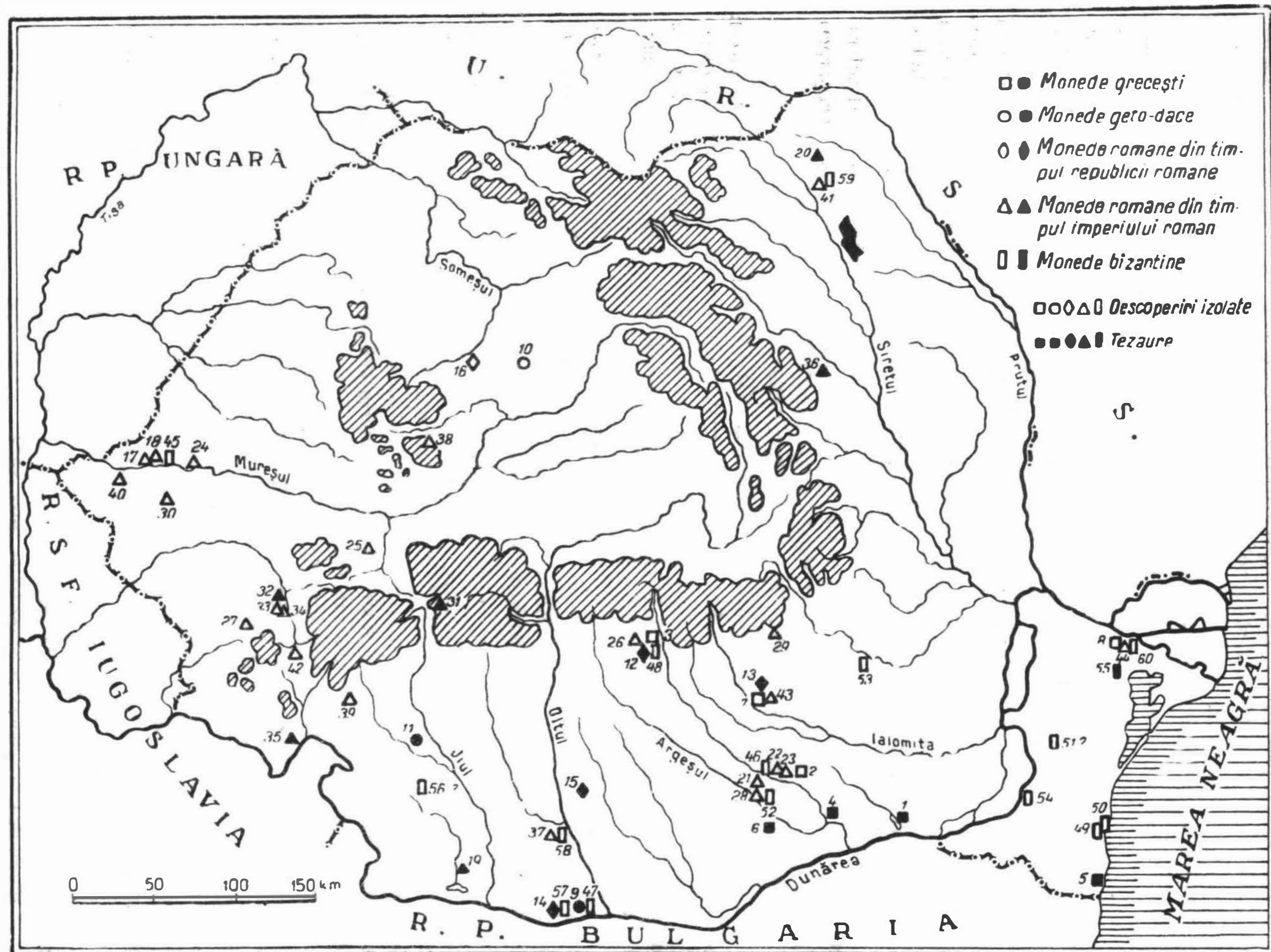

Fig. 1. — Harta R.P.R. cu localitățile unde s-au făcut descoperirile monetare menționate în această cronică.

54. *Cernavoda* (r. Medgidia, reg. Dobrogea). Din monedele descoperite la cetatea Axiopolis în anul 1913 ajung, prin cumpărare, la CN-BARPR un denar de la Commodus, o monedă de bronz de la Constantius Chlorus şi un follis de la Mauriciu Tiberiu (582—602), aceasta din urmă bătută la Nicomedia, în anul X (591—592).

Informaţie: O. Iliescu, CN-BARPR. Inv. 1707.

55. *Mihail Kogălniceanu* (r. Tulcea, reg. Dobrogea). În octombrie 1962 s-a descoperit un imens tezaur de monede şi obiecte. Reţinem în primul rînd prezenţa a 19 monede bizantine de aur. După o examinare fugară făcută de noi pe mulajele luate, ele au fost emise de Andronic II Paleologul (1282—1328). Am putut distinge două tipuri: unul *BMC*, p. 614, nr. 6 (emis între a. 1282 şi 1295) şi altul, *BMC*, II, p. 618, nr. 13 (emis între 1295 şi 1320). În rest, s-au mai descoperit 9 205 monede tătăreşti de argint, 58 lingouri de argint în formă de bară, în greutate totală de 11,490 kg; şapte lingouri de argint în formă de disc, în greutate totală de 2,940 kg. Două inele şi două brăţări (una fragmentară), toate de aur, precum şi o brăţară de argint. Totul a fost aflat depozitat în trei vase: două de metal şi unul de lut.

Informaţie: G. Simion, Muzeul din Tulcea.

56. *Oltenia* (?). Ca strînse de pe teritoriul acestei regiuni ajung într-o colecţie particulară, iar de aici achiziţionate de CN-BARPR: 1 solidus de la Iustinian I (527—565) şi cinci perperi emişi la Niceea de împăratul Ioan III Vatatzes (1222—1254).

Informaţie: Octavian Iliescu, CN-BARPR. Inv. 1696.

57. *Orlea* (r. Corabia, reg. Oltenia). Pe teritoriul acestei localităţi s-au descoperit în cursul timpului numeroase monede antice. Prin grija şi entuziasmul ce l-a arătat pentru aceste documente învăţătorul din localitate, Const. Iliescu, un număr de peste 600 au fost strînse şi azi formează fondul principal al Muzeului din comună. Ele au fost identificate de noi şi au o deosebită importanţă istorică.

Pentru moment menţionăm doar monedele bizantine. Sînt toate de bronz şi au fost emise sub următorii împăraţi: Iustinian I (2); Iustin II (6); Mauriciu Tiberiu (4); sec. VI (neprecizată) (1); Roman III (1) şi Alexios I (?) Comnenul (1).

Informaţie: învăţător Constantin Iliescu, Orlea şi B. Mitrea.

58. *Reşca* (r. Caracal, reg. Oltenia). Pe teritoriul fostei colonii romane Romula, s-a descoperit în mod izolat, printre altele, şi o monedă bizantină de bronz. Starea ei de conservare este foarte rea. Totuşi se mai poate citi că a fost emisă, în anul III de domnie a unui împărat bizantin, în atelierele de la Thessalonic. Este desigur posterioară domniei lui Iustinian. Moneda ne-a fost prezentată spre identificare în octombrie 1961, de către arhitect Niţulescu, în colecţia căruia a intrat (cf. mai sus, sub nr. 37).

Informaţie: B. Mitrea, Institutul de arheologie, Bucureşti.

59. *Stănceşti* (r. Botoşani, reg. Suceava). Un follis de la Iustinian I, bătut în atelierele de la Nicomedia, în a. 547/548, a fost aflat pe teritoriul acestei localităţi. Este de tipul *BMC*, 208 şi este surfrapat peste un alt tip mai vechi.

Informaţie: N. Zaharia, Muzeul de istorie a Moldovei, Iaşi.

60. *Tulcea* (împrejurimi, reg. Dobrogea). Un particular a colecţionat şi vîndut apoi CN-BARPR monede de aur emise de următorii împăraţi bizantini: Iustinian I (527—565) (1); Mauriciu Tiberiu (582—602) (1); Constans II (= Constantin III) (641—668) cu Constantin IV, Heraclius şi Tiberius (659—664) (1); Isaac Comnenul (1184—1191) împărat în Cipru (1) şi Ioan III Vatatzes (1222—1254) împărat la Niceea (4).

Informaţie: O. Iliescu, CN-BARPR. Inv. 1676.

B. Mitrea

V. BEŠEVLIEV, *Die Thraker im ausgehenden Altertum*, în *Studii clasice*. Bucureşti, III, 1961, p. 251–263.

În legătură cu importanta problemă istorică a romanizării şi a persistenţei populaţiei trace la sfîrşitul epocii antice, V. Beševliev întocmeşte o nouă culegere de ştiri literare, epigrafice şi papyrologice. „Vreau să expun dovezile care vorbesc de persistenţa tracilor din sec. IV pînă în sec. VI — scrie el — şi să le discut foarte pe scurt" (p. 252). Mijlocul de documentare principal îl formează numele proprii, a căror valoare istorică şi etno-lingvistică este considerabilă, îndeobşte admisă ; în al doilea rînd, indicaţiile „Thrax (Bessus)" despre numeroase personaje importante ale epocii. Informaţiile adunate de V. B. sînt în chip firesc mai numeroase şi mai variate decît cele grupate anterior de W. Tomaschek (1881, 1893), C. J. Jireček (1902, 1911), Al. Philippide (1923), G. G. Mateescu (1923, 1926 etc.) ; iar în ce priveşte documentarea asupra antroponimelor trace, V.B. nu s-a limitat la cele oferite de culegerea lui Dečev [1], ci a scrutat direct imensul material documentar : texte istorico-literare greco-romane, cronicarii bizantini, inscripţiile, papyri, din secolele III–VII. Au rămas totuşi nesemnalate materiale şi informaţii, unele importante, care vor fi indicate aici pe scurt, dată fiind covîrşitoarea valoare ce revine elementului tracic şi traco-moeso-roman pentru istoria Europei sud-estice şi cu deosebire în procesul etnogenezei romînilor. Repertoriul bogat al lui V. B. nu e complet, are multe lacune, iar în ce priveşte metoda şi sistemul de expunere sînt de făcut unele rezerve şi obiecţii. „Înşirarea dovezilor este pe cît posibil cronologică" (*die Reihenfolge der angeführten Zeugnisse ist möglichst chronologisch*, p. 252). Acest „pe cît posibil" trebuia referit numai la inscripţii care în majoritate se pot încadra cronologic numai cu aproximaţie, în timp ce informaţiile literare-istorice sînt bine delimitate şi trebuiau expuse în ordinea firească a succesiunii lor, după perioade şi chiar după ani ; criteriul cronologic nu este respectat nici acolo unde se oferea ca ceva sigur, iar criteriul logic-istoric (după categorii, importanţă, ierarhie etc.), într-o rînduială organică, apare de asemenea aplicat inconsecvent.

Vom menţiona (în ordinea expunerii autorului) cîteva din corectările şi completările mai de seamă necesare la repertoriul lui V. B. Începînd cu sfîrşitul secolului al III-lea, se expune seria de „adresanţi" ai rescriptelor imperiale dintre 291–304 (*Cod. Iustin.*), unde sînt menţionate nume ce nu par a fi trace, ca *Zania* (Aurelia Zania Anti-

[1] D. Detschew (Dečev), *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957 ; repertoriu cu foarte multe erori şi lipsuri ; cf. recenziile critice : *SCIV*, IX, 1958, p. 213–217 ; *Dacia*, N. S. II, 1958 [1959], p. 520–526 ; adause : V. Beševliev, *Balkanskoe Ezikoznanie*, Sofia, I, 1959, p. 65–68 ; cf. *Cercetări de lingvistică*, Cluj, VI, 1961, p. 218–219.

patra, IV, 49, 9); spre a se întoarce la (275) asasinul împăratului Aurelianus, tracul *Mucapor* „dux" (*SHA*). Dintre elementele de conducere în ierarhia romană sînt omişi: *Mucatra*, praepositus leg. VII Claudia la Viminacium, CIL III 8275, 4a; *Dinitius* praepositus leg. IV Flavia, JÖAI VI 1903, Bbl. 5,65 ambii la sfîrşitul secolului al III-lea; *Zelicenthius* guvernator al Cappadociei sub Diocletianus, *Acta sanct.*, nov. 168 şi 340. În schimb din tabelul de martiri cu nume trace (p. 253) sînt de omis numele *Kerkas* (grec), *Mocios* (latin, eventual semitic), chiar dacă purtătorii lor puteau să fie din Tracia-Moesia, traco-romani. *Tautomedes*, dux Daciae Ripensis (*Cod. Theodos.* XV, 1, 13; a. 364), trac după unii (Tomaschek, Mateescu, Dečev etc.; p. 254), e mai curînd germanic, eventual variantă a numelui *Teutomeres*. Un „ordinarius *Dizas*" (nume trac) într-o inscripţie creştină greacă din Asia Mică (Grégoire, *Recueil*, 1922, p. 345 = *Denkschr.*, Wien, 1921, II p. 87) e de fapt „ordinatus (centurio)" ori (după Keil-Premerstein) în sens creştin, „ordine sacro donatus".

În legătură cu pătrunderea creştinismului şi sfîrşitul credinţei păgîne în zonele trace, se afirmă (p. 255) „die in Bulgarien gefundenen thrakischen Heiligtümer sind nicht einfach verlassen und so in Vergessenheit geraten und allmählich zu Ruinen geworden, sondern wie die archäologischen Funde zeugen, mit Schwert und Feuer vernichtet worden"; — este o interpretare ipotetică scoasă din consideraţii arheologice neconvingătoare, care ar presupune o veritabilă cruciată a neofiţilor creştini din Tracia în secolul al IV-lea contra sanctuarelor păgîne traco-romane; ideea este inutilă, căci, cum e în firea lucrurilor, era suficientă abandonarea şi eventuale incendii fortuite ori cutremure pentru ca în cîţiva ani sau decenii orice clădire pustie oricît de masivă să se prăbuşească în ruine. În schimb, justă şi ingenioasă este observaţia autorului că răspîndirea creştinismului a contribuit la înlăturarea antroponimelor indigene; dar la traci (remarcă el) acestea persistă pînă la începutul secolului al VII-lea, alături de cele mai numeroase latine-romanice (*Iustus*, *Iustinianus*, *Iustinus*, *Constantinus*, *Rufinus*, *Martinus*, *Valerianus* etc.) şi creştine (*Petrus*, *Ioannes* ş.a.). E necesar de adăugat că, în acelaşi timp, la illiri antroponimele naţionale dispar integral în secolul al IV-lea: după aceea se cunoaşte un singur antroponim illir (*Dasianus*, a. 514). Are dreptate autorul constatînd că în secolul al V-lea antroponimele trace sînt mai puţine decît în secolul IV ori în secolul VI; dar personajele de această origine, cu rol politic şi militar de prim rang în imperiul răsăritean sînt totuşi numeroase. Dintre aceste personaje este amintit la 433 (p. 255) acel „byzant. Heerführer Dionysios [V. B. scrie Dionysos] dem Geschlecht nach ein Thraker", despre care era necesar a preciza că fusese consul la 429 şi magister militum per Orientem (Seeck, RE V col. 915; *Regesten*, p. 354—7). Despre istoriograful-ambasador Priscus Rhetor încă se spunea că era trac (ὁ Θρᾷξ, Malalas, Chron. Pasch., Theophanes); ştirea trebuia menţionată, chiar dacă este deocamdată echivocă din punct de vedere al etnicităţii.

În mase compacte apar elementele trace în armata bizantină la sfîrşitul secolului al V-lea; dar şi aici ştirile documentare nu sînt valorificate în toată plinătatea lor. Astfel, între comandanţii „corpului expediţionar contra isaurilor 492, alcătuit din bessi (traci), goţi şi sciţi" (p. 256), trebuia menţionat un personaj important: Iustinus împăratul de mai tîrziu, iar între cei din expediţia contra perşilor (502), alături de *Zimarchus* (nume trac) sînt de amintit acelaşi Iustinus, Patriciolus şi fiul său Vitalianus, celebrul adversar al împăratului Anastasius şi conducător al luptei separatiste a moeso-romanilor, care era trac nu numai în baza informaţiei lui Euagrius [V. B. îi zice „Euagrio"] şi a numelui *Cutzis*, ci şi a altor informaţii şi criterii istorice [1]. În legătură cu Iustinus I (518—527), a cărui origine tracică este evidentă, autorul repetă eroarea: *Boraides*

[1] Despre *Obîrşia şi răscoala lui Vitalianus*, cf. *Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi* (în pregătire).

nepot al împăratului Iustinianus („einer von den Neffen des Kaisers Iustinian I. trägt den thrakischen Namen Buraides", p. 256); este vorba de cei trei frați, „prinții" Germanus, Iustus și Boraides, nepoți ai lui Iustinus I, considerați multă vreme ca nepoți ai lui Iustinianus I, din cauza unei greșite emendări în textul lui Procopiu, VII, 40,5 'Ιουστῖνος ὁ Γερμανοῦ θεῖος[1]. Rectificarea acestei erori a eliminat decalajul de o generație în ramura celor trei frați din numeroasa familie iustiniană, a cărei etnicitate tracă rezultă cu absolută evidență atît din știrile oferite de izvoarele literare-istorice, cît mai ales din antroponimul *Boraides*, purtat nu numai de fratele lui Germanus și văr al lui Iustinianus I, ci și de un fiu al lui Germanus: Iustinus-*Boraides* (Procop., II 3, 26 etc.); ultimul exemplu, împreună cu *Boraides* doryphorus al lui Belisarius (Procop., III 16, 9) și *Buraido* (CIL, VIII 5229) sînt de adăugat la tabelul întocmit de către V.B. (p. 256–7); iar la numele *Ziper* (trac) se poate adăuga *Zibir* (CIL, VIII 17979). Sînt de îndreptat apoi (p. 257) cîteva erori de amănunt: „Ziper nach Agathias Schildträger des Heerführers Marcellinus" este o neînțelegere a textului Agath. IV 18 Ζίπερ ὁ Μαρκελλίνου δορυφόρος, în care genitivul arată filiația: Ziper fiul lui Marcellinus și doryphorus al generalului traco-roman Martinus în campania din Lazica (556).

După înșiruirea cîtorva traco-romani din vremea lui Iustinian, se trece (p. 257) la „Schriftquellen der postjustinianischen Zeit": *Tiberius Constantinus* II (578–582), *Busas*, *Comentiolus*, *Ioan Mystakon*, *Castus*, *Buraides*. Lista este foarte modestă, de aici lipsesc mulți traco-romani, cei mai de seamă *Iustinus* II (565–578) nepotul de soră al lui Iustinianus I și *Focas*, centurion din trupele Moesiei, care în fruntea răscoalei contra lui Mauricius, ajunge împărat la Bizanț (602–610); originea lui tracă este atestată clar de Ioan din Antiochia (FHG V p. 37 = *Hermes*, VI, 1872, p. 362): ἦν δὲ τῷ γένει Θρᾴξ. La p. 258 autorul revine la perioada lui Iustinianus I pentru a înșira (după Procop.) formații, comandanți și cîțiva ostași romano-bizantini de neam tracic, participanți la războaiele dintre 527–552, *a*) cu perșii, *b*) cu vandalii, *c*) cu goții; lipsurile documentării sînt aici ceva mai mari; la grupa *a*) amintește doar pe *Buzes*, *Cutzis* și *Florentius*; sînt de adăugat în afară de generalissimul *Belisarius* și de *Tzitta* (din Tracia), ca figuri importante: *Ioan*, *Cyrillus*, *Marcellus*, *Germanus*, *Dorotheus*, *Domentziolus*, *Martinus*, *Senecio*, *Constantinus*; *b*) *Himerios* și *Petros*, — de adăugat *Dorotheus*, *Cyprianus*, *Valerianus*, *Martinus*, *Rufinus*, *Barbatus*, *Boraides* etc.; *c*) de adăugat: *Constantinus*, *Bonus*, *Damianus*, *Gudila* ș.a. Din campania contra Perșilor în Lazica, este de amintit tracul *Benilos* (frate al lui Buzes), cu nume trac (Procop. VIII 9,5; 13,9), comandant al unor detașamente romane.

Utilă și circumspectă, exhaustivă, este expunerea știrilor din anii 536–540 despre mănăstiri cu călugări „de neam bessic (trac)"; prin regruparea și analiza făcută (p. 260–261) de V. B. (care se pronunță pentru autenticitatea lor), aceste știri controversate devin mai verosimile și convingătoare în sensul persistenței multor elemente etnice și chiar a limbii trace în secolul al VI-lea. Spre a

---

[1] Eroarea a fost cauzată de „emendarea" arbitrară făcută de Maltretus (1662) în textul clar al istoricului, unde în loc de 'Ιουστῖνος, cum era în toate codicele, s-a scris 'Ιουστινιανός; Maltretus era derutat de interpretarea cuvîntului ἀνεψιός pe care N. Alemannus îl considera „nepot", nu „văr" cum era în realitate. H. Kallenberg (*Germanus Iustinians Vetter, nicht Neffe*, în *Berliner Philol. Wochenschrift*, 1915, col. 991–992) a explicat confuzia: cei trei frați nu pot fi nepoți, ci sînt v e r i ai lui Iustinianus I, fiind și cam de aceeași vîrstă (cf. Jireček, *Gesch. der Serben*, I, p. 81). Iordanes, *Get.*, LX numește pe Germanus „frate al lui Iustinianus" (*fratri suo Germano patricio*), cf. Benjamin, RE, VII, 1258; dar în alte locuri (XIV, 81, XLVIII, 251) îl numește „fratruelis" (= văr). Fără valoare este încercarea lui E. Gerland de a emenda textul lui Procopius scriind 'Ιουστῖνος ὁ 'Ιουστινιανοῦ θεῖος și declarînd oricum pe Germanus nepot al lui Iustinianus I (*Philol. Wochenschrift*, 1930, 566–7, cu bibliografie. din care lipsește tocmai piesa principală: articolul lui Kallenberg).

încheia secolul al VI-lea, se citează cîțiva „proprietari de latifundii" cu nume trace: Ζημαχαρζου, Σευζου, Ταρουζινου; dar nici unul nu e sigur de această origine: primul este unicum (eventual trac), celelalte două atestate în Egipt, unde sînt frecvente numele cu *Seuth*- (Σευθχριον, Σευζευς, Σευθι etc.; F. Preisigke, *Namenbuch-Papyri*, 1922, col. 381), care nu sînt trace, ci egiptene, asemănătoare din întîmplare cu tracicul *Seuthes*; la fel *Taruthin*- (ibid., col. 417). După 600, autorul identifică trei nume trace în Egipt: Fl(avius) *Tzillas*, *Nestos* și *Zipas*; caracterul lor etno-lingvistic este echivoc: dar lectura „Zipas" (eroare de tipar?) e de fapt ZITTA în papyrusul respectiv, iar originea tracă rămîne dubioasă pentru toate trei antroponimele.

Despre *Plovdiv*, ce continuă deformat toponimicul greco-tracic *Pulpudeva* (Iordanes, *Romana*, 221 „Pulpudeva, quae nunc Philippopolis", 283 „que dicebatur Pulpudeva"), traducere-adaptare la traci a gr. Φιλιππ'πολις (trac *-dava*, *-deva* = gr. π'λις), autorul scrie (p. 262) „die Slaven den Namen der Stadt nicht von ihren griechischen Bewohnern, sondern von der thrakisch redenden Bevölkerung der Umgebung kennen gelernt haben", — ceea ce este o înțelegere deformată a lucrurilor, interpretare forțată a semnificației etno-lingvistice a toponimiei: un nume ca *Pulpudeva*, adaptare după *Philippopolis*, s-a răspîndit în rîndul populației mai ales rurale, traco-romane menținîndu-se alături de cel oficial și „urban" *Philippopolis* (*Trimontium*) și de restul toponimiei de origine veche tracică (*Durostorum*, *Serdica*, *Beroia* etc.), fără să fie necesar ca populația care utiliza topon. „Pulpudeva" să fi vorbit efectiv pînă la venirea slavilor limba indigenă tracică (din care a fost luat în epoca elenistică ori romană elementul lexical și toponimic *-deva*); vechea ei limbă era pe cale de dispariție, înlocuită de latina populară [1]. Aceeași concluzie în ce privește întreaga toponimie și hidronimie a teritoriilor traco-moesice, care poate fi tracică, respectiv latino-romanică, perpetuată pînă azi la popoarele slave stabilite aici, — dar care nu dovedește că cei care o utilizau în secolele VI—VII (provincialii traco-romani) ori după această perioadă (slavii) vorbeau limba tracică ori latina din ale căror elemente lexicale-toponomastice s-au numit localitățile și apele din Tracia și Moesia; toponimia tracă și romană a fost preluată de la populațiile din a căror limbă se formase și a fost perpetuată de triburile slave care s-au stabilit aici, — în timp ce limba vie tracică fusese înlăturată înainte de secolul al VII-lea.

Sînt fără îndoială juste concluziile autorului (p. 263) despre persistența tracilor pînă la venirea slavilor, care i-au asimilat în cea mai mare parte. „În sec. V—VI tracii formau un fel de coloană vertebrală a imperiului oriental în Balcani (ca șefi militari, comandanți, soldați, împărați etc.)" („im 5. und 6. Jahrh. bilden sie das Rückgrat des oströmischen Reiches auf dem Balkan. . .") ; dar totodată s-au romanizat în mare măsură (cf. părerile unor erudiți: J. Jung, C. Jireček, W. Tomaschek, Zilliacus, Dečev etc. înșirate pe scurt de autor la începutul studiului, p. 251; M. I. Rostovzew admitea o „romanizare cu totul superficială, nur eine ganz oberflächliche Romanisierung der Thraker"; într-un fel și Gerov, 1959); totuși romanizarea este o realitate, indiferent de gradul pe care vor să i-l atribuie unii erudiți moderni. V.B. e foarte prudent și reținut în chestiunea romanizării: „ich habe hier nicht die Absicht, mich mit den bisher vorgebrachten Gründen für die vollständige Romanisierung der alten Thraker auseinanderzusetzen, da ich weder den Platz noch die Zeit dazu für geeignet halte. Das werde ich in einer besonderen Arbeit tun, die ich zur Zeit vorbereite" (p. 252), asupra căreia nu avansează nimic; de aceea lucrarea lui V. B. este așteptată cu legitimă curiozitate și interes; de aceea, în concluziile articolului din 1961, d-sa nu vorbește nimic de roma-

[1] Cf. *SCIV*, VIII, 1—4, 1957, p. 253—263 (dispariția limbii și a populațiilor traco-dace); XII, 1, 1961, p. 182—186 (așezarea slavilor în Peninsula Balcanică, contactul lor cu limba tracică, toponimia din secolul VI).

nizarea tracilor, nu face nici o aluzie la efectele şi reflexele ei, la durata în timp şi spaţiu, la legătura firească şi necesară între populaţia traco-moeso-romană şi acei păstrători ai romanităţii balcano-carpatice: populaţia de limbă latino-romanică orientală din sud-estul Europei. Dar există o legătură etno-lingvistică între tracii romanizaţi şi romanii balcanici din evul mediu, vlahii (enclavele de aromîni, meglenoromîni şi istroromîni), a căror existenţă nu poate fi justificată şi înţeleasă concret fără fenomenul romanizării autohtonilor şi păstrarea romanităţii tocmai prin aceştia. De altă parte, e sigură aserţiunea pusă sub forma unei întrebări de către V. B. că „statul bizantin timpuriu, în ce priveşte Peninsula Balcanică şi populaţia ei, într-un anumit sens poate fi numit imperiu roman de neam tracic (deshalb dürfen wir die Frage stellen, ob wir nicht das Recht haben, den frühbyzantinischen Staat, was die Balkanhalbinsel und ihre Bevölkerung betrifft, in gewissem Sinne als ein römisches Reich thrakischer Nation zu bezeichnen)", p. 263. Dar pentru ca asemenea realitate istorică să devină un lucru evident pentru toată lumea, inclusiv pentru istoriografii moderni cei mai sceptici şi exigenţi, este necesar un studiu detaliat şi circumstanţiat (eliminînd în chip firesc tot ce este dubios, greşit, nevalabil), în baza unei documentări exhaustive, a materialului pozitiv şi util, care de fapt e mai abundent şi semnificativ decît s-a admis pînă acum şi care — studiat sistematic, critic — va ilustra deplin procesul dăinuirii şi al romanizării traco-moeso-dacilor, aportul lor etnic-biologic, rolul politic-militar şi social-economic în dezvoltarea societăţii romane şi prebizantine din secolul al III-lea pînă în secolul al VII-lea e.n.

I. I. Russu

N. VULIČ, *Some Questions connected with the Ancient History of our Country and Roman Antiquities* (Serbian Academy of Sciences and Arts. Monographs, vol. 346. Section for Social Sciences, no. 39). Beograd, 1961, 94 p. in 16°, 16 pl. (în sîrbeşte, cu rezumate în limba engleză).

Studiile strînse în acest volum reprezintă o parte din activitatea ştiinţifică desfăşurată în timpul celui de-al doilea război mondial de Nicola Vulič, multă vreme profesor de istorie veche la Universitatea din Belgrad. Din pricina împrejurărilor vitrege, ele n-au putut fi publicate la vreme şi se tipăresc, acum sub îngrijirea lui George Ostrogorsky, bizantinistul binecunoscut, secretarul secţiei de Ştiinţe sociale a Academiei iugoslave de Ştiinţe şi Arte.

În ansamblu, e vorba de cercetări de istorie antică a ţinuturilor iugoslave, cărora li s-au adăugat trei studii închinate unor probleme de istorie a Imperiului roman, în esenţă luări de poziţie faţă de unele opinii exprimate în literatura de specialitate a anilor 1930—1940. Din prima categorie fac parte, pe lîngă raportul preliminar asupra săpăturilor executate între 1935—1937 la teatrul roman din Zlokučani, lîngă Skopje, cu colaborarea lui Milovan Kokič şi a lui Svetozar Radojcič (p. 3—23), studiile intitulate: *Remesiana* (*Bela Palanka*) (p. 24—30), *Antanoi, într-o inscripţie din Bitolia* (p. 31—33), *Lissos* (*Ljes*) *sau Issa* (*Vis*) (p. 59—72), *Procopius, De aedif. IV 1, 17* (p. 73—76) şi *Războiul illyric al lui Octavian din anii 35—33 î.e.n.* (p. 77—86).

Relativ bine conservate, ruinele teatrului de lîngă Skopje prezintă particularităţile clădirilor similare din întreg Imperiul roman,

pe vremea Antoninilor. Pe lîngă teatrul din Stobi, cu care seamănă în multe privințe, descoperitorul lui se crede îndreptățit să-l apropie de teatrele din Dougga (Africa de nord) și Orange (Gallia). Toate elementele constructive contribuie la datarea lui în secolul al II-lea, și mai precis în timpul domniei lui Hadrian, despre a cărui trecere prin Scupi există știri și care a conferit orașului titlul de *colonia Aelia*. Cu modificări neînsemnate, edificiul pare să fi dăinuit pînă la începutul secolului al VI-lea. După presupunerea verosimilă a lui Vulič, el a putut fi distrus de gravul cutremur din 518, menționat de Marcellinus Comes.

În cel de-al doilea studiu al volumului (p. 24—30), învățatul iugoslav respinge părerea lui Patsch după care adunările provinciale ale Moesiei Inferioare s-ar fi ținut la Remesiana (astăzi Bela Palanka). Întemeiată pe convingerea că o seamă de inscripții locale (*CIL*, III 1685, 1686 și 1688 = 8257) ar fi datînd dintre anii 202—209, prilejuite fiind de o serie de adunări succesive, această teză e combătută cu argumentul că *toate* inscripțiile în chestiune datează din anul 202, cînd Septimius Severus, întorcîndu-se din Orient, a trecut probabil prin Remesiana în drumul său spre Roma.

Subiectul celui de-al treilea studiu e oferit de problema așa-numiților 'Ανταvοί despre care, într-un memoriu din 1934 (*RÉG*, XLVII, p. 31 și urm.), L. Robert lăsa să se înțeleagă că ar putea fi locuitorii așezării 'Αντανία, menționată de Hierocles undeva în împrejurimile orașului Bitolia (*Synecd*., 639, 2). Împotriva acestei ipoteze, Vulič ridică în primul rînd obiecția că ordinea localităților pomenite de Hierocles între Stobi și Heracleea Lyncestis nu corespunde realității și, în al doilea rînd, pe aceea că un manuscris al autorului bizantin ne-a păstrat pentru localitatea în chestiune varianta 'Ανταγνία, ceea ce lasă deschisă posibilitatea ca *Antania*, să fie, în realitate, *Antigoneia* de pe Vardar. În același sens pledează cuvintele inscripției studiate de Robert : τῶν ἐν Μακεδονίᾳ ὄντων 'Ανταvῶν, interpretate de Vulič în sensul că așezarea obișnuită a tribului despre care se discută n-ar fi fost numai în Macedonia, ci și într-o altă provincie limitrofă : Thracia, sau Moesia Inferior.

O discuție tot atît de strînsă e prilejuită de întrebarea dacă două din coloniile grecești de pe coasta de est a Adriaticii — Lissos și Issa — au fost sau nu întemeiate de syracusani, și mai precis de Dionysos-cel-Bătrîn, potrivit unei opinii destul de răspîndite dar lipsită de temei documentar (p. 59—72). Pornind de la examenul știrilor oferite de Diodor XV 13—14, a cărui mărturie i se pare a nu fi fost cîntărită cu atenție, Vulič ajunge la concluzia că, în stadiul actual al informației, problema nu poate fi rezolvată în chip mulțumitor.

În paginile închinate interpretării pasajului din Procopios, *De aedif*. IV 1, 17, învățatul iugoslav revine asupra studiilor sale anterioare consacrate localizării orașului de baștină al lui Justinian (*Musée Belge*, 1928, *Mélanges Lambros*, 1933), stabilind o dată mai mult că Justiniana Prima era așezată nu în Dardania, cum s-a crezut prea multă vreme, ci în Dacia Mediterranea. Astfel, fraza lui Procopios : ἐν Δαρδάνοις... οἱ δὴ μετὰ τοῦ 'Επιδαμνίων ὅρους ᾤκηνται ar însemna „...dincolo de hotarele celor din Epidamnos" (provincia Epirus Nova). De altă parte, cum această frontieră pare să fi trecut pe la sudul muntelui numit astăzi Šara, e posibil ca lecțiunea ὅρους să trebuiască emendată în ὄρους ; înțelesul ar fi în acest caz : „de partea cealaltă a munților epidamnienilor" (cu alte cuvinte, în Dacia Mediterranea).

În sfîrșit, în ultimul studiu al volumului, polemizînd cu tezele formulate în 1933 de Syme, potrivit cărora expedițiile illyrice ale lui Octavian din anii 35—33 î.e.n. s-ar fi desfășurat exclusiv în regiunea Adriaticii superioare, iar campaniile lui Tiberiu n-ar fi țintit supunerea Pannoniei (*Pannoniorum gentes*), ci a triburilor de la sudul Savei, regiune numită astăzi Bosna, învățatul iugoslav apără punctul de vedere că războaiele

purtate de Octavian au dus nu numai la cucerirea părţii de nord a coastei Adriaticii, ci şi a *Hinterlandului* ei pînă la rîul Sava. Tot aşa, din examenul terminologiei folosite în textele istorice şi geografice ale vremii, pare să rezulte că autorii respectivi făceau o deosebire hotărîtă între Pannonia şi Dalmaţia, ceea ce exclude posibilitatea ca Suetoniu, de pildă, vorbind de *Pannonicum bellum*, să fi avut în vedere lupte purtate exclusiv împotriva triburilor de la nord de Sava (*Tib.*, 9; cf. Vell., II 96, 2).

Cum am notat, în treacăt, trei note din volum privesc probleme străine de istoria veche a ţinuturilor iugoslave, şi anume: *In hoc signo vinces*, Atentatul împotriva lui Hadrian, Oda lui Horaţiu III 13. În prima, autorul apără punctul de vedere că nici relatarea lui Eusebiu, nici aceea a lui Lactantius nu inspiră încredere în istoricitatea „viziunii" lui Constantin înainte de bătălia de la *Saxa rubra*; în cea de-a doua, examinînd izvoarele privitoare la faimosul „complot al consularilor", se opreşte la concluzia că mărturia lui Polemon nu dovedeşte că victimele lui Hadrian au plănuit într-adevăr suprimarea împăratului; în sfîrşit, în legătură cu oda III 13, respinge ipoteza după care numele izvorului *Bandusia* ar fi de origine illyrică, ori de pus în legătură cu divinitatea illyrică *Bindus*, adorată în preajma izvorului Privilica, lîngă Bihač.

Inegale ca întindere şi chiar ca valoare probantă, studiile din volumul pe care-l semnalez (mai ales cele privitoare la trecutul Iugoslaviei) reprezintă contribuţii bine venite la elucidarea unei serii de probleme de geografie istorică a Peninsulei Balcanice în primele veacuri ale erei noastre. Trebuie deci lăudată iniţiativa celor ce şi-au luat sarcina să le editeze, independent de intenţia de a omagia pe această cale memoria unui învăţat a cărui lungă strădanie în cîmpul istoriei antice se cuvine salutată cu respect.

D. M. Pippidi

HERACLÉE, I. Éditions du Musée National de Bitolia, 1961, 64 p. in 16°, 40 pl.

Cu broşura pe care o semnalez, Muzeul Naţional din Bitolia începe o serie de publicaţii consacrate cercetărilor pe locul unuia din centrele importante ale Macedoniei romane, Herakleea din ţinutul Lynkestilor: Ἡράκλεια ἡ ἐπὶ τοῦ Λύγκου sau Ἡράκλεια πρὸς Λύγκον. Lucrarea cuprinde trei părţi redactate de autori diferiţi şi închinate, respectiv, istoricului aşezării de la întemeiere pînă la sfîrşitul antichităţii, descoperirilor arheologice din campaniile 1936—1938, în sfîrşit, unui catalog al fragmentelor sculpturale şi epigrafice adăpostite în muzeul reorganizat în 1950.

Primul capitol: *Héraclée des Lyncestes à la lumière des textes littéraires et épigraphiques* e scris de Fanoula Papazoglu (p. 7—33). Autoarea lucrării *Makedonski gradovi u rimsko vreme* (Skopje, 1957), excelentă cunoscătoare a istoriei oraşelor macedonene în perioada romană, a schiţat cu mînă sigură dezvoltarea Herakleei din secolul al IV-lea î.e.n. pînă în secolul al VI-lea e.n., pe baza mărturiilor literare şi epigrafice, — unele dintotdeauna cunoscute, altele ieşite la iveală în cursul cercetărilor recente. Cum era de aşteptat, istoria aşezării e tratată în cadrul istoriei Macedoniei întregi, înainte şi după cucerirea romană, sub cele mai variate raporturi şi în măsura îngăduită de izvoare. În privinţa datei de întemeiere, autoarea se raliază părerii după care prima cuvîntare a lui Demosthene împotriva lui Filip al II-lea (349) ar constitui un *terminus ante quem*

pentru clitoria regelui macedonean. Dar mai importantă decît precizia cronologică, anevoie de atins, e împrejurarea subliniată cu vigoare că — macedoneană din punct de vedere etnic și politic — Herakleea avea să rămînă pînă la sfîrșitul existenței ei o πόλις greacă prin limbă și civilizație. În această privință, stăpînirea romană n-a adus cu ea nici o schimbare notabilă, pînă într-atît că o inscripție funerară *latină* din epoca imperială e scrisă cu litere grecești : Εὐρώπη λειβέρτα Μανικοῦ... ἀννώρουμ οὐειγέντι !

Sub imperiul timpuriu, Herakleea pare să fi fost centrul unui κοινόν al lynkestilor, organizație administrativă largă, cuprinzînd mai multe orașe și sate dotate cu autonomie locală. Rodnicia teritoriului înconjurător și avantajele decurgînd din vecinătatea importantei artere de comunicații care a fost Via Egnatia explică prosperitatea orașului în primele secole ale erei noastre. Cetățenii romani veniți să se stabilească în el, și chiar grecii romanizați par să fi fost numeroși, măcar că pînă în acest moment nici un document nu menționează un *conuentus* sau vreo altă formă de organizare specială. Instituțiile moștenite din vremea macedoneană rămîn mai departe în vigoare, iar inscripțiile continuă să menționeze, pe lîngă Sfat și Adunare, o seamă de magistrați întîlniți și în alte orașe cîrmuite după modelul grec : *agoranomi*, *tamiai*, *politarchi* și *gimnasiarchi*.

După triumful creștinismului, Herakleea devine scaun episcopal. În 347, un *Euagrius a Macedonia de Heraclea Lynco* ia parte la sinodul de la Sardica. În 449, un *Quintillus Heracleae* figurează ca reprezentant al arhiepiscopului din Thessalonic la conciliul din Efes. În sfîrșit, în 553, printre chiriarhii prezenți la conciliul din Constantinopol se numără un *Benignus episcopus Heracleotanae ciuitatis quae est primae Macedoniae*. Secolul al VI-lea reprezintă, de altă parte, ultima fază de viață organizată a orașului. Ocupată și prădată în două rînduri de goții lui Theoderich, reclădită pentru scurtă vreme către jumătatea veacului, Herakleea încetează a mai fi pomenită în izvoare după pătrunderea slavilor în Peninsula Balcanică.

Paginile intitulate : *Les fouilles archéologiques d'Heraclea Lyncestis* (*1936—1938*) sînt semnate de Đorđe Stričević (p. 35—41). Autorul n-a participat el însuși la săpăturile din 1936—1938, conduse de M. Grbic, dar, întrucît asupra acestor trei campanii nu s-au publicat la vreme rapoarte circumstanțiale, încearcă să salveze de la uitare principalele rezultate ale cercetărilor. Mai curînd decît de o săpătură de suprafață, e vorba de trei sondaje în puncte diferite ale așezării antice, care au surprins resturi importante dintr-o incintă de epocă tîrzie, precum și mai multe basilici creștine, dintre care una de mari dimensiuni. Săpăturile reluate în 1959 cu mijloace sporite vor avea să verifice și să completeze datele recoltate cu 25 de ani în urmă, degajînd în întregime monumentele amintite și extinzînd explorarea în direcția așezării civile.

În ultimul capitol : *Catalogue des objets antiques d'Héraclée. Plastique en pierre* (p. 43—64), P. Mackič și I. Mikulčič prezintă într-o formă succintă „antichitățile" herakleote păstrate în Muzeul din Bitolia, reorganizat, cum am avut prilejul s-o spun, în 1950. Mai curînd decît de un adevărat catalog muzeal, e vorba de un inventar însoțit de fotografii — nu întotdeauna reușite. Oricum, în așteptarea unei publicații mai complete, descrierea fragmentelor sculpturale și arhitectonice provenite din săpături sau din descoperiri întîmplătoare va aduce servicii cercetătorilor. Cu totul fericită, ideea de a întregi inventarul obiectelor păstrate la Bitolia printr-o listă a pieselor de sigură proveniență locală aflate în muzee din alte orașe : cele mai multe la Skopje ori Beograd, dar și două busturi la British Museum, achiziționate de Leake în cursul unei călătorii din 1839.

D. M. Pippidi

N. KALICZ, *Die Péceler (Badener) Kultur und Anatolien*, în *Studia Archaeologica*, II, Editura Academiei de Ştiinţe Maghiare, Budapesta, 1963, 102 p. + 6 fig. + 6 tabele şi 7 pl.

— Seria *Studia Archaeologica* este publicată de către Institutul arheologic al Academiei de Ştiinţe Maghiare (redactor: L. Gerevich). Ea cuprinde monografii de mică întindere, al căror scop este de a informa pe oamenii de ştiinţă străini asupra celor mai importante rezultate ale cercetării arheologice maghiare. De aceea se şi publică într-o limbă de circulaţie mondială. În vol. I publică M. Párducz: *Die ethnischen Probleme der Hunnenzeit in Ungarn*.

Lucrarea colegului Nándor Kalicz apare în condiţii tehnice excelente, ceea ce o face să fie şi mai căutată. În afară de aceasta, autorul tratează aci una dintre problemele de mare actualitate şi importanţă din istoria străveche a Europei centrale şi sud-estice şi a Anatoliei. Problemele discutate au atingere directă cu regiunile noastre, aşa cum avuseseră şi lucrările privind, în general, acelaşi complex de probleme ale lui J. Banner[1] şi Ida Bognár Kutzián[2], apărute cu cîţiva ani mai înainte.

Autorul pleacă de la descoperirile făcute în 1958 în nordul Ungariei, la Center, 4 km nord de orasul Ózd. Aci s-au săpat şapte morminte de incineraţie, aparţinînd culturii Baden-Pécel, întîlnită şi în vestul şi sud-vestul Romîniei. Cel mai interesant dintre cele şapte morminte este mormîntul nr. 3, în care au fost descoperite trei urne de dimensiuni felurite, conţinînd resturi de oase omeneşti incinerate: urna mare conţinea oasele unei femei în vîrstă (36–50 ani), urna mijlocie şi urna mică aveau oase de copii. Urnele au fost îngropate la intervale de timp. Ne găsim în faţa unui mormînt de familie: mama şi doi copii. Urnele au forma corpului omenesc şi pe gîtul lor este reprodusă „masca omenească". Ele fac parte din seria urnelor antropomorfe, zise „cu mască". Deasupra mormintelor se găsea cîte o piatră funerară.

Legăturile cu Anatolia sînt documentate în prezent printr-o serie, mereu îmbogăţită de materiale şi observaţii noi. Se pare că ritul de incineraţie şi obiceiul de înmormîntare în vase îşi are tot o origine egeo-anatoliană (p. 14–18). Cele trei vase „cu mască" sînt unice pînă acum în arheologia comunei primitive de pe teritoriul Ungariei şi ele aruncă într-adevăr o lumină nouă, nu numai asupra legăturilor cu Anatolia dar mai ales asupra originei culturii Baden-Pécel. Multă vreme oamenii de ştiinţă căutaseră originea acestei culturi spre nord. După al doilea război mondial, cînd descoperirile arheologice au sporit mereu în Europa centrală şi sud-estică, dar şi în Orientul apropiat s-a putut observa că multe elemente de conţinut ale culturii Baden au un puternic caracter sudic, alături de cel local. Cel dintîi care a subliniat cu deosebită hotărîre componenţa sudică a fost J. Banner şi apoi Ida Kutzián. N. Kalicz, pornind de la această nouă orientare, analizează o serie întreagă de grupe de materiale, pe baza cărora ajunge la concluzia că originea culturii Baden-Pécel este în sud. Fără îndoială că în înlănţuirea argumentării, un loc de seamă ocupă cele trei urne antropomorfe de la Center, care se găsesc desigur, pe linia unei legături genetice certe cu grupa de mult cunoscută de la Troia, atît din punct de vedere tipologic, cît şi în ceea ce priveşte semnificaţia. Asemenea vase apar în Troia II – Troia V. Această poziţie cronologică uşurează oarecum datarea exemplarelor din Ungaria, indicînd în acelaşi timp, vechimea mai mare a mediului troian, în care apar asemenea vase, precum şi locul de origine şi direcţia răspîndirii lor spre Europa centrală. Fără îndoială că vase „cu mască" se întîlnesc

[1] J. Banner, *Die Péceler Kultur*, in *Archlung*, 35, 1956.

[2] Ida Bognár Kutzián, *Über südliche Beziehungen der ungarischen Hochkupferzeit*, în *AAH*, vol. 9, 1958, p. 155–190.

pe un vast spaţiu şi forme mai timpurii se cunosc încă din neoliticul mijlociu şi apoi în neoliticul tîrziu din Europa sud-estică. Ceea ce interesează îndeosebi în descoperirea de la Center este problema fixării mai de aproape a răstimpului în care pot fi datate cele trei urne şi, în al doilea rînd, aducerea în discuţie a problemei originei însăşi a culturii Baden, atît de mult discutată. Din punct de vedere stilistic şi cronologic, cele trei vase din mormîntul 3 de la Ózd-Center nu documentează cea mai timpurie serie. Tehnica arată acelaşi lucru. N. Kalicz evită să se pronunţe pentru un sincronism mai strîns cu Troia, deşi este clar că urnele antropomorfe din Ungaria nu pot fi datate decît *post*-Troia III, mai ales dacă ţinem seama şi de poziţia culturii Baden-Pécel din punct de vedere al cronologiei relative, cît şi de periodizarea sa.

Desigur că în conţinutul culturii Baden găsim o componenţă locală, de caracter Lengyel. O oarecare legătură genetică a existat între aceste două culturi, cam de genul aceleia dintre cultura Gumelniţa-Kodjadermen şi cultura Cernavoda. Prezenţa unui orizont Proto-Baden în ţinutul dintre Sava şi Drava orientase căutarea originei culturii Baden spre Balcani, iar studiul unor elemente de conţinut dusese la formularea de către Vl. Milojčić a ipotezei că geneza culturii Baden trebuie pusă în legătură cu un curent pornit din Anatolia, care a trecut peste Bulgaria de sud şi regiunea Niş, către aria culturii Vinča (faza tîrzie). Din contopirea elementelor fazei tîrzii Vinča, cu acelea ale culturii Lengyel şi cele anatoliene ar fi luat naştere cultura Baden-Pécel. J. Banner a dus mai departe problema originii sudice a acestei culturi, iar autorul lucrării de faţă a venit cu noi argumente pentru susţinerea unei atare concepţii. Fapt incontestabil este acela că ne găsim în faţa unor numeroase asemănări între cultura Baden şi complexele bronzului timpuriu din Grecia, Macedonia, Bulgaria şi Anatolia — cum remarcă şi N. Kalicz — iar descoperirile mai recente din Grecia de nord vin să sublinieze mai mult asemenea analogii. Dacă se încearcă a se preciza căile de desfăşurare a procesului genezei culturii Baden, numai documentarea folosită de Kalicz, ipotezele şi concluziile formulate pe baza ei, nu sînt suficiente. Recentele descoperiri din Romînia, Bulgaria şi Iugoslavia pun problema completării documentării, revizuirii şi conturării mai clare a părerilor privind cultura Baden, mai ales în ceea ce priveşte originea sa sud-est-balcanică şi anatoliană, dacă luăm în considerare şi caracterul structurii conţinutului său, în bună parte sud-est-balcanic-anatolian. Dar, pentru înţelegerea şi adîncirea unor probleme de genul acesta, va fi necesar să pornim de acum înainte de la complexul Cernavoda-Ezero, a cărui arie de răspîndire spre nord-vest se dovedeşte a fi avut atingere cu aceea a culturii Baden. Prin *intermediul* complexului amintit ne vom putea explica mai bine geneza însăşi a culturii Baden.

Nu ni se par definitive formulările privind raportul dintre cultura Baden-Pécel şi cultura Coţofeni-Kostolac, fiindcă descoperirile şi observaţiile mai vechi de la Bubanj nu au clarificat această problemă, care va trebui urmărită pe viitor pe un spaţiu mult mai întins, după ce vor fi fost obţinute date stratigrafice noi şi o periodizare internă, atît a culturii Baden cît şi a culturii Coţofeni, mai corespunzătoare.

Lucrarea semnalată aci reprezintă, fără îndoială, o contribuţie însemnată la lămurirea unor probleme generale, dar şi a altora, care au legătură directă cu acelea privind ţara noastră.

D. Berciu

LISTA PRESCURTĂRILOR FOLOSITE ÎN REVISTĂ

AA	—	*Archäologischer Anzeiger.*
AArh	—	*Arta și Arheologia*, Iași, I–XIV, 1927–1938.
ACMIT	—	*Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice pentru Transilvania*, Cluj, I–VI, 1926–1931–1938.
ActaArch-Bud	—	*Acta Archaeologica*, Budapesta.
AÉ	—	*Archaeologiai Értesitö.*
AIIN	—	*Anuarul Institutului de Istorie Națională*, Cluj, I–VII, 1922–1938.
AJA	—	*American Journal of Archaeology.*
AnD	—	*Analele Dobrogei*, I–XII, 1920–1938.
AO	—	*Arhivele Olteniei*, Craiova, I–XIX, 1922–1948.
ArchHung	—	*Archaeologia Hungarica. A Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Kiadványai. Acta Archaeologica Musei Nationalis Hungarici.*
BCMI	—	*Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, I–XXXVIII, București, 1908–1945.
BerRGK	—	*Deutsches Archäologisches Institut. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission.*
CIL	—	*Corpus Inscriptionum Latinarum.*
Dacia	—	*Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, București, I–XII, 1924–1947; N.S., I, 1957; II, 1958; III, 1959; IV, 1960; V, 1962; VI, 1963.
DIR	—	*Documente privind istoria Romîniei*, București, 1951.
DissPann	—	*Dissertationes Pannonicae.*
DolgCluj	—	*Dolgozatok-Travaux de la section numismatique et archéologique du Musée National de Transylvanie*, Cluj, I–X, 1910–1919.
IGRR	—	*Inscriptiones Graecae ad Res Romanas pertinentes.*
IMFAN	—	*Известия — Молдавского Филиала Академии Наук СССР.*
KS	—	*Краткие сообщения Института истории материальной культуры Академии Наук.*
MAGW	—	*Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft*, Wien.
Materiale	—	*Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R.*, vol. I (1953); *Materiale și cercetări arheologice*, vol. II (1956), vol. III (1957), vol. IV (1957); vol. V (1959), vol. VI (1959), vol. VII (1960), vol. VIII (1962).

MIA	— *Материалы и исследования по археологии СССР.*
MIA-Kișinev	— *Материалы и исследования по археологии югозапада СССР и Румынской Народной Республики.*
OAK	— *Отчеты Археологической комиссии.*
PZ	— *Prähistorische Zeitschrift.*
RÉG	— *Revue des Études Grecques.*
RIAF	— *Revista de istorie, arheologie și filologie.*
RPAN	— *Revista de Preistorie și de Antichități Naționale,* București, I–IV, 1937–1940.
SA	— *Советская археология.*
SCIV	— *Studii și cercetări de istorie veche,* București.
SCȘIași	— *Studii și cercetări științifice,* Iași.
WPZ	— *Wiener Prähistorische Zeitschrift.*

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI R.P.R.

* * * **Materiale și cercetări arheologice**, vol. VIII, 808 p. + 16 pl., 111 lei.

* * * **Studii și cercetări de numismatică**, vol. III, 639 p. + 1 pl., 34,50 lei.

VLADIMIR DUMITRESCU, **Necropola de incinerație din epoca bronzului de la Cîrna** „Biblioteca de arheologie IV", 386 p. + CLXIII pl., 89 lei.

* * * **Arheologia Moldovei**, I. 369 p. + 1 pl., 46,10 lei.

* * * **Studii și comunicări. Arheologie — Istorie — Etnografie**, IV. (Muzeul Regional Alba Iulia), 312 p. + 25 pl., 18,70 lei.

D. BERCIU, **Contribuții la problemele neoliticului în Romînia în lumina noilor cercetări** „Biblioteca de arheologie V", 594 p. + 15 pl., 86 lei.

FLOREA BOBU FLORESCU, **Monumentul de la Adamklissi Tropaeum Traiani**, ediția a II-a revăzută și adăugită, 748 p. + 7 pl., 75 lei.

IORGU STOIAN, **Tomitana. Contribuții epigrafice la istoria cetății Tomis**, „Biblioteca de arheologie VI", 384 p., 48,60 lei.

Din

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

au apărut:

anul I, 1950, 2 n-re (a 5 lei);
anul II, 1951, 2 n re (a 5 lei);
anul III, 1952 (8 lei);
anul IV, 1953, 4 n-re (2 n-re duble a 5 lei);
anul V, 1954, 4 n-re (2 n-re duble a 6 lei);
anul VI, 1955, 4 n-re (2 n-re duble a 6 lei)
anul VII, 1956, 4 n re (2 n-re duble a 8 lei);
anul VIII, 1957, 4 n-re (nr. cvadruplu, 16 lei) (epuizate);
anul IX, 1958, 2 n-re (a 12 lei);
anul X, 1959, 2 n-re (a 12 lei);
anul XI, 1960, 2 n-re (a 12 lei);
anul XII, 1961, 2 n-re (a 12 lei);
anul XIII, 1962, 2 n-re (a 12 lei);
anul XVI, 1963, 1 nr. (a 12 lei).

Numerele curente se găsesc de vînzare
în Bucureşti:
la LIBRĂRIA ACADEMIEI;
LIBRĂRIA „MIHAIL EMINESCU";
LIBRĂRIA NOASTRĂ nr. 17;
LIBRĂRIA NOASTRĂ nr. 4;
în Cluj:
la LIBRĂRIA „A. S. PUŞKIN";
în Iaşi:
la LIBRĂRIA CENTRALĂ;
în Timişoara:
la LIBRĂRIA NOASTRĂ nr. 1
precum şi la chioşcurile şi magazinele de difuzare a presei din mediul urban.

Se poate comanda şi prin poştă la librăria

„CARTEA PRIN POŞTĂ"

Bucureşti, str. Biserica Enei nr. 16, raionul 30 Decembrie.

Abonamentele se fac la oficiile poştale, agenţiile poştale factorii poştali şi difuzorii voluntari din întreprinderi şi instituţii.

Pentru străinătate, cererile de numere izolate sau de abonamente se fac prin întreprinderea de stat pentru comerţul exterior „Cartimex" I.S.C.E., str. Aristide Briand nr. 14, sau căsuţa poştală 134—135, Bucureşti.

I. P. „Informaţia", 3021 | 43828 | Lei 12